

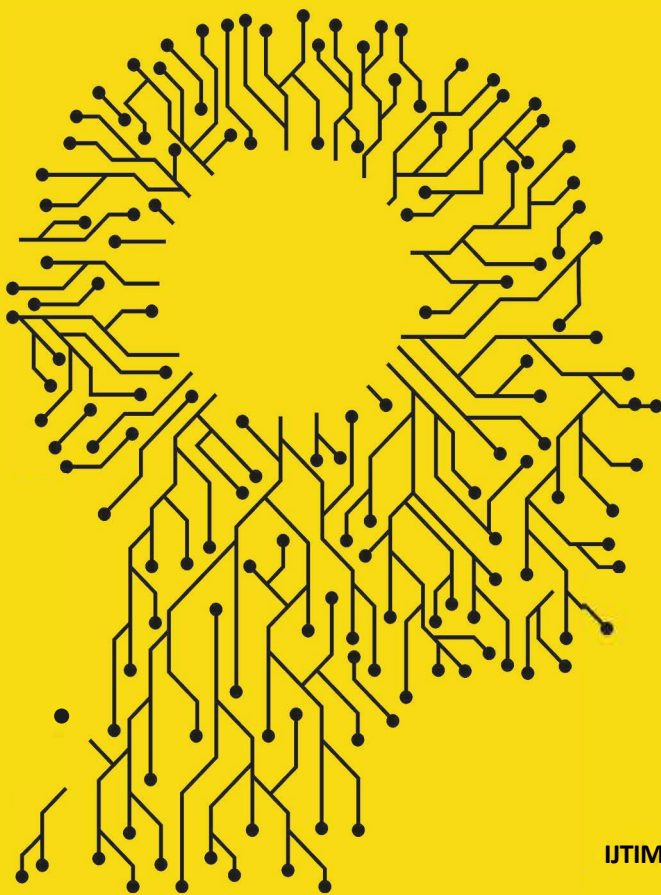
1 2021

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

**ILMIY
AXBOROTLARI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
SCIENTIFIC BULLETIN**

OF THE TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ILMIY-NAZARIY JURNAL
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL

ANIQ FANLAR
TABIY FANLAR
FALSAFA
PEDAGOGIKA
PSIXOLOGIYA
IJTIMOIY-GUMANITAR
FANLAR

ISSN 2181-9580

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ILMIY AXBOROTLARI

ILMIY-NAZARIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО

ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

SCIENTIFIC BULLETIN

OF THE TASHKENT

STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

2021

1-son

*Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil
30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan.*

MUNDARIJA	
Umarov A. Y. Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy hamkorlik asosida pedagogik kadrlarni tayyorlash	4
Absalomov T. T. Bilingval informatika fanini loyihalashtirish	12
Jo'rayev M. Q. Oliy ta'lim muassasalarining elektr energetika yo'nalishi talabalariga elektr mashinalari fanini hozirgi kunda o'qitish tahlili	18
Bagbekova L. K. Rang modellari va grafik formatlar kompyuter grafikasining asosiy bo'g'ini sifatida	23
Komilova Z. M. Ta'lim jarayonida axborot madananiyatini shakllantirish	28
Сайдалиева Ф. Х., Абдувалиева Д.Н. Совершенствование методической подготовки учителей математики в контексте модернизации системы образования	35
Jo'rayeva B. A. Texnika yo'nalishi bakalavrlarining kimyoviy texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi yondashuvlar	42
Rustamov S. SH. Oliy ta'lim muassasalarida energetika mutaxassislariga elektr yuritma asoslari fanini o'qitishning innovatsion axborot texnologiyalari	47
Kuychiyeva M. A. Tabiiy fanlar o'qituvchilarining kompetentligi va kasbiy layoqatini rivojlantirish masalalari	53
Saydaxmetova SH. R. Organik kimyo fanini o'qitishda muammo va yechimlar	57
Алимова Ф. А., Искандаров О.Ю. Квест технология в обучении химии	63
Movlonova S. A. Azotli yuqori molekulyar birikmalar bo'limini o'qitishda differensial yondashuv asosida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi	71
Mamatqulova M. V. Bo'lajak o'qituvchilarni sifatli tayyorlashning zaruriy sharti sifatida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish	76
Mambetova L. M. 6-sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda matn ustida ishlashning ahamiyati	82
Namazbayeva L. Z. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, ilm-fan va tabiat rivojlanish markazida tajriba va eksperiment uslubidan foydalanishni yanada takomillashtirish	87
Orazimbetov Y. K. Xalq pedagogikasi - yoshlarni vatanparvarlikka tarbiyalashda asosiy manba	93
Kadirova Y. B. O'quvchilarda fuqarolik savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari	105
Tursunov SH. R. Talabalarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishning nazariy asoslari	111
Xasanov A. A. Nofilologik yo'nalishlarda kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonida chet tili vositalari bilan bo'lajak o'qituvchining muloqot	116

kompetensiyasini rivojlantirish	
Karimova D. A. Abdullaeva I. Musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarni estetik tarbiyasini yuksaltirishda o‘zbek professional raqsi asoschilari bilan tanishtirishning ahamiyati.	122
Bulatov S. S., Saipova M.S., Pahlavon Mahmud maqbarasidagi bezaklarning tarixiy-ijodiy mazmunini o‘quvchilarga yetkazish	129
Qodirova A. B. Al-Hakim at -Termiziy asarlarida psixologik qarashlarning ilmiy mazmuni va so‘fiylik nazariyasi bo‘yicha tahlili	134
Abdug‘aniyev O. T. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	140
Nasirov A. N. “Qaydasan Moriko” qissasida shaxs fojiasi talqini	148
Djurakulova E. S. “Qo‘rg‘onlangan oy” romanida shaxs fojiasi talqini	153
Sobirov N. Sozandalik mahoratini rivojlantirish tamoyillari	158
Rahmonova Z. A. Navoiy ijodining individual talqini (professor Bahodir Sarimsoqov ilmiy tadqiqotlari misolida)	162
Saydaliyeva N. F. Xitoy tili o‘qitishning zamonaviy metodikalari	169
Yariyeva Z. Sh. Integration of language skills as a prerequisite for teaching foreign language vocabulary	182
Yusupova N. A. Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari	192
Yuldasheva N. S. O‘rta asrlardagi yaqin va o‘rta sharq mutafakkirlarining ilmiy asarlarida didaktikaning umumiy masalalari	195
Ibragimova X. S. Musiqa darslarida o‘quvchilarga musiqiy-ritmik harakatlarni o‘rgatish	204
Murodov A. I. Talabalar tomonidan jadidlarni ta’limdagi merosini o‘rganishning didaktik metodlari	211
Pulatova D. R. “Korpusga asoslangan ta’lim texnologiyasi”ning ta’limda ahamiyati	218
Shomurotova Sh. X. Laboratoriya mashg‘ulotlarida mustaqil ta’limni tashkil qilishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	223

**OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA IJTIMOIV HAMKORLIK
ASOSIDA PEDAGOGIK KADRLARNI TAYYORLASH**

**Umarov A. Y. - Toshkent davlat pedagogika universiteti rektori, fizika-
matematika fanlari nomzodi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining kadr iste'molchilari (ta'lim tashkilotlari, malaka oshirish va qayta tayyorlash tarmoq markazlari, yoxud institutlari) va boshqa tashkilotlar bilan pedagogik kadrlarni samarali tayyorlash va mintaqada pedagogik ta'limni barqaror rivojlantirishning o'zaro manfaatli, konstruktiv va uzoq muddatli istiqbol tizimini ta'minlash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik ta'lim, kasbga tayyorlash, ijtimoiy hamkorlik, tashqi va ichki o'zaro hamkorlik, ta'lim muhiti, ta'lim subyektlari.

**ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В ВЫСШИХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ НА ОСНОВЕ СОЦИАЛЬНОГО
ПАРТНЕРСТВА**

**Умаров А. Ю. – кандидат физико-математических наук, ректор
Ташкентского государственного педагогического университета**

Аннотация. В статье раскрываются вопросы обеспечения долгосрочной перспективы системы конструктивного и устойчивого развития педагогического образования и взаимовыгодного сотрудничества региональных высших учебных заведений (учебных заведений, центров или институтов повышения квалификации) и других организаций в эффективной подготовке педагогических кадров.

Ключевые слова: педагогическое образование, профессиональная подготовка, социальное партнерство, внешнее и внутреннее сотрудничество, образовательная среда, субъекты образования.

**TRAINING OF TEACHING STAFF IN HIGHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS ON THE BASIS OF SOCIAL PARTNERSHIP**

**Umarov A. Y. - candidate of physical and mathematical sciences, rector
of Tashkent state pedagogical university**

Annotation. This article discusses the mutually beneficial, constructive and mutually beneficial development of pedagogical training in the region and the effective development of pedagogical staff with consumers of higher education

institutions (educational institutions, training centers or institutes of advanced training and retraining) and other organizations.

Key words: pedagogical education, vocational training, social cooperation, external and internal cooperation, educational environment, subjects of education.

Milliy o'quv dasturida ifodalangan maktab ta'limi sifatiga qo'yiladigan talablarning takomillashishi, oliy ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlarni tayyorlashni tashkil qilish, fan dasturlari mazmunini yangilash va texnologiyalarini takomillashtirish pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish asosida zaruriyatini belgilaydi. Mavjud holatda abituriyentlarni tanlab olish, oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, ishga joylashish - joylashtirish, kasbga yo'naltirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish sifatini oshiradi.

Hozirgi kunda, pedagogika ta'lim sohasi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarida kadrlar tayyorlash oliy ta'lim muassasalarining ko'p tarmoqli va ko'p elementli tizimi orqali amalga oshirilmoqda. Ushbu ta'lim muassasalarining maqsadi tayyorlanayotgan pedagog kadrlarning kasbiy malaka talablari va ta'lim jarayoni subyektlari hamda uning natijasini iste'molchilarining sa'y-harakatlarini birlashtirish, ya'ni zaraiya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash orqali ta'lim bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iborat. Kadr tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari va kadr iste'molchilarining hamkorlikda bu maqsadni amalga oshirishi mavjud muammolarni amalda hal etish imkonini beradi.

Bir tomondan, ijtimoiy hamkorlikka biz kadrlar tayyorlashning professional ta'lim sohasidagi davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishning eng samarali yo'li sifatida qaraymiz. Bu oliy ta'lim muassasalarining mehnat bozori subyektlari va institutlari, davlat, viloyat va mahalliy hokimiyat organlari, jamoatchilik tashkilotlari bilan o'zaro integratsiya qilinishi alohida o'rin tutib, ushbu jarayonning barcha ishtirokchilarining manfaatlarini muvofiqlashtirishdan iborat. Ikkinchi tomondan, ta'lim sohasidagi ijtimoiy hamkorlik turli ta'lim muassasalari, kadr iste'molchilari, kasaba uyushmalari, jamoatchilik tashkilotlari, davlat va nodavlat tashkilotlari o'rtasidagi memorandumlar, kelishuv shartnomalari, bitimlar, kontraktlar va boshq. asosida mamlakatning (mintaqaning) kadrlar salohiyatini (potensialini) oshirish, ijtimoiy faol shaxsni shakllantirish, jamiyatning iqtisodiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotini oshirish maqsadida amalga oshiriladigan munosabatlar majmui bilan tavsiflanadi.

Demak, kasbga yo'naltirilgan pedagogik ta'lim sohasida ijtimoiy hamkorlik - bo'lajak ish beruvchilar (kadr iste'molchilari), oliy ta'lim muassasalari va boshqa tashkilotlar vakillari hamkorlarning mintaqada ta'limning barqaror rivojlanishi yo'lidagi sa'y-harakatlarini birlashtirish maqsadida ilm-fan rivoji yo'lidagi o'zaro

foydali manfaatlariga, (moddiy, moliyaviy, intellektual) resurslarni to'plash, birgalikda ishlab rivojlantirilgan va zaruriy meyoriy huquqiy bazasi mavjud qoidalar va kelishuvlarga rioya qilish asosida o'zaro foydali, konstruktiv va uzoq muddatga mo'ljallangan strategik rejalar jamlanmasidir.

Umuman olganda, oliy pedagogik ta'limni ijtimoiy hamkorlik asosida rivojlantirish istiqbollari bir qator asosiy omillarga bog'liq. Ular qatoriga quyidagilar kiritiladi:

- ta'lim sohasida va xususan, ta'limning boshqa barcha ijtimoiy sohalarga nisbatan ilgari lab (oldinroq) rivojlanishini rivojlantirishga qaratilishi lozim bo'lgan oliy pedagogik ta'lim sohasidagi davlat siyosati;

- davlat va munitsipal hukumat organlari, tijorat strukturalarining resurslarini jalb qilish va tajriba-eksperimental pedagogik maydonlarni tashkil qilgan holda pedagogika va psixologiya sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini keng miqyosda amalga oshirishni nazarda tutadigan oliy pedagogik ta'limni rivojlantirishning ilmiy konsepsiyasining mavjudligi;

- davlat, ijtimoiy va individual ehtiyojlarni qondirish maqsadida oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini ijtimoiy nazoratining faol xizmatini shakllantirish, pedagog xodimlar maqsadli tayyorlashning ijtimoiy buyurtmasini tahlil qilish asosida ularni reytingini aniqlash mezonlari mavjudligi.

Bizning fikrimizcha, oliy pedagogik ta'lim sohasida ijtimoiy hamkorlik bir necha darajada amalga oshirilishi mumkin, ya'ni:

oliy ta'lim tizimining o'zida - ushbu kasbiy hamjamiyatning turli ijtimoiy guruhlari yoki alohida ta'lim muassasalari o'rtasida;

oliy pedagogik ta'lim tizimi xodimlarining boshqa kasbiy pedagogik guruhlar vakillari bilan o'zaro faoliyati doirasida;

ijtimoiy hayotning fuqarolik jamiyatini shakllanishiga muayyan hissa qo'shadigan ta'lim sohasi - oliy kasbiy ta'lim tizimidir.

Ijtimoiy hamkorlikning dastlabki ikki darajasi oliy pedagogik ta'lim tizimida o'zining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqadi va uning tarkibiga ta'lim sohasida ijtimoiy-mehnat munosabatlari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi munosabatlar, ota-onalar hamjamiyati va professor-o'qituvchilar tarkibi, ta'lim muassasasi va vasiylik kengashi orasidagi munosabatlar kiradi. Universitet majmualari va boshqa o'quv-ta'lim strukturalarini yaratishni taqozo etadi. Uchinchi daraja mutaxassislar tayyorlash bo'yicha davlat buyurtmasini amalga oshirish maqsadida jamiyatda oliy kasbiy ta'lim tizimining yangi ijtimoiy ahamiyatga molik funksiyalarini o'zgartirish, loyihalashtirish, aprotatsiya qilish va o'rnatish imkonini beradi. «Bunday ijtimoiy buyurtmani amalga oshirish- amaldagi pedagogik ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishni talab qiladi» [6].

Oliy pedagogik ta'lim sohasidagi asosiy ijtimoiy hamkorlar:

O‘zbekiston respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi vazirligi, O‘zbekiston respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligi, maktabgacha ta’lim vazirligi, ta’lim tizimi xodimlari kasaba uyushmasi, rektorlar kengashi, pedagogika sohasida muvofiqlashtiruvchi kengash, ta’limning yo‘nalishlar va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv-metodik kengash kabi samarali amal qilayotgan jamoatchilik kengashlari, milliy pedagogik assotsiatsiyasi va boshqalar;

ta’lim tizimini boshqarish organlari va ta’lim tizimi xodimlari kasaba uyushmasining mintaqaviy qo‘mitalari, jamoatchilik uyushmalari va boshqalar;

tuman, shahar darajasida – tuman (shahar) ta’lim bo‘limlari va tegishli kasaba uyushmasining tuman (shahar) qo‘mitasi va ta’lim muassasalarining pedagogik jamoalari;

ta’lim muassasasi darajasida – uning ma’muriyati va kasaba uyushma qo‘mitalari, boshqa jamoatchilik strukturalari.

Oliy pedagogik ta’lim har bir inson va umuman jamiyat taraqqiyoti uchun bag‘oyat bebaho ahamiyatga ega. Boshqa omillar bilan birgalikda ta’lim ijtimoiy o‘zgarishlar uchun kuchli katalizator vazifasini bajaradi. Bu o‘z navbatida oliy pedagogik ta’limning hududlarda ijtimoiy hamkorlik munosabatlarini rivojlantirishdagi rolini tushunish uchun muhimdir. Aynan shu sababdan, oliy ta’lim muassasalari ma’muriyati siyosatini belgilaydigan asosiy tushuncha ehtimoliy ish beruvchilar, oliy ta’lim muassasalari, hukumat va boshqa tashkilotlarning organlarning o‘zaro foydali, konstruktiv va uzoq muddatga mo‘ljallangan, ushbu ijtimoiy hamkorlarning oliy pedagogik ta’lim sohasidagi umumiy manfaatlari va ehtiyojlariga, barqaror rivojlanish yo‘lidagi sa’y-harakatlarni birlashtirish maqsadida resurslarning to‘plashga, zarur meyoriy-huquqiy bazasiga ega birgalikda rivojlantirilgan qoidalar va kelishuvlarga rioya qilishga asoslangan o‘zaro faoliyati tizimi asosida quriladigan dunyoqarashning, mafkuraning o‘ziga xos turi deb talqin qilinadigan «ijtimoiy hamkorlik» bo‘lishi zarur. Bo‘lajak pedagoglarni ijtimoiy hamkorlik asosida kasbga samarali tayyorlash oliy ta’lim muassasalarining rolini mintaqaning rivojlanish ishlarida oshirishni va uning turli-tuman ijtimoiy subyektlar bilan oliy pedagogik ta’limning rivojlanish an’analarini hisobga olgan holda har tomonlama o‘zaro faoliyatini taqozo etadi.

Pedagogik kadrlarni ijtimoiy hamkorlik doirasida kasbga tayyorlashni tashqi va ichki o‘zaro munosabatlar nuqtayi nazaridan o‘rganish mumkin.

Toshkent davlat pedagogika universitetining turli fanlar bilan tashqi o‘zaro faoliyati ikki yo‘nalishda amalga oshiriladi:

uzluksiz pedagogik ta’lim sohasida - o‘rta pedagogik ta’lim bilan shug‘ullunadigan Toshkent shahridagi pedagogika kolleji va Toshkent shahar va

Toshkent viloyati hududida yaratilgan pedagogik maktablar; pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlari bilan;

Toshkent shahri va Toshkent viloyati hududida bo‘lajak pedagog-talabalarni kasbga tayyorlashda ishtirok etuvchi va tashkiliy-boshqaruv, xo‘jalik, madaniy-dam olish, ma‘rifiy, ilmiy-tadqiqot, o‘quv-metodik, axborot va shu kabi ijtimoiy-foydali faoliyatni amalga oshiruvchi muassasalar bilan.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti muddatli shartnoma va kelishuvlar imzolagan tashkilotlar va muassasalar bilan o‘zaro tashqi aloqalar olib boradi. Ular qatoriga mulkchilik shaklidan qat‘iy nazar axborot, ta‘lim, madaniy dam olish, huquqni muhofaza qilish, ijtimoiy va boshqa tashkilotlar va muassasalar (davlat va munisipal hokimiyat organlari, Toshkent viloyati ta‘lim va ilm-fan vazirligi, shahar va viloyatning tumanlar ta‘lim boshqarmalari va bo‘limlari, jamoatchilik tashkilotlari va uyushmalari) kiradi. Hukumat organlari bilan ishlashda universitet ikki tomonlama foydali hamkorlik strategiyasini tanladi. So‘nggi yillarda universitet va universitet majmuasi strukturalari shahar va viloyat ma‘muriyati bilan kasbiy pedagogik ta‘limni rivojlantirish, ta‘lim va tarbiyani rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishga bag‘ishlangan bir qator qo‘shma ilmiy-uslubiy seminarlar o‘tkazdi.

Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari Toshkent viloyatining dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolarini yechishda ishtirok etsa, ikkinchi tomondan – universitetning ta‘lim muassasalari, jamoatchilik kengashlari va ilmiy tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorligi o‘zining potensialini kengaytirish imkonini berdi.

Universitet va Toshkent viloyatining xalq ta‘limi boshqarmasi o‘rtasidagi hamkorlik munosabatlari ilmiy-pedagogik, ta‘limdan tashqari tarbiya faoliyati sohasida;

viloyatning ta‘lim sohasida amal qiladigan muassasalarning kadrlarining malakasini oshirish sohasida;

Toshkent viloyatini maqsadli ravishda zamonaviy ta‘lim muassasalarida samarali ishlay oladigan malakali pedagogik kadrlar bilan ta‘minlash uchun uzoq muddatli shartnomalar asosida quriladi.

Universitet va Toshkent viloyatining ta‘lim va fan sohasida hamkorlik faoliyatini:

ta‘lim uchun amaliy kadrlar tayyorlash;

ta‘limda ilmiy va amaliy tadqiqotlarni bajarish va qo‘shma pedagogik loyihalarni amalga oshirish;

ilmiy-uslubiy konferensiyalar, seminarlar o‘tkazish;

Toshkent viloyati o‘qituvchilari uchun davra suhbatlari, ko‘ngillilar harakatini tashkil qilish; faoliyatning asosiy turlarini rejalashtirish va natijalari haqida

ma'lumot almashish kabi sohalarda amalga oshirmoqda. Toshkent davlat pedagogika universiteti ko'p yillar davomida viloyat o'qituvchi va tarbiyachilari uchun o'quv fanlari yo'nalishlari bo'yicha yagona metodik kun tashkil etib kelmoqda.

Toshkent pedagogika kolleji o'rta professional ta'lim muassasasi bo'lib, «Maktabgacha ta'lim», «Tarbiyachi», «Tarbiya yordamchisi», «Kutubxonashunoslik», «Jismoniy tarbiya yo'riqchisi» yo'nalishlari bo'yicha ta'limni amalga oshirib keladi. Pedagogika ta'limi yo'nalishlari bo'yicha uzluksiz pedagogik kadrlar tayyorlash dasturini amalga oshirish davomida, universitet va kollej tegishli yo'nalishdagi o'rta pedagogik ta'lim asosida muvofiqlashtirilgan dasturlarda o'qituvchi kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'ygan. Ushbu hamkorlik doirasida kadrlar tayyorlashni ikki bosqichli shaklda amalga oshiriladi: birinchi bosqich kollejda, ikkinchisi - universitetda. Ta'lim mazmuni biri ikkinchisining mantiqiy davomi bo'lgan o'quv reja va dasturlarga asoslangan bo'lib, uning asosida «Pedagogik ta'lim» yo'nalishi bo'yicha uzluksiz kasbiy ta'lim rejasi ishlab chiqilgan.

Viloyatning xalq ta'limi boshqarmalari bilan hamkorlikda, Toshkent davlat pedagogika universiteti ta'lim tizimining rahbar va pedagogik xodimlarining qayta tayyorlash va malakasini oshirish ishlarini, ta'lim muassasalarda o'quv jarayonini psixologik-pedagogik va ilmiy-metodik ta'minotini yo'lga qo'ygan. Bundan tashqari, asosiy o'quv dasturining mintaqaviy komponenti strukturasi va mazmunini ishlab chiqish, yoxud boshqa ishlarni ham ushbu ta'lim muassasasi amalga oshiradi. Jamoatchilik tashkilotlari va kengashlari universitetning mintaqadagi nufuzini kengaytirish va viloyat aholisi uchun qulay ta'lim muhitini shakllantirishga ko'maklashadi. Bir necha yildan buyon fizika-matematika fakultetida kompyuter savodxonligi kurslari va yoshi katta pedagog xodimlar o'rtasida kompyuter savodxonligi bo'yicha tanlovlar o'tkazib kelinmoqda.

Ijtimoiy hamkorlik asosida kasbiy tayyorlash, kasbiy ta'limni amalga oshirish universitetning ichki ta'lim makonida ham amalga oshirilmoqda. Buning uchun quyidagi o'zaro hamkorlik shakllari qo'llanilmoqda: kasbga tayyorlashning mazmunini tezkor isloh qilish imkonini beruvchi malaka talablarini hisobga olgan holda akademik fanlar mazmunini birgalikda loyihalash, kafedralar muhokamalarida, turli muammolarga bag'ishlangan qo'shma seminarlarda, ilmiy-amaliy va metodik anjumanlarda innovatsion texnologiyalarni joriy qilish imkonini beruvchi muntazam muhokamalar o'tkazish; litsey va pedagogik sinflar o'quvchilari hamda talabalar uchun o'quv kurslari mazmunini optimal o'zlashtirish imkonini beruvchi qo'shma o'quv va o'quv-metodik qo'llanmalarni nashr qilish; (o'quvchilar va talabalar uchun) umumiy o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarini, tijorat o'yinlari, muammoli seminarlar, ijodiy faollikni, tadqiqotchilik xislatlarini

rivojlantirish, kasbiy faoliyatga yaqinlashtirilgan faoliyatda olingan bilimlarni mustahkamlash va mashq qilish; universitet o'qituvchilari o'tkazadigan, talabalarning raqobatbardosh kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni olishga bo'lgan qiziqishini oshiradigan oraliq reyting nazorati.

Ijtimoiy hamkorlik asosida ichki o'zaro faoliyatni amalga oshirishning obyektlari talabalar hisoblanadi. Universitetning yagona struktura sifatida qaraladigan tarkibiga kiruvchi o'qituvchilari va bo'limlari (fakultetlar, tarbiyaviy ishlar boshqarmasi, pedagogik litsey, psixologik xizmat, bitiruvchilarni kasbga yo'naltirish va ishga joylashtirishga ko'maklashish markazi, pedagogika, psixologiya kafedralari, boshqa ixtisoslashgan kafedralar) ta'lim faoliyatining ichki o'zaro faoliyatni amalga oshiruvchi subyektlari hisoblanadi.

Pedagogika sohasidagi ta'lim yo'nalishlari va ixtisosliklarida kasbiy tayyorgarlik talabalarni amaliy tayyorlash asosida rivojlantiriladi, tarbiya qilinadi. Amaliyotning har bir turi muayyan fanlarga asoslangan bo'lib, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va mustahkamlashni nazarda tutadi. Nazariy va amaliy tayyorlash jihatdan bitiruvchilarni pedagogning malaka talablarini bajarishga, ularga javob berishga maksimal darajada yaqinlashtirishi lozim. Ijtimoiy hamkorliklik asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy ta'limning- kasbga tayyorlashning ajratib ko'rsatilgan tashqi va ichki jihatlari quyidagi bloklarni o'z ichiga oladi: tashkiliy (pedagogik kasbiy ta'lim va ijtimoiy hamkorlikning dunyoqarash asoslarini, mafkurasini belgilaydigan asosiy, fundamental g'oyalarini va ustuvor qadriyatlar majmuini aks ettiradi), strukturaviy (pedagoglarni kasbiy tayyorlashga jalb qilingan turli subyektlar hamkorligining ichki va tashqi strukturasi) va mazmuni (o'qitish shakllari, metodlari, vositalari).

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarni tayyorlash jarayonida ta'lim subyektlarining ichki va tashqi hamkorlikdagi o'zaro faoliyatlarini amalga oshirish, bo'lajak pedagoglarni ijtimoiy hamkorlik asosida kasbga tayyorlashdan iboratdir. Bayon qilingan, tavsiflangan tashqi va ichki jihatlarni ta'minlash texnologik asos sifatida qaraladi. Shunday qilib, pedagoglarni ijtimoiy hamkorlik asosida tayyorlash ijtimoiy buyurtmani amalga oshirishning sharti, ya'ni ta'lim sohasining bo'lajak professionalining bilimlar, malakalar va ko'nikmalari majmuining yuqori sifatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil, 31-dekabrda 832-son “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida «Zamonaviy maktab» talablari asosida loyihalarni ishlab chiqish, kelishish hamda qurilish-montaj ishlarini nazorat qilish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 11-martdagi 141-son “Ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi 472-son “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.

6. Бандаревская Е.В. Педагогическое образование – фундамент строительства будущего // Высшее образование в России. 2014. № 1. С. 74-80.

7. Гайнуллина Ф.И. Становление системы социального партнерства в Республике Татарстан (политологический анализ): Автореф. дисс... докт. полит. наук., М.; 1999. 56с.

8. Кадагин В.В., Шукшина Т.И. Педагогический вуз как базовый центр подготовки учителя // Высшее образование в России. 2013. № 4. С. 60-68.

9. Залялова А.Г. Региональная модель подготовки педагогических кадров в условиях образовательного кластера. Диссертация кандидата педагогических наук. Казань 2010. 223 с.

10. Вайндорф-Сысоева М.Е. Многоуровневая подготовка педагогических кадров к профессиональной деятельности в условиях цифрового обучения. Диссертация доктора педагогических наук. Москва 2019. 461 с.

11. Лейфа А.В., Сергиенко Ю.П. Подготовка педагогических кадров в вузе на основе социального партнерства // Высшее образование в России. 2016. № 1(197), 114-120 б.

12. Кайгородова О.В. Развитие процессов интеграции образовательных учреждений в системе педагогического образования. Диссертация кандидата педагогических наук. Калининград 2009. 201 с.

13. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy metodik asoslari: diss. p.f.d.: 2007. 315-b.

14. Хен Д. Педагогика и технология – применение телекоммуникации в образовании // Информатика и образование. Международный спец выпуск, 1996. -с.43-49.

15. Шопохович В.Ф. Информационные технологии обучения: дидактические основы, проблемы разработки и использования. -М.: МГПУ, 2005. -С. 128.

BILINGVAL INFORMATIKA FANINI LOYIHALASHTIRISH

Absalomov T. T. – Jizzax davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak informatika o‘qituvchisini tayyorlashda bilingval ta’lim asosida elektron o‘qitish vositalaridan foydalanish imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, elektron ta’limiy resurslardan foydalanib interfaol o‘qitishning E-learning, online forum va vebinarlardan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Bilingval ta’lim elementlari bilan informatika fanini o‘qitish tajribasiga tayanib, dars jarayoni loyihalashtiriladi, uning ahamiyati tavsiflanadi va fanni intensivlashtiradigan bunday o‘quv fanlarini loyihalashtirishda maslahatlar berildi.

Kalit so‘zlar: informatika, bilingval ta’lim, lingvistika, innovatsiya, internet, faollik, elektron ta’lim, o‘qitish vositalari, o‘quv materiallari.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ БИЛИНГВИЗМА ПО ИНФОРМАТИКЕ

Абсаломов Т. Т. - старший преподаватель Джизакского государственного педагогического института.

Аннотация. В статье рассмотрены возможности использования электронных средств обучения на базе билингвального обучения при подготовке будущего учителя информатики. Также раскрыты возможности интерактивного обучения с использованием электронных образовательных ресурсов с использованием электронного обучения, онлайн-форумов и вебинаров. Опираясь на опыт преподавания информатики с элементами билингвального обучения, проектируется процесс урока, описывается его значение и даются советы по проектированию таких учебных предметов, которые интенсифицируют предмет.

Ключевые слова: информатика, билингвальное образование, лингвистика, инновация, интернет, активность, электронное обучение, средства обучения, учебные материалы.

DEVELOPMENT OF BILINGUALISM IN COMPUTER SCIENCE

Absalomov T. T. - senior teacher at the Jizzakh State Pedagogical Institute

Annotation. The article discusses the possibilities of using electronic teaching aids based on bilingual education in the preparation of a future computer science teacher. The possibilities of interactive learning using electronic educational resources using e-learning, online forums and webinars are also disclosed. Based on the experience of teaching computer science with elements of bilingual education, the lesson process is designed, its meaning is described and advice is given on the design of such educational subjects that intensify the subject.

Key words: informatics, bilingual education, linguistics, innovation, internet, activity, e-learning, teaching aids, teaching materials.

Bugungi kunda ingliz tilini oddiy o‘rganish va to‘liq professional muloqot qilishda maxsus fanlar bo‘yicha adabiyotlarni o‘qish, Internet-resurslaridan foydalanish yetarlicha deb bo‘lmaydi. Buning sababi shundaki, talabalar ingliz tilida fan sohalari bo‘yicha ma‘lum bilim bloklarini shakllantira olmaydilar. Ingliz tili alohida fan sifatida ta‘limning qolgan qismidan ajralib turadi. Tilni bilish kundalik hayotdagi ingliz tili doirasidan tashqarida bo‘lgan mavzularda ravon gaplashishga hali imkon bermayapti. Bu terminologiya umumiy qabul qilingan leksik konstruksiyalarni, yangi sharoitdagi so‘z boyligini bilmaslik tufayli yuz beradi. Bilingval ta‘lim yordamida o‘quvchilarda fanlar bo‘yicha bilim bloklarini shakllantirish orqali bunday bo‘shliqlarni bartaraf qilish mumkin. Bilingval ta‘limning afzalligi tilni boshqa o‘quv fani bilan birlashtirishdadir [1, 215-b].

Ko‘pgina ingliz tilida so‘zlashmaydigan mamlakatlarda o‘quv fanlarini o‘qitish ingliz tilida olib boriladi, ingliz tilidagi o‘quv adabiyotlari moslashtirilmagan holda o‘qitiladi, bu ham bilingval ta‘lim elementi hisoblanadi. Masalan, Turin politexnika universitetida (O‘zbekiston), Tallin politexnika institutida (Estoniya), shuningdek, Shvetsiyadagi ko‘plab texnik kollejlarda amalga oshiriladi. Bunday holatlarda fanlar to‘liq ingliz tilida (asosan fanga oid bo‘lmagan intensiv fanlar: marketing, menejment, xodimlarni boshqarish) yoki qisman ingliz tilida olib boriladi; barcha holatlarda talabalar maxsus atamalar lug‘ati bilan ta‘minlanadi.

Mamlakatimizda ingliz tili maqomini ko‘tarishning yangi bosqichi xorijiy tillarni chuqur o‘rganadigan maktablarda va oliy o‘quv yurtlarining tilshunoslik fakultetlarida bilingval ta‘lim elementlarini joriy etish bo‘ldi. Odatda, bu o‘rganilayotgan til mamlakatlarining biznes kursi, mamlakatshunoslik va adabiyotidir. O‘zbekistonda bilingval ta‘limning dolzarbligi aloqa, ta‘lim, ish bilan ta‘minlash va turizm sohalari xalqaro darajaga o‘tishi bilan bog‘liqdir. Bugungi kunda ingliz tili kundalik muloqot vositasi sifatida emas, balki bilim va kasbiy faoliyat vositasi sifatida tobora ko‘proq talab qilinmoqda. Bilingval ta‘lim talabalarga professional muloqot vositasi sifatida amaliy sohalarda chet tilini bilish

darajasini oshirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'rganilayotgan fan bo'yicha ona tilida va o'rganilayotgan tillarda ma'lum miqdordagi bilimlar shakllanmoqda, bu esa har ikkala tilda ham o'rganilayotgan fanni erkin bilishga imkon beradi.

Ilmiy intensiv fanlar bo'yicha bilingval o'quv fanlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bir qator sabablarga ko'ra ma'lum qiyinchiliklarga duch kelmoqda va hozirgi kunga qadar ushbu kurslar keng tarqalmagan. Bu borada G'arbda «Computer science» deb nomlangan «Informatika» fanini o'qitish alohida qiziqish uyg'otmoqda. Hozirda ingliz tilida o'qitish uchun ushbu fan eng muhim mavzulardan biri bo'lishiga qaramay, bilingval ta'limda informatika o'qitilmaydi. Ushbu sohada ingliz tilini bilish - fanni o'zlashtirish samaradorligini va quyidagi sabablarga ko'ra olingan bilimlardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

1. Shaxsiy kompyuter uchun zamonaviy dasturlarning aksariyati dastlab ingliz tilida chiqarilgan va ularning ba'zilar faqat ruslashtirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda faoliyat yuritadigan xorijiy kompaniyalar ko'pincha dasturiy ta'minotning ruslashtirilmagan versiyasidan foydalanadilar va masalan, Shimoliy Evropada mamlakatlarda dasturlar deyarli hech qachon mahalliyashtirilmagan.

2. Dasturiy ta'minot va texnik vositalardan foydalanish bo'yicha qo'llanmalar ko'pincha faqat ingliz tilida bo'lib, ushbu adabiyotni o'qiy olmaslik uni o'rganish jarayonini jiddiy ravishda murakkablashtiradi.

3. Ayrim atamalar inglizcha bo'lib, mutaxassislar tomonidan rus tilida ham keng qo'llaniladi.

4. Aloqa sohasida Internetdan foydalanish nafaqat ingliz tilini, balki kompyuter so'zlanmalarini, shu jumladan kompyuter yozishmalarida tez-tez ishlatiladigan qisqartmalarni ham bilishni talab qiladi. Internetdagi aksariyat saytlar, shuningdek ushbu saytlardagi konferensiyalar (forumlar), dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash xizmatlari faqat ingliz tilida mavjud.

5. Ishga joylashishda ariza beruvchidan ko'pincha Word, Excel, Power Point kabi dasturlarni bilishi talab qilinadi. Ushbu dasturlardan ingliz va rus tillarini bilish bilan birgalikda foydalanish qobiliyati har qanday talabga keyingi ish joyida afzallik beradi.

Shunday qilib, Informatika fani bo'yicha bilingval o'quv fanini tayyorlash muammosi juda istiqbolli bo'lib tuyuladi, ammo u bir qator muammolarni hal qilishni ham talab qiladi.

Ilmiy va nazariy ma'noda, bilingval informatika o'quv fanini loyihalashda quyidagi didaktik vazifalarni hal qilish zarur: bilingval ta'lim metodidan foydalanish sharti bilan bilimlarni o'zlashtirish qonuniyatlarini aniqlash, ta'lim mazmuni hajmi

va tuzilishini aniqlash. Ushbu bosqichda yana bir muammo paydo bo‘ladi, ya’ni o‘quv adabiyotini tanlash.

Informatika fani bo‘yicha lingvist o‘quvchilarning bilingval ta’lim jarayonida, masalan, Windows XP, Microsoft Word muhitida matnli hujjatlarni tayyorlash texnologiyasi, Microsoft Excel muhitida ma’lumotlarni avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlash, Internetda qidirish ko‘nikmalarini o‘qitish jarayonida ularning keyingi professional munosabatlarida eng ko‘p talab qilinadigan fanlarni kiritish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, Microsoft Power Pointda taqdimotlarni, Accessda ma’lumotlar bazasi texnologiyasini va Internet-saytlarni yaratish asoslarini kiritish mumkin. O‘quv fanida dasturlash, algoritmlashtirish, hisoblash tizimlari asoslarini kiritishni nazarda tutmaydi, chunki bu bilimlar kelajakdagi faoliyatini chet tili bilan bog‘lashni rejalashtirayotgan odamlar uchun foydasizdir. Bu mavzularni o‘quv fanidan tashqarida, fikrlash doirasini kengaytirish uchun o‘zbek yoki rus tilida o‘rganish kifoyadir.

Oliy o‘quv yurtlarida ingliz tilini o‘rganadigan tilshunoslik va madaniyatlararo aloqa fakulteti talabalariga bilingval ta’lim elementlari bilan informatika fanini o‘qitish tajribasi bizga bunday kursni tayyorlashda va uni o‘qitish jarayonida taqdim etilishi kerak bo‘lgan quyidagi shartlarni shakllantirishga imkon beradi.

1. Fanlar o‘zbek tilida va ingliz tilida o‘qitiladigan bloklarga bo‘linishi kerak.
2. Talabalarga darsning barcha mazmunini qamrab oladigan uy materiallari o‘zbek tilida ham, ingliz tilida ham taqdim etilishi kerak.
3. Maxsus tarjimai bilan odatdagi atamalar va so‘zlarning ro‘yxatini shakllantirish kerak.
4. Ko‘rgazmali material ingliz tilida ishlab chiqilishi kerak va dars davomida terminlarning tarjimalari va eng murakkab lingvistik tuzilmalar berilishi kerak.
5. Amaliy va laboratoriya ishlari uchun topshiriqlar va joriy nazorat testlari ingliz tilida tayyorlanadi va darslarning o‘zi o‘zbek tilida olib boriladi.
6. Kerakli so‘z boyligini aniqlash uchun o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan maxsus adabiyotlar asosida chastota lug‘atini tayyorlash talab etiladi.

Kompyuter bo‘yicha adabiyotlarining uslubiy va leksik xususiyatlari bevosita fanni o‘rganish mavzusi emas, balki har bir o‘quv mashg‘ulotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Kompyuterga ta’luqli adabiyotlarini to‘g‘ri tushunish bilingval informatika ta’limining maqsadlaridan biridir. Kompyuter texnik vositalarni ishlatish va dasturiy ta’minotdan foydalanish qoidalari va asoslari to‘g‘risidagi texnik adabiyotlar, kompyuter texnikasining texnik hujjatlari, kompyuter uskunalarni ishlatish bo‘yicha ko‘rsatmalarni o‘z ichiga oladi. Kompyuter adabiyotlari tarjimai, har qanday ixtisoslashtirilgan texnik adabiyotlar tarjimai singari, o‘ziga xos uslubiy va leksik xususiyatlarga ega.

Kompyuterga oid adabiyotlarini tarjima qilish asoslarini o'zlashtirish uchun quyidagilar kerak:

- odatda kompyuter matnlarida muhokama qilinadigan jarayonlarni to'g'ri tushunish uchun zarur bo'lgan informatika bo'yicha bilimlar blokini o'zlashtirish;
- kompyuter terminologiyasi asoslarini bilish;
- kundalik muloqotda va kompyuter sharoitida turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan so'zlarni (maxsus so'zlar) farqlashni o'rganish;
- ingliz va o'zbek tillarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, so'zma-so'z tarjimasini to'g'ri tarjimasidan farq qiladigan so'zlarning murakkab guruhlarini to'g'ri tushunishni va tarjima qilishni o'rganish.

O'quvchilar kompyuter matnlarini o'qish paytida va ularni tarjima qilish jarayonida duch keladigan ingliz tilidagi kompyuterga oid adabiyotlarining eng muhim leksik va uslubiy xususiyatlariga kompyuter atamaları, kompyuter adabiyotlarida ishlatiladigan qisqartmalar va atributli ketma-ketliklarni o'z ichiga oladi. Kompyuterga ta'luqli adabiyotida atamalarni tarjima qilishning turli xil usullari - kalkirovka, transkripsiya (transliteratsiya) va tavsiflovchi tarjimalar mavjuddir. Ikki komponentli terminlarni izlash usuli bilan tarjima qilishda va ko'pkomponentli terminlarni tarjima qilishda alohida qiyinchiliklar paydo bo'ladi [2, 426-b].

Leksik tizimlar nuqtayi nazaridan kompyuter matnlarini tarjima qilishning asosiy farq qiluvchi xususiyatlarini so'zlar tartibini o'zgartirish, ekspatik inkor, antonimik tarjima va ruxsat etilgan kamchiliklardan foydalanish tarjimasini deb atash kerak.

Nazariy materiallarni o'rganish jarayonida ingliz tilidagi kompyuter adabiyotlarini tarjima qilishning barcha bu xususiyatlarini dars jarayonida ko'rib chiqish zarur. Bu qo'shimcha o'qish vaqtini talab qilsada, talabalar tomonidan ushbu materialni o'zlashtirish ancha dinamik bo'lib, u fanning mazmuni bilan chambarchas bog'liqdir [3, 316-b].

Talabalarga minimal terminologik lug'at, shuningdek kompyuter adabiyotlarining chastotali lug'ati taklif etiladi, bu so'z boyligini boyitishni juda osonlashtiradi.

Bilingval informatika fani uchun kompyuter matnlarini tushunish qobiliyatini joriy va yakuniy nazorat qilish uchun dars rejalari va nazorat materiallarini ishlab chiqish, shuningdek dasturlar bilan ishlash qobiliyatini tekshirish uchun nazorat materiallarini ishlab chiqish kerak.

Zamonaviy bazaviy o'quv dasturlari ko'pchilik o'quvchilar va talabalar uchun o'qish va ishlarida foydali bo'ladigan bilim va ko'nikmalarni egallashni nazarda tutmaydi. Ularda kompyuterni ishlatish, dasturlash asoslarini o'rgatish usullari asosiy o'rinni egallaydi. Informatika bo'yicha asosiy o'quv dasturlari mazmunining

majburiy minimumiga axborot, uning uzatilishi, qayta ishlanishi va saqlanishi, shaxsiy kompyuter qurilmasi, multimedia dasturlari, algoritmlar va dasturlash bilan ishlash asoslari haqida tushuncha kiradi.

Windows operatsion tizimi bilan ishlash, xususan hozirda O‘zbekistonda Windows 10 tizimining eng ommabop versiyasi, Word muhitida matnli hujjatlar bilan ishlash, Excel muhitidagi jadvallar bilan ishlash kabi muhim mavzularga yetarli vaqt va e’tibor berilmagan, Windows 10 tizimi va Microsoft Office paketining dasturlari tarjimonlar va tilshunoslarning ishi uchun bilishi zarur bo‘lgan dasturiy vositadir. Aynan ushbu mutaxassislik sohalari uchun ingliz tilida professional muloqot qobiliyatlari talab qilinadi.

Shunday qilib, maktab o‘quvchilari va talabalarga informatika bo‘yicha bilingval ta’lim jarayonida Windows 10, MS Word, MS Excel mavzulariga alohida e’tibor berilishi kerak. Bilingval informatika o‘quv fani asosiy informatika fanini takrorlamaydigan, balki shaxsiy kompyuterni qo‘llashning eng zarur sohalari bo‘yicha talabalarning bilimlarini maksimal darajada oshiradigan va bilingval ta’limning asosiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda o‘quvchilarning ona tili va o‘rganayotgan tillarida ushbu mavzu bo‘yicha tushunchalarini shakllantiradigan tarzda ishlab chiqilishi kerak. Bundan tashqari, fanda Microsoft Power Pointda taqdimotlarni yaratish va Access muhitida ma’lumotlar bazasi texnologiyasi, Internetda qidirish qobiliyatlari va Internet-saytlarni yaratish asoslarini o‘rgatish mumkin.

Kelajakdagi informatika o‘qituvchisining bilingval fan kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik jarayoni, boshqa har qanday faoliyat jarayoni singari, ancha uzoq va shubhasiz o‘z rivojlanish dinamikasiga egadir. Chet tilni o‘qitishda muvaffaqiyatli foydalanish vositasi sifatida va bilingval informatika bilimlarini rivojlantirishning sharti - bu talabaning asosiy kommunikativ kompetensiyasini va informatika fanida ma’lum darajada fikrlash darajasini shakllantirishdan iboratdir. “Common European Framework of Reference” hujjatida tasvirlangan talabalarning chet tili bo‘yicha kompetensiya darajalari bosqichlarni aniqlash uchun asos bo‘lib olingan[4, 144-b].

Bilingval ta’limning alohida ahamiyati uning falsafiy va pedagogik asoslarida yotadi: mavjud bo‘lgan stereotiplarni rad etish, qadriyatlar va g‘oyalarning sayyoraviy almashinuviga intilish, madaniyatlararo muloqotni shakllantirish. Bilingval ta’lim - ta’lim olish vositasi bo‘lib, tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan shaxsni shakllantirish jarayoni hisoblanadi [5, 172-b].

Bilingval informatika fanida darslarni nazariy va amaliy mashg‘ulotlarga ajratish nazarda tutiladi. Nazariy va amaliy mashg‘ulotlar teng nisbatda olib boriladi deb taxmin qilinadi, ammo o‘qituvchi tinglovchilarning xususiyatlarini va mavzudagi ilmiy yutuq darajasini hisobga olgan holda darsni rejalashtirishda o‘z-

o‘zidan o‘zgartirish kiritishi mumkin. Standart nazariy mashg‘ulotlar ingliz tilida so‘zlashadigan terminologiyasi parallel ravishda tematik ma’ruza o‘qish (ona tilida), mustaqil o‘rganish uchun topshiriq (ingliz tilida uyda o‘qish uchun materialning bir qismi) va terminologiya hamda ma’ruza materiallari bo‘yicha bilimlarni nazorat qilishdan iborat bo‘lishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarda talabalarga mashqlar taklif etiladi, unda ularni amalga oshirish tizimi bosqichma-bosqich tavsiflanadi. O‘qituvchi olingan natijalarni tekshiradi, yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlaydi va mashqlarni qanday bajarish kerakligini tushuntiradi.

Tadqiqotlar natijasida amaliy va nazariy mashg‘ulotlar, talabalar va o‘qituvchilar uchun tavsiyalar, shu jumladan bilingval informatika fani ishlab chiqildi va sinovdan o‘tkazildi. Ishlab chiqilgan bilingval o‘quv dasturidan oliy o‘quv yurtlarining lingvistik fakultetlarida va chet tilini chuqur o‘rganadigan maktablarda foydalanish mumkin. Loyihalashtirilgan o‘quv dasturi juda ko‘p leksik va uslubiy tuzilmalar va o‘ziga xos terminologiyalar (matematika, fizika, kimyo, tibbiyot) bilan ajralib turadigan fanni talab qiladigan fanlarni rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, bunday fanlarni bilingval o‘qitish talabalarning qiziqishini va faolligini sezilarli darajada oshiradi, bu esa ushbu fanlarni ikkala tilda muvaffaqiyatli o‘zlashtirishga katta hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar

1. Алиев Р., Каже Н. Билингвальное образование. Теория и практика. Рига: Retorika A, 2005. 215 с.
2. Климзо Б.Н. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы. М.: Валент, 2006. 426 с.
3. Рубцова М.Г. Чтение и перевод английской научно-технической литературы: Лексико-грамматический справочник. М.: АСТ, 2006. 316 с.
4. Салехова Л.Л. Computer Science and Information Technology: Учебное пособие по информатике и информационным технологиям на английском языке/Казань: ТГГПУ, 2006.- 144 с.
5. Салехова Л.Л. Двухязычное образование в системе подготовки учителя Л.Л. Салехова. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006.- 172 с

OLIY TA'LIM MUASSASALARINING ELEKTR ENERGETIKA YO'NALISHI TALABALARIGA ELEKTR MASHINALARI FANINI HOZIRGI KUNDAGI O'QITISH TAHLILI

Jo'rayev M. Q. - Buxoro muhandislik - texnologiya instituti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektr energetika to'g'risida talabalarni o'qitishdagi muammolari haqida so'z boradi. Jamiyatda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda har bir talabada alohida e'tibor talab etadi. Bunga yechim qilib har darsni yangi innovatsion texnologiyalar orqali o'tish maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: innovatsiya, aksioma, fazo, normativ, dolzarb, obyektiv, subyektiv, islohot.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕКТРОТЕХНИКИ СТУДЕНТАМ НАПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГЕТИКИ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

**Джораев М. К. - ассистент Бухарского инженерно-технологического
института**

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы обучения студентов электричеству. При воспитании конкурентоспособных кадров в обществе каждый студент требует особого внимания. Чтобы решить эту проблему, желательно проводить каждый урок с использованием новых инновационных технологий.

Ключевые слова: инновация, aksioma, пространство, нормативное, актуальный, объективный, субъективный, реформа.

ANALYSIS OF CURRENT TEACHING OF ELECTRICAL ENGINEERING FOR STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF ELECTRICITY

**Jorayev M. K. - assistant Bukhara Institute of Engineering and
Technology**

Annotation. This article discusses the problems of teaching students about electricity. Every student needs special attention in the preparation of competitive personnel in the society. The solution is to teach each lesson using new innovative technologies.

Key words: innovation, axiom, space, normative, current, objective, subjective, reform.

Bugungi kunda ijtimoiy hayotni barcha sohalarini, jumladan, ta'lim tizimini ham tubdan takomillashtirish ehtiyoji va talabining ortib borayotganligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi. Ushbu ehtiyoj va talabdan kelib chiqqan holda, ta'lim tizimidagi munosabatlarni tartibga soluvchi bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi

qonuni 2020-yil 23-sentyabr kuni qabul qilingan bo‘lib, uning maqsadi, mazmuni va vazifasi ta‘lim tizimidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Ta‘lim islohotidan ko‘zlangan bosh maqsad – ta‘lim oluvchilar shaxsini komil inson sifatida shakllanishiga obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar yaratishdir. Bo‘lajak elektr energetika mutaxassislarini zamon talablari darajasiga mos ravishda tayyorlash uchun ta‘lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bugungi dolzarb vazifalardan hisoblanadi [1].

1970-1980-yillarda AQSHda pedagogik texnologiyalar oqimi paydo bo‘ldi va tezda barcha ilg‘or kapitalistik davlatlarni qamrab oldi. Bu harakat YUNESKO tomonidan qo‘llab-quvvatlandi va bu sohada ilg‘or pedagogik tajriba Bolgariya, Vengriya, Polsha, Rossiya kabi davlatlar pedagoglarini ham qiziqtirib qoldi. Zamonaviy ta‘lim texnologiyasida tarixiy ta‘lim metodlaridan foydalanishning qanday ahamiyati bor.

“O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora - tadbirlari to‘g‘risi”dagi 2020-yil 6-noyabrda PF-6108 farmonida - So‘nggi yillarda mamlakatda ta‘lim-tarbiya tizimning sifati va samaradorligini oshirish, bog‘cha tarbiyalanuvchilari, o‘quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ta‘lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o‘rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyasini, ta‘limning uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda [2].

Shu bilan birga, milliy ta‘lim-tarbiya tizimning amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim-ma‘rifat egalari, jismoniy va ma‘naviy sog‘lom insonlar etib tarbiyalash, ta‘lim muassasalarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda.

Hozirgi kunda pedagogik adabiyot, ta‘lim muammolariga oid ma‘ruzalar, rasmiy hujjatlarda “yangi pedagogik texnologiya”, “ilg‘or pedagogik texnologiya”, “zamonaviy pedagogik texnologiya” iboralari keng qo‘llanilmoqda. Aynan tizimli yondashuv pedagogik texnologiya asosida o‘qitishni boshqa yondashuvlardan farqlovchi asosiy belgi hisoblanadi. Ta‘lim maqsadlari, uning mazmuni, o‘qitish va ta‘lim berish metodlari, nazorat va natijalarni baholashni o‘zaro aloqada va bir-biri bilan bog‘liqlikda loyihalash ko‘pincha an‘anaviy o‘quv jarayonida yetishmaydigan narsalardir. Masalan, ko‘p hollarda ta‘lim, asosan, axborotni eslab qolishga yo‘naltirilgan, ta‘lim oluvchining bo‘lajak faoliyati esa muayyan ishlarni bajarish yoki tashkiliy, boshqaruv va kasbiy qarorlarni qabul qilish bilan bog‘liq bo‘ladi. Boshqa misol: o‘quv yurtlaridan birida ta‘lim oluvchilar bilimlarini nazorat qilish metodini ma‘muriyat barcha fanlar uchun bir xilda, ularni har birining

xususiyatlarini hisobga olmay asossiz belgilagan. Afsuski, hozirgi kunda bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Pedagoglarning ish amaliyotida ba'zida texnologik qurilgan o'qitish metodlari emas, balki foydali bo'lsada allaqachon o'zlashtirilganlar "pedagogik texnologiya" tushunchasi bilan belgilanadi. Aslini olganda, pedagogik texnologiya -bu o'qitishga o'ziga xos bo'lgan yangicha (innovatsiya) yondashuvidir. U pedagogikadagi ijtimoiy-muhandislik tafakkurining ifodalanishi, texnokratik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko'chirilgan tasviri, ta'lim jarayonining muayyan standartlashuvi hisoblanadi. O'qituvchilar, talaba va o'quvchilar jamoasida o'zaro yordam, hamkorlik va ijodiy muhitni yaratishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini har tomonlama mukammal loyihalashtirish, aniq maqsadlar qo'yish va ularga kafolatlangan holda erishish, rejalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi uzviy bog'langan komponentlar yig'indisi deb hisoblandi. Ushbu qoidadan kelib chiqqan holda har bir o'qitiladigan mavzuga keng qamrovli loyiha ishlab chiqish bilan bir qatorda, o'quv-metodik majmua tayyorlash yo'lga qo'yildi. "Elektr mashinalari" fani majmuasining tarkibiga qo'shimcha mavzuga daxldor bo'lgan barcha axborotlar, tarqatma materiallar, ma'lumotnomalar, manbalar, ulardan foydalanish metodikasi kiritildi. Pedagogik texnologiya deganda, texnologik (ishlab chiqarishdagi) yondashuvlarga aynan o'xshash bo'lgan ta'limda qo'yilgan maqsadlarga erishish kafolatlangan (yakuniy natijani olish) ta'lim jarayoni tushuniladi. Bunday ta'lim jarayoni texnologiyalashtirilgan deyiladi. Texnologiyalashtirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchi shaxsiga bog'liq bo'lmagan, faqat o'quvchi (talaba)ning shaxsi, ehtiyojlari, talablari va xislatlariga asoslangan ta'lim jarayonidir. O'quvchi (talaba) ta'lim jarayoni markazida turadi. Bunda darsni kim olib borayapti (tajribali o'qituvchimi yoki yosh o'qituvchimi) qat'iy nazar, ko'zlangan yakuniy natija (maqsadga ko'ra)ga erishish kafolatlanishi lozim. Ta'limda o'qituvchi faqat ijrochi vazifasini bajaradi.

Bu yondashuv asosida yotuvchi asosiy g'oya: pedagogik texnologiyalarni loyihalash va yaratish didaktik aksiomalar tizimi talablariga tayanishi kerak. Muallifning fikricha, pedagogika fani azal-azaldan aksiomalardan foydalanib keladi. Ma'lumki, isbot talab qilinmaydigan holat aksioma deyiladi. Bunday holatlarni pedagogik jarayonda ko'plab uchratish mumkin: sinf-dars tizimi, 80 minutlik dars, mavzuli reja va boshqa. Keyingi yillarda biz ta'lim fazosini standartlashtirish jarayonining guvohi bo'layapmiz. Bu ish ancha murakkab va bajaruvchilar uchun kutilmagan holat bo'ldi.

Ta'lim standartlarining yuzaga kelishi mavjud vaziyatni birmuncha qiyinlashtirib yubordi, chunki standartning bajarilishini kafolatlaydigan va

pedagogik amaliyotga joriy etiladigan texnologiyalar ishlab chiqilmagan edi. Har bir o'quvchi (talaba) ta'lim standarti darajasiga erishishi uchun o'quv yurtlaridagi mavjud an'anaviy metodikalar o'rniga yangi pedagogik qurollar zarur bo'ladi. O'quv jarayoni loyihasini texnologiya darajasiga chiqarish va bu loyihaning joriy etilishi o'qituvchini yuqori malakali mutaxassisga aylantirish bilan birgalikda o'rganuvchining mavqeyini ham kuchaytiradi va ijodiy hamkorlikning yangi ufoqlarini ochadi. Endi o'qituvchi loyiha muallifi bo'lib oladi, bu esa yangi vazifadir.

Shaxsning rivojlanish dasturi aslida har bir insonga tug'ma holda beriladi, biroq uni amalga oshirish, afsuski, hozirgi ta'lim tizimida qaralmagan. Mana, nima uchun dunyoda qiynalغانlar va jinoyatchilar mavjud. Shu boisdan, bolaning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga kirishishi, uni ixtisosli kasbga tayyorlashning boshlanishi bo'lishi kerak va barcha o'quv dasturlari mazmuni ma'lum faoliyat turining ijodkorini tarbiyalash masalasiga bo'ysunishi kerak[3].

Elektr mashinalari fanini o'qitishda har bir dasturda berilgan mavzuni yangi zamon talablari ya'ni "innovatsion texnologiyalar" orqali didaktik olib borish zarur. Chunki talabada aytilgan fikrlarni tasuvvur qila olishi uchun kichik detallargacha yozib emas, ko'rsatib berish maqsadga muvofiqdir. Bunga sabab har yil biz tayyorlayotgan kadrlarimiz bilan bog'liq 50 dan ortiq ko'ngilsiz voqealar yuz beradi bularning aksaryati ishchi xodimning hayotdan ko'z yumishi bilan tugaydi. Mana shunaqa ko'ngilsizliklarni oldini talabaga yaxshiroq yetkazib uni ishlab chiqarish jarayonida nima kutayotganligini yangi pedagogik texnologiyalar orqali uqtirish lozim. Buning uchun bizga "keys stadi" metodi qo'l keladi. Bu metodni qo'llashda muammo qo'yiladi va talabar shu muammoni yyechish atrofida javob izlaydi, dars ikki tomonlama ishlashga o'rgatadi. Birinchisi yechimga borish yo'li, ikkinchisi to'g'ri yechimidagi muammolar. Shunaqa vaziyatda talaba mustaqil harakat qilib belgilangan marrani kesib o'tadi.

Kelajakda uni kutib turgan kichik ishlab chiqarishdagi muammolarni yyechishda kichik debocha bo'lib xizmat qila oladi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir talaba bu bizni ertangi kunimiz, kelejagimiz, bunyodkorimiz hisoblanadi ularni to'g'ri tarbiyalash juda mashaqqatli. Bu mashaqqatni yengib, talabani ishlab chiqarish jarayonlariga tayyorlashimizga xizmat qiladigan vositalardan, ya'ni yangi pedagogik texnologiyalardan to'g'ri foydalanishimiz zarur.

Adabiyotlar

1. L.A.Nematov "Bo'lajak elektr energetika mutaxassislarini tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlari". Toshkent 2020. 4-S, 269- b.

2. M. Maxmudova. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat fanidan ma'ruzalar matni, Samarqand – 2015, 25- b.

3. Azizxujaeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: Cho‘lpon. 2013 – 200-bet.

4. Xakimova M. F. Pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. T.TDIU, 2013.

5. Jo‘rayev M. Q. Dunyoda yadro energetikasi taraqqiyoti rivojlanishini amaliy ahamiyatining innovatsion texnologiyalardagi bosqichlari. Maqola №12(79) soni 1. (dekabr, 2020).

6. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni www.lex.uz

7. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 6-noyabr “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora – tadbirlari to‘g‘risi”dagi PF-6108 farmonida www.lex.uz

RANG MODELLARI VA GRAFIK FORMATLAR KOMPYUTER GRAFIKASINING ASOSIY BO‘G‘INI SIFATIDA

Bagbekova L. K. - Toshkent davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang va rang modeli tushunchasi, kompyuter grafikasida rang modeli va grafik formatlarning ahamiyati, grafik dasturlarida yaratilgan obyektlarni chiroyli, ko‘rinishli va haqiqiyga yaqin qilib ko‘rishda rang modellarini o‘rni, rang modeli haqida asosiy tavsiyalar, grafik dasturlarda yaratilayotgan tasvir rangini qanday tanlanishi haqida umumiy ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: rang, rang modeli, rang tizimi, rang toni, rang chuqurligi, grafika, grafik format, grafik dastur, kompyuter grafikasi, rastrli grafika, vektorli grafika, obyekt, to‘yinganlik, yorqinlik.

ЦВЕТОВЫЕ МОДЕЛИ И ГРАФИЧЕСКИЕ ФОРМАТЫ КАК ГЛАВНОЕ ЗВЕНО КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ

Багбекова Л. К. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В этой статье представлена концепция цвета и цветовой модели, значение цветовой модели и графических форматов в компьютерной графике, роль цветowych моделей в создании красивых, видимых и реалистичных объектов, созданных в графических программах, основные рекомендации по цветовой модели, общая информация о том, как выбрать цвет изображения.

Ключевые слова: цвет, цветовая модель, цветовая система, цветовой тон, глубина цвета, графика, графический формат, графическое программное обеспечение, компьютерная графика, растровая графика, векторная графика, объект, насыщенность, яркость.

COLOR MODELS AND GRAPHIC FORMATS AS THE MAIN LINK OF COMPUTER GRAPHICS

Bagbekova L. K. - teacher of Tashkent State Pedagogical University

Anotation. In this article, the concept of color and color model, the importance of color model and graphic formats in computer graphics, the role of color models in making objects created in graphics programs beautiful, visible and realistic, basic recommendations about color model, general information on how to choose an image color is provided.

Key words: color, color model, color system, color tone, color depth, graphics, graphics format, graphics program, computer graphics, raster graphics, vector graphics, object, saturation, brightness.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasining eng zamonaviy yo'nalishlaridan biri hisoblangan kompyuter grafikasi ham hayotimizning barcha jabhalariga kirib keldi va turli sohalarning ajralmas bo'lagi bo'lib qoldi, hamda hozirgi kunda aniq bir soha sifatida o'rganilib kelinmoqda. Bu sohadagi izlanishlar jadallik bilan rivojlanib, ko'plab ijobiy natijalarga erishilmoqda.

Kompyuter grafikasida rang katta ahamiyatga ega. Chunki kompyuter grafik dasturlarida yaratilgan obyektlarni chiroyli, ko'rinishli va haqiqiyga yaqin qilib ko'rishda, albatta rang muhim rol o'ynaydi.

Rang modeli - bu rang tizimidagi ranglarni tasvirlash usuli bo'lib, ular vazifalari va imkoniyatlariga ko'ra turlicha ko'rinishda bo'ladi. Masalan,

1. **RGB** rang modelining nomi **Red** - qizil, **Green** – yashil va **Blue** – ko'k

ranglarning bosh xarflaridan olingan bo'lib, ushbu ranglarni aralashtirish natijasida turli hil boshqa ranglar hosil qilinishi mumkin. Bu rang modelining tashkil etuvchilari 0 dan 255 gacha qiymat qabul qilishlari mumkin. Shu qiymatlar qo'shilishidan turlicha ranglar paydo bo'ladi. RGB-dagi tasvirlar monitor ekranida namoyish qilish uchun ishlatiladi. Siz RGB tasvirlarini televizorlarda va kompyuter monitorlarida tez-tez ko'rasiz. Ushbu rejimdan faqat yorug'lik chiqaradigan qurilmalar foydalanishi mumkin.

2.

CMYK rang modeli tipografik bosib chiqarish uchun yaratilgan va ishlatiladi. Bu turdagi rang modelida ranglar

moviy (**Cyan**), pushti (**Magenta**) va sariq (**Yellow**) ranglar aralashmasidan paydo bo'ladi. Ularning to'liq aralashmasidan qora (**black**) rang hosil bo'ladi. Qora (black) so'zida birinchi harfi qora va ko'k so'zlarini bosh harfi bo'lganligi sababli chalkashtirmaslik uchun K ohirgi harfi ishlatiladi. Shuning uchun bu rang modeli CMYK deyiladi.

Ushbu ranglar jurnallarda, kitoblarda va risolalarda to'liq rangli badiiy asarlarni ko'paytirishda ishlatiladi. Bu rang modelining tashkil etuvchilari 0 dan 100 gacha qiymat qabul qilishlari mumkin. Shu qiymatlar qo'shilishidan turlicha ranglar paydo bo'ladi.

Masalan, daftar yuziga bironta tasvir tushirmoqchi bo'lsak uni kompyuterda tayyorlashda biz RGB modelidan foydalanamiz. Xuddi shu tasvirni bosmaxonada bosib chiqarish uchun tayyorlayotganda esa shu tasvir CMYK modelida tasvirlanadi.

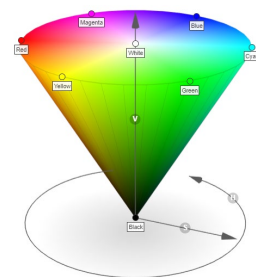
3. **HSB(HSV) rang modeli.** Model to'yinganlik va qiymatni anglatib, nomi unga asos bo'lgan uch komponentning bosh xarflaridan olingan: rang toni;

Hue - rang toni – 0 dan 360 gradusgacha diapazondagi burchak kattaligi bilan tavsiflanadi. Konusning chetida 0 dan 360 darajagacha aylanish. 0 daraja qizil, 120 daraja yashil va 240 daraja ko'k.

Saturation - to'yinganlik rangning tozalik darajasidir. U kul rangning boshqa rangga nisbati bilan aniqlanadi. Kul rang uchun 0% dan (rangsiz) to'liq sof rang uchun 100% gacha. 0% konusning markazi va tashqi aylanasi 100%.

Rangning yorqinligi **Brightness** 0 dan 100 gacha o'zgarishi mumkin. 0% to'liq qorong'i, 100% to'liq yorug'lik. Bu erda 0% konusning pastki qismi va 100% yuqori qismidir.

Bu tushunish uchun eng oson rang modelidir, ammo ushbu rang modelida ranglar qamrovi RGB modeliga qaraganda ancha kamroq. Rang qiymati doira markazidan boshlab vektor sifatida tanlanadi. Vektor yo'nalishi daraja bilan belgilanadi va ranglar quyilishini aniqlaydi. Vektor uzunligi ranglarning to'yinganligini aniqlaydi.

HSB rang modelining kamchiligi RGB rang modeliga asoslanganligi. Chunki qog'ozga chop etilishi uchun CMYK rang modeliga, monitorida namoyish qilish uchun RGB rang modeliga o'zgartiriladi.

4. **LAB rangli modeli.** Lab rang modeli tasvirning yorqinligi, kontrasti va rangiga alohida ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Tasvirlarga ishlov berishni sezilarli darajada tezlashtiradi.

L – yoritish. Bu yorqinlik va intensivlik tushunchalarining kombinatsiyasi.

A – yashil rangdan binafsha ranggacha rang sxemasi.

B – ko‘kdan sariq ranggacha ranglar.

Ya’ni, bu modelda ikkita ko‘rsatkich rangni aniqlaydi va bitta ko‘rsatkich uning yoritilishini belgilaydi.

LAB - bu ikkala RGB va CMYK ranglarini, shuningdek kulrang (ya’ni oq-qora) rangni o‘z ichiga oladi.

Ko‘pincha tasvir sifatini yaxshilash va rasmlarni boshqa ranglar oralig‘idan boshqasiga o‘tkazish uchun foydalaniladi.

Yaratilayotgan tasvir rangini qanday tanlashimiz juda muhim jarayon hisoblanadi. Chunki tasvirning asosiy ko‘rinishi bu rang. Keling, quyida asosiy ranglarning vazifalari va xususiyatlarini logotiplar misolida ko‘rib chiqamiz.

Bu rang kuch, ehtiros va buyuklikni anglatadi. Ushbu sezgi xususiyatlari mahsulotning kuchli tomonlarini ko‘rsatishga yordam beradi. Reklama bozorida bu rang juda haridorbop sanaladi. Chunki, odamni o‘ziga jalb qila oladigan rang sanaladi.

Sariq rangdan iliqlik, ijodkorlik, qiziqarli va ijobiy o‘zgarishlarni tasvirlovchi rang turi. Ushbu logotip rangi bayram, quvonch va baxt hissini yaratadi. Shuning uchun uni tadbirlarni tashkil etish, bolalar mollari, shirinliklarni sotish reklamalarida ishlatish tavsiya etiladi.

Ko‘k rang odatda sovuq ranglar guruhiga kiruvchi rang hisoblanadi. Bu rangni osmon soyasiga qiyoslab, tinchlanishga, dam olishga, g‘ayratni sovutishga va ishga moslashishga qodir deyiladi. Bundan tashqari, sovuq ohanglar xavfsizlik va xotirjamlikni anglatadi. Bu ko‘k logotiplarni tibbiy, yuridik va bank xizmatlarini ko‘rsatadigan kompaniyalar uchun eng yaxshi variantga aylantiradi.

Ushbu rang qizil va sariq ranglarni aralashtirish natijasida hosil bo‘ladi. Olovli apelsin rangi qizil rangga qaraganda yumshoqroq, qulayroq va xotirjamroq.

Ushbu rang uyning harorati va qulayligini anglatadi. Bunday uyushmalar tufayli to‘q sariq rang ko‘pincha kafelarda, mebel do‘konlarida, novvoyxonalarda va boshqalarda ishlatiladi. Yashil rangdagi uyushmalar: sog‘lom turmush tarzi, tabiat, tabiiylik, sport va osoyishtalik. Bu faollik va dam olishga undaydi. Yashil rang muvozanat, uyg‘unlik va osoyishtalikni,

shifo va sog‘likni anglatadi. Ushbu rang ayniqsa tibbiyot, kosmetologiya va ekologik mahsulotlarni sotish sohasida ishlaydigan kompaniyalar uchun juda mos keladi. Aristokratlar va qirol zodagonlari, sehr va ma’naviyatning rangi. Qizil singari, binafsha rang kuch va quvvat bilan bog‘liq. Moviy kabi, bu rang sovuq ranglar guruhiga mansub hisoblanadi. Bu rang donolik, maxfiy bilim, hurmat, ishonchning ramzi. Binafsha timsollardan odatda ko‘chmas mulk kompaniyalari va yirik tashkilotlar foydalanadilar. Biz turli xil sohalardagi tashkilotlardan qora va oq rangdagi ko‘plab logotiplarni topishingiz mumkin. Ushbu rangdagi logotipning mashhurligi ularni idrok etishning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Masalan, qora rang nafislik, hashamat, munosib sifat bilan bog‘liq. Va oq rang soddaligi va halolligini aks ettiradi. Bu fazilatlar ushbu logotip rangini tanlaydigan ko‘plab brendlar uchun kalit hisoblanadi.

Kompyuter qurilmalarida yaratilgan har qanday axborot ma’lum bir format bilan saqlanadi. Ya’ni bu hujjatning qaysi dasturda yaratilganini bildiradi. Shuningdek, grafik formatlar ham mavjud bo‘lib, ular **GIF, JPEG, PNG, TIF, BMP** va shu kabilar.

GIF (Graphics Interchange Format) grafik formati – tarmoqdagi eng keng tarqalgan grafik format. Tarmoqdagi rangli tasvirlar va fonlarning ko‘p qismi gif formati fayllari hisoblanadi. Shu bilan birga, gif formatlar harakatlantirish mumkin bo‘lgan tasvirlar bo‘lib, bularni o‘zimiz foydalanadigan telefonimizda ham ko‘rishimiz mumkin. Bu formatda tasvir hajmi o‘zgarganda tasvir sifatiga ta’sir qilmaydi. Bu formada oddiy diagrammalar, shakllar, logotiplar va multfilm tarzidagi rasmlarga harakatlar o‘rnatish orqali chiroyli animatsiyalar qilish mumkin.

JPEG (Joint Photographic Experts Group) grafik formati ko‘p rangli tasvir fayllarini tarmoqda ishlatish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, foydalanish darajasi bo‘yicha ikkinchi o‘rinda turuvchi grafik format hisoblanadi. Ko‘pincha bu format qisqartirilgan holda JPG

deb yuritiladi. Bu formatdagi tasvirlar rastrli grafika bilan ishlaydi va katta joyni egallaydi. U minglab ranglarning palitrasiga ega, agar tasvir hajmi o‘zgarsa tasvir sifatiga ham ta’sir qiladi. **PNG** (Portable Network Graphics) grafik format Веб-sahifalarda tasvir va grafiklarni joylashtirish uchun maxsus yaratilgan bo‘lib, o‘zida 16 million rang qamroviga ega format turi. PNG fayllari JPG fayllariga nisbatan kattaroq, ammo hajmi o‘zgarganda ham sifatini o‘zgartirmaydigan format turi hisoblanadi. Bu format gif va jpg formatlarning afzallik tomonlarini o‘zida mujassamlashtirgan. Shuning uchun ham bu formatdagi tasvirlar yuqori sifatga ega hisoblanadi.

TIFF (Tagged Image File Format) - bu rastrli grafik tasvirlarni saqlash formati. TIFF yuqori rangli chuqurlikdagi rasmlarni saqlash uchun mashhur format sanaladi. U skanerlash, faks orqali yuborish, matnni aniqlash, bosib chiqarish uchun ishlatiladi.

BMP grafik formati Windows operatsion tizimi uchun Microsoft firmasi tomonidan ishlab chiqilgan. U sodda tuzilishdagi tasvirlarni ifodalaydi va uncha katta bo‘lmagan grafiklarni namoyish etish uchun xizmat qiladi. Ushbu grafik format interfeyslarda keng qo‘llaniladi. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, kompyuter grafikasida yaratilgan tasvirlarga rang berish muhim jarayon hisoblanadi. Chunki tasvir har tomonlama mukammal yaratilgan bo‘lmasin, unga to‘g‘ri va mos rang tanlanmasa, tasvir o‘z ko‘rinishini bermasligi aniq. Shunday ekan, tasvir qaysi dasturiy vositada yaratilishidan qat’iy nazar, rang qanchalik to‘g‘ri tanlansa shunchalik yuqori sifatga ega tasvir hosil bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. T.Rixsiboyev, X.Rixsiboyeva, S.Tursunov Kompyuter grafikasi//Darslik// Toshkent: “Tafakkur qanoti”, 2018. 304-b
2. Distance education system as a new form of teaching International Scientific Journal Theoretical & Applied Science № 09 (89) 2020 12-14
3. <https://www.wigglepixel.nl/en/blog/what-are-color-models/>
4. <https://turbologo.ru/blog/podbor-cveta-logo/>
5. <http://library.ziyonet.uz/uploads/books/634149/55d55ae50259a.pdf>
6. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/download/39203>

TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Komilova Z. M.- Toshkent davlat pedagogika universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs axborot madaniyatini shakllantirishda pedagogik jarayonlarda ko‘zlangan natijalarga erishish uchun o‘qituvchining kasbiy

kompetentligi qay darajada rivojlangan bo'lishi, jamiyatda axborot ta'limini modernizatsiya qilish zaruratini yaratish tamoyillari, uning asosiy maqsadi, axborot asosida shaxsning hayotga tayyorgarligini shakllantirish, doimiy o'zgaruvchan, tobora o'zaro bog'lanib borayotgan axborot muhitida insonning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi zarurligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: shaxsning axborot madaniyati, bilim olish usuli, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiya, o'qituvchining kasbiy komponenti.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Комилова З. М. - исследователь Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. Зависимость учителя от уровня профессиональной компетентности в достижении желаемых результатов в педагогическом процессе по формированию информационной культуры личности. Развивающееся информационное общество порождает необходимость модернизации образования, основной целью которого является формирование индивидуальной готовности к жизни на основе информации, успешная социализация человека в постоянно меняющейся, все более взаимосвязанной информационной среде.

Ключевые слова: информационная культура личности, метод усвоения, инновационные педагогические технологии в образовательном процессе, профессиональная составляющая учителя.

FORMATION OF INFORMATION CULTURE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Komilova Z. M. - researcher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The development of the information society, which depends on the level of professional competence of the teacher in achieving the desired results in the pedagogical process for the formation of an information culture of the individual, creates the need to modernize education. Its main purpose is to form an individual's readiness for life on the basis of information, successful socialization of a person in a constantly changing, increasingly interconnected information environment.

Key words: information culture of the person, method of acquisition, innovative pedagogical technology in the educational process, the professional component of the teacher.

Ta'lim – kelajakdagi muvaffaqiyatlar kaliti ekan, uning mahsuli bo'lgan bugungi o'quvchi kelajakda huquqiy – demokratik jamiyat a'zosi sifatida, bu jamiyat hayotida to'laonli ishtirok eta olishi, zamonning bozor iqtisodiyoti qo'yayotgan talabalariga to'la javob bera olishi kerak. Axborot oqimi keskin ortgan, turli yangiliklar hayotimizga shitob bilan kirib kelayotgan davrda mustaqil tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lgan, yangilikni o'rganishga doim tayyor bo'lgan, hamkorlikdan cho'chimaydigan, muloqotga erkin kirisha oladigan shaxsni tarbiyalash ta'lim – tarbiya jarayoninig asosiy maqsadi bo'lishi kerak va bu borada ta'limda yangi texnologiyalarning qo'llanishiga yo'l ochilishi maqsadga erishish yo'lidagi to'g'ri qadamdir [1].

Manbalardan o'tgan asrning oltmishinchi yillaridan Angliya, Germaniya, Yaponiya, AQSH kabi taraqqiy etgan davlatlarning ta'lim muassasalari o'quv rejalariga, bolalarni kundalik hayotga tayyorlash maqsadida pul ishlab topish, uni saqlash, mol-mulk yig'ish, daromadli biznes, tejamkorlik, vaqtni foydali sarflash, irodani mustahkamlash, sog'likka e'tibor berish, foydali kasbni tanlash va iqtisodiy bilim berish maqsadiga yo'naltirilgan «iqtisodiy pedagogika» fani kiritildi. Ushbu fan uchun alohida o'quv dasturi va uslubiy tavsiyalar yaratilgani ma'lum. Amerikalik mutaxassislar bolalarga kichik yoshdan, ya'ni boshlang'ich sinfdanoq ilk iqtisodiy tushunchalarni berib borish kerakligi, ular o'zlari uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, gigiyenik vositalar, kiyim-kechak hamda boshqa shu kabi vositalarni tanlash, sotib olish, ulardan foydalanishni bilishi muhim deb hisoblaydilar va bunga maktabni mas'ul deb biladilar.

Bolalarga ular to'g'risida nafaqat ma'lumot berish, balki ularda kelgusida asqotadigan bilimlar (tejamkorlik, mas'uliyatlilik, intizom va ehtiyotkorlik)ni tarbiyalash kerakligini ta'kidlaydilar. Nemis bolalarida yoshlikdan berilgan vazifalarni bajarishga mas'uliyatli yondashish, kunni rejalashtirish, ovqatlanish, sport mashg'ulotlari, mehnat, o'yin faoliyatini tashkil etishda vaqtni to'g'ri taqsimlash, kun tartibiga qattiq rioya qilish malakalari va mehnatsevarlik fazilatlarini tarbiyalanadi. Umuman, taraqqiy etgan barcha kapitalistik davlatlar iqtisodiy ta'lim-tarbiyasining maqsad va vazifalari bolalarda mehnat qilish, shu asosda iqtisodiy manfaatdorlikka erishish ko'nikmalarini rivojlantirish, intizomlilik, ishbilarmonlik, bosiqlik, punktuallik, mas'uliyatlilik va omilkorlik malakalarini o'stirishga qaratilgan [2].

Ta'lim oluvchilar rivojlanishining yuqori darajasiga faqat rivojlantiruvchi ta'lim orqali erishish mumkin, bunda ta'lim oluvchilar bilimlarnigina o'zlashtirib qolmay, balki bilim olish usullarini ham o'zlashtiradi. Bilim olish usuli bu - subyektiv bilish vositalari bo'lib, ularsiz ta'lim oluvchilarning ijodiy faoliyati amalga oshmaydi. Rivojlantiruvchi tizimda bilimlar ta'lim oluvchilarning faol mustaqil bilish faoliyati jarayonida olinadi, o'qituvchining asosiy vazifasi, ta'lim oluvchilarga ularning bu bilimlarga bo'lgan ehtiyoji va faolliklariga bog'liq

bo'lmagan holda tayyor bilimlarni uzatishdan iborat bo'lgan an'anaviy tizimdan farqli, ta'lim oluvchi faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya sifatini oshirishning asosiy omili o'qituvchi va ta'lim oluvchining ta'lim jarayonidagi va tadqiqot ishlaridagi o'zaro munosabati, o'zaro aloqasidir. O'qituvchi faqat axborot uzatuvchi emas, balki tashkilotchi, rahbar, maslahatchi bo'lishi, ilmiy metodlar bilan qurollanib, ta'lim jarayoni qonuniyatlari va mexanizmlarini chuqur anglab, uni boshqarishi lozim [3].

Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiya tushunchasi bilan noan'anaviy pedagogik texnologiya tushunchalari sinonim sifatida qo'llanmoqda. Chunki endi ta'lim jarayonida o'qituvchilardan an'anaga aylanib ketgan ma'ruzani o'qib berish, tayyor yodlab, mohiyatini tushuntirmasdan o'qitish holatlaridan voz kechib, dars jarayoniga yangi, noan'anaviy g'oyalar asosida dars o'tishi talab qilinmoqda. Hozirda dars jarayonida modulli, munozarali, hamkorlikda o'qitish, tabaqalashtirilgan ta'lim, didaktik o'yin texnologiyasi kabi ilg'or pedagogik texnologiya turlari imkoniyatiga katta baho berilmoqda. Didaktik o'yin texnologiyasi har bir fanda, har bir sinfda yaxshi natija beradi [4].

Ta'lim muassasalari o'qituvchilarining funksional vazifalaridan biri pedagogik jarayonlarda maqsadga erishish uchun ta'lim jarayoni subyekti sifatida o'quvchilarning faoliyatini muvofiqlashtirish va faolligini oshirishdan iborat bo'lib, ular o'z navbatida o'zini-o'zi, o'z faoliyatini, bir so'z bilan aytganda ta'lim-tarbiya jarayonini boshqaradilar. Mazkur faoliyat o'z navbatida o'qituvchilar va o'quvchilarning do'stona munosabatlariga asoslangan o'zaro hamkorlikdagi boshqaruv faoliyatini ifodalaydi.

Pedagogik jarayonlarda ko'zlangan natijalarga erishishda mazkur jarayonning samaradorligi o'qituvchining kasbiy kompetentligi darajasiga bog'liq bo'ladi. Demak, o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishi va boshqarish yo'nalishida zaruriy tushunchalarni egallashi, yosh davrlar psixologiyasini yaxshi bilishi, boy va yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lishi, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq eta olishi, tegishli ma'lumoti va kasbiy tajribaga ega bo'lishi uning kasbiy kompetentligini rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi [5].

Oliy o'quv yurtlarida kadrlar tayyorlash, ta'lim tizimini isloh qilishning jahonda tan olingan, tajribada isbotlangan 4 ta modeli mavjud. Bular AQSH, Fransiya, Germaniya va Yaponiya mamlakatlarining modellaridir. Ular garchi, umumiy qoida va yo'nalishlar bo'yicha bir biriga yaqin bo'lsada, lekin mavjud mamlakatlarning hozirgi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy holati, milliy xususiyatlari hamda fuqarolarning yashash sharoitidan kelib chiqib, farq qiladi.

Masalan, Yaponiya ta'lim tizimida «Oila» omiliga katta e'tibor berilgan. Amerika yoki Fransiyada esa mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda pullik

maktablar joriy etilgan. Lekin ayrim mamlakatlarda o'zini oqlagan va samara bergan modellarni o'zga davlatlar uchun to'g'ridan to'g'ri qo'llab yoki tatbiq etib bo'lmaydi [6].

Hozirgi kunda butun dunyoda ijtimoiy taraqqiyotda axborot texnologiyalari muhim rol o'ynamoqda va millatning (davlatning) axborot madaniyatining umumiy darajasi uning jahon hamjamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy o'rnini belgilaydi. Axborotning eng muhim universal kategoriyalar toifasiga o'tishi inson faoliyatining barcha turlari - ta'lim, tadqiqot va ishlab chiqarish uchun axborot resurslariga bo'lgan obyektiv ehtiyojni aks ettiradi. Zamonaviy sharoitlarda axborot materiya (modda) va energiya kabi kategoriyalar bilan birga mustaqil narsa sifatida ham qaraladi.

Axborot madaniyati organik ravishda jamiyat hayotining real negizi, asosiga kirib, unga yangi sifat baxsh etadi. U ko'plab o'rnashib qolgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy aqidalarning o'zgarishiga olib keladi va insonning hayot tarziga sifat jihatidan yangi xususiyatlarni kiritadi.

O.I.Tarasovanning fikriga ko'ra, axborot madaniyati tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida kompyuter texnologiyalari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi munosabati bilan shakllandi.

S.M.Olenevning fikriga ko'ra, axborot madaniyati tushunchasi hayvonot dunyosiga xos bo'lgan vaziyat signaliga rasmiy munosabatning mutlaqo insonga xos bo'lgan mazmunli tarzda o'zgartirish vaqtida (davrida) paydo bo'ldi. Mazmunli birliklarining almashinuvi tilning rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Yozuv paydo bo'lishidan oldin tilning rivojlanishi og'zaki (verbal) metodlarning keng doirasini (gammagini) vujudga keltirdi, ma'no va matn bilan muomala madaniyatini yuzaga keltirdi. Axborot madaniyatini shakllantirishda keyingi bosqich og'zaki axborot madaniyatining barcha xilma-xilligini o'z ichiga olgan yozma bosqich deb qarash mumkin.

Insoniyatning axborot madaniyatini turli davrlarda axborot inqirozlari larzaga keltirgan. O'ta jiddiy miqdoriy axborot inqirozlaridan biri yozuvning (alifboning) paydo bo'lishiga olib keldi. Bilimlarni saqlashning og'zaki usullari tobora miqdori, hajmi oshib borayotgan axborotning xavfsizligini va uni moddiy axborot tashuvchida qayd qilib qo'yishni ta'minlay olmasligi tufayli madaniyatining yangi davri - hujjatlar bilan ishlash davrini yuzaga keldi. Uning tarkibiga hujjatlar bilan ishlash madaniyatini kiradi: qayd qilingan bilimni (chiqarib) olish, axborotni kodlash va qayd qilib qo'yish; dokumentografik qidirish madaniyati. Axborot bilan ishlash osonlashdi, fikrlash tarzi o'zgardi, biroq axborot madaniyatining og'zaki shakllari nafaqat o'z ma'nosini yo'qotmadi, balki yozma o'zaro aloqalar tizimi bilan ham boyitildi.

Yana bir (navbatdagi) axborot inqirozi axborot tashuvchi vositalarini sifat va miqdor jihatdan o'zgartirgan va bir qator axborot jarayonlarini avtomatlashtirgan kompyuter texnologiyalarining paydo bo'lishiga olib keldi. Rivojlanayotgan axborot jamiyatining o'zi ta'limni modernizatsiya qilish zaruratini yaratadi, uning asosiy maqsadi axborot asosida shaxsning hayotga tayyorligini shakllantirish, doimiy o'zgaruvchan, tobora o'zaro bog'lanib borayotgan axborot muhitida insonning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvidan iborat.

Axborotning eng muhim universal kategoriyalar toifasiga o'tishi inson faoliyatining barcha turlari - ta'lim, ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarish uchun axborot resurslariga bo'lgan obyektiv ehtiyojni anglatadi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari asosida axborot resurslarini amalga oshirish barcha bilim sohalari uchun keng imkoniyatlar ochadi. Axborot va axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyatning ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishida asosiy omilga aylanmoqda. Axborotning inson hayotidagi fundamental (asosiy) rolini tushunish (anglash), muammolarni axborot va bilimlardan foydalanishga asoslangan holda hal etish - bularning barchasi ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida o'z aksini topishi lozim.

Axborot iste'molchilarini tayyorlashdagi tajribasidan kelib chiqqan holda S. Gilyarovskiy ta'kidlaganidek: «Zamonaviy mutaxassislar uchun axborot muammosi o'zining barcha turli-tuman jihatlari bilan kasbiy dunyoqarashning muhim tarkibiy qismiga aylanishi kerak. Ular semantik axborotning, jarayonlarning tuzilishi va asosiy xususiyatlarini, axborotni qidirish va qayta ishlashning zamonaviy tizimlarini va axborot tizimlarining turlarini bilishlari kerak. Talabalarni bu bilimlardan mashg'ulotlar jarayonida va keyingi faoliyatda foydalanishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega». Demak, jamiyatda axborotning rolini oshirishning obyektiv jarayoni bilan bog'liq holda axborot iste'molchilarini tayyorlash muammosi dolzarb muammoga aylanadi.

«Axborot madaniyati» tushunchasining talqiniga ikkinchi - kulturologik yondashuvdan foydalanilganda uning mazmuni kengayadi, bu esa qonuniy, tabiiy holatdir. Bu nuqtayi nazardan, axborot madaniyati axborotlashgan jamiyatda inson hayotiy fioliyatining bir yo'li (tarzi) sifatida qaraladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, axborot jamiyatida axborot qonuniyatlari va axborot bilan o'zaro faoliyat vositalari haqidagi bilimlar axborotlashtirish (informatizatsiya) davrining asosi va metodologiyasiga aylanadi. Axborot madaniyati - kutubxona yoki kompyuter tarmog'ida «adashib» qolmaslik uchun har kimga kerak bo'lgan asosiy amaliy bilimlar majmui emas. Axborot oqimlari bo'ysunuvchi va obyektiv ravishda amal qiluvchi qonuniyatga muvofiq axborot muqarrar ravishda qarib (eskirib) boradi. Ma'lumki, o'rta hisobda 5-10 yil o'tgach, ta'lim muassasasida olingan bilimlar eskirib qoladi. Yaqin o'tmishda inson madaniy qadriyatlari dunyosi asrlar davomida o'zgarmay kelgan, va shu tariqa ko'p avlodlar uchun taraqqiyot, rivojlanish

yoʻnalishini belgilab kelgan. Binobarin, axborot madaniyatini shakllantirish jarayonining maqsadi bilimlarning dialogik tabiati, oʻzgaruvchanligi va ochiqligi haqida tasavvur (tushuncha) berishdir.

Axborot madaniyati - mutaxassislarining axborot bilan ishlash usullari va texnologiyasini, axborotni qidirish, uzatish, qayta ishlash va tahlil qilish koʻnikmalarini oʻzlashtirganlik darajasini bildiradi. Shaxsning axborot madaniyatini dunyoqarash tekisligida shakllantirish sodir boʻlayotgan hodisalarning mohiyatini anglash, jamiyatda axborot tarqatish qonunlari va qonuniyatlarini bilish, uning shaxs va shaxslar guruhlariga taʼsiri, axborotning jamiyatdagi madaniyat kontekstidagi oʻrni haqida nazariy jihatdan tushunib yetish.

Axborotning madaniyatdagi qiymatini oʻrganishda, axborot insoniyat oʻz tarixi davomida toʻplagan barcha bilimlarning mavjud boʻlish shakli deb hisoblashimiz mumkin. Bilim va axborot oʻrtasidagi farq faqat har qanday bilimning axborotliligidan, axborot esa fikrlash, tizimlashtirish va umumlashtirishni kiritishni talab qiladigan har doim bilim uchun manba material ekanligidan iborat.

Axborot madaniyatini shakllantirish axborot tarqatish uchun shaxsiy javobgarlikni tarbiyalash, shuningdek, shaxsda axborot ishlab chiqarish va isteʼmol qilish madaniyatini ishlab chiqish, rivojlantirishni (tarbiyalashni) nazarda tutib, maʼnaviy-axloqiy tekislikda oʻrganilishi (qaralishi) mumkin. Bu muammo bizning davrimizda ayniqsa keskinlik kasb etib, kuchli hissiy (emotsional) zaryadni tashuvchi axborotning shaxsga taʼsiri uning foydasiga ham, zarariga ham olib kelishi mumkin.

Barcha yuqorida bayon qilingan fikr, mulohaza, nuqtayi nazarlarga xulosa qilib, biz axborot madaniyatini shakllantirish deganda pedagogik faoliyat subyekti maxsus yaratadigan ichki omillar va tashqi shart-sharoitlarning oʻzaro faoliyatidan determinatsiya qilingan (belgilangan), qadriyat oriyentatsiyalari va nuqtayi nazarlarining gumanizatsiyasiga, axborot muhitida bilish, oʻzaro faoliyat, oʻzaro munosabatlar, faoliyat olib borishga, axborot asosida turmush tarzini oʻzlashtirishga, axborotni madaniyat obyekti sifatida yaratish, saqlash, qayta ishlash, tarqatish va isteʼmol qilishga qaratilgan shaxs oʻzgarishlarining sunʼiy-tabiiy jarayoni deb tushunamiz.

Adabiyotlar

1. Boshlangʻich sinfda interfaol metodlardan foydalanish Azizova Q., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Zamonaviy, uzluksiz taʼlim muammolari 27- aprel, 2018- yil.

2. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida iqtisodiy tasavvurlar shakllantirishni ilmiy-nazariy asoslari Artikbayeva S. Zamonaviy, uzluksiz taʼlim muammolari 27- aprel, 2018- yil.

3. Rivojlantiruvchi ta'lim - matematika o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish omili Artikbayeva Z., Toshkent davlat pedagogika universiteti Zamonaviy, uzluksiz ta'lim muammolari 27- aprel, 2018- yil.

4. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari Asranova F., Jaloliddinova M., ADU Zamonaviy, uzluksiz ta'lim muammolari 27- aprel, 2018- yil.

5. O'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish omillari Bakiyeva M.K., ADU Zamonaviy, uzluksiz ta'lim muammolari 27-aprel, 2018-yil.

6. "Ta'lim sifati menejmenti" yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi 2-kichik guruh ishtirokchilarining loyiha ishi mavzu: ta'lim sifatini ta'minlash jarayonlariga ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro standartlar va modullarni tatbiq etish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

**Сайдалиева Ф. Х. - доцент Ташкентского государственного педагогического университета, кандидат педагогических наук
Абдувалиева Д. Н. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета, PhD**

Аннотация. Данная статья посвящена совершенствованию методики преподавания лекционных, практических и лабораторных занятий по методике преподавания математики на основе интерактивных методов в условиях модернизации образования. Авторы умело используют инновационные технологии в обучении с целью повышения методической подготовки будущих преподавателей математики.

Ключевые слова: инновационные технологии, новации, научно-исследовательские методы, кластер, метод «Бумеранг»

TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA MATEMATIKA O'QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

**Saydaliyeva F.X. - Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi
Abduvaliyeva D.N. - Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi, PhD**

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'limni modernizatsiyalash sharoitida matematika o'qitish metodikasi fanidan nazariy, amaliy va laboratoriya

mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasini interfaol uslublar asosida takomillashtirish orqali bo'lg'usi matematika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini oshirishga qaratilgandir. Mualliflar bo'lajak matematika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini oshirish maqsadida o'qitishda innovatsion texnologiyalardan mohirlik bilan foydalanadilar.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, novatsiya, ilmiy-izlanish metodlari, klaster, "Bumerang" metodi

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL TRAINING OF TEACHERS OF MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF THE EDUCATION SYSTEM

Saidaliyeva F. X. - Associate Professor of Tashkent State Pedagogical University, Candidate of Pedagogical Sciences

Abduvalieva D. N. - teacher of Tashkent State Pedagogical University, PhD

Annotation. This article is devoted to the improvement of the teaching methodology of lectures, practical and laboratory classes on the methodology of teaching mathematics on the basis of interactive methods in the context of modernization of education. The authors skillfully use innovative technologies in teaching in order to improve the methodological training of future teachers of mathematics.

Key words: innovative technologies, innovations, scientific research methods, the cluster, method of «boomerang»

В речи Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Шавката Миромоновича, посвященной 25-летию Конституции Республики Узбекистан, подчеркивается «Результативность проводимых в нашей стране реформ зависит от воспитания, высоко идейных, самостоятельно мыслящих, способных брать ответственность за судьбу и будущее нашей Отчизны, молодых кадров». Существование конкурентных отношений в сфере производства обуславливает действие фактора конкуренции и на рынке труда, что предусматривает повышение требований к профессиональной подготовке кадров. Резкое ускорение процесса обновления знаний, возникновение новых технологий, непрерывное техническое развитие общества требует от специалистов не только качественных знаний, но и высокой профессиональной мобильности, умение самостоятельно ориентироваться в обширной научно-технической и экономической информации, постоянно пополнять и обновлять свои профессиональные знания.

Таким образом, высшее учебное заведение в процессе обучения должно обеспечивать условие для формирования личности, каждый вузовский курс

призван внести свой вклад в реализацию общих требований высшего образования. При этом в педагогических вузах особая роль принадлежит наряду с фундаментальными теоретическими курсами, в том числе и педагогическим курсам. Курс «методики преподавания математики» является важным компонентом в подготовке будущих преподавателей математики, ведь от их методической подготовки, от их способности владеть спектром инновационных технологий в процессе обучения зависит их будущая профессиональная деятельность. Поэтому в процессе преподавания курса методики преподавания математики, кроме того, как знакомить их с различными методами обучения математики, мы должны дать им возможность воочию убедиться в применении современных технологий внедряя в процесс обучения новации и интерактивные методы обучения.

Человек, его гармоничное развитие и благосостояние являются главной целью и движущей силой реализуемых в республике преобразований. Известно, что развитие любого государства зависит от его интеллектуального потенциала. Интеллектуальный потенциал общества – это совокупность кадров обладающих высокими человеческими качествами, глубокими знаниями, самостоятельным мышлением, способным обеспечить развитие государства на современном уровне отвечающим требованиям международного стандарта.

Существование конкурентных отношений в сфере производства обуславливает действие фактора конкуренции и на рынке труда, что предусматривает повышение требований к профессиональной подготовке кадров. Резкое ускорение процесса обновления знаний, возникновение новых технологий, непрерывное техническое развитие общества требует от специалистов не только качественных знаний, но и высокой профессиональной мобильности, умение самостоятельно ориентироваться в обширной научно-технической и экономической информации, постоянно пополнять и обновлять свои профессиональные знания.

Организация инновационной среды обучения, обеспечение процесса образования, отвечающего требованиям мировых стандартов, является неотъемлемой частью выполнения задач поставленными перед системой образования в современных условиях модернизации.

Предмет Методики преподавания математики играет важную роль в выполнении важных задач в профессиональной подготовке будущих учителей математики. Поэтому в процессе преподавания данного предмета мы должны использовать инновационные технологии с целью повышения методической подготовки студентов.

Ниже приведем пример проведения лекционного занятия по курсу МПМ на тему: «Методика преподавания научно-исследовательских методов

обучения математике». Лекционное занятие проведено на основе интерактивного метода «работа с текстовым материалом» и «разбивкой на кластеры».

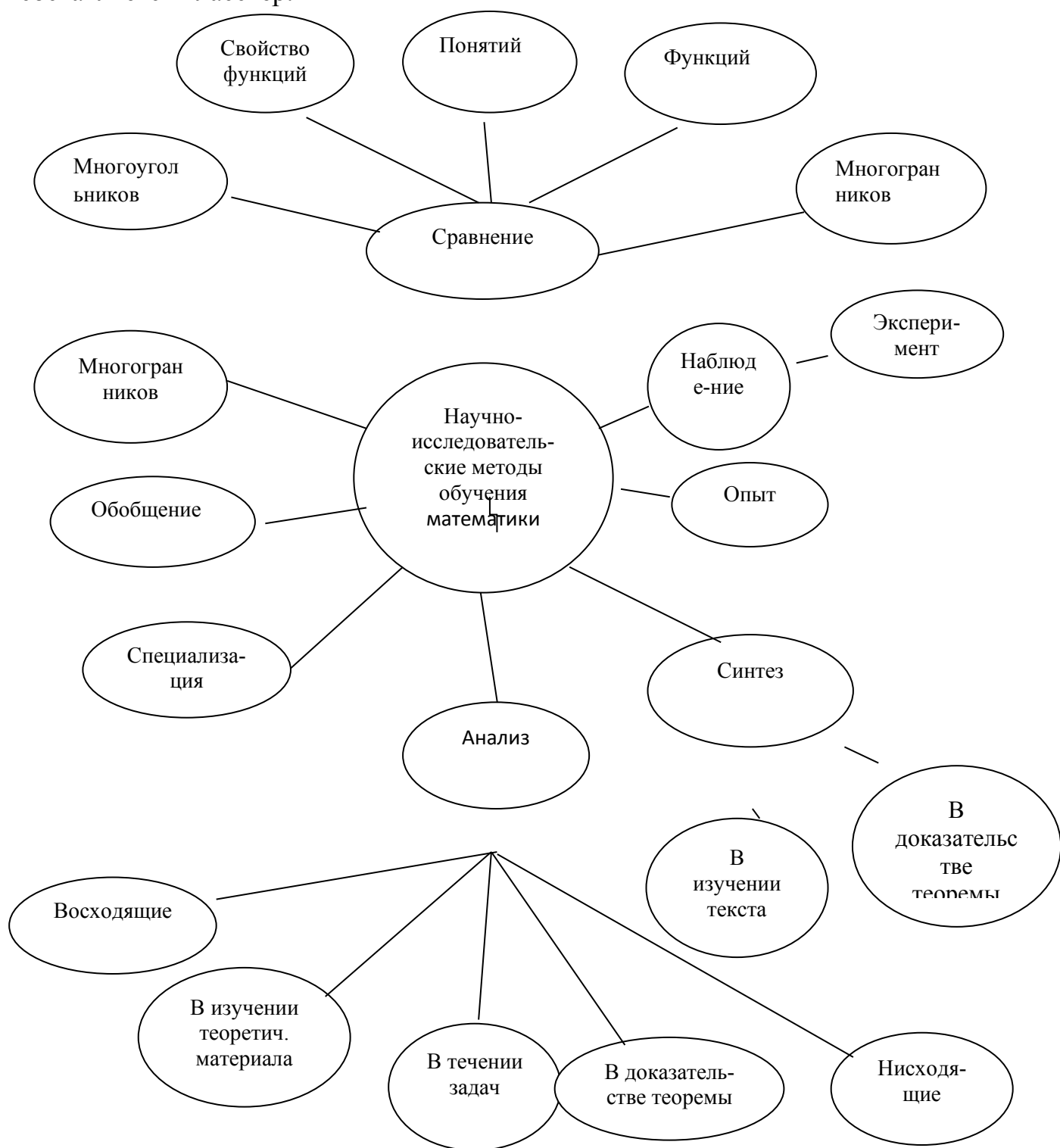
Студентам раздаётся текст, где подробно описаны виды научно-исследовательских методов обучения математике, после ознакомления с текстом, преподаватель путем наводящих вопросов раскрывает суть данной темы, в обсуждении вопроса принимает участие вся группа.

Нами использовалась технология работы с текстом и включала в себя следующее:

1. Чтение текста с карандашом в руках.
2. По мере чтения необходимо делать специальные заметки в тексте.
 - + то, что уже знаю;
 - то, что не знал;
 - ? то, что хочу узнать.
3. После прочтения текста заполняется таблица:

	Понятие	То, есть уже знал	То, что не знал	То, что хочу узнать подробнее
		+	-	?
1.	Способы получения знаний математиками			
2.	Понятие научных методов математического исследования			
3.	Виды научных исследовательских методов			
4.	Наблюдение			
5.	Опыт			
6.	Сравнение			
7.	Анализ			
8.	Синтез			
9.	Обобщение			
10.	Специализация			
11.	Абстрагирование			
12.	Конкретизация			

После обсуждения 1 вопроса на доске при помощи студентов составляется класстер.

Ниже мы приведем пример практического занятия проведенного на основе метода «Бумеранг».

Проект практического занятия по модулю на основе метода «Бумеранг»

	Технологическая карта
--	-----------------------

Тема занятия	Научные методы и исследования математики
Цели и задачи	Образовательные: Формирование умений использовать научно-исследовательские методы в преподавании математики. Воспитательные: Воспитание педагогических качеств. Развивающие: Развитие методических способностей
Содержание учебного занятия	Знать определения научных методов исследования математики, уметь различать их, способность применять методы научного познания в процессе преподавания, доказательства теорем, решении геометрических и математических задач
Технологии проведения занятий	Метод: Бумеранг Форма: практическое занятие Средства: дидактические, вопросы в конвертах Контроль: устный опрос, наблюдение, самоконтроль Оценка: поощрение, 5 бальная система
Ожидаемые результаты	Преподаватель: Формирует навыки использования научно-исследовательских методов в обучении математики: в доказательстве теорем, в решении математических задач на основе интерактивных методов Студент: Знает определение научно-исследовательских методов, умело использует их в решении задач, изучении теоретического материала
Планы на будущее	Преподаватель: Использует инновационные технологии при ведении занятия по МПМ Студент: Использует полученные знания в период педагогической практики, во время своей профессиональной деятельности
Выводы	Использование интерактивных методов на уроках МПМ повышает качество подготовки будущих учителей

Группа делится на малые группы: в группе 21 человек по 7 человек, получается 3 группы, каждая группа получает задание.

1 группа
7 студентов

2 группа
7 студентов

3 группа
7 студентов

1. Задание для первой группы:

а) дать определение научно-исследовательским методам наблюдение и опыт.

б) уметь применять данный метод в решении задачи: докажите теорему Пифагора.

в) привести пример использования данного метода в теории.

2. Задание для 2 группы:

а) дать определение научно-исследовательскому методу, анализу и синтезу;

б) уметь применять данный метод в решении задачи: докажите, что диагонали ромба перпендикулярны;

в) привести пример использования данного метода в доказательстве теорем.

3. Задание для 3 группы

а) дать определение научно-исследовательскому методу сравнения;

б) уметь применять данный пример в решении задачи: дан квадрат со стороной 10 см и круг с диаметром 10 см;

в) найдите площадь данных фигур и сравните их.

После того как группы осваивают своё задание, вновь создаётся группа уже по 3 человека, получается 7 групп по 3.

В каждой группе есть представитель разных групп, которые освоили свои темы, и каждый из представителей группы рассказывает и учит однокурсников по изученной в своей группе теме, то есть учат друг друга, после того как освоят весь материал состоящий из 3 заданий, члены вновь созданных групп возвращаются в прежние группы и получается так, что студенты научив друг друга освоят весь материал. Вся группы по окончании занятия сдаёт тест, по результатам теста можно судить о результатах и эффективности метода «Бумеранг».

Бумеранг – это способ усвоения содержания педагогического процесса во время воспитательной работы с объектом. «Объясняя детям, сама начала понимать», - призналась одна учительница в анекдоте. В данной ситуации она неосознанно призналась в применении метода бумеранга. «Учи других, и сам научишься», - гласит русская пословица. Метод бумеранга, по-другому, – это способ воздействия на воспитанника путем постановки его в положение учителя.

В национальной программе подготовки кадров поставлена задача воспитания самостоятельности мышления подрастающего поколения и развития конкурентоспособных кадров. Решение данной задачи во многом достигается применением интерактивных методов обучения. Многие

основные методические инновации связаны сегодня с применением интерактивных методов обучения.

Тенденция математизации всех отраслей человеческой деятельности, характерная для нашего времени, значительно повысила роль математических знаний, как средство применения в различных областях науки, техники, производства и как элемент общей культуры человека. В связи с этим особую значимость имеют проблемы повышения качества подготовки педагогических кадров.

Литература

1. Н.С.Антонов, В.А.Гусев. «Современные проблемы методики преподавания математики», Москва. «Просвещение», 1985 г.
2. Ф.Х.Сайдалиева. «Методика развития геометрических умений и навыков учащихся общеобразовательных школ». Ташкент, 2016 г.
3. А.Ю.Бакирова, Ф.Х.Сайдалиева. «Методика преподавания математики». Учебное пособие, Ташкент, 2008 г.
4. Yunusova D.I. Matematika o'qitishning zamonaviy texnologiyalari, darslik; T.Fan va texnologiya, 2011.

TEXNIKA YO'NALISHI BAKALAVRLARINING KIMYOVIY TEKNOLOGIK KOMPETENSIYLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI YONDASHUVLAR

Jo'rayeva B. A. - Toshkent kimyo-texnologiya instituti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqola texnika yo'nalishi bakalavrlarining kimyoviy texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi yondashuvlari haqida bo'lib, unda kimyo-texnologiya instituti talabalarida kimyoviy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish ustida olib borilgan ilmiy va amaliy tadqiqotlar tahlil qilingan. Kimyoviy kompetensiyalarini rivojlantirishda "elektron ta'lim" ning o'rni haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kimyoviy kompetensiyalar, texnologik kompetensiyalar, elektron ta'lim, AKT, ta'lim konsepsiyasi.

ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ХИМИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

**Джураева Б. А. - ассистент Ташкентского химико-технологического
института**

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к развитию химико-технологических компетенций бакалавров технических наук, анализируются научно-практические исследования по формированию и развитию химических компетенций у студентов химико-технологического института. Обсуждалась роль «электронного обучения» в развитии химических компетенций.

Ключевые слова: химические компетенции, технологические компетенции, электронное обучение, ИКТ, образовательные концепции.

APPROACHES TO DEVELOPMENT OF CHEMICAL TECHNOLOGICAL COMPETENCIES OF BACHELORS OF TECHNICAL DIRECTION

Juraeva B. A. - assistant at the Tashkent Institute of Chemical Technology

Annotation. This article is about the approaches to the development of chemical technological competencies of bachelors of technical sciences, which analyzes the scientific and practical research conducted on the formation and development of chemical competencies among students of the Institute of Chemical Technology. The role of "e-learning" in the development of chemical competencies was discussed.

Key words: chemical competence, technological competence, e-learning, ICT, educational concepts.

Hozirgi kunda mahalliy sanoatning innovatsion rivojlanishini ta'minlash uchun oliy ta'lim tizimi yuqori malakali kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan. Oliy ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy tendensiyalari - bu fundamentalizatsiya, kasbiy yo'nalishni kuchaytirish, insonparvarlashtirish, axborotlashtirish. Shu bilan birga, mamlakatimizda 2019-yilning oktyabrida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi. Konsepsiya mazmuni mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini aks ettiradi. Unda oliy o'quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e'tirofga erishish hamda boshqa ko'plab aniq

yo'nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun xizmat qiladi [1].

Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich bosqichlarida texnik va texnologik yo'nalishlar bakalavrlarini tayyorlash dasturlarida nazarda tutilgan fundamental tabiiy fanlar mazmunini o'zlashtirish kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhandislar uchun innovatsion texnik va texnologik yechimlar uchun zarur shartlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Kimyoviy fanlar har doim bo'lajak muhandislarni kasbiy tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, kimyoviy fanlar bo'yicha mashg'ulotlar zamonaviy muhandisning tabiiy fanlar bo'yicha dunyoqarashining muhim tarkibiy qismi sifatida dunyoning kimyoviy dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, boshqa tomondan, kimyoviy kompetensiya uning kasbiy bilimini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Shunday qilib, masalan, muhandis-texnolog, rudalarni, konsentratlarni kompleks qayta ishlash bo'yicha texnologik jarayonlarning samaradorligini baholashi uchun, xomashyo, yoqilg'i, reaktivlar, xomashyoning kimyoviy tarkibini hisobga olgan holda, bu jarayonda boradigan fizikaviy va kimyoviy qonuniyatlarni hisobga olib, shu bilan birga jarayonda amalga oshadigan hisob-kitoblarni amalga oshirib, miqdorini aniqlashni talab qiladigan kimyoviy reagentlarni tanlash bilan bog'liq bo'lgan muammolar majmuasini hal qilishi kerak bo'ladi. Texnik va texnologik muammolarning jahon bozorida kuchli raqobatlashuvi, ilmiy texnik bilimlarning tez yangilanishi, inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish muhandislik ta'limini amalga oshirish uchun, shu jumladan, bakalavrlarni texnik va texnologik sohalarida fundamental kimyoviy tayyorlashni, jamiyat va ta'limning asosiy rivojlanish tendensiyalariga mos keladigan, yangicha yondashuv qilishni taqozo etmoqda.

Bugungi kunda oliy o'quv yurtlarida bakalavrlarni fundamental kimyoviy fanlarni o'qitishda yuzaga kelayotgan muhim muammolardan biri, ular orasida abituriyentlarning tabiiy fanlar bo'yicha maktabdagi tayyorgarligining yetarli darajada emasligi, muhandislik kasblarining «obro'si» ning pasayishi va intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning past darajada ekanligi va kimyoviy bilimlarni egallash uchun talabalarni motivatsiya qilish yetarlicha emasligi bo'lib xisoblanadi [2,3]. Shu bois, tadqiqotning maqsadi texnika yo'nalishidagi bakalavrlarining kimyoviy kompetensiyasi shakllantirishning samaradorligini aniqlash hisoblanadi.

Ushbu muammolarni o'rganishda mavjud adabiyotlarni tahlil qilishdan kelib chiqadiki, kelajakdagi kimyo o'qituvchilarining kimyoviy kompetensiyasini shakllantirish hamda rivojlantirish tizimini loyihalash uchun ekologik yondashuv (Yu.Yu. Gavronskaya) [4], axborot-faoliyat yondashuvi (Vostrikova N.M.) [5] ishlatilgan; shifokorlarni tayyorlash tizimida - integral-modulli yondashuv (T.N. Litvinova, T.G. Yudina) [6]; farmatsevtlarning kimyoviy kompetensiyasini

rivojlantirish uchun - muammoli-integratsion yondashuv, «kollej - texnik universitet» tizimida bakalavrlarni tayyorlash uchun - tizimli-aksiologik yondashuv (N.N.Dvulichanskaya) [7] va boshqalar tomonidan o'rganishgan.

Yuqorida aytib o'tilgan ishlarda keltirilgan «kimyoviy kompetensiya» tushunchasini tahlil qilish natijalariga ko'ra, texnik va texnologik yo'nalishlar bakalavrlarining kimyoviy bilimlari tushunchasi ostida, biz kimyoviy bilimlarni qo'llashga tayyorligi va qobiliyatini tushunamiz, maxsus fanlarni rivojlantirishda, shuningdek, kelajakdagi kasbiy faoliyatdagi muhandislik muammolarini hal qilishda ko'nikmalar hosil qilishi tushuniladi. Kimyoviy kompetensiyaning asoslari institutning birinchi bosqich bakalavrlarni fundamental kimyoviy tayyorlash jarayonida yaratiladi, uni yanada rivojlantirish maxsus fanlarni o'zlashtirish jarayonida va magistraturada o'qish jarayonida amalga oshiriladi.

Bakalavrning kelajakdagi kasbiy faoliyatini [3] hisobga olgan holda, shuningdek, ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalarini hisobga olgan holda bakalavrlarning kimyoviy kompetensiyasining kognitiv tarkibiy qismiga quyidagilar kiradi.

- uslubiy bilimlar - umumiy ilmiy atamalar, ilmiy bilish usullari (kuzatish, tushuntirish, o'lchash), umumiy mantiqiy operatsiyalarni o'tkazish qoidalari (tasniflash, taqqoslash, umumlashtirish, farazni sinash), faoliyat usullari, jarayonlar;

- fundamental kimyoviy tushunchalar - kimyoviy va fizik-kimyoviy hodisalar, kimyoviy element, modda, tuzilish, kimyoviy reaksiya, kimyoviy tenglama, modda miqdori, eruvchanligi, konsentratsiyasi, elektrod potentsiali, issiqlik jarayonlari va boshqalar;

- fundamental kimyoviy nazariyalar, qonunlar, prinsiplar - atom tuzilishi nazariyasi va davriylik haqidagi ta'limot, kimyoviy bog'lanish nazariyasi, modda tuzilishi nazariyasi, stehiometrik qonunlar, eritmalar nazariyasi, kimyoviy jarayonlar nazariyasi (termodinamik qonunlar), termokimyoning asosiy qonuni, kimyoviy kinetikaning asosiy qonuni, Le-Chatelye prinsipi va x.).

Operatsion-faoliyat komponentiga quyidagilar kiradi:

- uslubiy ko'nikmalar - umumiy mantiqiy operatsiyalardan, faoliyat usullaridan foydalanish, eksperimentni rejalashtirish va o'tkazish, kimyoviy mavzu bo'yicha bilim vositasi sifatida;

- asosiy operatsiyalar - moddalarning formulalarini, kimyoviy reaksiyalar tenglamalarini tuzish; kimyoviy formula bo'yicha, reaksiya tenglamasiga muvofiq hisob-kitoblar; ko'rsatmalarga muvofiq kimyoviy tajribani o'tkazish, uning natijalarini talqin qilish, xulosalar shakllantirish;

- asosiy usullar - kimyoviy moddalarni aniqlash, olish usullari, kislota-asos, birikmalarning oksidlanish-qaytarilish xususiyatlarini bashorat qilish va isbotlash usullari, termodinamik va kinetik usullar.

Motivasion komponent sifatida kimyoviy fanlarga qiziqish darajasini, kimyoviy bilim va ko'nikmalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatidagi rolini tushunishni ko'rsatadi. Refleksiv-baholovchi komponent kimyoviy bilimlarni, ko'nikmalarni shakllantirishda o'zini o'zi baholash ko'nikmalarida, kimyoviy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida qiyinchiliklarni yengish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarda namoyon bo'ladi.

Axborotlashtirish kabi kasb-hunar ta'limi rivojlanishining bunday tendensiyasi sharoitida va shuningdek, texnik va texnologik yo'nalishlar bakalavrlarining kimyoviy kompetensiyasini rivojlantirish tizimini loyihalashtirish uchun kompetensiya tarkibiy qismlari faoliyatida shakllanishini hisobga olgan holda bizning nuqtayi nazarimiz, axborot-faoliyat yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Axborot-faoliyat yondashuvining qoidalaridan biri bu o'quv jarayonida zamonaviy AKT imkoniyatlaridan faol foydalanish [5].

Bugungi kunda AKT bilan bog'liq eng muhim pedagogik hodisa elektron ta'limdir, uni amalga oshirish keng miqyosda qo'llab-quvvatlanmoqda.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamkorligidagi "O'zbekiston Respublikasida "Elektron ta'lim" milliy tarmog'ini yaratish" loyihasi asosida joriy yilda barcha oliy ta'lim maskanlari, "Iste'dod" jamg'armasi, ilmiy-ma'rifiy muassasalar yagona "Elektron ta'lim" tarmog'iga ulandi.

Hozirgi kunga kelib mazkur korporativ tarmoqqa barcha oliy ta'lim muassasalari birlashgan, har bir o'quv dargohida multimediali auditoriyalar tashkil etilgan. Mazkur tarmoq o'quv jarayonini tashkil etish hamda ta'lim maskanlarida ma'lumot almashinuvini yanada takomillashtirish, audio, video anjuman-aloqa usulidan foydalangan holda masofadan turib on-layn rejimida turli tadbirlar o'tkazish, keyinchalik ularni ta'lim yoki tadqiqot maqsadlarida ishlatish uchun yozib olishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy ta'lim uchun, elektron ta'lim sohasidagi mutaxassislarning fikriga ko'ra, aralash ta'limning texnologiyalari va modellari istiqbolli hisoblanadi.

Kimyoviy kompetensiya tarkibiy qismlarini shakllantirish darajalarini baholashning diagnostik vositalariga kelsak, bilim komponentining shakllanishi test topshiriqlari, amaliyotga yo'naltirilgan hisoblash vazifalari, oraliq va yakuniy testlar, hisobotlarni himoya qilishda bakalavrning javoblarini tahlil qilish yordamida baholandi.

Tadqiqot texnika yo'nalishi bakalavrlarining kimyoviy kompetensiyasini rivojlantirish uchun atrof-muhitni loyihalashda axborot-faoliyat yondashuvini qo'llash maqsadga muvofiq degan xulosaga kelish imkonini berdi. Shu bilan birga, elektron ta'lim kurslarini rivojlantirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini, shu jumladan aralash ta'lim modellarini tanlash alohida ahamiyatga ega. Aralashtirilgan ta'limning axborot-faol ta'lim muhiti bakalavrlarga individual bilim yo'lini tanlash,

ularning bilim faolligini oshirish orqali kimyoviy kompetensiyani rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar

1. SH.I.Mustafakulov. Ta'lim sifatini yuksaltirishda «elektron ta'lim» tarmog'ining imkoniyatlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, may, 2012

2. Tojiboeva D., Yo'ldoshev A. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent, "Aloqachi", 2009.

3. Ю.Ю. Гавронская, А. В. Мызникова. Изучение эффективности методики организации самостоятельной работы по химии первокурсников военно-медицинского вуза на основе компенсационного подхода. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2018. № 190, стр.124-132.

4. Vostrikova, N. M. Modernization of a laboratory chemical workshop for future bachelor-metallurgists on the basis of an information-activity approach [Текст] / N. M. Vostrikova, E. D. Kravtsova, N. P. Bezrukova // Chernye Metally. 2019. № 3. С. 70-75.

5. Т.Н.Литвинова, Т.Г.Юдина. Подготовка студентов медицинского вуза по химии – необходимое условие качественного образования будущего врача. Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 12, №3(2), 2010. С.347-351.

6. Двучичанская Н.Н. Бакалавриат в техническом университете: проблемы и пути их решения. Высшее образование в России. 2018, №3, с.96-101.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA ENERGETIKA MUTAXASISLARIGA ELEKTR YURITMA ASOSLARI FANINI O'QITISHNING INNOVATSION AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

Rustamov S. Sh. - Buxoro muhandislik-texnologiya instituti doktoranti

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga yangi axborot texnologiyalarining kirib kelishi jadallashmoqda va bu ta'lim jarayonini yanada sifatli tashkil etilishiga ta'sir ko'rsatayotgani ko'zga tashlanmoqda. Shuning uchun ham Elektr yuritma asoslarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish, ta'lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish, bugungi kunning ehtiyojiga aylandi.

Kalit so'zlar: didaktik, innovatsion, Elektr yuritma, metodika, energiya, mafkura, AKT, YaPT, texnologik.

ИННОВАЦИОННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ОСНОВАМ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО ПРИВОДА ДЛЯ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭНЕРГЕТИКИ В ВУЗАХ

Рустамов С.Ш. - докторант Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация. Сегодня внедрение новых информационных технологий в образовательный процесс ускоряется, и это отражается на повышении качества учебного процесса. Поэтому внедрение в учебный процесс современных педагогических технологий при обучении основам электрического привода, постоянный поиск повышения эффективности обучения стали необходимостью сегодня.

Ключевые слова: дидактический, инновационный, Электропривод, энергия, методика, идеология, ИКТ, НПТ, технологический.

INNOVATIVE INFORMATION TECHNOLOGIES OF TEACHING THE FUNDAMENTALS OF ELECTRICAL ENGINEERING FOR ENERGY SPECIALISTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Rustamov S. Sh. - doctoral student of Bukhara Institute of Engineering and Technology

Annotation. Today, the penetration of new information technologies into the educational process is accelerated, and it is noticeable that this affects the more qualitative Organization of the educational process. Therefore, the introduction of modern pedagogical technologies into the educational process, the tireless search for increasing the effectiveness of education, in the teaching of the fundamentals of electrical conduction, has become the need of today.

Key words: didactic, innovative, electric drive, energy, methodology, ideology, ICT, NPT, technological.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan buyon ulkan islohotlar va taraqqiyot bosqichini bosib o‘tdi. Ushbu taraqqiyot va bunyodkorlik yo‘lida barkamol avlodning o‘rni juda katta. Mamlakatimiz rivoji taraqqiyotining asosi ta’lim tizimining sifatli va mukammalligi bilan ham bog‘liq. Shu bois Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini tubdan takomillashtirish, ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash, shuningdek, 2017 — 2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirish yo‘lga qo‘yildi.

Ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoni sifatini ko‘rsatib beruvchi ilg‘or, har tomonlama ilmiy – metodik jihatdan asoslab berilgan uslublarning – yangi pedagogik texnologiyalarning maqsadi - Respublikamizning ta’lim muassasalarida

faoliyat ko'rsatayotgan yosh istiqbolli pedagog kadrlarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rgatish, pedagogika va texnika fanlariga oid bilimlarini yanada mustahkamlash va olgan bilimlarini o'quv tarbiya jarayonida qo'llay olishga o'rgatish, shuningdek, ularga pedagogik mahorat sirlarini ochib berishdan iborat.

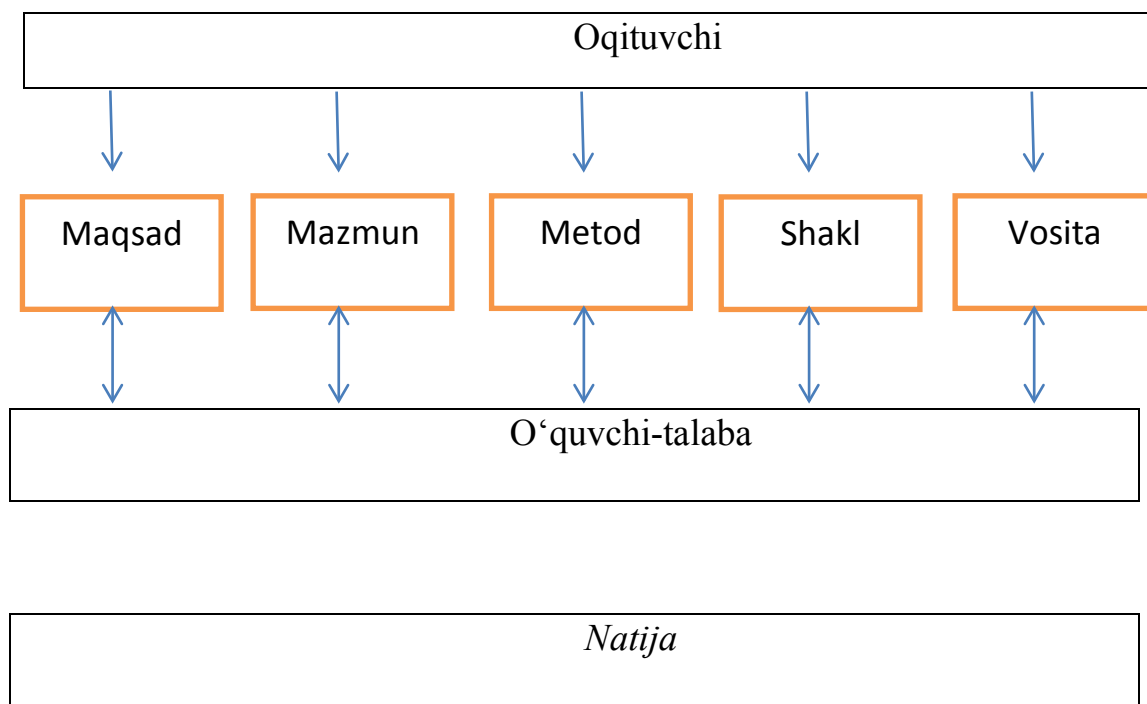
O'quv jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va ulardan unumli natija ola bilish pedagogdan katta salohiyat hamda mahorat talab etadi. Bo'lajak injener texnolog mutaxassislarini zamon talablari darajasiga mos qilib tayyorlash uchun ta'lim jarayoniga yangi innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham elektr yuritma asoslari fanini talabalarga ochib berishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish zarur.

Mamlakatimizda ishlab chiqariladigan elektr energiyaning 60 % ni elektr yuritmalar istemol qiladi. Shuni hisobga olgan holda yuitmalardagi isroflarni kamaytirib, energiya tejamkor ish rejimlarda ishlatsak hatto 0.001 % energiya tejasak ham juda katta iqtisodiy samaradorlikka erishgan bo'lamiz. Bo'lajak energetiklarda elektr yuritma asoslari fanini yoritishda yangi statistik ma'lumotlar va energiyadan oqilona foydalanish usullarini innovatsion axborot texnologiyalari bilan chambarchas bo'g'lasak maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bugungi kunda axborot ko'lami juda kengayib bormoqda. Agar o'qituvchi o'z ustida ishlamasa, o'rgangan bilimlari yetarli bo'lmay qoladi. Ta'limda elektr yuritmalarning kundalik hayotdagi keskin voqealar bilan bog'lab o'tilsa, turli innovatsion texnologiyalardan foydalanilsa, dars didaktik jihatdan maqsadli bo'ladi. O'qituvchi talabalarga innovatsion usullardan foydalanib, fanlar aro bog'langan holda texnologik bilimlar bilan darsni to'ldirishi hozirgi kun talabi hisoblanadi. Ta'lim metodlarnig oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedogogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lb, ularga quyidagilar kiradi:

- O'quvchi-talabaning dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;
- O'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;
- O'quvchi-talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;
- Pedogok va o'quvchi-talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedogogik texnologiya bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchi-talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan,

oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir. Ushbu fikrimizni chizma holatida quyidagicha ifodalash mumkin :

Yuqoridagi chizmadan ko‘rinib turibdiki, maqsadni amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish, o‘qituvchi, ham o‘quvchining hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo‘ygan maqsad, tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga, ya’ni texnologiyaga bog‘liq. O‘qituvchi va o‘quvchi talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tamonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda o‘quvchi talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balkim kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo‘ladi, bular o‘qituvchi va o‘quvchi-talabaga bog‘liq.

Innovatsiya - (inglizcha) yangilik kiritish, yangilik degan ma’noni ifodalaydi, texnologiya esa yunoncha “texnos” - san’at, mahorat va “logos” - fan so‘zlaridan olinib innovatsion texnologiya ta’lim-tarbiya shakllari, metodlari va usullariga yangicha yondoshish degan ma’noni bildiradi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritishdir. Innovatsion texnologiyalardan foydalanishda o‘qituvchiga quyidagi bilimlarni bilish taqazo etiladi:

- AKT bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lish;
- YaPT (yangi pedagogik texnologiya) bo‘yicha xorijiy tajribalardan xabardor bo‘lish;

- Ta'lim jarayonini tashkil etishda didaktik o'yinlardan, interfaol usullardan foydalanish mahorati;
- Ilg'or pedagogik texnologiya bo'yicha bilimlarni o'zlashtirib borish;
- Bilimlarni ko'nikma va malakalarga aylantirish texnologiyasi shakllangan bo'lishi;
- Dars jarayonida harakatli o'yinlardan unumli foydalana bilishi;
- Imkoni bo'lsa darsni internet tarmog'iga bog'lab o'ta bilishi;
- O'z ustida tinmay ishlashi, har sohaga oid yangiliklarni kuzatib borishi va boshqalar.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Elektr yuritma asoslarini yoritib berishda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. "Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmaslikdan kelib chiqadi", - degan edi mashhur pedagog A. Nikolskaya.

Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad o'qituvchi va talaba mushtarakligiga erishish, o'quvchilarni fanga qiziqtirish, ta'limga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, o'rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish, AKT va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg'unlashtirish kabilarni keltirish mumkin.

Umumkasbiy fanlarni yoritishda o'quv videofilmi yordamida ham o'quv materialining asosiy joylarini ajratib ko'rsatish va talabalar e'tiborini shunga jalb etish, jarayonlarni tabiiy vaqt izchilligida emas, balki ular xarakterini tushunish uchun eng qulay tarzda ko'rib chiqish mumkin. O'quv videofilmi bevosita kuzatib bo'lmaydigan hodisalarni: ko'zga ko'rinmaydigan darajada mayda zarracha va detallarni, har-xil materiallarning ichki tuzilishini, uzoqlashgan narsalarni, juda tez va juda sekin sodir bo'ladigan hodisalarni ko'rsatishga imkon beradi. Harakatda juda ham qisqa vaqt davom etadigan voqea va hodisalarni kino vositalari yordamida sekinlashtirilgan sur'atda namoyish qilish (bu hol o'zgarishning barcha fazalarini ko'zdan kechirishga imkon beradi) va aksincha, bir necha soat, kun yoki oy mobaynida sodir bo'ladiganlarni esa ekranda bir necha sekund yoki minut ichida ko'rsatish mumkin. Ovozli filmni idrok etishda ko'z ham, quloq ham faol ishtirok etadi. Ko'rish va eshitish organlariga bir vaqtda ta'sir etishi o'quv videofilmini o'qitishning boshqa vositalaridan ajratib turadi va muhim didaktik vazifalarni hal qilishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, Elektr yuritma asoslarini o‘qitishda innovatsion texnologiya - bu ilmiy izlanishlar ishlanmalar yaratish, tajriba - sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda talabalarga yangi bilim berishdan iboratdir. Energetika fanlarida innovatsion texnologiyalardan foydalalanish kelajakda elektr energiyasidan samarali va oqilona foydalanish usullarini yoritib berishda yangi yo‘l ochib beradi. Darslarni tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanishda o‘qituvchi eng maqbul usulni ozi tanlashi lozim, Chunki interfaol usullar orqali ta‘lim samaradorligi oshadi, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida o‘zaro hamkorlik; talabalarda erkin ijodiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi va shakllanadi. O‘qitishda noan‘anaviy shakllardan interfaol usullarni 3 guruhga ajratish mumkin: o‘qitishda hamkorlik, modellashtirish, o‘rganishning tadqiqot modeli.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son Qarori.
2. Hasanboev J., Hasanboeva O., To‘raqulov X.A, Haydarov M., Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T-2008-y.
3. Havasxon Shokirova, Ta‘limda innovatsion texnologiyalarning o‘rni, Toshkent «Yangi asr avlodi» 2013.
4. Ismailova Zuxra Koraboyevna, Maxsudov Po‘latjon Maxsudovich, Ergashev Oyber Karimovich, Matkarimov Kamoliddin Jo‘raboyevich. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi (o‘quv qo‘llanma).
5. Azizxujaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: Cho‘lpon. 2013. – 200- bet.
6. Xakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. T.TDIU., 2013.
7. L.A.Nematov “Bo‘lajak elektr energetika mutaxassislarini tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo‘nalishlari”Toshkent 2020. 4-son 269-bet.
8. R. A.Mavlonova, M.Arabova,G‘.Saloxiddinova“Pedagogik texnologiya”T-2008.
9. O.O. Hoshimov, S.S. Saidahmedov Elektr yuritma asoslari. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. Ikkinchi nashri. Toshkent «Talqin».
10. Rustamov S.Sh., Jo‘rayev M.Q., Muzaffarov F.F., DC motors reasons for failure. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal* Vol. 10, Issue 4. India-2020. 759-765-b.

TABIIY FANLAR O‘QITUVCHILARINING KOMPETENTLIGI VA KASBIY LAYOQATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Kuychiyeva M. A. - Andijon viloyati xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish hududiy markazi biologiya fani o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy fanlar o‘qituvchilarining kompetentligi, ta’lim jarayonida ularni rivojlantirish yo‘llari hamda kompetensiyaviy yondashuv, o‘z navbatida o‘qitishning yangi interfaol shakllari, uslublarini egallash yuzasidan fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, tayanch kompetensiya, kommunikativ, kasbiy layoqat.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИГОДНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Куйчиева М. А. - учитель биологии Андиганского областного регионального центра по переподготовке и повышению квалификации работников народного образования

Аннотация. В статье рассматриваются компетенции учителей естественных наук, способы их развития в учебном процессе и компетентностный подход, а также, усвоение новых интерактивных форм и методов обучения.

Ключевые слова: компетентность, базовая компетенция, коммуникативная, профессиональная пригодность.

QUESTIONS OF DEVELOPMENT OF COMPETENCE AND PROFESSIONAL SUITABILITY OF TEACHERS OF NATURAL SCIENCES

Kuychiyeva M. A. - Biology teacher of the Andijan regional center for retraining and advanced training of public education workers

Annotation. This article discusses the competence of science teachers, ways to develop them in the educational process and the competency approach, which in turn leads to the acquisition of new interactive forms and methods of teaching.

Key words: competence, basic competence, communicative, professional suitability

Keyingi yillarda ta’lim sohasidagi islohotlar tufayli keng qamrovli yangilanish jarayonlari amalga oshayotgan hozirgi bosqichda tabiiy va aniq fanlarni o‘qitilishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Boshlang‘ich ta’limdan so‘ng,

o'quvchilarni u yoki bu fanga yo'naltirish tabiiy va aniq fanlar o'qituvchilari oldida katta vazifalar va mas'uliyatni yuklaydi.

Dunyo miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, YUNESKO tomonidan 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" [1] dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Bugungi kunda maktablarda ta'lim sifati, unda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning qanday bilimga egaligi, ya'ni kasbiy kompetent kadr ekanligiga bog'liq.

Ta'lim-tarbiya jarayonida darsning qanday bo'lishi, uning mazmunini boyitish va yangi texnologiyalarni qo'llay olish ko'p holatlarda o'qituvchi kompetentligi va ijodkorligiga bog'liq bo'ladi. O'quvchilarni fanlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, ayniqsa, ularning zaruriy bilimlarni puxta egallashida, o'qituvchining kompetensiyaviy yondashuvi asosiy hisoblanadi. Qachonki, o'qituvchi o'z sohasiga kompetent yondoshmagina, o'quvchilarda dastlab tayanch, keyin esa, fanlarga oid kompetensiyalar shakllanib boradi. Bunday ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy hayotida amaliy qo'llay olishini ta'minlaydi.

Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish, pedagogning kasbiy layoqatligini tarbiyalash fenomenini tatbiq qilish bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy kompetentlik, layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy-individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni ilgari surganlar.

Kasbiy kompetentlik tashxisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quv guruhlarini kiritish lozim.

Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsaning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligi – pedagog faoliyatida kasbiy kompetentlik muhim jihatlardan biri bo'lib, pedagogning faqatgina kasb va kasbiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq barcha ehtiyoj, qobiliyat, mahorat, bilish va qiziqishni ifodalaydi.

Buning uchun u :

- Ijodiy izlanishlar jarayonni boshqarishga moyil bo'lishi;
- Ijodiy izlanishning samaradorligi o'qituvchining pedagogik - psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutish lozim.

Zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda o'qituvchi kompetentligini rivojlantirishni quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilash mumkin:

1. Uslubiy birlashma, ijodiy guruhlarda faoliyat yuritish;
2. Tadqiqotchilik faoliyati;
3. Innovatsion faoliyat, yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganish;
4. Pedagogik musobaqa va tadbirlarda faol ishtirok etish;
5. O'z pedagogik tajribasini ommalashtirib borishi;
6. AKTlardan foydalanish va h. k.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning tayanch, jumladan, kommunikativ; axborotlar bilan ishlash; shaxs sifatida o'z ustida ishlash va malakasini oshirish; ijtimoiy faol fuqorolik, umummadaniy kompetensiyalarni; matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishlik kompetensiyalarini tarkib toptirishda, axborotlar tizimidan to'g'ri foydalanishlik shaxs sifatida o'zini ustida ishlash, halollik, to'g'rilik, ijtimoiy jihatdan faol bo'lishlik, bo'layotgan voqea, hodisalarga munosabat bildirish, umummadaniy merosni o'rganish, tahlil qilish, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lishlik kabi xususiyatlar bilan birga o'quvchi xarakterini to'g'ri shakllanishi muhim hisoblanadi.

Tabiiy va aniq fanlarga oid mavzularni o'qitishda imkon qadar darsni testlarga, hayotiy masalalarga, ayniqsa, aqliy fikrlashga bog'lanishi o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi. Yuqorida keltirilgan tayanch kompetensiyalar o'ziga xos maxsus vazifalarga ega bo'lib, ular o'quvchilarda muayyan ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi.

Tabiiy fanlarni o'qitishda quyi sinflarda tayanch kompetensiyalarni shakllanishiga, ilmiylik va ketma-ketlikka e'tibor qaratilsa, fanga oid kompetensiyaviy tushunchalar, asosan, yuqori sinflarda beriladi. Biologiya fanlarida esa, tirik organizmlar ustida kuzatishlar va tajribalar o'tkaza olishlik, mustaqil xulosa chiqarish kabi xususiyatlarga asoslanib, sog'lom turmush tarzi va ekologik kompetensiya shakllantiriladi. Bunda standart va nostandart o'quv topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni tushunish uchun 1-jadvalni keltirish mumkin.

Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan qaraganda, ta'lim jarayonini mohiyati – o'quvchilarning kelajakda turli hayotiy vaziyatlar va faoliyat sohalarida duch keladigan muammolarni o'z tajribasi asosida mustaqil yyechish layoqatini shakllantirishdan iboratdir.

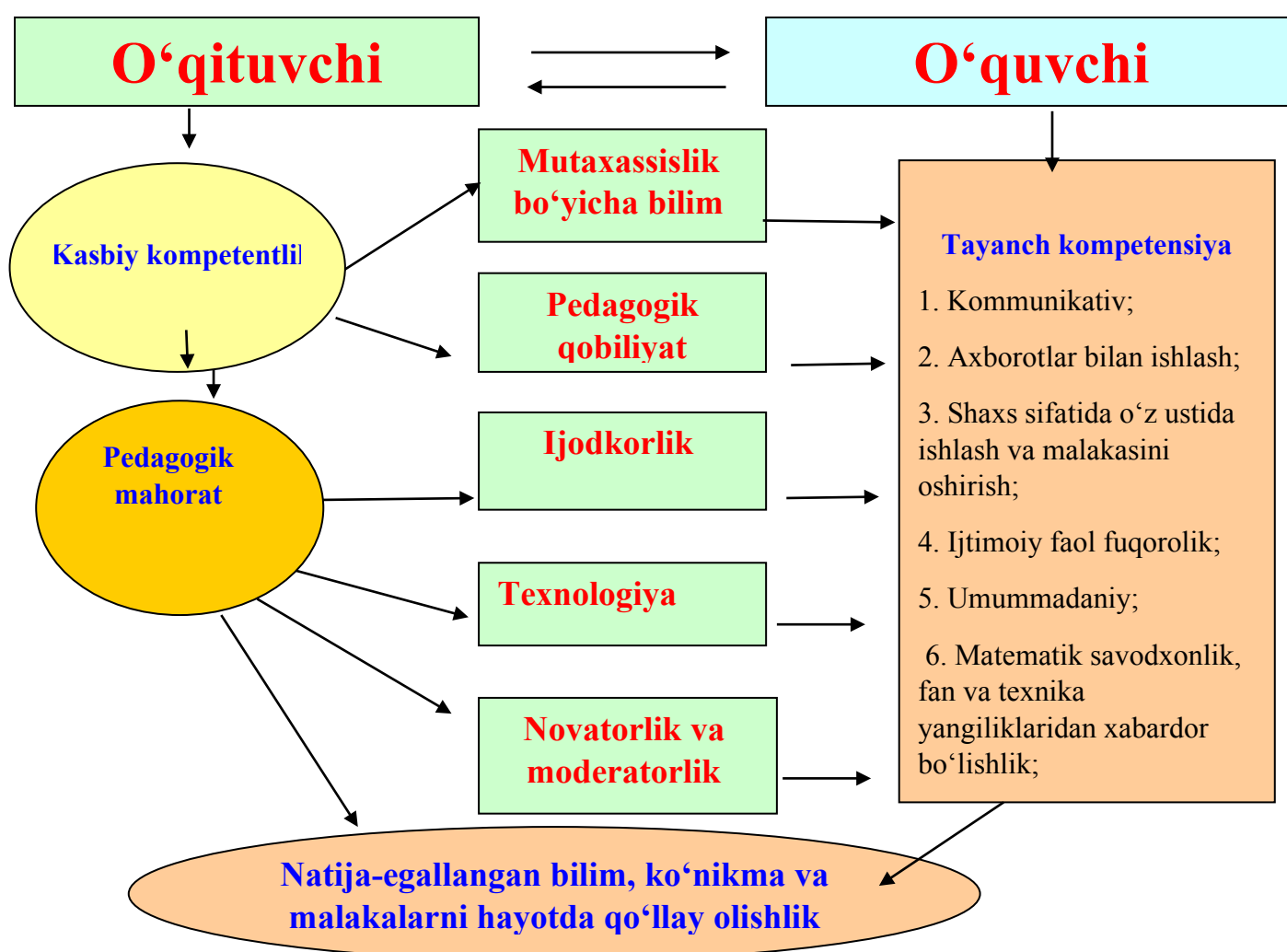
Tabiiy fanlar bo'yicha kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bilimlarni berishda o'qituvchidan kasbiy bilim, metodik yondashuv va ijodkorlik, yangi texnologiyalarni qo'llab, zamonaviy fikr yuritishlik, o'z pedagogik faoliyatga baho berish, pedagogik mahorati va kasbiy malakasini doimo oshirib borishlik talab etiladi.

O'qituvchi faoliyatida kasbiy kompetensiya va pedagogik mahorat asosiy rolni o'ynab, uning tarkibiga mutaxassislik bo'yicha bilim, pedagogik qobiliyat,

texnologiyani qo‘llay olishlik, ijodkorlik (kreativlik), novatorlik-moderatorlik, standart va nostandart o‘quv topshiriqlaridan foydalanishlik kabi o‘qituvchi uchun zaruru bo‘lgan xususiyatlar kiradi. Bunda, albatta, tanlangan metodni xususiyatlarini hisobga olish lozim.

Ta‘lim-tarbiya ishida samaradorlikka, sifat ko‘rsatkich olingan bilim, ko‘nikma va malakalarni hayotda qo‘llay olishlikka erishish birdan amalga oshmaydi. Buning uchun, avvalo, ta‘limning mazmunini tushunish va o‘quv dasturlarini ta‘lim jarayoniga tatbiq etib, uning sifat ko‘rsatkichlarini oshirish, o‘qituvchining kasbiy nufuzini oshirish zarurati tug‘ilmoqda.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bog‘lanishlar

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, hozirgi ta‘lim jarayonida ko‘proq o‘qituvchilar o‘z kasbiy kompetentligini rivojlantirib borishi nafaqat uning o‘z pedagogik faoliyati va mahoratini tahlil qila olishi, o‘z ustida muntazam ravishda ishlashiga, xuddi shunday ta‘lim jarayonida ijobiy va ijodiy muhitning yaratilishiga ham bog‘liq. Ta‘lim muassasasida mazkur muhitning yo‘lga qo‘yilishi o‘qituvchining kasbiy kompetentligining oshib borishiga bu esa o‘z navbatida muassasa faoliyati samaradorligini ta‘minlanishiga asos bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may, Incheon, Republic of Korea)
2. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari – Toshkent, 2015.
3. Shaxmurova G., Raxmatov U., Xo‘janazarov O‘., Tog‘ayeva G. “Biologiya fanini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar” moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta’lim xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi, Toshkent, 2018-y.
4. Васильева М.З. Методика преподавания биологии: учебно-методический комплекс. – Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2008.
5. Андреева, Н.Д. Методика обучения биологии в современной школе : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / 2-э изд., испр. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2017. — 294 с.
6. Yo‘ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. – T.: “Moliya-iqtisod” nashriyoti, 2009.
7. Ziyomuxammadov B. Pedagogik mahorat asoslari. T.: TIB-KITOB, 2009.

ORGANIK KIMYO FANINI O‘QITISHDA MUAMMO VA YECHIMLAR

Saydaxmetova Sh. R. - Toshkent davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzluksiz ta’lim tizimida organik kimyo fanidan laboratoriya mashg‘ulotlari o‘qitishning muammolari va ularni bartaraf etish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, organik kimyo, pandemiya, laboratoriya mashg‘ulotlari, ta’lim texnologiyalari, ilmiy kompetensiya, izohlash metodi, fanlararo integratsiya.

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ

Сайдахметова Ш. Р. - старший преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы проведения лабораторных занятий по органической химии в системе непрерывного образования и пути их решения.

Ключевые слова: непрерывное образование, органическая химия, пандемия, лабораторные занятия, образовательные технологии, научная компетенция, методы интерпретации, междисциплинарная интеграция.

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN TEACHING ORGANIC CHEMISTRY

Saydaxmetova Sh. R. - senior teacher Tashkent State Pedagogical University

Annotation. This article discusses the problems of solving problems of teaching laboratory classes in organic chemistry in the system of continuing education and their solutions.

Key words: continuing education, organic chemistry, pandemic, laboratory work, educational technologies, scientific competence, methods of interpretation, interdisciplinary integration

“Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta‘lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020-yil 12-avgust, PQ-4805-sonli O‘zbekiston Respublikasi prezidentining qarori-bugungi kun talabi yosh avlodni yetuk intellektual bilimga ega qilib tarbiyalashda muhim dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi. Bunda bir qator masalalarga urg‘u berilgan.

Mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo‘nalishlarda ta‘lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish[1] “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyot yili” Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan.

“Zero, o‘g‘il-qizlarimizni kimyo va biologiya fanlari bo‘yicha chuqur o‘qitish hududlarda yangi-yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan farmasevtika, neft, gaz, kimyo, tog‘-kon, oziq-ovqat sanoati tarmoqlarini jadal rivojlantirishga turtki beradi, pirovardida xalqimiz turmush sharoiti va daromadlarini oshirishga puxta zamin hozirlaydi”[2]deyilgan.

Shuningdek, o‘rta maxsus, professional, oliy ta‘lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda sohadagi ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasida kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanish borasida uzviy bog‘liqlik, samarali muloqot va hamkorlik yo‘lga qo‘yilishini ta‘minlash, kimyo va biologiya fanlari bo‘yicha ta‘lim sifatini tubdan oshirish, umumta‘lim maktablarida ushbu fanlarni o‘qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta‘lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o‘quv jihozlari bilan ta‘minlash, ushbu yo‘nalishlarga malakali o‘qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanishda ta‘lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o‘rtasida o‘zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo‘lga qo‘yish davlat ta‘lim

siyosatining yorqin ifodasi desak mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi globallashuv davrida bo'lajak kimyo fani o'qituvchilari egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalari davlat standartlariga va xalqaro ta'lim standartlariga mos kelishi, egallangan bilimlarini amalda qo'llash uchun mos metodlar ishlab chiqilishi lozimdir. Mavjud darsliklarni ko'rib chiqish yangi avlod darsliklarini yozish, xalqaro baholash dasturlari haqida ma'lumotga ega bo'lish. Bilimlarni nazorat qilish hamda baholashning afzal usullarini amaliyotga joriy qilish imkoniyatiga ega bo'lgan, kompyuter va axborot texnologiyalarini mukammal egallagan kadrlarni tayyorlash asosiy maqsad qilib belgilangan.

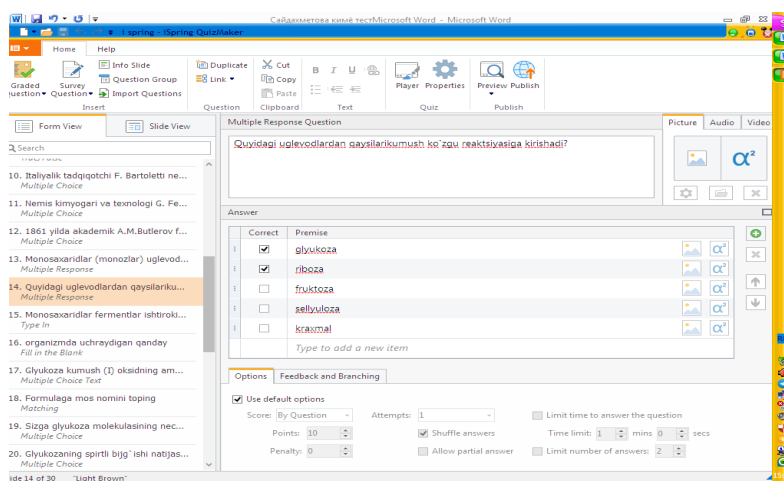
Organik kimyo laboratoriya darslarida mavzudan kelib chiqib, idishlarni yig'ish, tanlash va reaktivlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish, hisobotlarni rasmiylashtirish aniq natija olishda ilmiy yondashish muhim hisoblanadi. Yuqori samaradorlikka ega bo'lgan o'qitish texnologiyalarini ta'lim jarayoniga qo'llash, dars mashg'ulotlarini hayot bilan bog'lash, fanlararo integratsiyani ochib berish, organik moddalarning tuzilish formulasi, izomerlari, nomlanishi, olinishi, fizikaviy va kimyoviy xossalarni o'rganish[7], amaliy ahamiyatini, qo'llanilishini o'rganishda muammoli metodlarni qo'llash, "Pinboard", "Klaster", "Taqqoslash jadvali", "BBBx", "Venn diagrammasi", "Baliq skeleti", "Nilufar guli", "Piramida", "Zinama-zina", "Qanday?", "Nima uchun?" kabi pedagogik texnologiyalarni qo'llab, dars ishlanmalari yaratilib kelinmoqda. Uzlüksiz ta'lim jarayonida pedagogik faoliyat hayotda yuzaga keladigan har qanday vaziyatda kasbiy, shaxsiy o'sishga olib keladi.

O'qituvchiga xos bo'lgan muhim sifatlardan biri bu uning ijodiy kreativligidir. Har doim biror narsani o'ylab topishga intilish o'quvchilarni ham shunga undash malakasi rivojlanadi. Uzlüksiz ravishda mashg'ulotlarda, ijodiy guruhlarda va yakka tartibda mustaqil ishlash orqali interfaol usulda ishlash ko'nikmasi shakllanadi. Har bir mavzu uchun mashq va misollar tizimini yaratish, nazorat olib borish uchun testlar, savollar, o'quv loyihalari ishlab chiqish talabalarning darsga o'zgacha ma'suliyat bilan yondashishga olib borilgan laboratoriya tajribalari orqali xulosalar chiqarib ularni ilmiy izohlash va o'zaro bilimlar, g'oyalar, fikrlar almashish jarayoni vujudga keladi. Dars jarayonida birorta ham talabalar chetda qolmaydi va har bir talabaning fikr-mulohazalarini ochiq-oydin bildirish imkoniyati dars jarayonida samimiyligni ta'minlaydi, qiziqishni orttiradi, do'stona munosabat shakllanadi va nihoyat o'z fikrini teran bildira olish qobiliyati, nutq madaniyati shakllanadi.

Laboratoriya mashg'ulotlarini namoyish qilish faqat visual demonstratsion amalga oshiriladi. *Izohlash metodi*-hodisalarning mohiyatini o'rganishda, talabalarni nazariy umumlashtirishlar bilan tanishtirishda qo'llaniladi. Masalan, organik kimyo laboratoriya tajribalaridagi reaksiyalarning borish jarayoni sabablarini bayon etish va boshqalar. Bunda ayrim faktlar va tushunchalar orasidagi bog'lanishlar ochib

beriladi. Organik birikmalarning xususiyatlari va ular bo‘ysunadigan qonuniyatlar bilan tanishtirish, farmakologiya, biokimyo fanlari bilan bog‘lash talabalarga haqiqiy dunyoni organik ravishda hal qilish strategiyasini taqdim etish muammolarini, ayniqsa, hayot fanlari bilan bog‘liq bo‘lgan narsalarni, ulardan foydalana olish, tahlil qilish, tushunish va hal qilishning har tomonlama qobiliyatlarini oshirish, talabalarda ilmiy uslubni qadrlashni rivojlantirish va o‘qish qobiliyatlari rivojlantirish muhimdir [4]. Izohlashda asosiy narsa – ravonlik va aniqlikdir. U bayon qilishning mantiqiy ketma – ketligini saqlash, o‘quvchilarga ma‘lum bo‘lgan bilimlarga yondashish, terminlarning tushunarli bo‘lishi, doskaga to‘g‘ri yozish, tushunarli misollar keltirish kabilar orqali amalga oshadi. Takomillashtirilgan an’anaviy o‘qitish metodlari - ma’ruza, hikoya, tushuntirish – o‘quv materialni og‘zaki bayon qilish usuli hisoblanadi [5]. Odatda bu usullar namoyish, video usul, ko‘rgazma usullari bilan qo‘shilgan holda olib boriladi. Ular talablarning bilimini o‘zlashtirib, esda qolish va tushunishga qaratilgan retseptiv faoliyatini ta‘minlab beradi va o‘qituvchi tomonidan tayyor holda bayon etiladi.

O‘tkazilgan pedogogik tajriba-sinov ishlari natijalariga ko‘ra fanni qiziqtirishda, o‘zlashtirishda ijobiy natijaga ega bo‘lindi. Bundan tashqari mavzulashtirilgan testlar- iSpring Suite 8 dasturi asosida tuzilib, o‘zlashtirilgan bilimlarni baholashda qo‘llanilmoqda. Kompyuter

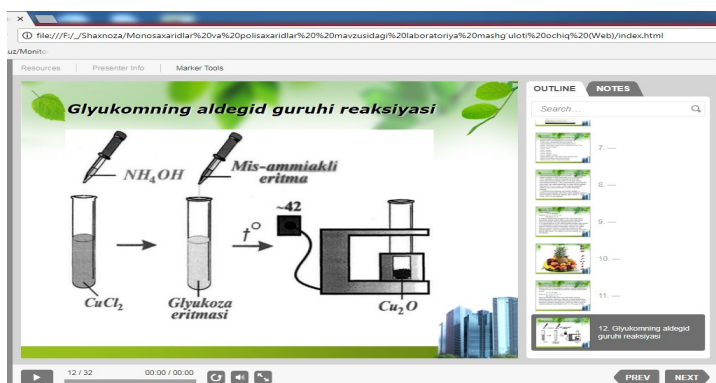

yordamida onlayn taqdimotlar va elektron o‘quv kurslarini yaratuvchi zamonaviy dasturlardan biri iSpring Suite dasturlar to‘plamidir. iSpring Suite dasturlar paketiga iSpring Pro, iSpring QuizMaker, iSpring Kinetics jamlangan. Bu dasturlardan iSpring QuizMaker dasturi audio, video fayllar, tasvir va formulalar yordamida interaktiv testlar va anketalar yaratadi. Interaktiv testlarni iSpring QuizMaker dasturi yordamida tuzish uchun kompyuterga iSpring Suite dasturi bilan Adobe Flash (operatsion tizim razryadiga ko‘ra 32 va 64 bitli) dasturi o‘rnatilishi talab etiladi [8].

Organik kimyo fanini o‘qitishda darslarning qiziqarli olib borilishi uchun Interaktiv testlarni iSpring QuizMaker dasturi yordamida tarmoqlangan testlar yaratish imkoniyati (adaptatsiyalashtirilgan testlarni yaratish) imkoniyatidan; ikki, uch, to‘rt yoki besh javobli yopiq test topshiriqlari, ulardan biri to‘g‘ri, ikkitasi

haqiqatga yaqinroq turidagi topshiriqlari; bir necha to'g'ri javobli yopiq test topshiriqlari; ochiq test topshiriqlari; o'xshashlikni aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar; to'g'ri ketma-ketlikni aniqlashga mo'ljallangan topshiriqlarni yaratish imkoniyatini foydalanildi.

Organik kimyo laboratoriya darslarida tajribalar bajarishda ilmiylikni oshirish hamda talabalarni fanning ilmiy yangiliklaridan doimiy boxabar qilish orqali ilmiy kompetentlikni shakllantirish, ilmiy–amaliy anjumanlarda faol qatnashishlariga erishish muhimdir [6].

SARS-CoV-2, ya'ni COVID-19 pandemiyasi global miqyosda qator ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklarni keltirib chiqardi, sport va madaniy tadbirlar keyinga qoldirilishi yoki bekor qilinishiga sababchi bo'ldi, dori-darmon, elektronika mollari hamda oziq-ovqat

mahsulotlari yetishmovchiligi yuzaga kelishi haqida xavotirlarga sabab bo'ldi. Kamida 115 davlatda universitet va maktablar yoppasiga yoki ayrim hududlarda yopildi. Bu choralar 950 milliondan oshiq talaba faoliyatiga ta'sir ko'rsatdi. O'zbekistonda bu jarayonning ijobiy jihatlari bilan birgalikda salbiy tomonlari ham ko'zga tashlanib qoldi: internet butun O'zbekiston bo'ylab bir meyorda ishlamasligi; aksariyat ta'lim oluvchilarda masofaviy o'qish uchun texnik vositalarning (kompyuter, notebook, gadjetlarning) mavjud emasligi. Shubhasiz, bunday holat ta'lim sifatiga salbiy ta'sir etmasdan qolmadi, texnik nosozliklar va boshqa omillar o'quv jarayonida uzilishlarga olib keldi [9]. Yangi tizim, yangi ta'lim olish muhitida kamchiliklar bo'lishi tabiiy.

Masofaviy ta'lim ayni paytda kelajak uchun eksperiment vazifasini o'tamoqda, desak adashmaymiz. Masofaviy ta'limning yutuqlaridan biri, fikrimcha, talabalar bilan muloqotning xilma xilligidir. Bunda talaba aytmog'chi bo'lgan javobini matn, audio yoki video shakllarda bayon etish imkoniga ega bo'ladi, talabalar mustaqil ishlash, o'rganish, izlanish ko'nikmalari shakllanayotganligi masofaviy ta'limni ijobiy tomonlari deb ko'rsatish mumkin.

Oliy ta'lim muassasalari platformalarida Moodle tizimi shakllantirilgan bo'lib-har bir oliy ta'lim muassasalarida bir nechta 100 Gb. hajmda minglab videodarslar yaratildi o'qituvchilar masofaviy ta'lim berish (Moodle), onlayn rejimda, turli platformalarda, ZOOM) ma'ruza o'tish va videodarslar yozish (Bandicam, OBS-studio) ko'nikmalariga ega bo'lishdi. Bu esa aksariyat oliy ta'lim

muassasalari tomonidan videodarslardan iborat ulkan media platforma yaratish uchun manbaviy asosdir;

-onlayn tarzdagi dars vaqtining o'zida internetdagi mavzuga aloqador web-resurslarga havola qilish orqali virtual interfaollik ta'minlandi;

-professor-o'qituvchilarga ijod, izlanish imkoniyati – erkinlik berilganligi (odatiy ta'lim jarayonida professor-o'qituvchi qog'ozbozlikdan bo'shamayotgan edi);

- yana bir muhim jihati, har bir professor-o'qituvchiga fanni o'zlashtirishni baholashdagi barcha to'siqlar olib tashlanganligi;

- zamonaviy dasturlardan foydalangan holda onlayn darslarni (onlayn rejimda videomuloqot) tashkil etilayotganligi;

Respublika oliy ta'lim muassasalarining xorijiy universitetlar bilan hamkorligi faollashdi. Bir qator oliygohlar jahonning yetakchi o'quv dargohlari bilan onlayn konferensiya, vebinarlar uyushtirildi, masofaviy ta'lim imkoniyatlari kengligi yaqqol sezildi. Professor-o'qituvchilarga hamda talabalarga yangi bilimlarni o'rganish davri bo'lmoqda. Axborot texnologiyalari yordamida yerni kosmik zondlash orqali ekin maydonlari, vegetatsiya jarayoni, yerning meliorativ holati va minerallasuv miqdorini o'rganish mumkin. Bu agrotexnik tadbirlarni aniq belgilab, hosildorlikni 25-30 foizgacha oshirish imkonini beradi. Fan va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti sababli milliy axborotlar hajmi keskin oshayotgan bugungi kunda o'quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va ommalashtirish dolzarb masaladir.

Bugungi kun butunjahon pandemiya iskanjasida o'qitishning maqbul yechimini topish oliy o'quv yurtlarida o'qitish uslubining yangi davri boshlanganligini va bu davr tezlik bilan hal qilinishi muhim bo'lgan bir qancha muammolarni keltirib chiqarganligi sir emas. "Yangi yilda yurtimizdagi 30 ta yetakchi oliygohga o'quv dasturlarini ishlab chiqish, qabul kvotasi va moliyaviy masalalarni mustaqil hal qilish huquqi beriladi [9]." Bu ham oliy o'quv yurti boshqaruv tizimini mukammallashtirish o'z reytingini oshirish yo'lidagi boshlang'ich qadam hisoblanadi.

Organik kimyo fanining boshqa fanlar bilan bog'liqlik grafigi.

Biz ham oliy ta'limda organik kimyo laboratoriya darslarini o'qitish borasida izlanishlar olib bormoqdamiz. Bunda fanlararo integrativ yondashuv hamda o'rganilgan bilimlarni amalda qo'llash bo'yicha ishlanmalar yaratilmoqda.

Organik kimyo laboratoriya mashg'ulotini o'qitishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida mavzular bo'yicha videodarslar (Bandicam, XRecorder) tayyorlandi va dars jarayonlariga tatbiq qilinib kelinmoqda. O'quv jarayonining nazariy qismini to'liq bo'lmasada, qisman (ta'lim yo'nalishlarining o'ziga xosligini hisobga olgan holda) onlayn formatga o'tkazsa bo'ladi. Shu bois, hozirgi davrda onlayn va offlayn ta'limni birgalikda olib borish ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlaydigan eng maqbul yo'ldir deb hisoblab kelinmoqda.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-son Qarori

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 martdagi "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" gi PF-5953-son Farmoni

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasi

4. Mirkomilov Sh.M., Omonov X., Raxmatullayev N.G'. Kimyo o'qitish metodikasi darslik T.: —Moliya iqtisod. 2013. 318-b.

5. Ferah G. Al-Salihi1, Amina H. Ahmad Alobaidi Problem based learning (PBL) in Organic Chemistry MEDICAL EDUCATION Iraq IJMS 2018;1(2): 64-70.

6. Saydaxmetova Sh.R. Organik kimyoga oid tajribalarni o'rganish metodikasini takomillashtirish. Proceedings of Global Technovation- An International Multidisciplinary Conference Hosted from Samsun, Turkey. <https://conferencepublication.com> October 31st , 2020. 97-100 p.

7. Sh.R.Saydaxmetova, A.G'.Maxsumov. "Organik kimyo". O'quv qo'llanma. "Ilm ziyo zakovat" –Toshkent: 2020-y.280 b.

8. http://www.uuoidata.org/course/eng/e103/14,15-lecture_Multimedia.pdf

9. <https://review.uz/oz/post/foydali-karantin-covid-19-pandemiyasi-oliy-talim-tizimini-qanday-o'zgartiradi>

КВЕСТ ТЕХНОЛОГИЯ В ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

**Алимова Ф. А. - кандидат педагогических наук, доцент
Ташкентского государственного педагогического университета
Искандаров А. Ю. - доцент Ташкентского государственного
педагогического университета**

Аннотация. Проблема развития новых подходов в системе обучения современной высшей и общеобразовательной школы требует применения

ранее неиспользовавшихся технологий обучения. В данной статье рассмотрена квест-технология обучения при изучении химии. Образовательный квест - педагогическая технология, включающая в себя набор проблемных заданий с элементами ролевой игры, для выполнения которых требуются какие-либо ресурсы, и в первую очередь ресурсы Интернета. Предложен вариант проведения урока химии с использованием квест-технологии, при изучении темы: «Кислоты и их свойства». Использование данной методики может значительно разнообразить учебный процесс, сделать его более интересным, реализующим межпредметные связи в обучении химии.

Ключевые слова: методика преподавания, химия, квест-технология, образовательный квест, Интернет-ресурсы, учебное познание, кислоты, соляная кислота, серная кислота.

KIMYO FANLARINI O‘QITISHDA KVEST TEXNOLOGIYASI

**Alimova F. A. - Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi**

Iskandarov A. Y. - Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Zamonaviy oliy ta’lim va umumta’lim o‘quv tizimida yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muammosi ilgari qo‘llanilmagan ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni talab qiladi. Ushbu maqolada kimyoni o‘qitishda kvest-texnologiyasini qo‘llanilishi ko‘rib chiqilgan. Ta’lim kvesti – bu rolli o‘yining elementlari bilan muammoli vazifalar to‘plamini o‘z ichiga olgan, uni amalga oshirish uchun har qanday manbalar va birinchi navbatda Internet-resurslarni talab qiladigan pedagogik texnologiya. “Kislotalar va ularning xossalari” mavzusini o‘rganishda kvest-texnologiyasini qo‘llanilishi ko‘rsatilgan. Ushbu metoddan foydalanish o‘quv jarayonini sezilarli darajada uni yanada qiziqarli qilish, kimyoni o‘rganishda fanlararo aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: o‘qitish metodikasi, kimyo, kvest-texnologiya, ta’limiy kvest, Internet resurslari, bilish faoliyati, kislota, xlorid kislota, sulfat kislotasi.

QUEST TECHNOLOGY IN TEACHING CHEMISTRY

**Alimova F.A. - Associate Professor of Tashkent State Pedagogical
University, Candidate of Pedagogical Sciences**

**Iskandarov A.Y. – associate Professor of Tashkent State Pedagogical
University**

Annotation. The problem of developing new approaches in the educational system of modern higher and general education schools requires the use of

previously unused teaching technologies. This article discusses the quest - teaching technology in the study of chemistry. An educational quest is a pedagogical technology that includes a set of problematic tasks with elements of a role-playing game, for the implementation of which any resources are required, and primarily Internet resources. A variant of the lesson of conducting a lesson in chemistry, using quest technology, when studying the topic: «Acids and their properties» is proposed. The use of this technique can significantly diversify the educational process; make it more interesting, realizing intersubject connections in teaching chemistry.

Key words: teaching methods, chemistry, quest - technology, educational quest, Internet resources, educational knowledge, acids, hydrochloric acid, sulfuric acid.

Развитие информационных и коммуникативных технологий оказывает колоссальное влияние на изменения происходящие в современном образовании. Информационно-образовательная среда современных детей не ограничивается рамками учебного материала образовательных областей в школе и дополнительным образованием [6; с-8-11]. Согласно Концепции развития системы народного образования Узбекистана до 2030 года, Указа Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева, система народного образования должна развиваться на основании следующих приоритетных направлений, в частности: качественное обновление содержания системы непрерывного образования, совершенствование методики обучения, поэтапное внедрение принципов индивидуализации учебно-воспитательного процесса; внедрение ИКТ и инновационных проектов в сферу народного образования [2].

В связи с этим, всё большее значение приобретает способность педагога ориентироваться в информационных потоках, ведь научить своих учеников умению быстро находить полезную информацию, проводить её анализ и уметь использовать в своей деятельности, принимать решения, обладать творческим отношением к учебной деятельности становится настоящей педагогической проблемой. Развитие интерактивных методов в образовании привело к тому, что в современном обучении меняется взаимодействие педагога и учащегося: активность педагога уступает место активности обучаемых, а задачей становится создание условий для инициативы к обучению. Учащийся становится полноправным участником образовательного процесса, его опыт служит основным источником учебного познания [8; с-6-9].

Одной из основных задач современного педагога является предоставление возможности творческого переосмысления и систематизации приобретенных знаний и навыков, а также их практического применения, возможность реализации способностей обучающихся. В арсенале учителя

много технологий, помогающих в реализации этой задачи. Одной из них является технология образовательных квестов.

Квест (англ. Quest) - «поиск, предмет поисков, поиск приключений». В мифологии и литературе понятие «квест» изначально обозначало один из способов построения сюжета - путешествие персонажей к определенной цели через преодоление трудностей. Впервые термин «квест» в качестве образовательной технологии был предложен летом 1995 года Берни Доджем (Bernie Dodge), профессором образовательных технологий Университета Сан-Диего (США).

Ученый разрабатывал инновационные приложения Internet для интеграции в учебный процесс при преподавании различных учебных предметов на разных уровнях обучения. Квестом он назвал сайт, содержащий проблемное задание и предполагающий самостоятельный поиск информации в сети Интернет [8; с-25-28].

Сегодня квест-игра становится образовательной технологией, недооценивать которую в современном мире просто нельзя. Образование в информационном обществе приобретает новое качество благодаря наличию информационных и коммуникативных технологий, информационного пространства, которые создают возможности для каждого ребёнка получать информацию в том объёме, который необходим ему для саморазвития и самосовершенствования, формируя, таким образом, и уровень исследовательской активности учащегося [5; с-14-18].

Квест-это развлекательная игра, приключение для команды из нескольких человек в специально подготовленном помещении, пространстве. Образовательный квест – педагогическая технология, включающая в себя набор проблемных заданий с элементами ролевой игры, для выполнения которых требуются какие-либо ресурсы, и в первую очередь ресурсы Интернета. Разрабатываются квесты для максимальной интеграции Интернета в различные учебные предметы на разных уровнях обучения в учебном процессе. Они могут охватывать отдельную проблему, учебный предмет, тему, также могут быть и межпредметными. Квесты можно использовать для работы с обучающимися, родителями, коллегами [1; с-43-47].

В квесте, как правило, есть определенная цель, задача игроков заключается в том, чтобы применить логику, смекалку, творческую инициативу, активность, самостоятельность, умение работать в команде, проявлять аналитические и коммуникативные способности. В каждом квесте есть элемент обучения, которое происходит ненавязчиво для школьников. Но самое главное – это настоящая командная игра, объединяющая школьников, помогая проявить лидерские качества. В игре этого жанра всегда

предполагается выполнение нескольких заданий, в которых надо что-то разыскать – предмет, подсказку.

Игра проходит в условиях дефицита времени. Когда дети тесно общаются друг с другом, то начинают лучше понимать своих сверстников, вместе находят выход из сложившейся ситуации, вместе радоваться успеху и победе. Командные конкурсы для детей сближают их, помогают лучше понять друг друга, рожают чувство ответственности за всех членов команды [3; с-5-30]. Особый интерес при обучении химии представляют «живые» квесты, направленные на выполнение определённого проблемного задания, реализующего воспитательно-образовательные цели, с элементами сюжета, ролевой игры, связанного с поиском мест, объектов, людей, информации. При этом для достижения цели могут быть использованы ресурсы территории, в границах которой происходит перемещение, информационные ресурсы.

Удачным является использование на занятиях квест-проектов. Обучающийся в процессе работы над таким квест-проектом постигает реальные процессы, проживает конкретные ситуации, приобщается к проникновению вглубь явлений, конструированию новых процессов, объектов. С точки зрения информационной деятельности при работе над квест-проектом его участнику требуются навыки поиска, анализа информации, умения хранить, передавать, сравнивать и на основе сравнения синтезировать новую информацию [4; с-709-712].

Предлагаем вариант урока химии, с использованием квест-технологии, при изучении темы: «Кислоты и их свойства».

На организационном этапе учитель приглашает учащихся на урок-квест. Знакомим с планом предстоящей работы. Работать учащиеся должны в командах, что позволит сформировать навыки эффективного общения, совместной деятельности и сотрудничества. На уроке каждый из учащихся имеет возможность почувствовать, что означает быть членом одной команды [7; с-145-150].

Учащимся предлагается вспомнить, что такое квест.

Квест (от английского quest – поиск приключений) – это игра на испытание эрудированности, начитанности и умение работать в одной команде.

Все участники урока-квеста заранее делятся на 4 команды.

Правила игры - квест (*коротко проецируются на доске*)

-все учащиеся – сплоченная, дружная команда. Учащимся необходимо доказать, что они умные, сообразительные, эрудированные в вопросах, касающихся определения, классификации и названий основных классов неорганических веществ.

-все участники должны принимать активное участие в игре.

-в команде при обсуждении задания не ссориться, выслушивать друг друга, принимать взвешенное решение.

-ответы своих соперников выслушивать внимательно, не перебивать, не смеяться.

На основном этапе урока учащиеся выполняют теоретические и практические задания, получают подсказки, для выполнения итогового задания.

Пример, теоретическое задание 1.

Напишите уравнения возможных реакций:

- 1 команда. Фосфорная кислота + оксид калия;
- 2 команда. Соляная кислота + оксид серы (VI);
- 3 команда. Серная кислота + оксид алюминия;
- 4 команда. Азотная кислота + гидроксид железа (III);

Теоретическое задание 2

Запишите уравнения реакций, происходящих согласно схеме:

- 1 команда. $\text{AgNO}_3 + ? \rightarrow \text{Ag}_3\text{PO}_4^- + ?$
- 2 команда. $? + \text{Li}_2\text{CO}_3 \rightarrow ? + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$
- 3 команда. $\text{BaBr}_2 + ? \rightarrow \text{BaSO}_4^- + ?$
- 4 команда. $\text{Al}_2\text{O}_3 + ? \rightarrow \text{AlCl}_3 + ?$

Теоретическое задание 3.

С какими из перечисленных веществ будет реагировать оксид магния, оксид азота (V), оксид цинка, гидроксид калия, гидроксид алюминия, бромоводородная кислота, карбонат бария, нитрат магния, нитрат серебра, сульфат свинца (II), магний, серебро?

- 1 команда. Соляная кислота
- 2 команда. Серная кислота
- 3 команда. Азотная кислота
- 4 команда. Фосфорная кислота

Пример задания практического этапа

Задание для первой команды.

В 1-ю пробирку с соляной кислотой добавьте каплю фенолфталеина. Перемешайте стеклянной палочкой. Результаты наблюдений запишите в таблицу. Во 2-ю пробирку с соляной кислотой добавьте каплю метилоранжа. Перемешайте стеклянной палочкой. Результаты наблюдений запишите в таблицу.

Задание для второй команды.

В 1-ю пробирку положите 1 гранулу цинка и прилейте соляную кислоту. Что вы наблюдаете? Напишите молекулярное уравнение проделанной реакции. Во 2-ю пробирку положите 1 гранулу меди и прилейте соляную

кислоту. Что вы наблюдаете? Напишите молекулярное уравнение проделанной реакции.

Задание для третьей команды.

В пробирку налейте 2 мл серной кислоты и прибавьте несколько капель хлорида бария. Что вы наблюдаете? Напишите молекулярное и ионные уравнения проделанной реакции. Слейте растворы сульфата меди (II) и азотной кислоты. Что вы наблюдаете? Напишите молекулярное и ионные уравнения проделанной реакции.

Задание для четвертой команды.

В три пробирки налейте раствор хлорида магния. В первую пробирку прилейте раствор фосфата калия, во вторую сульфида натрия, в третью – нитрата калия. Что вы наблюдаете? Составьте уравнения реакции идущих до конца в молекулярном, ионном и сокращенном виде.

Пример заданий для творческого этапа.

- 1 команда. Придумайте (сочините) мини-рассказ теме «Кислоты»,
- 2 команда. Придумайте (сочините) сказку по теме «Кислоты»,
- 3 команда. Придумайте (сочините) мини-кроссворд на 5 слов по теме «Кислоты»,
- 4 команда. Составить Синквейн по теме «Кислоты».

На этапе подведения итогов учащимся необходимо составить формулы тех соединений, которые будут использованы в творческих заданиях, дать им названия, определить по классификации класс, к которому они относятся. Все команды достигли основной цели – обобщили знания о кислотах, их классификации, свойствах, научились работать в команде, доброжелательно относиться друг к другу.

За каждое задание учащиеся получали квест-жетоны: красные – 5 баллов, синие – 4 балла, зелёные – 3. Учащимся предлагалось подсчитать сумму заработанных баллов.

В заключение хотелось бы дать несколько методических рекомендаций для педагогов по подготовке квест- занятия:

- подготовить интересное выступление;
- сформулировать интересное задание;
- составить план работы;
- составить список информационных ресурсов.

Обучающийся в свою очередь:

- выбирает роль;
- составляет план поиска ресурсов;
- исследует информационные ресурсы;
- готовит отчет.

Использование на занятиях квест-технологии способствует формированию у обучающихся информационных компетенций, знаний и умений, способствующих информационной деятельности, воспитывают самоуважение и эмоционально-положительное отношение к себе, целеустремлённость и настойчивость в достижении целей, предполагают максимальную самостоятельность творчества учащихся.

Литература

1. Андреева М. В. Технологии веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции//Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам. Тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. М., 2004 г., с.43-47

2. Мирзиёев Ш.М. Концепция развития системы народного образования до 2030 г. Национальная база данных законодательства (www.lex.uz), 29 апреля 2019 г.

3. Николаева Н. В. Образовательные квест-проекты как метод и средство развития навыков информационной деятельности учащихся//Вопросы Интернет-образования. 2002 г., № 7. – с 25-30.

4. Чудакова, А.О. Перспектива интерактивного метода «квест» в профессиональной подготовке студентов психолого-педагогического факультета [Текст] // А.О. Чудакова, С.О. Щелина // Молодой ученый. – 2014 г. - № 21. - с. 709-712.

5. Осяк С.А., Султанбекова С.С., Захарова Т.В., Яковлева Е.Н., Лобанова О.Б., Плеханова Е.М. Образовательный квест – современная интерактивная технология // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-2.; с.14-18

6. Писнова, О. Ю. Квест-игра как технология интерактивного обучения при формировании исследовательской активности учащихся // Инновационные педагогические технологии : материалы IX Междунар. науч. конф.- Казань : Молодой ученый, 2019 г. -с. 8-11.

7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / под ред. Е. С. Полат – М.: Издательский центр «Академия», 2001,- 240 стр.

8. Шаматонова Г. Л. Интернет-технологии в современном образовательном процессе: учебно-методическое пособие / Г. Л. Шаматонова, А. А. Власова, Ю. Н. Зарубина; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Ярославль: ЯрГУ, 2017. - 40 с.

**AZOTLI YUQORI MOLEKULAR BIRIKMALAR BO‘LIMINI
O‘QITISHDA DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARNING QO‘LLANILISHI**

Movlonova S. A. – Toshkent davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nisbatan qiyin o‘zlashtiriladigan mavzu oqsillar, nuklein kislotalar, polimerlar mavzularini o‘qitishda pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bayon etilgan. «Zakovatli zukko» metodi talabalarda tezkor fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning tafakkur tezliklarini aniqlashga yordam beradi. “Venn diagrammasi”- grafik ko‘rinishda bo‘lib olingan natijalarni umumlashtirib, differensial yondashuv asosida o‘qitish jarayonida bilim darajalari bir-biridan farq qiluvchi guruhlariga alohida topshiriqlar tuzilgan.

Kalit so‘zlar: oqsillar, peptid bog‘, polimerlar, denaturatsiya, riboza, dezoksiriboza, sifat reaksiya, zakovatli zukko, organik kimyo, qiyin o‘zlashtiriladigan mavzu.

**ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ПРИМЕНЕНИЮ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЛАВЫ
«АЗОТСОДЕРЖАЩИЕ ВЫСОКОМОЛЕКУЛЯРНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ»**

Мовлонова С. А. – преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье описывается использование педагогических технологий в преподавании относительно сложных тем, таких как белки, нуклеиновые кислоты, полимеры. «Интеллектуальный» метод помогает студентам развить навыки быстрого мышления, а также определить скорость своего мышления. «Диаграмма Венна» - используется при анализе и исследовании двух и более предметов, на основе дифференцированного подхода были созданы отдельные задания для групп с разным уровнем знаний в процессе обучения.

Ключевые слова: белки, пептидные связи, полимеры, денатурация, рибоза, дезоксирибоза, качественная реакция, интеллектуальный, органическая химия, сложная тема.

**DIFFERENTIAL APPROACH TO APPLICATION OF PEDAGOGICAL
TECHNOLOGICAL PROCEEDINGS CHAPTER «NITROGEN-
CONTAINING HIGH-MOLECULAR COMPOUNDS»**

Movlonova S. A. - teacher of Tashkent State Pedagogical University

Annotations. This article describes the use of pedagogical technologies in the teaching of relatively difficult topics such as proteins, nucleic acids, and polymers. The "smart" method helps students to develop quick thinking skills, as well as to determine their thinking speed. Venn diagram is a graphical summary of the results, based on a differential approach to individual tasks for groups with different levels of knowledge in the teaching process.

Key words: proteins, peptide bonds, polymers, denaturation, ribose, deoxyribose, qualitative reaction, intellectual, organic chemistry, a difficult topic to master.

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonunining yangi tahriri 2020-yil 23-sentabrda qabul qilindi. Unda avvalgi qonun doirasida ta’lim olish shakllarining tasnifi kengaytirildi, ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy) kabi yangiliklar qayd etildi[1].

Nazariy ta’lim tashkiloti negizida, amaliy ta’lim oluvchining ish joyida olib boriladigan dual ta’lim, oilada ta’lim olish va mustaqil ta’lim olish; organik kimyo fanini o‘qitishda DTSning malaka va talablarini, unda belgilangan bilim, ko‘nikma va malaka talablarni egallash va uni amalda qo‘llay olish hozirgi kunning muhim sohalaridan biridir. O‘qituvchi faoliyati davomida uchraydigan turli yo‘nalishdagi qiyinchiliklarni yengishda, ya’ni yakka tartibda, hamkorlikda, juftlikda va guruhlarda ishlash kabi texnologiya va metodlardan foydalanish jarayonida talabani shaxs sifatida shakllanib borishida tayanch vazifani oldiga maqsad qiladi. Organik kimyo fanida kimyoviy bilimlarni egallashda o‘qituvchi interfaol metodlardan mavzuga oid tushunarli va maqsadni oxirigacha sodda qilib o‘rgatish, fanni o‘rgatishda metodlarni o‘rinli tanlay bilishi muhim hisoblanadi. O‘qituvchi interfaol metodlardan, avvalo, oddiydan murakkabga o‘tish nazariyasiga amal qilgan holda foydalanishi zarur.

Ushbu nazariyaga asosan dars jarayonida qo‘llanilayotgan metodlar organik kimyo fanini o‘qitish jarayonida bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keltiradi.

Organik kimyo fanining oqsillar, nuklein kislotalar va polimerlar mavzularini o‘qitish jarayonida differensial yondashuvni joriy etish bilim darajasi turlicha bo‘lgan talabalarning bilim darajasini kengayida katta ahamiyatga ega. Mazkur mavzuni o‘qitish jarayonida differensial yondashuv asosida savol-javoblar qilish muhim ahamiyatga ega.

«Zakovatli zukko» metodi - mavjud bilimlarni puxta o‘zlashtirishda talabalarni fikrlash, tafakkur yuritish layoqatlariga egaliklari muhim ahamiyatga ega, «Zakovatli zukko» metodi talabalarda tezkor fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning tafakkur tezliklarini aniqlashga yordam beradi.

Metod o'z xohishlariga ko'ra shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko'rish istagi bo'lgan talabalar uchun qulay sharoit yaratadi. Ular o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga qisqa muddatlarda to'g'ri va aniq javob qaytara olishlari zarur. Savollarning murakkablik darajasiga ko'ra har bir savolga qaytarilgan to'g'ri javob uchun ballar belgilanadi. Yakuniy ballarning o'rtacha arifmetik qiymatini topish asosida talabalarning tafakkur tezligi aniqlanadi. Ballar belgilanishi talabalarning shaxsiy imkoniyatlari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Metod talabalar bilan yakka tartibda, guruhli va ommaviy ishlashda birdek qo'llanilishi mumkin.

«Zakovatli zukko» metodi uchun tayyorlangan savollar:

A guruh (Ijodiy guruh)

1. Peptid bog' nima?
(Bir aminokislotaning karboksil guruhi ikkinchi aminokislotaning amino guruhi bilan o'zaro reaksiyaga kirishi natijasida hosil bo'ladigan bog' peptid bog' deyiladi)
2. Oqsillarning birlamchi strukturasi nimalardan iborat? (Peptid bo-larning hosil bo'lishi)
3. Oqsillarning o'z nativ holatini yo'qotishi nima? (Denaturatsiya)

B guruh (Izlanish)

4. Oqsillarga xos sifat reaksiyalariga nimalar kiradi?
(Ksantoprotein, Ningidgin, Biurit reaksiyalari)
5. Oqsillarning himoya funksiyasi nima?
(Tabiiy va sun'iy immunitetlarning antitellalarining asosini oqsillar tashkil etadi)
6. Almashinadigan aminokislotalarga qaysi aminokislotalar kiradi?
(gliin, alanin, glutamin kislota, asparagin kislota, serin, sistin, sistein, tirozin, prolin, oksiprolin, arginin)[5].

C guruh (Reproduktiv)

7. Ksantoprotein reaksiyasining mohiyati nimada? (Oqsillar nitrat kislota ta'sirida sarg'ayadi, keyin unga ammiak ta'sir ettirilsa, sariq rang pushti rangga aylanadi. Bu oqsillardagi aromatik xalqaning mavjudligini ko'rsatadi.)
8. Gemogloblin nima? (Murakkab oqsil sanalgan xromoproteyidlar vakili gemogloblin. U kislorod tashish vazifasini bajaradi.)
9. Oltinugurt tutgan aminokislotalarni aniqlash maqsadida qaysi reaksiya qo'llanadi? (Foli reaksiyasi. Bu reaksiyada ishqoriy muhitda qo'rg'oshin tuzlari ta'sirida qora rangli qo'rg'oshin sulfid PbS hosil bo'ladi)

«T- chizmalar» usuli. T-chizma munozara vaqtida qo'shaloq javoblar (ha/yo'q, tarafdor/qarshi, ijobiy/salbiy) yoki taqqoslash, zid javoblarni yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi [2].

Masalan, Polimer moddalar va ularning ishlatilishi haqida ma'lumot beriladi. Talabalar T- chizmani chizib, uning chap tomoniga polimer mahsulotlarning ijobiy

tomonlarini berilgan vaqt davomida aks ettirishadi. Soʻngra shuncha vaqt ichida bu fikrga qarshi boʻlgan fikrlarni, yaʼni Polimer moddalarning salbiy tomonlarini koʻrsatib oʻtishadi. Buni quyidagi shaklda berish mumkin:

Polimer moddalarning ijobiy va salbiy tomonlari :

Ijobiy	Salbiy

Mazkur metod qoʻllanganda A (ijodiy), B (izlanish) va S (reproduktiv) guruhlar oʻz bilim darajasidan kelib chiqqan holda mavzu yuzasidan bilimlarini ifodalaydilar. Oʻqituvchi fikrlarni umumlashtirgan holda umumiy xulosa qiladi.

Ijobiy	Salbiy
Yengil, qayishqoq, arzon, qulay, tashqi taʼsirlarga chidamli, issiqlikni yaxshi oʻtkazadi, korroziyaga chidamli, estetik jihatidan chiroyli	Ranglash uchun ishlatiladigan sintetik ranglar, masalan Sr, Cr elementlaridan hosil qilingan ranglar zaharli. Turli aminoantraxin va azoranglovchi birikmalar jigar, buyrak va markaziy asab sistemasining normal ishlash faoliyatiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Chiqindi mahsulot sifatida atrof - muhitga taʼsir qiladi [3]

“Venn digrammasi”- grafik koʻrinishda boʻlib olingan natijalarni umumlashtirib ulardan bir butun xulosa chiqarishga ikki va undan ortiq predmetni tahlil qilish va oʻrganishda qoʻllaniladi. Diagramma ikki va undan ortiq aylanani kesishmasidan hosil boʻladi. “Venn diagrammasi”ni amalga oshirish bosqichlari:

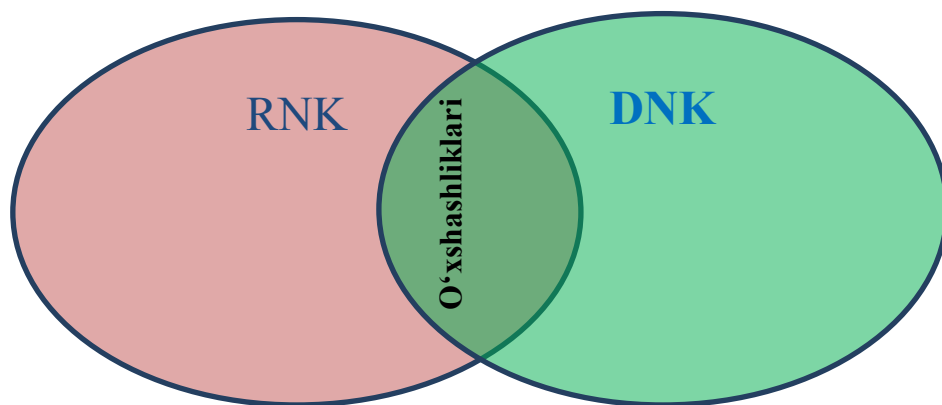
1-bosqich. Oʻquvchilar (sheriklari bilan) ikki doirani toʻldiradilar. Har bir doiraga ikki tushuncha eʼtiborli tomonlari sanab oʻtiladi.

2-bosqich. Oʻquvchilarni kichik guruhlariga(4-5 kishidan iborat) birlashtirib diagrammalarni taqqoslaymiz va toʻldiramiz.

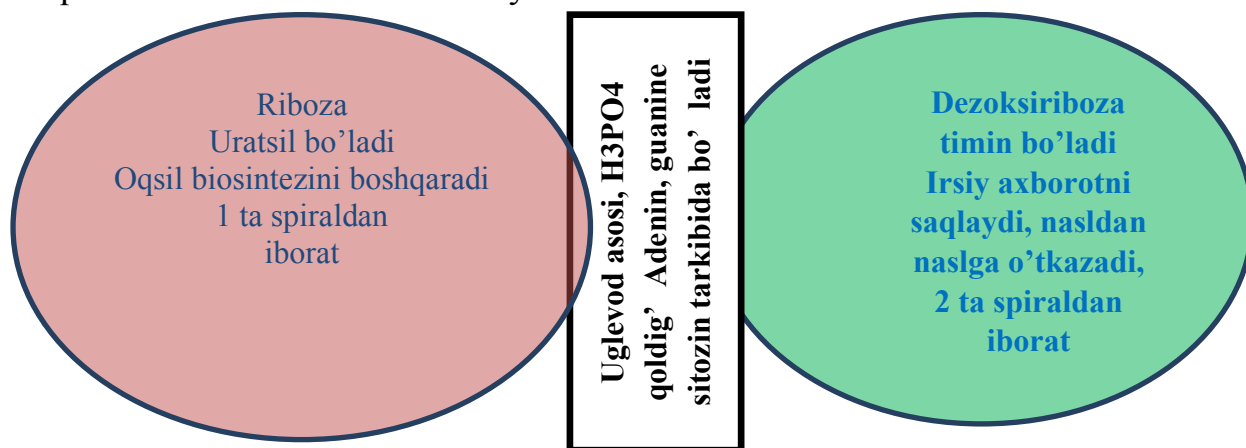
3-bosqich. Kichik guruh oʻquvchilariga bu tushunchalarning umumiy xossalarni aniqlashni taklif etamiz.

4-bosqich. Biror bir guruh vakili har bir tushunchaning oʻziga xos tomonlarini oʻqiydi. Boshqalar zarurat boʻlganda uni javobini toʻldiradi.

5-bosqich. Boshqa guruh vakili ikki tushunchani birlashtiruvchi(umumiy) xususiyatlarini oʻqiydi. Boshqalar zarurat paydo boʻlganda bu javobni toʻldiradilar.[6]

Talabalarga Venn diagrammasini to'ldirish uchun vaqt beriladi. DNK va RNK ning farqli va o'xshashlik tomonlarini yozib to'ldirishadi

Differensial yondashuv asosida o'qitishda talabalarning mavzuga nisbatan qiziqishini oshirish maqsadida bir necha pedagogik metodlarning qo'llanilishi katta ahamiyatga ega. Turli bilim darajasiga ega talabalar mazkur mavzuni o'qish jarayonida o'z bilim darajasiga mos topshiriqlar orqali bilimlarini yanada oshirishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonun hujjatlari ma'lumotlar milliy bazasi. 23.09.2020.
2. H.T.Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A.Madyarova, E.U.Eshchonov "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". T.-"Iqtisod-Moliya", 2009- yil.
3. A.Abdusamatov, Organik kimyo. Toshkent: "O'qituvchi", 2002.-242-bet.
4. Z.Sobirov, Organik kimyo. Toshkent: "O'zbekiston" 1999-y, 374-bet
5. Abdugaffor Mutalibov, Organik kimyo. Toshkent: «Gafur Gulom», 2018-y, 160-bet
6. Sh.X.Shomurotova, Sh.B.Farmonova, N.I.Kamolova, S.A.Movlonova. Improving the Methodology of Teaching the role of metals in Biochemical Processes using Pedagogical Texnologies . Engineering a Management Test. Volume 83. May-June 2020. P:-26638-26645.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI SIFATLI TAYYORLASHNING
ZARURIY SHARTI SIFATIDA IJODIY QOBILIYATLARINI
SHAKLLANTIRISH**

Mamatqulova M. V. - Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘qituvchi professiogrammasi, uning mustaqil va ijodiy fikrlashning eng muhim komponentlaridan biri ekanligi, pedagogika va psixologiya sohasidagi mutaxasislarning pedagogik mahorati, pedagogik qobiliyat va pedagogik ijodning mohiyati, mazmuni to‘g‘risidagi fikrlari to‘liq va aniq ochib berilgan. Bo‘ljak o‘qituvchilarning sifatli tayyorlashning zaruriy sharti sifatida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish usullari va nazariy asoslari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: professionalism, professiogramma, pedagogik mahorat, pedagogik qobiliyat, pedagogik ijod, dinamizm, intuitiv, konstruktiv, kommunikativ, emotsional, kreativlik, kompetentlik, intellektual.

**ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ ТАЛАНТОВ КАК НЕОБХОДИМОЕ
УСЛОВИЕ КАЧЕСТВЕННОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ**

**Маматкулова М.В. - преподаватель Кокандского государственного
педагогического института**

Аннотация. В данной статье рассматривается профессия учителя, одним из важнейших компонентов которой является самостоятельное творческое мышление, полно и наглядно раскрываются взгляды специалистов в области педагогики и психологии на педагогическую деятельность, педагогические способности, а также на сущность и содержание педагогического творчества. Выделены методы и теоретические основы формирования творческих способностей, как необходимое условие качественной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: профессионализм, профессия, педагогическое мастерство, педагогические способности, педагогическое творчество, динамизм, интуитивный, конструктивный, коммуникативный, эмоциональный, креативность, компетентность, интеллектуальный.

**FORMATION OF CREATIVE TALENTS AS A NECESSARY CONDITION
OF QUALITATIVE TRAINING OF FUTURE TEACHERS.**

Mamatkulov M.V. - teacher of Kokand State Pedagogical Institute.

Annotation. This article fully and clearly reveals the views of the teacher profession, one of the most important components of independent and creative thinking, pedagogical skills of pedagogical and psychological experts, the essence and content of pedagogical ability and pedagogical creativity. Methods and theoretical foundations for the formation of creative abilities as a prerequisite for quality training of future teachers are described.

Key words: professionalism, profession, pedagogical skills, pedagogical abilities, pedagogical creativity, dynamism, intuitive, constructive, communicative, emotional, creativity, competence, intellectual.

Hal qilinayotgan muammolar murakkabligi, o'qituvchidan talab qilinadigan sifatlarning ko'p sonliligi, unga jamiyat tomonidan yuklanadigan mas'uliyatning darajasiga ko'ra o'qituvchi kasbi boshqa, o'zining yaratuvchanlik mohiyatiga ko'ra yerdagi mavjud bo'lganlar orasida eng asosiysi – insonni takomillashtirishga qaratilgan barcha kasblar orasida eng qiyini va eng oliyjanobi sanaladi. Bugungi kunga kelib, o'qituvchi professionmasini tuzish bo'yicha anchagina boy tajriba to'plangan. U o'qituvchiga qo'yiladigan kasbiy talablarni uchta asosiy kompleksga birlashtirish imkonini beradi. Bular: umumfuqarolik sifatlari; o'qituvchi kasbining o'ziga xosligini belgilovchi sifatlari; fan (ixtisoslik) bo'yicha maxsus bilim, malaka va ko'nikmalar.

XXI asr o'qituvchisining obrazini tasavvur qilishga urinishlar amalga oshirilmogda. Jumladan, V.I.Andreyev pedagogning ideal shaxsi tasvirini keltiradi: uning fikricha ziyoli shaxs, ma'nan boy shaxs, ijodkor shaxs, insonparvar shaxs, erkin shaxs, faol fuqaro, raqobatbardosh shaxs, madaniyat kishisi va tarbiyachilik, o'qituvchilik, metodik, tadqiqotchilik ishini yuqori darajada bajaradigan shaxsni birlashtiradi [1].

Zamonaviy adabiyotlarda pedagogning professionalizmi ko'pincha professional – pedagogik madaniyat tushunchasi bilan bog'lanadi. Uning strukturasi turli: ijtimoiy-pedagogik, ilmiy-pedagogik, shaxsiyatli (pedagogik pozitsiya, kasbiy malakalar, xulq, ijoddagi yutuqlarning integratsiyasi) darajalardan iborat. Pedagogik madaniyatni oshirishning eng ta'sirli omili va stimuli ham o'qituvchi va pedagogika oliy o'quv yurt talabasining pedagogik ijodga jalb qilinganligi, produktiv o'z - o'zini namoyon qilishga, innovatsion faoliyatga, tadqiqotchilik izlanishiga jalb etilganligi sanaladi.

O'qituvchining kasbiy sifatlari haqidagi turli fikrlarni o'rganishdan ko'rinadiki, mustaqil va ijodiy fikrlash o'qituvchi professionmasining hozirgi sharoitdagi doimiy va eng muhim komponentlaridan biri sanaladi. Buni professionalizm masalalari bilan shug'ullanadigan psixologlar ham ta'kidlaydi. «Odam - odam» tipidagi kasb vakillari bilish faoliyati xususiyatlarini tadqiq qilishda kuzatiladiki, nostandart vaziyatlar sotsiumining normal stixiyasi sanaladi. Shu

sababli bu tipdagi kasblar aqlning ijodiy tuzilishi, aniq tasavvur qilish, odamlar xatti – harakatining ehtimoliy oqibat variantlarini, ularning nizolari, qarama – qarshiliklari yoki, aksincha, birlashishlarining ehtimoliy yakunini modellashtirish qobiliyatiga ega bo‘lishni muqarrar talab qiladi.

Pedagogik mehnatning ijodiy tadqiqotchilik xarakteriga o‘tmishning buyuk pedagoglari (A.Disterveg, Y.A.Komenskiy, I.G.Pestalou), va psixologlari (P.P.Blonskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, K.D. Ushinskiy, S.T.Shatskiy) ham e‘tibor qaratgan. K.D.Ushinskiy pedagogning ishi boshqa har qanday ishdan ko‘ra ko‘proq ko‘tarinkilikka muhtojligini ta’kidlagan. P.P.Blonskiy fikricha, yangi maktab -o‘qituvchining o‘zining hayot va ijod maktabi. S.T.Shatskiy ta’kidlashicha, ta’lim jarayoni bolalar kabi jonli, faoliyatli, bir shakldan boshqasiga o‘tadigan, harakatlantiruvchi, izlovchi bo‘lmag‘i kerak.

Bir necha o‘n yillikdan beri alohida tushuncha – pedagogik mahorat mavjud. Pedagogik ijodning obyektiv zarurati haqida gapirish mumkin, hal qilinayotgan vazifalarning murakkabligi va serqirraliligi, konkret pedagogik vaziyatlarning favqulodda xilma – xilligi bunga asos bo‘ladi.

Keyingi yillarda pedagogika va psixologiyada pedagogik ijodning mohiyatini aniqlashtirishga (Y.P.Azarov, F.N.Gonobolin, M.Y.Vilenkin, V.I.Zagvyazinskiy, S.N.Zaytseva, V.A.Kan Kalik, N.V.Kuzmina, N.D.Levitov, N.D.Nikandrov, I.P.Rachenko, A.I.Shcherbakov), bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni kasbiy-ijodiy faoliyatga tayyorlashning nazariy asoslarini ishlab chiqishga (V.I.Andreyev, Y.K.Babanskiy, V.V.Krayevskiy, V.A.Slastyonin va b.) bag‘ish-langani qator tadqiqotlar amalga oshirildi [2].

Fikrimizcha, sintezlovchi ta’riflar pedagogik ijod mohiyatini tobora to‘liq va aniq ochib beradi. Masalan, pedagogik ijod, avvalo, pedagogning o‘quv – tarbiya ishlarining yanada ratsional yo‘llarini izlashga qaratilgan faol mehnat jarayoni, pedagogik muammolarning samarali yechimi. Bu pedagogik faoliyatning shunday holatiki, unda o‘qituvchi ko‘p narsani ko‘r – ko‘rona olmay, balki tekshiradi, tadqiq qiladi, izlaydi va fan hamda amaliyotda erishganlari asosida loyihalashtiradi o‘z tajribasini yaratadi .

Pedagogik ijodning namoyon bo‘lish sohasi pedagogik faoliyatning asosiy komponentlari strukturasi bilan belgilanadi va uning amalda barcha tomonlarini: rejalashtirish, tashkil qilish, realizatsiyalash va natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi.

Ijodning boshqa ko‘plab (ilmiy, badiiy, texnik) turlari bilan umumiylikka ega bo‘lgan pedagogik ijod ma’lum o‘ziga xosliklarga ham ega. Pedagogik ijodning o‘ziga xosliklarini qator mualliflar (V.I.Zagvyazinskiy, A.F.Ivanov, I.I.Leytman, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina, N.D. Nikandrov va boshqalar) tahlil qilib berishgan [3].

Pedagogik ijodning o'ziga xosliklaridan biri pedagogik ijodning mazmuni hamisha betakror, noyob bo'lgan insonni yaratishdan iborat ekanidadir. Bundan tashqari, pedagogik ijod individual xarakterga ega va hisobga olinishi va tarqalishi yomon kechadi. O'qituvchi bolalar bilan yolg'iz ijod qiladi va o'z ijodiy muvaffaqiyatlari va topilmalarini qayd etishga hamisha ham vaqt va imkon topa olmaydi.

Pedagogik ijod dialektik xarakterga ega. O'qituvchi o'quvchilarning o'sish va rivojlanishi jarayonida doimiy o'zgarib turadigan sharoitda ijodkorlik qiladi. Pedagogik ijod jarayoni doimiy o'z-o'zini tahlil va o'z-o'zini baholashni talab qiladi. Biroq ijodiy harakatning dinamizmi bu kabi tahlil uchun hamisha ham vaqt qoldiravermaydi, ko'pincha u intuitiv darajadagi qarorlar bilan almashtiriladi.

Pedagogik mehnatning o'ziga xosliklari sirasiga uning natijalarini uzoq kutish kerakligi va ular haqida faqat qisman yakunlar bo'yicha mulohaza yuritish mumkin ekanligi kiradi. Bu o'ziga xoslik o'qituvchi shaxsiga talablar qo'yadi: u pedagogik ta'sir oqibatlarini bashorat qila bilishi, muntazam ravishda kundan kunga maqsadli «ijod qilish» qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Pedagogik ijod o'quv – tarbiya jarayoni bilan uyg'unligi bois u doimo ijobiy natijalar berishi kerak. Salbiy natijalarga faqat xayoliy sinovlar va taxminlarda yo'l qo'yiladi, farazlarni tekshirishning qarama – qarshisidan kelib chiqib isbotlash kabi usullariga o'qituvchining amaliy faoliyatida mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Pedagogik ijodning eng muhim o'ziga xosligi uning ham tarbiyalanuvchilarning ham butun pedagogik jamoaning ijod jarayoni bilan bog'liqligi sanaladi. Pedagogik jamoa, ijodiy jamoa bo'lib, o'z muhitida doimiy yuzaga keladigan ziddiyat va nizolarga ega bo'lmasligi mumkin emas. Nizoli vaziyatlar va ziddiyatlarni bartaraf etish tanqid va o'z – o'zini tanqidni rivojlantiradi, pedagogik vazifalarni hal qilishning yangi yo'llari va vositalarini izlashga majbur etadi, bu esa ijodiy jarayon sanaladi.

Sanab o'tilgan xususiyatlarning ko'pchiligini: vaqt zahirasi yo'qligi, natijalarning uzoq kutilishi, xatolarga yo'l qo'yib bo'lmasligi, tarqatishning (ommalashtirishning) qiyinligini pedagogik ijodning qiyinchiliklari sirasiga kiritish mumkin. Biroq pozitiv holatlar ham yo'q emas. Ijod obykti va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ijod qilish katta rag'batlantiruvchi potensialga ega, bu pedagogni o'z ijodiy faoliyati doirasini kengaytirish va shaxsiy sifatlarini faol namoyon qilishga undaydi.

Ijod butun pedagogik faoliyatni shunchaki qamrab olmasdan, balki o'qituvchining professionalizmi mezonlaridan biri sanaladi ham (A.K.Markova). Bu fikrni professionalizmning psixologik adabiyotlarda mavjud ta'rifi ham tasdiqlaydi. O'qituvchining o'z faoliyatiga ijodiy munosabati darajasini aniqlabgina uning mehnat mazmuni va tashkil qilinishini to'g'ri baholash mumkin. Pedagogik

ijodning uchta darajasini farqlaydilar: kashfiyotlar (yangi pedagogik g'oyalarni ilgari surish va o'quv – tarbiya ishining konkret tizimida amalga oshirish); ixtirolar (pedagogik sistemalarning ayrim elementlarini, ta'lim va tarbiya vositalari, metod va sharoitlarini o'zgartirish va konstruksiyalash); takomillashtirishlar (ta'lim va tarbiyaning ma'lum bo'lgan metod va vositalarini modernizatsiyalash va konkret sharoitlarga moslashtirish).

Pedagogik ijod uchun zarur bo'lgan shaxsning xususiyatlarini ta'riflashda mualliflar asosan ikki yo'nalishdan boradilar:

1. O'qituvchi professiogrammasi bilan aynan bir narsa deb hisoblash. V.I.Zagvyazinskiy pedogog – ijodkorga xos sifatlarni yoritib beradi: yuqori darajadagi ilmiy va kasbiy kompetentlik; rivojlangan pedagogik tafakkur; ijodiy izlanishga intilish; pedagogik texnikani egallaganlik; ma'lum pedagogik tajriba; intellektual malakalar, tasavvur va intuitsiyaning yetarli darajada rivojlanganligi.

Ijodiy qobiliyatlar strukturasi ergashish. S.S.Zorin, N.Y. Postalyukning ijodiy qobiliyatlar klassifikatsiyasini amalda to'liq takrorlaydigan o'qituvchining ijodiy faoliyati uslub hosil qiluvchi ko'p qirralarini ko'rsatib, faqatgina ijod, bilimlar va mahorat darajasini; ijodiy intuitsiya bilan uyg'unlashgan refleksiyaning qo'shadi. S.S.Zorin fikricha, pedagogik ijod darajasi refleksiya asosida shakllanadigan o'qituvchi faoliyatining ijodiy uslubiga bog'liq bo'ladi. Fikrlashning tanqidiyligi; o'z nuqtayi nazarini asoslash; materialni muammoli bayon qilish; munozara yurita olishga qodirlik; o'z -o'zini boshqarish qobiliyati; o'qituvchining qobiliyatlariga shaxsli yondashuv; shaxsning yo'nalganligini o'qituvchining reflektiv ijodiy faolligining asosiy ko'rsatkichlari sifatida e'tirof etadi.

Ikkinchi yo'nalish asosliroq sanaladi, zero psixologiyada mavjud professionalizm haqidagi tasavvurlarga mos keladi. A.K.Markova shaxsning professional ijodi rivojlanishi uchun zarur sifatlarini ko'rsatib beradi: boshqalar ko'rmagan o'rinda muammoni ko'ra bilish; muqobillarni ko'ra olish; bir masaladan boshqasiga tez ko'chish, subyektiv o'xshatish qobiliyati; umum tomonidan qabul qilingan yangilikka tanqidiy munosabat, ma'lum bo'lgan elementlardan yangi kombinatsiyalar tuza olish qobiliyati. Sanab o'tilgan sifatlar ijodiy qobiliyatlarga mos keladi.

Shunga qaramay, pedagogning kommunikativ – ijodiy qobiliyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Bu sohada asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- pedagogik ijod doirasida kommunikativ – ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish (V.I.Andreyev);

- pedagogik muloqotda ijodkorlikni o'rganish (V.A.Kan-Kalik). V.A.Kan-Kalikning fikricha, o'qituvchi namoyon qilgan muloqotdagi ijod beshta malakadan tarkib topadi, bular: informatsiyani yorqin va obrazli bera olish; tashqi ko'rinishidan

o'quvchining psixik holatini tushuna bilish; bolalar bilan o'zaro munosabatlarni mohirona qurish va rivojlantirish; sherigiga mohirona ta'sir ko'rsatish va u bilan o'zaro hamkorlik qilish; o'zining ruhiy holatlarini boshqarish, psixik to'siqlarni bartaraf qilish va optimist bo'lish. Muallif o'qituvchi oldida turgan kommunikativ vazifalarni, muloqot strukturasi va uni boshqarishni to'siqlar va kommunikativ ilhom (ko'tarinkilik)ning rolini batafsil o'rganadi.

Xamkorlik pedagogikasi doirasida o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarda ijodiy uslubni o'rganish (N.A.Lojnikova). pedagoglar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlari turli uslublari orasida N.A.Lojnikova tobora samarali – ijodiysini ajratadi va uni nozik tanlov yoki mavjud sharoitlarda maqsadga erishish uchun tobora samarali bo'lmish o'zaro munosabatlarning yangi usullari yig'indisini yaratish sifatida ta'riflaydi.

Tadqiqotimiz nuqtayi nazaridan olganda, N.YE.Kuzminaning pozitsiyasi e'tiborga molik. Kreativlik, olimaning fikricha, shaxsiy kognitiv va ijtimoiy – psixologik jihatlariga ega. U xulq – atvorning yangi usullarini topish, konstruktiv va nostandart qarorlar qilish, o'z tajribasini anglash va rivojlantirish imkonini beradi.

Kreativlik parametrlari: xulq – atvor usullari haqida ko'plab g'oyalarni generatsiyalash va ularni muloqotda realizatsiyalashga qodirlik; xulq – atvor strategiyalarini o'zgartirishga qodirlik; bir yoqlama bo'lmagan, paradoksal fikrlarga qodirlik. Emotsional sohada – holatlarning bir qutbidan qarama - qarshisiga o'tishga moyillik va shaxsiy planda ustuvor – oldindan aytib bo'lmaslik, yumor hissi, tanqidiylik, ochiqlik, o'z tajribasini refleksiylash va o'zgarishlarga tayyorlik.

Demak, yakun yasaymiz. Pedagogik mehnatning ijodiy xarakteri o'tmishning mashhur pedagoglari tomonidan ham e'tirof etilgan, ijodiy tarkibiy qism o'qituvchining professiogrammasida doimo mavjud bo'lgan, «pedagogik ijod» tushunchasi yuzaga kelgan va iste'molda barqaror o'rtnashib qolgan. Ijod o'qituvchi professionalizmining eng muhim mezonlaridan sanaladi. Qolaversa, kasbiy ijod uchun zarur deb ta'kidlanadigan sifatlar asosan shaxsning ijodiy qobiliyatlari bilan mos keladi. Pedagog uchun, shuningdek, kommunikativ – ijodiy qobiliyatlarning roli muhim ekani ta'kidlanadi. Demak, o'qituvchi pedagogik ijodda yuqori cho'qqilarni zabt etishi uchun quyidagi mantiqiy zanjirni o'tish zarur: shaxsning umumiy ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish – pedagogik ijod qobiliyatlarini kuchaytirish – pedagogik faoliyatda professionalizmga yaqinlashish. Shu tariqa, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, bo'lg'usi o'qituvchining sifatli kasbiy tayyorgarligi zaruriy sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1.Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988 - 238 с.

2. Гоноболин Ф.И. Книга об учителе. М.: Просвещение, 1965. - 260 с.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом мышлении: Кн. для учителя. -М.: Просвещение, 1987. 190 с.
4. Кормен Т., Лейзерсон Ч., Ривест Р. Алгоритмы: Построение и анализ. -М.: МЦНМО, 2001. 960 с.
5. Дроздикова Л.Н. Творческая самореализация старшеклассников в условиях системно-целевой дифференциации обучения// Дисс. канд. пед. наук. Казань, 1998. - 194 с.

6-SINF O‘QUVCHILARINING O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA MATN USTIDA ISHLASHNING AHAMIYATI

Mambetova L. M. – Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon va o‘zbek tilshunoslarining matn, matn turlari, matn yaratish va matn ustida ishlashga doir tadqiqot ishlari tahlil qilindi. 6-sinf ona tili darsligida berilgan matnlar va matnlar asosida tuzilgan topshiriqlar ustida ishlash o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritildi.

Kalit so‘zlar: matn, matn ustida ishlash, mazmuniy va grammatik bog‘lanish, mashq, nutqiy kompetensiya, o‘qib tushunish, og‘zaki va yozma nutq, sintaktik birlik, topshiriq.

ЗНАЧЕНИЕ РАБОТЫ НАД ТЕКСТОМ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ ПРОЧИТАННОГО УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА

Мамбетова Л.М. - докторант Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье были проанализированы исследовательские работы мировых и узбекских лингвистов по тексту, типам текста, созданию текста и работе над текстом. Работа над заданиями, построенными на основе текстов, приведенных в учебнике родного языка 6 класса, была освещена как важная в развитии речевых компетенций учащихся.

Ключевые слова: текст, работа над текстом, содержательно-грамматическая связь, упражнение, речевая компетенция, понимание прочитанного, устная и письменная речь, синтаксическая единица, задание.

THE IMPORTANCE OF WORKING ON TEXT IN DEVELOPING READING COMPREHENSION SKILLS OF 6TH GRADE PUPILS

Mambetova L. M. – doctoral student of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. This article analyzes the research work of world and Uzbek linguists on text, text types, text creation and text processing. It highlighted that working on texts and assignments based on the texts given in the 6th grade mother tongue textbook is important in developing students' speaking competencies.

Key words: text, work on the text, semantic and grammatical connection, exercises, speech competence, reading comprehension, oral and written speech, syntactic unity, assignment.

Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili fanini o'qitishning maqsadi – o'quvchilarda og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, ijodiy fikrlash malakasini, kitobxonlik va nutq madaniyatini rivojlantirish bo'lsa, ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi qilib o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat ekanligi belgilab qo'yilgan [1].

Yuqorida belgilangan maqsad va vazifalar amaliyotda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ona tili ta'limi jarayonida tajribali o'qituvchilar tomonidan puxta rejalashtirilgan darslarda o'quv darsliklarida berilgan grammatik qoidalarni o'quvchilarga o'rgatish, mashq va topshiriqlarni bajartirish orqali amalga oshirilmogda. Shu o'rinda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda matn ustida ishlashning o'rni va ahamiyatiga to'xtalmoqchimiz. Tilshunoslikda matnning lisoniy birlik sifatida e'tirof etilishi natijasida ona tili dasturlariga matn va matn turlari bo'yicha mavzular kiritildi. Rus tilshunosi O.I.Moskalskaya matnni oliy yirik sintaktik butunlik, shu bilan birgalikda, til birligi, nutq birliklari ichida eng mustaqili deb ataydi [2]. Jahon tilshunosligida ta'riflanishicha, matn – nashr etilgan asar; mazmuniy tugalikka ega bo'lgan yirik sintaktik birlik; xabarlar yig'indisi; nutq shakli; mazmuniy izchilikka ega bo'lgan bir necha sodda yoki qo'shma gaplar yig'indisidir [3].

Professor A.Nurmonov “Har qanday og‘zaki va yozma nutq parchasi matn hisoblanadi. Matn mikromatnlarning o‘zaro mazmuniy va grammatik bog‘lanishidan hosil bo‘ladi”,-[4] deb ko‘rsatadi. Professor A.Mamajonov e’tirof etishicha, “Matn tugallangan fikr anglatuvchi nutq ko‘rinishi, ikkinchi tomondan bir butun poetik yoki prozaik asar, gazeta yoki jurnal maqolasi, ilmiy ma’ruza va bir butun asarning boblari, qismlari, xatboshilardir” [5].

Shuningdek, tilshunoslarimiz tomonidan matnli o‘qitish, matn tuzish, matn ustida ishlashga doir bir qator ilmiy ishlar yaratilgan. T.Ziyodova matn yaratishning bosqichli tizimini ishlab chiqqan [6], B.O‘rinboyev badiiy matnni lingvistik tahlil qilish zarurligini uqtirsa [7], A.G‘ulomov ona tili mashg‘ulotlarida matn ustida ishlash muhimligini ta’kidlaydi [8]. M.Omilxonova matn tarkibidagi gap bo‘laklarini aniqlash ahamiyatli ekanligini aytadi [9]. M.Mirmaxsudova o‘quvchilarni matn tahliliga tayyorlashga doir tadbirlarni ishlab chiqqan [10]. Tilshunos olim Sh.Yusupova o‘quvchilar matn yaratish davomida quyidagilarni nazarda tutishlari shart ekanligini ta’kidlaydi: a) gaplar orasida “kontakt” va “distant” aloqalarni bilish; b) xatboshlarni o‘rganish; v) sarlavhalar topish uchun mulohaza yurita olish; g) mantiqiylikka amal qilish; d) matnda keltirilgan fikrlar aniq, asosli bo‘lishiga erishish; j) uni qismlarga ajrata olish va shu qismlardan butunlik hosil qilishni o‘rganish; z) ziddiy fikrlar hosil qilib, uning to‘g‘risini topa olish, falsafiy kategoriyalarni matnda aks ettirib, uni izohlay bilish [11].

Umumiy o‘rta ta’lim ona tili darsliklarida ham o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ko‘pgina mashqlarda matn va uning tahliliga qaratilgan topshiriqlar berilgan. Jumladan, 6-sinf “Ona tili” darsligida “Matn va mavzu”, “Matn turlari. Hikoya matni”, “Tasviriy matn” va “Muhokama matni” mavzularida berilgan “Iftixor”, “Kompyuter”, “Ninachi”, “Qirqbo‘g‘im”, “Sabzavot”, “Yangi hovli”, “Zumrad va Qimmat” kabi sarlavhali matnlar va boychechak, non qadri, ota, sovg‘a, tabiat tasviri, tabiatni asrash, ustoz, vatan haqidagi sarlavhasiz matnlar hajmi va mazmuni jihatidan o‘quvchilarning yoshiga mos tanlangan bo‘lib, ushbu matnlar asosida tuzilgan:

- matnni tuzishdan ko‘zlangan maqsadni aniqlashga harakat qiling;
- matndagi gaplarning bir-biri bilan bog‘lanishiga e’tibor bering, gaplar orasidagi mazmuniy aloqadorlikni izohlashga harakat qiling;
- gaplarning bog‘lanishiga xizmat qilayotgan grammatik va leksik vositalarni aniqlab, ular haqida o‘z fikrlaringizni bayon qiling;
- matnni o‘qing va matnning mavzusiga mos sarlavha toping;
- ertak matnining boshlanishini o‘qing va uning davomini so‘zlab bering;
- she’rda aks etgan manzarani tasvirlab nasriy matn tuzing;
- matnni o‘qing, uning mazmunini qayta hikoya qiling;

- berilgan mulohazalardan xulosa chiqarishga harakat qiling va mulohazaxulosalar atrofida bahslashing kabi savol va topshiriqlar o'quvchilarning ona tilidan olgan grammatik bilimlarini mustahkamlash bilan birga ularni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini og'zaki bayon qilishga undaydi.

Biz 6-sinfda Ot so'z turkumi bo'yicha o'tilganlarni mustahkamlash darslarida "Quyosh toji nima?" deb nomlangan matn ustida quyidagicha savol va topshiriqlar ustida ishlashni tavsiya qilamiz.

QUYOSH TOJI NIMA?

Biror marta Quyoshning tutilgandagi suratini ko'rganmisiz? Suratda Quyoshning qora gardishi atrofida notekis olov tillariga o'xshash narsa ko'zga tashlanadi va u toj deb ataladi.

Quyosh ham yulduzdir. Boshqacha aytganda, u o'zidan nur taratadi. Albatta, buning uchun katta miqdordagi energiya — quvvat talab qilinadi. Quyosh bu quvvatni qayerdan oladi? Olimlarning fikricha, Quyoshning markaziy, eng issiq qismida joylashgan vodorod atomlari o'sha quvvat manbaidir. Ular o'sha qismda birlashib, termoyadro reaksiyasi natijasida geliy atomlariga aylanadi. Oqibatda katta miqdordagi energiya ajralib chiqadi va u Quyosh yuzasiga chiqib, yorug'lik bo'lib, fazoga tarqaladi. Quyosh, to vodorod zahirolari tugamaguncha, sizni bizning boshimiz uzra porlab turaveradi.

Bizning tasavvurimizda Quyosh nuri hamisha birday yorqinday tuyuladi. Aslida shundaymikin? Bu savolga javob shuki, Quyosh tuzilishi o'ziga xos xususiyatga ega. Avvalo, u Yer singari qattiq jism emasligini unutmaslik kerak. Uning ekvatoridagi nuqta o'q atrofida 29 kecha-kunduzda bir marta aylanib chiqsa, qutbdagi nuqtaga buning uchun 34 kecha-kunduz kerak bo'ladi.

Quyoshning toj deb ataladigan tashqi qatlami yyengil va siyrak gazlardan iborat. Uning tashqi qismi oq tusda bo'lib, shu'lalari taralib turadi. Bu shu'lalar millionlab kilometrarga cho'zilgan bo'lib, Quyosh yorqinligiga, oz bo'lsa-da, sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Toj ostida Quyosh atmosferasining boshqa bir qatlami — xromosfera mavjud. Uning qalinligi 15 000 kilometrdir. Bu qatlam, asosan, vodorod va geliydan iborat. Unda vaqti-vaqti bilan protuberanslar — to'satdan sovib ketgan ulkan modda **oqimi** paydo bo'ladi va Quyosh tojiga yorib chiqadi. Protuberanslar, odatda, **balandligi** 1 500 000 kilometrlik ark ko'rinishiga ega bo'ladi. Ular ham Quyoshning nechog'lik yorqin nur sochishiga ta'sir ko'rsatadi.

Quyoshni o'rab turgan qatlamlarning tavsifi, asosan, shudir. Ularning ostida nima borligi hozirgacha jumboq bo'lib qolmoqda. <http://taqvim.uz/uz/news/>

1-savol. Quyosh haqidagi to'g'ri ma'lumotni toping?

- A) Quyosh tojini faqat suratdagina ko'rish mumkin.
 - B) Quyosh o'z o'qi atrofida turli qismda turlicha tezlikda harakat qiladi.
 - C) Quyosh toji quyoshning yorqin nur sochishiga ta'sir ko'rsatmaydi.
- Javob-B) Quyosh o'z o'qi atrofida turli qismida turlicha tezlikda harakat qiladi.

2-savol. Quyoshning toj deb ataladigan tashqi qatlami qanday tuzilishga ega?

- A) Bu qatlam, asosan, vodorod va geliydan iborat.
- B) Bu qatlam yengil va siyrak gazlardan iborat.
- C) Bu qatlam tuganmas yorug'lik manbaidan iborat.

Javob: B) Bu qatlam yengil va siyrak gazlardan iborat.

3-savol. O'rtog'ingizga quyoshning tuzilishini tushuntirmoqchisiz, siz quyidagi qaysi so'zlardan foydalanib tushuntirsangiz ilmiy jihatdan ham to'g'ri bo'ladi?

- A) qattiq jism, xromosfera, vodorod, geliy, yadro
- B) yorug'lik manbai, quyosh toji, xromosfera
- C) vodorod atomi, geliy atomi, quyosh toji, xromosfera

Javob: C) vodorod atomi, geliy atomi, quyosh toji, xromosfera

4-savol. Matnda Quyosh so'zi nima uchun gapning o'rtasida kelganda ham bosh harf bilan yozilgan? Javobingizni daftarga yozing.

Javob: Yulduz va sayyorlar nomlari atoqli otlar hisoblanadi va bosh harf bilan yoziladi.

5-savol. Matndan turdosh otlarga kiruvchi o'nta so'zni topib daftaringizga yozing.

Javob: yulduz, toj, surat, olov, ko'z, nur, quvvat, nur, tasavvur, shu'la va h.k.

6-savol. Matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni asos va qo'shimchalarga ajratib yozing, qo'shimchalarni vazifasiga ko'ra turini aniqlang.

Javob: oqimi - oq+im+i, balandligi - baland+lik+i, -im, -lik – ot yasovchi qo'shimchalar; -i – sintaktik shakl yasovchi qo'shimcha.

Ona tili darslarida bu kabi savol va topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning darsda olgan bilimlarini mustahkamlashda, og'zaki va yozma nutqlarini, o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirib borishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. – T., 2017. – B.25
2. Москaлская О.И. Грамматика текста. – М., 1981. 7 с.
3. Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. 116 с.
4. Nurmonov A. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili.–T.:Xalq merosi, 2003.b-181.
5. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. – T., 1989. – B. 9.

6. Ziyodova T.U., Shamsiyeva M.M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili uslubi // Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun qo‘llanma. – T., 2003.

7. O‘rinboyev B. va boshqalar. Badiiy matnning lingvistik tahlili. – T.: O‘qituvchi, 1990.

8. G‘ulomov A.Q., Qobilova B.Sh. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 1990.

9. Omilxonova M. Maktabda ona tili sintaksisini o‘rganish. – T.: O‘qituvchi, 1991.

10. Mirmaxsudova M.B. O‘quvchilar nutqini takomillashtirishda Grammatik terminlardan foydalanishning lingvometodik asoslari. 5-7-sinf ona tili darslari misolida. Ped.fanlari nomz.... dis. – T., 2004

11. Yusupova Sh.J. Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslarida o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishning ilmiy-metodik asoslari (akademik litseylar misolida). Ped.fanlari dok. dis. – T., 2005

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA, ILM-FAN VA TABIAT RIVOJLANISH MARKAZIDA TAJRIBA VA EKSPERIMENT USLUBIDAN FOYDALANISHNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH

Namazbayeva L. Z. – Tohkent davlat pedagogika universiteti qoshidagi T. N. Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tajriba va eksperiment uslubi orqali bolalarda atrof-olamni anglash, qiziqishini oshirish, aqliy faoliyatini, fikrlash doirasini kengaytirish, qiyoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yoshdagi bola, tajriba va eksperiment, ijodkorlik, qiziquvchanlik, rivojlantirish, bilish kompetensiyasi, tabiat hodisalari, tahlil qilish, atrof-olam, tadqiqotchilik.

ДАЛЬНЕЙШЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТНЫХ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ МЕТОДОВ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ, В ЦЕНТРЕ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ПРИРОДЫ

Намазбаева Л.З. - докторант Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук имени Т.Н. Кори Ниязи при Ташкентском Государственном педагогическом университете

Аннотация. В статье описана возможность развития у детей способности понимать окружающий мир, повышать интерес, расширять их умственную деятельность, мышление, сравнивать, анализировать, обобщать и делать выводы с помощью экспериментальных методов.

Ключевые слова: дошкольник, опыт и эксперимент, творчество, любознательность, развитие, познавательная компетентность, природные явления, анализ, окружающая среда, исследование.

FURTHER IMPROVEMENT OF THE USE OF EXPERIMENTS AND EXPERIMENTAL METHODS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS AT THE CENTER FOR DEVELOPMENT OF SCIENCE AND NATURE

Namazbayeva L. Z. - doctoral student of the Uzbek Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori Niyazi under the Tashkent State Pedagogical University

Annotation. This article describes the possibilities of developing children's ability to understand the world around them, increase interests, expand their mental activity, thinking, compare, analyze, generalize and draw conclusions through experience and experimental methods.

Key words: preschool child, experience and experiment, creativity, curiosity, development, cognitive competence, natural phenomena, analysis, environment, research.

Psixologlarning ta'kidlashicha, bolalarda hayotining dastlabki yetti yoshigacha fikrlash ko'rgazmali-obrazli bo'lishini isbotlangan. Binobarin, maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik jarayon, asosan, ko'rgazmali va amaliy usullardan foydalangan holda amalga oshirilishi zarur. Asosan, buni ilm-fan va tabiat rivojlanish markazida, tajriba va eksperiment uslubi yordamida mashg'ulot olib borilganda samarali sanaladi [1].

Bugungi kunga qadar bolalar eksperimentlarini tashkil etish metodikasi to'liq rivojlanmagan. Bu holat ko'plab sabablarga bog'liq: masalaning nazariy jihatlari to'liqligicha ishlab chiqilmagan, uslubiy, o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi, tarbiyachi-pedagoglarning shu faoliyatga yo'nalmaganligi va shu bilan bir qatorda oliy ma'lumotli kadrlar yetishmasligidadir.

Buning natijasida hozirgi kunda eksperimental faoliyatdan amaliyot va mashg'ulotlarda foydalanish sekin suratlarda rivojlanmoqda.

Qo‘llanma yaratilishi bu muommalarning ayrimlariga yechim topa oladi va shu qism bo‘shliqlarini to‘ldiradi.

Eksperiment usulining asosiy ustunligi shundaki, bolalarga o‘rganilayotgan obyektning turli jihatlari to‘g‘risida to‘liqroq ma‘lumot beradi, uning boshqa obyektlar va atrof-muhit bilan o‘zaro aloqasi borligini ko‘rsatadi. Tez-tez bunday eksperimental o‘tkazish, amalda ko‘rsatilgan tajribalar bolaning xotirasini boyitadi, uning fikrlash jarayonini ham faollashtiradi, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi murakkab psixologik jarayonlar amalga oshirishiga sababchi bo‘ladi. Bola bajarilgan, ko‘rsatilgan tajribaning qonuniyat va xulosalarini gapirib beradi. Bunda nutq yanada rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Buning natijasida bola nafaqat yangi ma‘lumotga ega bo‘ladi, u shuningdek, mantiqiy fikrlay oladi. Tajribalarning ijobiy ta‘sirini ham yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bolada ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi va takomillashadi. Mehnat ko‘nikmalari hosil bo‘ladi. Bola tajriba va eksperimentlarni bajarish davomida ko‘p harakatlarni bajaradi, bu esa sog‘liqqa ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi [2].

Bu uslubning afzalliklarini psixolog ham pedagog ham cheksiz gapirishi mumkin, lekin shunga qaramay hozirgi paytda negadir keng targ‘ib etilmayapti.

Bolalar bog‘chasida eksperiment o‘tkazish bu maktabgacha yoshdagi bolalarning atrof-olamni anglash uchun qaratilgan samarali faoliyatdir. Bolalar o‘zi tabiatan qiziquvchandirlar. Maktabgacha yoshdagi bola eksperimental mashg‘ulotlarga qiziqish uyg‘otish kerak, shuning uchun barcha tajribalar va eksperimentlarni o‘yin shaklida o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Agar bolada qiziqish bo‘lsa, u qo‘shimcha ma‘lumotni yod olib, bilimlarni oson va tabiiy ravishda o‘zlashtiradi.

Maktabgacha ta‘lim muassasasidagi tajriba va eksperimental faoliyatning maqsadi jonli va jonsiz tabiat obyektlarini bilish istagini rivojlantirishdir.

Tajriba va eksperimental faoliyatning vazifalari:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning atrof-olamga qiziqishini shakllantirish, bolalarning qiziquvchanligini qondirish;
2. Amaliy tadqiqotlar jarayonida yangi obyekt haqida ma‘lumot olish qobiliyatini rivojlantirish;
3. Mustaqillikni rivojlantirish uchun sharoit yaratish va tabiatda sabab-oqibat munosabatlarini o‘rnatish.

Eksperimental mashg‘ulotlardan qachon foydalanish kerak?

Tarbiyachi bu yo‘nalishda doimiy ravishda izlanishlar olib boradi: mashg‘ulot davomida, (ilm-fan va tabiat rivojlanish markazida) sayr vaqtida, tematik bo‘sh vaqtlarida tajriba va eksperimentlarni tashkil qiladi, bolalarni mustaqil faoliyatda tajriba o‘tkazishga jalb qilish uchun sharoit yaratadi. Bolalar

eksperimentlari kichik ilmiy kashfiyotlarga o'xshaydi: bolalar bajarilgan ishning muhimligini tushunishadi, natijalarini ko'rishadi, bu esa bola uchun katta ahamiyatga ega.

Eksperimental faoliyatning rivojlanish bosqichlari:

1. Kuzatish - eksperimental faoliyat rivojlanishining birinchi bosqichidir. Bola jonli va jonsiz tabiat obyektlarini kuzatadi, sodir bo'layotgan o'zgarishlarni payqaydi. Kuzatuvlar natijasida bolalarning fikrlash jarayonlari rivojlanadi, diqqati faollashadi, tajriba o'tkazishning yangi g'oyalari paydo bo'ladi;

2. Fikrlash - tajriba, eksperiment o'tkazishga olib keladigan ikkinchi bosqichdir. Kuzatayotganda bola o'ylay boshlaydi, bu unga o'zi uchun qiziqarli bo'lgan gipotezani shakllantirishga va muammoni hal qilish uchun taxminlar qilishga yordam beradi;

3. Gipotezani tekshirish - tajriba va eksperimentlarni o'tkazish. Bola o'z farazining (taxmini) to'g'ri ekanligini isbotlashga harakat qiladi. Ba'zan o'lchash kerak bo'ladigan holat paydo bo'ladi, bu esa bolaning matematik bilimlaridan foydalanishga imkon beradi;

4. Xulosa chaqarish. Ushbu bosqichda bola "Qanday qilib? Nima uchun? Nega?" savollari va gipotezalariga javob oladi. Oxirgi bosqich oldingilariga qaraganda bolalar uchun biroz qiyinroq kechadi, ammo agar tarbiyachi bolalar bilan muntazam ravishda tajriba o'tkazib tursa, aksariyat bolalar bu muammolarni osonlikcha tushunib yecha oladi [3].

Dastlab, tajriba va eksperiment so'zlarining ma'nosi bilan yaqindan tanishib olamiz."Eksperiment" so'zi yunoncha "Experimentum" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu so'z "sinov, tajriba" degan ma'noni anglatadi. Chet el so'zlarining zamonaviy lug'atida (1994) quyidagilar ta'riflar mavjud : eksperiment 1) ilmiy asoslangan tajriba, ilmiy ko'rib chiqilgan sharoitda o'rganilayotgan hodisani kuzatish va uni ko'p marta takrorlashga imkon beradigan uslub turidir; 2) umuman tajriba, nimanidir amalga oshirishga urinish demakdir.

"Kuzatishdan farq qilib,tajriba ilmiy nazariyaga asoslangan holda amalga oshiriladi, vazifalarni belgilaydi va uning natijalarini talqin qilish" "Tajriba bu sistematik kuzatuv demakdir".

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rib turibdiki "tajriba" va "eksperiment" so'zlari bir-biriga yaqin sinonim so'zlardir "Tajriba" amaliyot, kuzatuv tushunchalarini ham o'z ichiga oladi. Bolalar orasida eksperiment va tajriba o'tkazish bilish faoliyatini yanada kengaytiradi va shu bilan birga bilish kompetesiyalarini rivojlantiradi.

Eksperimental faoliyat yana boshqa mehnat va kuzatuv faoliyatlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Kuzatish har qanday eksperimentning ajralmas qismidir, chunki ishning borishi, xulosalanishi va natija berishi aynan shu faoliyatga bog'liq. Ammo kuzatishning o'zi tajribasiz amalga oshishi ham mumkin. Masalan, tabiatning

bahorgi uygʻonishini, tabiiy hodisalarni, atrof-olamni kuzata olishimiz mumkin, bu jarayon inson ishtirokisiz amalga oshadi. Eksperimental faoliyat mehnat harakatlarisiz amalga oshmaydi. Jarayon davomida bolalarda mehnat malakalari shakllanadi va rivojlanadi.

Tajriba va nutq biri-biri bilan juda chambarchas bogʻliqdir. Tajriba jarayoning har bir bosqichida, xulosa qilishda, maqsadni qoʻyishda, koʻrganlarini bayon qilishda koʻrinadi. Shuni taʼkidlash kerakki, ushbu aloqalar ikki tomonlama xarakterga ega. Tajribani qay darajada oʻzlashtirganligini biz bolaning ifodalab bergan nutqida koʻramiz. Shu bilan bir bu jarayon muntazam ravishda takrorlanib turilsa, nutqning yanada rivojlanishiga, takomillashishiga olib keladi.

Nutqning bir-biriga maʼnoli bogʻlanishlari bolaning bilim xazinasiga zahirasiga bogʻliq deb S. L. Rubinshteyn (1989) va A. M. Leushinalar oʻz ishlarida taʼkidlab oʻtganlar. “.....nutq lugʻatini maktabgacha yoshdagi bola bilish kompetensiyalarini rivojlantirish orqali takomillashtirishi mumkin” deb R.K. Aralbaev va N. K. Kogutenkalar aytishgan.

Tasviriy sanʼat bilan eksperimental faoliyat bir-biriga chambarchas bogʻliq. Bolaning tasaffur qilish, vizual qobiliyatlari qanchalik rivojlangan boʻlsa, eksperimentning natijasi shunchalik aniq, toʻgʻri boʻladi.

Eksperiment faoliyati elementar matematik tushunchalarni ham shakllantiradi va bir-birini toʻldirib turadi. Tajriba paytida doimo hisoblash, oʻlchash, taqqoslash, shakli va hajmini aniqlash kabi matematik amallar bajariladi. Shu bilan birga, tajriba oʻtkazishni osonlashtiradi. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolajonlar bilan olib boriladigan tajribalar maktabda olib boriladigan tajribalardan keskin farq qiladi: vaqtning davomiyligida, mavzuning yengil murakkabligida farq qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga tajriba oʻyin koʻrinishda amalga oshirilsa maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari bolalar eksperimenti majburiyatdan xoli, bola oʻzini faoliyat jarayonida qisman erkin his qilishi lozim. Faoliyat davomida tajriba boshdan oxirigacha qiziqarli oʻtishi, zerikib qolmasligi pedagog-tarbiyachining mahoratiga bogʻliq.

Vaqtning toʻgʻri taqsimlash katta ahamiyatga egadir. Tajriba davomida bolaning gapirmasligi, faqatgina quloq solishi kabi qatʼiy qoidalardan voz kechish lozim. Bola oʻz fikrlarini erkin bayon etishi kerak. Bolada tajriba davomida yangi gʻoya kelsa, uni inkor qilmasdan, bajarilishiga imkon berish lozim. Agar tarbiyachi bolalarning kashfiyotlaridan mamnun boʻlsa, urinishlarini maʼqullasa, guruhda ijodiy muhit paydo boʻladi va bolalarning aqliy rivojlanishi, mustaqil fikrlay olishi, oʻz fikrini bayon eta olishiga olib keladi. Navbatdagi tajribani intizorlik bilan kutadi [4].

Bola tajriba davomida har xil xatoliklarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Bu holatni to‘g‘ri tushungan holda, bolani to‘g‘ri yo‘naltirib yoborish kerak va shu bilan birga xatosini to‘g‘irlab, muammoni birgalikda yechish lozim. Qilingan xatolar ustida ishlash tajribaning mukamalligiga olib keladi[5].

Pedagog tajribani bola yoshiga munosib tanlashi lozim. Shundagina bolada shu tajribaga nisbatan tushinish va oxirida xulosalashda qiyinchilikga duch kelmaydi.

Eksperiment qilish jarayonida bolalar quyidagilarni o‘rganadilar:

- Ko‘rishni va muammoni ko‘ndalang qo‘yishni;
- Qabul qilishni va oldiga maqsad qo‘yishni;
- Obyekt yoki hodisani tahlil qilishni;
- Asosiy xususiyatlarni, bog‘liqliklarni ajrata olishni va ko‘rsatishni;
- Faraz qilishni va taklif qilishni;
- Mustaqil faoliyat uchun material manba tanlashni;
- Xulosa qilishni;

Tajriba va eksperimental faoliyatda qanday materiallar va jihozlardan foydalaniladi?

Bolalar bog‘chasida tajriba va eksperiment o‘tkazish uchun oddiy vositalardan foydalaniladi. (katta qiluvchi oynalar, tarozilar, chizg‘ichlar, mikroskopdan). Bolalarni ushbu qurilmalardan qanday foydalanishni o‘rgatish, qanday ishlashini ko‘rsatish va tushuntirish lozim. Tajribalar uchun tabiiy, kundalik hayotimizda ishlatmaydigan, keraksiz matolar ishlatiladi. Probirkalarga, plastik idishlarga, pipetkalarga, tayoqchalarga va boshqalarga ega bo‘lish kerak. Guruhda bolalar laboratoriyasi, tabiat burchagi uchun joy bo‘lishi kerak va u yerdan kuzatuvlar o‘tkazilishi, tarbiyalanuvchilarning tarbiyachi bilan ishlashi va bolalarning mustaqil eksperimental faoliyati olib borilishi lozim. Bu yerda bolalar didaktik o‘yinlar, rang-barang ensiklopediyalar, eksperiment o‘tkazish sxemalari bilan ta’minlangan bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning bilim olish faolligini va yangi bilimlarni egallash istagini rivojlantirishga qaratilgan. Buning uchun tajriba - eksperimental faoliyatni yanada takomillashtirish kerak. Tajriba va eksperiment mashg‘ulot davomida bajarilganda, bolalar o‘zlarini tadqiqotchi, olim, kashfiyotchi kabi his qilishadi va albatta, qiziqtirgan barcha savollarga javob topishadi. Kelajakda bolalar o‘z g‘oyalariga ega bo‘lib, haqiqiy tadqiqotchi, olim, kashfiyotchilarga aylanishadi. Shu bilan birga mustaqil O‘zbekistonni dunyoga tanitishadi. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o‘quv dasturida Ilm-fan va tabiat rivojlanish markazining tajriba va eksperimentlar ketma-ketligi oddiydan murakkabga qarab ketishi kerak. Shu bilan birga yoshini inobatga olgan holda o‘quv qo‘llanma yaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o‘quv dasturi. Toshkent. 2018-y
2. Мартынова Е. А., Сучкова И. М. Организация опытно-экспериментальной деятельности детей 2–7 лет: тематическое планирование, рекомендации, конспекты занятий/ авт.— сост. Е.А. Мартынова, И. М. Сучкова. — Волгоград: Учитель, 2011. 100 – 110 стр
3. Куликовская И. Э, Совгир Н. Н. Детское экспериментирование. Старший дошкольный возраст. — М.: Педагогическое общество России, 2003. 55-60 стр
4. Иванова А.И. Методика организации экологических наблюдений и экспериментов в детском саду: Пособие для работников дошкольных учреждений. — М: ТЦ Сфера, 2007. 10-13 стр
5. Прохорова Л. Н. Организация экспериментальной деятельности дошкольников: методические рекомендации / Л. Н. Прохорова. — М.: АРКТИ, 2003. 44-49 стр

XALQ PEDAGOGIKASI - YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA ASOSIY MANBA

Orazimbetov YE. K. - Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqimizning ma’naviyati, o‘tmishi va tarixi aks etgan xalq pedagogikasining yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati, uning insonni har tomonloma kamolga keltirishda yo‘l ko‘rsatuvchi tengi yo‘q amaliy tarbiya maktabi ekanligi, unda yoshlarni ilm o‘rgatish, kasbga yo‘naltirish, aql, axloq, huquq, mehnat, tejamkorlik, go‘zallik, insoniylik, jismoniy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha bebaho tajribalari to‘planganligi to‘g‘risida fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalq pedagogikasi, yoshlar tarbiyasi, tarixiy an’ana, madaniyat, urf-odatlar, Vatan, Vatanparvarlik, insonparvarlik, e’tiqod, qadriyatlar

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА - ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

**Оразымбетов Е. К. - докторант Нукусского государственного
педагогического института**

Аннотация. В статье раскрыто значение народной педагогики, отражающей духовность, прошлое и историю народа, как важной составляющей воспитания молодежи в духе патриотизма, в том числе приведены мнения о накоплении бесценного опыта народной педагогики в воспитании молодежи, направляющего их к науке и профессиям, к разуму,

моральным качествам, закону, труду, бережливости, красоте, человечности, физическому и патриотическому духу.

Ключевые слова: народная педагогика, воспитание молодежи, исторические традиции, культура, обычаи, Родина, патриотизм, человечность, верования, ценности.

FOLK PEDAGOGY IS THE MAIN SOURCE IN EDUCATION OF YOUTH TO PATRIOTISM

**Orazymbetov E. K. - doctoral student of the Nukus state pedagogical
institute**

Annotation. The article reveals the importance of folk pedagogy, reflecting the spirituality, past and history of the people, as an important component of educating young people in the spirit of patriotism, including opinions on the accumulation of invaluable experience of folk pedagogy in educating young people, directing them to science and professions, to reason, moral qualities, law, labor, frugality, beauty, humanity, physical and patriotic spirit.

Key words: folk pedagogy, youth education, historical traditions, culture, customs and traditions, Motherland, patriotism, humanism, faith, values

Har bir insonning o'z hayot yo'li bo'lgani kabi, har bir xalqning, jamiyat hamda davlatning o'z tarixiy hayoti bor.

Xalqimizning ma'naviyatida millatimiz o'tmishi, tarixi va hozirgi kuni o'z ifodasini topgan. Ajdodlarimiz yosh avlod tarbiyasiga, ularning barkamol b o'lib shakllanishiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shib keldi. Shuning uchun ham jamiyatimizda sog'lom avlodni tarbiyalash muqaddas vazifa darajasiga ko'tarildi. Ana shunday vazifani hayotga tadbiq qilishda xalq pedagogikasining o'rni alohida. Qoraqalpoq xalq pedagogikasi kichkinalar uchun ham, kattalar uchun ham o'z-o'zini tarbiyalashning tengi yo'q amaliy maktabi bo'ldi[1].

Ma'lumki, xalq pedagogikasining ta'lim-tarbiyadagi o'rni juda beqiyos. Sababi xalqimizning orzu-umidlari bilan uyg'unlashgan xalq pedagogikasi yosh

avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda asosiy xizmatni bajaradi. 1990-yillardan [2] keyin milliy qadriyatlarning ta'lim-tarbiyadagi tutgan o'rnini pedagogik jihatdan o'rganila boshladi. Hozirgi vaqtda milliy qadriyatlarimizning yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda ahamiyati katta ekanligi e'tirof qilinmoqda. Asosan, o'quvchilarimizni ma'naviy-ahloqiy shakllantirishda xalqning tarbiyaviy an'analari alohida e'tiborga molikdir.

O'quvchi yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamol topishida xalq pedagogikasi boy manbalarga ega. Xalq pedagogikasi umumxalq ijodiy mahsulining natijasi, pedagogik madaniyatning asosiy ifodasi bo'lib, uning ildizi qadim-qadimlarga borib taqaladi. U o'zida xalqning orzu-istaklari, qarashlari, inson, oila, o'quvchi yoshlarning tarbiyasi haqidagi tasavvurlarni aks ettiradi[3].

Ushbu xalq pedagogikasining negizini tashkil etadigan og'zaki adabiyot meroslari qoraqalpoq xalqining madaniy tarixida alohida o'rin tutadi.

“Qoraqalpoq xalqi, - deb yozadi N.Dawqarayev, - o'zining qayg'uli kunlarida ham, quvonchli kunlarida ham qushiqsiz, musiqasiz, og'zaki poeziyasiz yashay olmadi”[4].

...xalq ijodiyoti o'zining tematikasi va mazmuni jihatdan judayam boy. U xalqimizning butun hayot tarixini qamraydi. Ushbu boy va har xil janrdagi folklor namunalarimiz xalq pedagogikasining asosiy o'zagini tashkil etadi. Shu asosda xalq pedagogikasi asrlar davomida rivojlandi, xalqning tilak-talablari, orzu-umidlari, qarashlari o'sdi, boyidi va shakllanib bordi [5].

Xalq pedagogikasining materiallari qancha boy va rang-barang bo'lsa, uning so'z ketadigan masalalari shuncha ko'p tarmoqli. Bu masalalar faqat xalqning madaniy tarixi uchungina emas, hozirgi kundalik turmushi uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ilmiy tadqiqotlarni o'rganib tahlil qilish natijasida ta'lim-tarbiyada yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ilmining nazariyasi dolzarb muammo ekanligi va u doimiy ravishda tadqiq qilinishi talab qilinadigan zarur mavzu ekanligi aniqlandi.

Bizning fikrimizcha, vatanparvarlikka asoslangan tarbiya ishini olib borishda oliy ta'lim muassasalari talabalari muammosi alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Sababi talabalar kelajak kasb egalari sifatida shakllanib, hayot tajribasini aniqlab, vatanni rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqishda o'zlarining katta hissasini qo'shadi.

Bugungi kunda O'zbekistonning ravnaqi, gullab-yashnashi va qudratining oshishi uchun ta'lim-tarbiya jarayonida har jihatdan barkamol yoshlarni shakllantirib, tarbiyalash muhimdir. Bugungi kunda yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish eng dolzarb muammo hisoblanadi.

Ota-bobolarimiz «Halol, mard kishi Vatanini sevadi». «Vataning – onang» degan. Vatanga boʻlgan muhabbatni oʻlchab boʻlmaydi. Xalqning asl xazinasini naqlmaqollarda teran oʻrin olgan. Masalan, yosh avlodga el, xalq qadrini «Óz eliń – altın besigiń», «Vatan – ottan issi», «Basqa elde sultan bolǵansha, óz elińde ultan bol» [6] singari hosil soʻzlar bilan bildirilgan. Yoshlarni kindik qoni tomgan yeri uchun ardoqlab oʻstirgan eli uchun soʻnggi tomchi qoni qolguncha dushman bilan kurashadigan, Vatanni chin sevadigan, mard, jasur etib tarbiyalashda xalq oʻzining terma-toʻlgʻovlarini, afsona-rivoyatlarini, naqlmaqollarini yaratgan. Shu tufayli liroepik, qahramonlik asarlarning bosh qahromonlari ota-onasi, sevgan yori, tugʻilgan yeri, eli uchun yov bilan kurashib, xalqning sevimli oʻgʻil-qizlariga aylanadi. «Watan ushın otqa tús», «Er jigit eli ushın tuwıladı, eli ushın óledi» deb xalq oʻz avlodlarini Vatanni sevishga ruhida tarbiyalaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev «...vatanparvarlik har bir davlat hayotining maʼnaviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon boʻladi. Shuning uchun ham fuqarolarimizda bizga mutlaqo yot boʻlgan zararli taʼsirlarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish va Vatanimiz taqdiri uchun masʼuliyat tuygʻusini mustahkamlash boʻyicha aniq chora-tadbirlarni koʻrishimiz shart» [7] degan edi.

Qadimgi ota-bobolarimizning ozodlik uchun yeri bilan xalqini himoya qilgan botir bobolarimiz haqidagi qoʻshiqlari, naql-maqollari, dostonlari, toʻlgʻov-jirlari asrlar boʻyi yoshlarni insonparvar, hunarli, vijdonli va haqiqiy vatanparvar etib tarbiyalab kelganligi tarixiy fakt. Shu asosda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, ularning qalbida odob-axloq, gʻamxoʻrlik, kamtarinlik, insonparvarlik singari tuygʻularni singdirishda ushbu milliy fazilatlar taʼlim-tarbiya jarayonida keng tatbiq qilinsa, maqsadga muvofiq boʻlar edi. Biz bunda ikkita masalaga alohida eʼtibor qaratamiz.

Birinchi - jamiyatning koʻp millatliligini barqaror birlashtiruvchi faktorga aylantirish. Yaʼni, tashqaridan qaraganda har xil kelishmovchiliklarni bartaraf etish.

Ikkinchi - millatning jamiyat hayotidagi biriktiruvchi rolini atab koʻrsatilishi. Yaʼni davlat taqdiri uchun dastlab oʻzi javobgar ekanligini ochiq aytilishi. Demak, biriktiruvchilik vazifasini bajarish – jamiyatning har xil elementlari orasida oddiy kommunikator boʻlish degandan koʻra murakkab tushuncha, buning uchun shularning ijtimoiy muhit tirikchiligining mosligiga, chin maʼnodagi negizi, milliy poydevoriga aylanishi kerak.

Prezidentimiz oʻzining har bir chiqishida “Vatanparvarlik” degan tushinchaga har tomonlama urgʻu berib keladi. Buning uchun yoshlar

jamiyatda siyosiy erkinligini aniq sezadigan va o'z vatanini ongli ravishda himoya qiladigan, uning ravnaqi uchun harakat qiladigan azamatlar bo'lishi shart.

Shunda har bir fuqaro o'z mamlakatining o'tmishiga, buguniga va ertangiga o'z hissasini qo'sha oladi. Vatan taqdiri uchun o'ziga shaxsiy mas'uliyat yuklanishini teran anglaydigan bo'ladi. El, xalq hayotiga bog'liq son ming muammolarning hammaga birdek tushunarli bo'lishi shunga bog'liq.

Vatanparvarlik tuyg'usi faqat ma'naviy sohadagi totuvlik, tirikchilik, fuqarolik burchlarini bajarishda emas, balki davlatning moddiy negizini mustahkamlash bilan ham bog'liq.

Vatanparvarlik tuyg'usi xalqimizning dunyo sivilizatsiyasiga qo'shilib, jahonda o'ziga xos o'rin egallashiga zamin yaratadigan birdan-bir kuchdir. Tarixi, madaniyati, shuningdek, hunari, iqtisodiy kuchi bo'lmagan elga boshqalar qiziqish bildirmaydi. Ularni keng ommaga tanitish uchun, eng avvalo, o'zimiz qadriyatlarimizni yaxshi bilishimiz, ulardan g'ururlana olishimiz kerak.

Vatanni sevishning mazmun-mohiyati ham shu tarzda ochiladi. El nomusi, milliy nomusni hammasidan yuqori qo'yish – vatanparvarlikning asosiy belgisi hisoblanadi.

Ko'plab lug'atlar, ensiklopediyalarga tayansak, vatanparvarlik – o'z vataniga bo'lgan mehr, halollik, unga xizmat qilish, uni ichki-tashqi dushmanlardan himoya qilishga tayyor turishni bildiradi.

Undagi asosiy narsa – ayrim qiyinchiliklarga, qarshiliklarga uchrasa-da, har bir fuqaro Vatanning, o'zining kelajagiga katta ishonch bilan, umid bilan qarashidir. U uchun, avvalo, bizga vatanparvarlik, milliy ong tuyg'usi kerak. Bu xususiyatlar yoshlarning qalbiga o'qish, bilish, o'rganish, intilish va tarbiya bilan singadi.

«Vatan – bu inson va uning ota-bobolarining kindik qoni tomgan muqaddas dargohi. ...Vatan odamning suyanshig'i, maqtonishi, ona kabi panasi. Shu tufayli biz uni onaga taqqoslab ona-vatan deymiz, u bizga ona kabi aziz» [8].

Vatanparvarlik tarbiyasi – teran tomir urgan, xalqimizning necha ming asrlik, orzu-umidlari, qarashlari, madaniyatining ko'rinishidir.

O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq shoiri I.Yusupovning quyidagi misralari bunga misol bo'ladi:

Ust jerde ósip-ónip,
Qara shańraq el bolǵanbız.
Awır miynetine kónip.
Islep qara ter bolǵanbız.

... Tegin emes tuwǵan topıraq,
Beze almaydı adam degen.
Tereń tamır urǵan daraq, -
Watan degen, watan degen! [9]

Bunday tuyg'ularni qalbiga singdirmay, yoshlarni oltin beshik elini, kindik qoni tomgan yerini himoya qiladigan va ushbu maqsad yo'lida bor kuch-jigari bilan aqlkuchini sarflaydigan, vatanparvar etib tarbiyalash mumkin emas.

Xalq pedagogikasining asl maqsadi yoshlarni milliy tarbiya asosida har tomonlama shakllangan «jeti qirli, bir sirli» avlod sifatida ajdodlarimizga munosib etib tarbiyalashdir.

Bizning tadqiqotimizning asosi qoraqalpoq xalq pedagogikasining negizida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdir. Bunday dolzarb maqsadni amalga oshirishda quyidagi tarbiyaviy ko'rsatmalar boshchilikka olindi:

Birinchidan, ertangi kelajak mutaxassislarning elini, yerini, xalqini sevadigan vijdonli azamat bo'lishini o'ylash. Bu, avval, qariyalarning, ko'pni ko'rgan yoshi ulug'larning pand-u nasihatlarida, tilaklarida keng o'rin oladi. Yoshi ulug'larning «joritqanda jolih bolsin» deb duo qilishi insonni yaxshilikka undaydi.

Bekorchilik, yengiltaklik madaniyatiga bo'ysinmay o'z milliyligini saqlab qolishni o'ylagan har bir ongli odam ota-bobolar dasturini saqlab, urf-odatlarimizni, qadriyatlarimizni ongiga singdirishi kerak.

Bu borada muhtaram Prezidentimiz: «Biz yagona bir maqsadni ko'zda tutmoqdamiz, ya'ni O'zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lishi shart», [10]- deb ta'kidlagan edi parlamentga qilgan murojaatnomasida.

Vatanga mehr el-yurtga muhabbatdan boshlanadi... Dunyoda shunday insonlar bo'ladiki, kasb-korini ardoqlab, undan faxrlanib, uni hayotining mazmuni deb biladi. Kasbga sadoqat - Vatanga mehr, el-yurtga muhabbatdan paydo bo'ladi. Kasbni muqaddas bilib, uni ardoqlagan kishi el-yurt hurmatiga, mehriga sazovor bo'ladi.

Ikkinchidan, bolani yoshidan mehnatsevar, talabchan, mas'uliyatli etib tarbiyalash. Bu maqsaddagi qarashlar qoraqalpoq beshik jirlarida, salt dasturlarida, ertak, rivoyatlari, terma-to'lg'ovlari, naql-maqollari bilan qo'shiqlarida ko'p uchraydi.

«Miyne tibi rāhāt», «Miyne tīn qattı bolsa, tatqanıń tatlı bolar» singari xalq donishmandligini misol tariqasida aytish mumkin. Qoraqalpoq klassik shoiri Berdaq:

... Miynetsiz dúnıya izleme.

yoki:

Talap islep tap dúnyani,
Súttan aqdur bilseń anı [11].

– deb mehnatni ulug‘lab, yoshlarni halol mehnatga chorlaydilar.

Uchinchidan, «Birinshi bayliq – den savliq» - degan qoidaga amal qilgan xalqimiz «Den savliq – tereń bayliq», «Avirio‘ astan», «Deni savdiń – tæni sav» deb tana go‘zalligiga alohida e‘tibor bilan qaragan.

Bola dunyo eshigini ochib kelgan vaqtdan boshlab, uni har kuni tuzli suv bilan cho‘miltirish, moy bilan silash, oyoq-qo‘lini tortish uning sog‘lom bo‘lib o‘shishiga ta’sir etgan. «Sap denede sap aqil» degan tushunchaga tayangan ko‘chmanchi xalq yosh avlod tarbiyasiga e‘tiborsiz bo‘lmagan. Milliy o‘yinlar ota-bobomizdan bizga yetib kelgan, o‘tmish bilan bugunni bog‘laydigan baholi boyligimiz, asl xazinamiz.

Shu tufayli uni o‘rganish, kundalik hayotda foydalanish orqali yoshlarni zamonimizga mos avlod etib tarbiyalashda ahamiyatga ega. Shu bilan birga, milliy o‘yinlarni tana chiniqtirish darslarida qo‘llana bilish kerak.

Olima G.Jumasheva tadqiqotlarida «... milliy o‘yinlar faqat ko‘ngil ko‘taradigan o‘yinlar bo‘lib qolmasdan, ular bolalarni jismoniy, estetik va ahloq - odob tomondan tarbiyalashga, ularning tilining o‘shishiga, ongining rivojlanishida katta ta’sirini qiluvchi usul» [12] ekanligini ta’qidlab ko‘rsatadi.

Qur’oni karim hadislarida ham «kasal bo‘lmay turib sog‘ligingning qadrini bil» degan nasihatlar bor. Biz ongli, kelajakni davom ettira oladigan sog‘lom avlodni tarbiyalashimiz zarur. Bu – bizning elimizning, xalqimizning oldida turgan asosiy burchimizdir.

Xalqimiz qadimdan yosh avlodning ertangi kuni vatanni himoya qiladigan mard, jasur bo‘lib o‘shishi uchun doimiy ravshda ularga g‘amxo‘rlik ko‘rsatib, tarbiyalagan.

To‘rtinchidan, xalqimiz etnopedagogikaning yo‘nalishi, mazmuni orqali bo‘yidagi yuqori insoniylik xususiyatlarni jamlashga, sabr-taqotli etib tarbiyalashga intilgan. «Watan ot basinan baslanadi», «Jawga janındı bersende, arındı berme», «Watan ushın otqa tús, arın ushın jan ber», «Erdiń sáni el bolar, Eldiń sáni jer bolar, Jerdiń sáni suw bolar», «Eldi súygen elge dos», «Jaqsı perzent súyenish...», «Jaqsıdan baǵ qaladı...», «Kishi peyilliktiń astarı altın» deb ezgulikka, halollikka, vijdonli bo‘lishga, va’daga vafodorli bo‘lish ruhida tarbiyalagan.

Qoraqalpoq klassik shoiri Berdaq «Bolam» qo‘shig‘ida:

Óshińdi al dushpanıńnan,
Kúshińdi jıyna jasıńnan,
Xalqın qalmasın qasıńnan,
Kishi peyil bol jastan balam...

...Jaman ushın túspe otqa,
Sózge erip ketpe jatqa,
Qıyanet oylama jurta,
Onarına jaqsı balam - deb yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi.

Demak, har bir xalqning tarbiya dasturlarining paydo bo'lib shakllanishi, bajaradigan xizmati jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy o'zgarishlar, ilm-fan, madaniyatning rivojlanishi bilan bog'liq.

Xalqimizning to'plangan tarbiya tajribasi bilan pedagogik qarashlari, saltdasturlari, urf-odatları, ijtimoiy hayoti, moddiy madaniyati etnopedagogikaning ilmiy-tadqiqot obyektiga aylanishi davr talabi.

Bizning maqsadimiz xalq tushunchasidagi vatanparvarlik tarbiya to'g'risidagi qarashlar, tarix elagidan o'tib shakllangan vatanparvarlik tarbiya tamoyillari va usullarining ma'nosini ochib ko'rsatish, uni bugungi yoshlarni tarbiyalash ishlarida qo'llanish yo'llarini qarash tirishni etnopedagogika fanining asosiy muammosi sifatida qo'rsata bilish [13] kerak.

Beshinchidan, vatanparvarlik tuyg'usi xalq pedagogikasining asosiy qoidalarining biri. «Vatan oiladan boshlanadi» degan iboraga tayangan xalqimiz o'z farzandlarini ota-onani, kattalar bilan kichiklarni hurmat qilishga, elning, xalqning g'amxo'rchisi bo'lish ruhida tarbiyalagan.

«Vatanparvarlik g'oyalarini yoshlarimiz ongiga singdirish, avvalambor, oiladan boshlanadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi. Inson o'zligini anglagani, nasl-nasabini bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg'usi ildiz otib, yuksala boradi» [14]

Oila tarbiyasi yosh avlodning har tomonloma rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, sog'lom avlodni tarbiyalashda oilaviy tartib, oiladagi ijtimoiy muhit, oila a'zolarining bir-biriga munosabati, ota-ona va katta kishilarning xulqatvori asosiy omil hisoblanadi.

Xalqimiz muhtojlarga yordam berishni farz deb bilgan. «Atañnıń balası bolma, adamnıń balası bol», «Birlik bar jerde tirilik bar», «Húrmet etseń, húrmet kóreseń» kabi naql-maqollar orqali insonparvarlik namunalarini ko'rsatgan.

Berdaq shoirning «Bolam» qo'shigi fikrimizni mustahkamlaydi.

...Ata-anańdı qádirle,
Ólgenińshe jaqsı sóyle,
Mal tapsań torqağa bóle,
Óserińe jaqsı balam.

Jetim kórsen qolıńdı ber,
Ağa bolsa keynine er,

Onsha bultıyıp bolma sher,
Álpayım bolgım balam.

Áríp kórsen aqlıńdı ayt,
Ońlı bolsa qasıńa tart,
Olda bolsa úlken murat,
Onıdağı oyla balam.

Oltinchidan, «Bilim - tawsılmas kán, óner - ólmes miyras», «Bilegi kúshli birdi jıgadı, bilimi kúshli mıńdı jıgadı», «Aql kópke jetkizer, óner kókke jetkizer», «Oqıw - bilim bulağı, Bilim - ómir shırağı» kabi naql-maqollarni yaratgan xalqimiz hunar va bilimni tirikchilikning mezoni, hayot shamchirog‘i deb bilgan. Shu tufayli xalqimizning juda ham boy og‘zaki adabiyoti namunalaridagi naql-maqollar, jirto‘lg‘ovlar, qo‘shiqlarning mazmun-mohiyatini yosh avlodga nasihatlab, ongiga singdirib borish maqsadga muvofiqdir.

Shunday ekan, har bir odamning, har bir xalqning Vataniga, eliga bo‘lgan tuyg‘u tushunchasi har xil bo‘lganligi tufayli, vatanparvarlik tushunchasini umumlashtirishning ham son ming sirlari mavjudligi qonuniy hodisa.

Ta‘lim-tarbiya – hayotning uzluksiz davom etadigan jarayoni. Yoshlarga bugungi kun talabiga mos ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va bilimli mutaxassislar tayyorlash masalasiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27- iyuldagi «Oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora -tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3151-son, 2018- yil 5- iyundagi «Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash b o‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-3775-son qarorlarida ta‘lim-tarbiyaga alohida e‘tibor qaratilib, unda, ta‘lim sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish, ta‘lim-tarbiya mazmunini yangilash va mutaxassis tayyorlash sifatini takomillashtirish vazifalariga alohidaur g‘u berilgan.

Yettinchidan, odam hayoti tabiat bilan chambarchas bog‘liq. Shu tufayli ota bobolarimiz umr bo‘yi tabiatni asrashni maqsad qilgan.

Butun tirikchilikning qudratli to‘rt turi mavjud. Ular quyosh, yer, havo va suv. Agar ularning bittasi bo‘lmasa, tirikchilik tugaydi. Shuning uchun odamzot ularni onadek e‘zozlaydi.

Quyosh – barcha tirikchilikning qudratli manbasi. Ajdodlarimiz azaldan quyoshni ona – quyosh deb sig‘inib kelgan. Misol: Qoraqalpoqlarning qadimgi ajdodlari, massagetlarning jasur ayol podshohi To‘maris fors shohi Kirga: «Qonxo‘r Kir!... yerimni tark eti. Agar bunday qilmasang, quyosh xudosi nomi

bilan qasam ichaman. Sening ko‘zlarini qonga to‘ldiraman...”, [15]- deb quyosh nomi bilan qasam ishgan.

Quyoshga sig‘inish O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston xalq shoiri I.Yusupovning «Tumaris» asarida o‘z aksini topgan.

... Ant edi bul qorqinshli,
Ayqasarda ómir -ólim,
Jurt sezib bir ulli kúshti,
Zor shayqasqa buwdi belin.
«Wa, patshayim, Quyash qızı!
Jolín bolar, qara áne...

...«Gúldir - gúldir kisnegen,
Altin júwen tislegen,
At jolina sadağa,
Miyrimli Quyash, qollaygór,
Júyrik Quyash, qollaygór!

Qamısı nuwlı kól bergen,
Selewi semiz shól bergen,
Gúrkirep Gúldirmaması,
Aspanda póstek sabagan,
Miyrimli Quyash, qollaygór,
Saқыy Quyash, qollaygór!
Asıǵı pútın aq serke,
Qoy baslasın qotanda.
Beldewde kisnep tulpar at,
Súrinbesin jortqanda.
Miyrimli Quyash, qollaygór!
Júyrik Quyash, qollaygór!

Oshaǵımızda ot sónbesin,
Bále-qada kelmesin,
Atımızǵa tuyaq ber,
Tánimizge quwat ber,
Miyrimli Quyash, qollaygór,
Qáhárli Quyash, qollaygór!

Biyigin kórset tawlardıń,

Eńsesin kórset jawlardıń.

Abıray berseń - ulıstan,

Ájel berseń - qılıshtan.

Ottan, suwdan asıra,

Tınıshlıq - oshaq basına.

Miyrimli Quyash, qollaygór!

Nurlı Quyash, qollaygór!»

Qoraqalpoq xalqi yerni, ona – yer deydi. «Jeri baydıń –yeli bay», «Tuo‘g‘an jer – altın besik», «Jerdi baqсан – jer seni bag‘adi» deb, xalq yerni ona deb, himoya qiladi.

Xalqımızda «Yer tuvg‘an jerinde, iyt toyg‘an jerinde» degan maqol bor. Har bir odamning tug‘ilgan joyi hamma narsadan qimmatdir.

Sababi inson shu yerning tuprog‘ida voyaga yetib, suvini ichib, havosidan nafas oladi. Tabiati bilan birga shakllanadi. Shu tufayli har bir odam tu g‘ilgan joyini himoya qiladi, ardoqlaydi, g‘amxo‘rlik qiladi.

Dunyodagi tirikchilikning manbasi – suvdir. O‘simlik, hayvonot va har xil mavjudotlar suvsiz hayot kechira olmaydi. Hayotda eng qimmat, eng kerakli narsa suv bo‘lganligi tufayli, xalqimiz suvni hosiyatli deb hisoblagan. «Suvdıń da soravi bar», «Suvli jer - nurlı jer», «Suv bar jerde ómir bar», «Bulaq kórseń, kózin ash», «Suvday taza, syttey aq bol», - deb ajdodlarımız suvni isrof qilmaslik kerak ekanligini kelgusi avlodlarga nasihat etib kelgan.

Hayotda eng qudratli narsa – havodir. Shu sabab xalqımız «Taza hava – tenge dava», - deb havoni toza saqlashni maqsad qilgan.

Tirikchilikning to‘rt manbasi quyosh, yer, suv va havoni toza saqlash – xalqimizning dasturi va hayot qonunidir.

Xalq orasida tug‘ilgan yer haqida qo‘shiqlar bisyor. Ajiniyozning «Yellerim bardi», A.Musayevtiń «Qaraqalpaqta» qo‘shiqlari qoraqalpoq xalqining kartinasini to‘liq ko‘rsatib beradi.

Vatan deganda tug‘ilgan joy, tabiat, uning boyliklari, til, dastur, tarixiy yodgorliklar va hakazolar tushuniladi.

Ular inson qalbiga iliqlik, yaqinlik, qarindoshlik tuyg‘ularini jo qilishda, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda asosiy manba bo‘ladi. «Tiken gylin qorg‘aydi, hørre palin qorg‘aydi», «Hør kimniń öz jeri - Misir shəhri», «Miyo‘yeli ag‘ash mayisqaq», «Sayız suv sarqirap ag‘adi» kabi donolikni falsafaga bog‘lagan xalqımız tabiatdan quvvat olib, go‘zallikni seza bilishga o‘rgatadi.

Ular xalqımız sandig‘ida asrlar davomida shakllangan etnopedagogikaning mevalari hisoblanadi.

Prezidentimiz alohida e'tirof qilayotgan davlat ramzlari va qonunlariga hurmat ko'rsatish bugungi rivojlangan davrning hayot tarziga aylangan dastur hisoblanadi. U el birligi bilan demokratik jarayonlarda halollik o'ti kabi muhrlanadi. Insonning eng nozik tomonlarini ko'rsatishga asoslangan ma'naviy ong doirasida kuchli ko'zgovchi kuch, davlat bilan progresning kamal toshi vazifasini bajaradi. Bizning tadqiqotimizdagi dolzarb masala bo'lib turgan ushbu masala to'g'risida taniqli olim, akademik J.Bazarbaev - ta'lim-tarbiya milliy g'oyaning mustahkamlanishi, kuchayishi va rivojlanishi uchun quriladi. Milliy g'oya davlatning qo'zg'ovchi va olg'a intildiruvchi kuchi [16] degan tushunchani bildiradi

O'zbekiston Respublikasining 2016- yil 14- sentabrdagi "Yoshlarga oid Davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-son qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 3- iyundagi «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish to'g'risida»gi PQ -3031-sonli qarori, 2017- yil 30- iyun kuni "O'zbekiston yoshlar ittifoqi" tashkil etilishi munosibati bilan O'zbekistonda 30-iyun kunini «Yoshlar kuni» deb e'lon qilishi va Prezidentimizning yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surishi yurtimizda yoshlar ta'lim-tarbiyasi masalasi davlat siyosati darajasida ekanligini isbotlaydi.

Yoshlar – Vatanimizning, millatimizning kelajagidir. Vatanimiz taqdirini ularga ishonib topshirar ekanmiz, avvalo, ular zimmalariga yuklatilayotgan murakkab va mas'uliyatli vazifani butun mohiyati ila chuqur anglashlari, unga o'zlarini hissalarini qo'shishlari lozim. Zero, Vatanni sevish, unga mehri muhabbat qo'yish bevosita har kimning shu yurt ravnaqi yo'lida amalga oshirayotgan bunyodkorlik ishlari bilan belgilanadi. Shuning uchun bugungi kunda xalq pedagogikasi yanada teran o'rganishni talab etadigan, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini takomillashtirishning pedagogik asoslarini yaratishda o'z yechimini kutayotgan, dolzarb muammo ekanligini ko'rsatmoqda.

Shuning uchun bugungi kunda xalq pedagogikasi yanada teran o'rganishni talab etadigan va yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini takomillashtirishning pedagogik asoslarini yaratishda o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammo ekanligini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar

1. Қарақалпақ этнопедагогикасы. Н., «Билим», 2010 ж.
2. О.Мусурмонова. Ма'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Т., 1996 у.
3. Мусурмонова О.Ушқори sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Ped. Fan. Dok...diss.-Toshkent, TDPI, 1993-у.
4. Н.Дәўқараев. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятының очеркleri. Нөкис.: 1961ж.

5. А.Тажимуратов. Қарақалпақ халқ педагогикасы. Н., Билим, 1996 ж.
6. Қарақалпақ нақыл-мақаллары. Қарақалпақстан баспасы, Нөкис-1978 ж.
7. Xalq so'zi online/ <http://old.xs.uz/index.php/homepage/rasmij/item/9255-zbekiston-respublikasi-urolli-kuchlari-tashkil-etilganining-25-jilligi-munosabati-bilan-vatan-imoyachilariga-bajram-tabrigi>
8. Руўхыйлық тийкарлары./ академик Ж.Базарбаев илмий рахбарлигида. Н., 2009 й.
9. И.Юсупов. Таңлаўлы шығармаларының еки томлығы. 2 том. Н.-1992 ж.
10. Prezident murajotnomasi. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-22-12-2017>
11. Бердақ таңламалы шығармалары. Н., 1987 ж.
12. Г.Х.Жумашева «Қорақалпоқ халқ ўйинлари» Н.: 2010 й.
13. Орлова А.Н. Народные традиции и современные проблемы воспитания // Советская педагогика. - 1989. - №7-9. - С.106-111.
14. Q.Nazarov va boshq (mualliflar jamoasi). Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. Т., 2007 у.
15. Геродот. Книга 1. Стр.212. <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1269001000>
16. Ж.Базарбаев. Миллий идея – бизиң идеямыз. Н., «Билим» 2003ж.

О‘QUVCHILARDA FUQAROLIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Kadirova Y. B. – Toshkent davlat pedagogika universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilar fuqarolik savodxonligini oshirish masalalari, fuqaro, fuqarolik jamiyati va fuqarolik savodxonligi hamda o‘quvchilarning fuqarolik xulq-atvorini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni egallashi, fuqarolik xulqi va faoliyati subyekti haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: fuqarolik savodxonligi, faoliyat, xulq-atvor, fuqarolik jamiyati, huquqiy madaniyat, jamiyat, ta‘lim-tarbiya, demokratik islohotlar, jamiyatini rivojlantirish, ijtimoiy faollik.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Кадирова Я. Б. - исследователь Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация: В статье автор анализирует вопросы о повышении гражданской грамотности и ответственности учеников, о навыках поведения, о формировании и развитии мировоззрения и мышления, необходимых для развития гражданской грамотности и позиции, приведены субъективные аспекты решения проблем в этой сфере.

Ключевые слова: гражданская грамотность, деятельность, поведение, гражданское общество, правовая культура, общество, образование, демократические реформы, развитие общества, социальная активность.

POSSIBILITIES OF DEVELOPING CIVIL LITERACY OF STUDENTS

Kadirova Y. B. - researcher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. In the article, the author analyzes the issues of increasing civic literacy and student responsibility. She tried to study how students learn behavioral skills, about the formation and development of the worldview and thinking necessary for engaging in civic literacy and attitudes. She practiced the objective and subjective aspects of problem solving in this area.

Key words: civic literacy, activity, behavior, civil society, legal culture, society, education, democratic reforms, community development, social activity.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida, jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish masalalari belgilab qo‘yildi [1].

Bugungi kunda yurtimizda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish, aholini, ayniqsa, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish ularda mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish bo‘yicha jadal ishlar amalga oshirilsada sohada bir qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolinmoqda.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda fuqaroni tarbiyalash muammolari tobora ko‘proq ko‘rib chiqilmoqda va shu sababdan “fuqaro” va [”fuqarolik” tushunchalari o‘ziga xos mazmun bilan to‘ldirilmoqda. Masalan, tadqiqotchi I.P. Podlasiy tarbiya jarayonining mazmunini inobatga olib, yaxshi tashkil etilgan tarbiya odamni hayotdagi uchta asosiy rolga – fuqaro, ishchi, oilaviy inson roliga tayyorlashi kerakligini ta’kidlaydi.

Olim yuqorida ta’kidlangan insonning hayotdagi faoliyatining har biri haqida batafsil ma’lumot beradi. Fuqarolik faoliyatini bajarish uchun “Fuqaro: fuqarolik

burchlarini bajarish – mamlakat, jamiyat, ota-onalar oldidagi burch hissi; milliy gʻurur va vatanparvarlik tuygʻusi; Konstitutsiya va davlat hokimiyati organlarini, mamlakat Prezidenti, davlat ramzlari (gerb, bayroq, madhiya)ni hurmat qilish; mamlakat taqdiriga javobgarlik; ijtimoiy tartib va madaniyat; mamlakat milliy boyliklariga, til, madaniyat, anʼanalarga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish; ijtimoiy faollik; demokratik tamoyillarga rioya etish; tabiatga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish; oʻzgalar huquq va erkinliklarini hurmat qilish; faol hayotiy yondashuv; huquqiy ong va fuqarolik javobgarligi; vijdonlilik, adolatlilik, sezgirlik, rahmdillik; oʻz xatti-harakatlari uchun javobgarlik hissi; millatlararo, boshqa mamlakatlar xalqlariga hurmat va boshqa xislat-fazilatlarga ega boʻlish shart”,- [6, 29] deb taʼkidlaydi va shu tariqa insonni fuqaro sifatida toʻliq, biroq yakunlanmagan taʼrifini beradi.

Fuqarolik haqida yanada batafsil ilmiy taʼriflarni A.S.Gayazov fikrlarida koʻramiz, u fuqarolik umumiy modelini mafkuraviy, kasbiy, fuqarolik-siyosiy, milliy-madaniy, maʼnaviy, axloqiy, ekologik, valeologik xususiyatlar bilan ifodalaydi [2, 155-156]. Olimning fikricha, bu xususiyatlar zamonaviy fuqaroning quyidagi asosiy fazilatlarida oʻz ifodasini topadi:

- jismoniy va ruhiy salomatlikni rivojlantiradi, uni faol hayot-faoliyatni amalga oshirishni taʼminlaydi;

- kasbiy va shaxsiy uzluksiz oʻz-oʻzini rivojlantirishning barqaror asosi boʻlgan madaniy dunyoqarash va keng tafakkurga egalik;

- shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari, mehnat bozorida talab qilinadigan va mehnat faoliyati jarayonida oʻz malakasini oshirish yoki qayta tayyorlashga imkon beradigan, moddiy va maʼnaviy ishlab chiqarish darajasidan yuqori boʻlgan kasb-hunar maʼlumotiga ega boʻlish;

- oila va mehnat jamoasida vatanparvarlik, axloqlilikni namoyon etish;

- tabiatni faol asrash, ekologik aloqadorlikning buzilishini tiklanishida ishtirok etish;

- jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sharoitida yashashga qodir va oʻzining voyaga yetish mintaqasida (hududida) ham jismoniy va ham aqliy qobiliyatlaridan foydalana olish [2, 156-157].

Bizning fikrimizcha, A.S. Gayazov taklif qilgan zamonaviy fuqaroning xislatlari izohni talab etadi. Yuqoridagi baʼzi xislat-fazilatlar fuqaroning xususiyatlariga xos emas deb hisoblaymiz. Shunday qilib, inson salomatligi har bir inson uchun muhim boʻlgan universal xususiyatdir. Agar inson obyektiv sabablarga koʻra jismoniy salomatlikka ega boʻlmasa, bu uning fuqaro boʻlolmasligini anglatmaydi. Kasbiy taʼlim toʻgʻrisida ham shunday deyish mumkin – taʼlimning yetishmasligi insonning fuqarolik xususiyatlari shakllanishiga toʻsqinlik qila olmaydi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi antik davrdan g'arb ma'rifatchilarigacha bo'lgan uzoq davr mobaynida turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lgan[14, 3-42].

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif beriladi: "Fuqarolik jamiyati - konstitutsiyaviy huquq nazariyasida huquq va demokratiyaga asoslangan ijtimoiy hayotning zarur oqilona usuli; insonga uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti shakllarini erkin tanlash kafolatlanadigan, qonun ustuvorligi va inson huquqlari hamda erkinliklari qaror topadigan, ko'p partiyaviylik, siyosiy institutlar, mafkura va fikrlarning xilma-xilligi ta'minlanadigan hamda o'zini-o'zi boshqarish organlarining mavqeyi baland bo'lgan ijtimoiy tuzum"[10, 320].

Aflotunga ko'ra, davlat adolatli jamiyat qurishni o'z oldiga maqsad qilishi, odamlar esa jamiyat manfaatlari yo'lida, oqillik, jasurlik, bosiqlik hamda adolat bilan, o'zlariga topshirilgan vazifalarni puxtalik bilan bajarishlari kerak. Jamiyat haqida qayg'urish «dono hukmdor»ning vazifasi sifatida belgilangan[15, 6].

Ma'lumki, ijtimoiy-fuqarolik va axloqiy savodxonlik – unga mos tushunchani anglatuvchi juda keng hodisa bo'lib, unda tushunchaning o'zi unga mos hodisani qayd etadi, bunda "ijtimoiy", "fuqarolik" va "axloqiy" atamalarining mazmuni "siljishi" kuzatiladi.

"Madaniyat" va "huquqiy" atamalarining fuqarolik savodxonligi tushunchasi tarixi obyektiv sharoitda subyektiv tomonidan jamiyat taraqqiyoti insonlarning o'zaro hamkorligi aloqa doiralarini kengaytirilishi takomillashuviga ko'rsatiladigan ta'sirning ijobiy, mo'tadil holatda bo'lishini ta'minlashda ko'rinadi.

"Fuqarolik savodxonligi" tushunchasida keltiriladigan atamalar, bizningcha, ijtimoiy-fuqarolik va axloqiy savodxonlikka nisbatan o'z mazmunli to'ldirilishiga ega bo'lishi kerak.

Savodxonlikning ixtiyoriy turi, jumlada, ijtimoiy-fuqarolik va axloqiy savodxonlikni juda keng tushunish o'quvchilarning bunday savodxonliklarini shakllantirishning mazmuni, shakllari va metodlarini optimal tanlashga yordam bermaydi va hatto o'quvchilarning ijtimoiylik, fuqarolik va axloqiylik to'g'risidagi tasavvurlarining yaxlit rivojlanmasligiga olib keladi. O'quvchilar "ijtimoiy", "fuqarolik" va "axloqiy" atamalarni mazmunini ifodalashda qiyinchiliklar his qiladilar, chunki ijtimoiy-fuqarolik va axloqiy savodxonlikni shakllantirish o'ziga tashqaridan qarash qobiliyatlari, jamiyat hayoti bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlarning rivojlanishi bilan bog'liq. Faqatgina bunday qobiliyatlarni shakllantirish, bizningcha, ijtimoiy, fuqarolik va axloqiy jihatlari o'qituvchining va oqibatda bolalarning diqqat markazidan tashqarida yotishiga olib kelishi mumkin deb hisoblaymiz.

O'quvchining fuqarolik savodxonligi shaxs hosilasi hisoblanadi, chunki o'quvchilarning fuqarolik savodxonligini shakllantirish, birinchidan, ularda

fuqarolik jamiyati, fuqaro va uning sifatlari to'g'risidagi, fuqarolik jamiyati qadriyatlari to'g'risida, fuqarolik xulqi va faoliyati hamda fuqarolar to'g'risidagi tasavvurlarni (bilimlar) shakllantirishni nazarda tutadi. Ikkinchidan, o'quvchilarda fuqarolik jamiyatiga, fuqaroga va boshqalarga qadriyatli munosabatni rivojlantirish. Uchinchidan, ularning fuqarolik xulqi va faoliyati tajribasini, "fuqaro", "fuqarolilik" tushunchalari mazmuniga mos munosabatlarni amalga oshirish tajribasini egallashni ko'zda tutadi.

Ma'lumki, tushuncha, fuqarolik mazmunidagi xulq va hatti-harakatlarning mazmunli tomonini belgilovchi munosabatlarda rivojlanadigan va ifodalangan xususiyatlar va sifatlarni emas, balki munosabatlarni qayd etadi. Maktab o'quvchisining fuqarolik savodxonligi, bizningcha, o'quvchilarni fuqarolik mazmunidagi harakatlar-xulqlarni bajarishga yo'naltiruvchi bilimlar va qadriyatlar majmuini ifodalaydi.

Fuqarolik savodxonligida huquqiy ta'lim va tarbiya o'zaro bog'liqlik, uzviylik, aloqadorlik hamda dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxs fuqarolik savodxonligiga oid bilimni shakllantirish garovi hisoblanadi. Zero, huquqiy ta'lim o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar, shuningdek, ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati to'g'risida tizimlashgan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni shakllantirish jarayoni bo'lib, u izchil, uzluksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim.

Huquqiy tarbiya shaxs tomonidan o'zlashtirilgan nazariy-huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni qaror toptirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan murakkab dinamik tizimli jarayon hisoblanadi. Shaxs fuqarolik savodxonligini shakllantirish huquqiy ta'lim va tarbiya jarayonning muhim bosqichidir.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish – aniq maqsadga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, ushbu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar hal etilgan:

- o'quvchilarda huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish;

- ularda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlar (huquqiy tasavvurlar, huquqiy idrok, huquqiy tafakkur, huquqiy savodxonlik, huquqiy mas'ullik, huquqiy e'tiqodlilik va huquqiy salohiyat)ning qaror topishini ta'minlash;

-o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati hamda ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar berish;

- o'quvchilarda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni qaror topshirishga erishish.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning fuqaro, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy tizim, ijtimoiy tartib to'g'risidagi tasavvurlari – kundalik tajribaga hamda o'quvchilarning maktab ta'limi mazmunini o'zlashtirishlari davomida egallagan bilimlariga asoslangan tasavvurlar (bilimlar) o'quvchilarning fuqarolik savodxonligi haqidagi dastlabki bilimlarini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.

2. Гаязов А.С. Образование и образованность: гражданин в современном мире. - М.: Наука, 2003. - 256 с.

3. G'oziyev E. Mustaqil fikrlashning komillikka ta'siri. Xalq ta'limi jurnali. -Toshkent: 2011-yil 4-son. 31-37-betlar.

4. Quronov M. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya. -Toshkent: Fan. 1995. – 118-b.

5. Mamatov X. Huquqiy madaniyat va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanish muammolari. -T.: 2009. -117- b;

6. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов педагогических вузов: в 2 кн. - М.: ВЛАДОС, 2000. - Кн. 2: Процесс воспитания. -256 с.

7. Tadjibayeva O.A., Ramazonova N.K. Inson huquqlari. -T.: 2010. -51-b;

8. To'uchiyeva X.N. Karmova O.A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish uchun zarur bo'lgan dasturlar, kurslar, metodik ko'rsatmalar, didaktik vositalarga qo'yiladigan talablar. O'quv qo'llanma. – Tashkent: 2001. 24-b.t.

9. To'uchiyeva X.N. Huquqiy ta'lim-tarbiyani takomillashtirishning ba'zi masalalari. Toshkent davlat pedagogika universiteti. Ilmiy ishlar to'plami. – Tashkent: 1998. 61-67- b.

10. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2001-2006. TOSHKENT B-320

11. Xalilov E.X. Ijtimoiy turmushda huquqiy ongning o'rni, –Tashkent: O'zbekiston, 1997. –48-b.

12. Husanboyeva Q. Adabiyot – ma'naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. -T: Alisher Navoiy, 2009. 368- b. 12-13-betlar.

13. Shoraxmetov Sh. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual huquqi. -Toshkent: Adolat. 2001. -339-b.

14. Boris DeWiel. A Conceptual History of Civil Society: From Greek Beginnings to the End of Marx. Past Imperfect. Vol. 6, 1997, pp.3-42

15. Edwards, Michael. Civil Society. Cambridge, England: Polity Press, 2004. p.6.

TALABALARDA VATANPARVARLIK RUHINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tursunov Sh. R. - Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarni Vatanga muhabbat, milliy g'urur, iftixor, odob-axloqli, madaniyatli, ma'naviy barkamol, yuksak insoniy fazilatlarni o'zida jam qilgan komil shaxsni tarbiyalashning pedagogik ta'sir vositalari axloqiy qarashlar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Vatan, tarbiya, vatanparvarlik, iftixor, milliy g'urur, madaniyat, ma'naviyat, tashabbuskorlik, yoshlar, islohot, ma'rifat, strategiya

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ДУХА У СТУДЕНТОВ

Турсунов Ш. Р. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье описаны педагогические средства воспитания у студентов любви к Родине, национальной гордости, нравственности, культуры, духовной зрелости, высоких человеческих качеств через нравственные воззрения.

Ключевые слова: Родина, воспитание, патриотизм, гордость, национальная гордость, культура, духовность, инициатива, молодежь, реформа, просвещение, стратегия.

THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF THE PATRIOTIC SPIRIT IN STUDENTS

Tursunov Sh. R.- teacher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article describes the pedagogical means of instilling in students love for the Motherland, national pride, morality, culture, spiritual maturity, high human qualities through moral views.

Key words: Homeland, education, patriotism, pride, national pride, culture, spirit, initiative, youth, reform, enlightenment, strategy.

Bugungi kunda jamiyatda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda bosh omil, yoshlarni Vatanga muhabbat, milliy g'urur, iftixor, so'zlashuv odobi, ahloqiy – madaniyati, yuksak insoniy fazilatlarini o'zida jam qilgan barkamol shaxs qilib kamol toptirish dolzarb vazifa sifatida ilgari surilmoqda. Chunki talabalarni vatanparvarlik ruhida kamol toptirishda tarbiyaviy metodlar, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib borish muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 19-mart kuni ilgari surgan besh muhim tashabbusida ham talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ta'lim mussasasi o'rnini va ahamiyati yuqori. Chunki, ushbu ilgari surilgan “beshta eng muhim tashabbusda yoshlarga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash” kabi vazifalar mamlakat ertangi kuni uchun, yetuk, yoshlarni barkamol avlod bo'lib voyaga yetishlarida ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muhim o'rin egallaydi [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga murojaatnomasida: “O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga nafaqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erishamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur” degan ushbu murojaati mazmunida ham oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida kamol toptirish pedagoglar oldida turgan eng muhim muammodir [2].

Vatanparvarlik bir so'z bilan aytilganda o'z ijobiy ishlarimiz, bunyodkorlik harakatlarimiz, vatan ravnaqi yo'lida bor kuch g'ayratimiz bilan yurtimizning gullab yashnashiga o'z hissasini qo'shish:

- ona yurtimizda tinchlik, barqarorlik va osoyishtalikni saqlashga intilish vatanparvarlikning belgisidir;

- vatanparvarlik – xalqaro munosabatlarda vatan, millat manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishdir [3].

Vatan, vatanparvarlik, vatanparvarlik ruhi, vatanga e'tiqod, vatanga sadoqat so'zlari doimo biri-ikkinchisini to'ldirishi, ifodalashini inobatga olib, “vatanparvarlik” tushunchasining mazmuni, mohiyatini tushunib olish lozim. “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”da vatanparvarlik - kishilarning ona-yurtiga, o'z vataniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri. Tarixiy jihatdan vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish,

xalqlarning o‘zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo‘lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg‘ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o‘tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo‘ladi [4].

A.Erkayevning “Ma’naviyat millat nishoni” kitobida vatanparvarlik tuyg‘usi haqida quyidagicha fikr bildirib o‘tiladi: “Vatanparvarlik eng avvalo, mustaqillikni mustahkamlashga ijobiy hissiy munosabatdir. Vatanparvarlik, shuningdek, e’tiqod sifatida tegishli tushunchalar, qarashlar, g‘oyalar, ideallardan ham tarkib topadi. Vatanparvarlik minglab, millionlab xalq tomonidan istiqlolni mustahkamlashni, rivojlantirishni, uni ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kengaytirish zaruriyatining asosiy tamoyillarini to‘g‘ri tushunish, istiqlol manfaatlarini shaxsiy, guruh, sinfiy, mahalliy-mintaqaviy manfaatlardan ustun qo‘yishdir” [5].

Vatan tushunchasining ilmiy, pedagogik, falsafiy, badiiy jihatlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, 1981 - yilda nashr etilgan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da vatan tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Kishi tug‘ilib o‘sgan va o‘zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat; kishining tug‘ilib o‘sgan o‘lkasi, shahri yoki qishlog‘i; turar joy, boshpana, maskan, uy sifatida talqin etilgan” [6].

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida esa Vatan tushunchasiga shunday ta’rif keltiriladi: “Vatan - kishilarning tug‘ilib o‘sgan joyi, yurti, mamlakati; tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o‘ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlar majmui. Vatan ona kabi muqaddas. Vatan oldidagi qarzdorlik tuyg‘usi, mas’uliyati har bir yetuk insonga xos xususiyatdir. Vatanni sevish vatanparvarlikda namoyon bo‘ladi” [7].

Vatanparvarlik va milliy o‘ziga xoslik bir butunning ikki qanoti - inson va fuqaroning ma’naviy olamidir. Xalqimizning vatanparvarligi vatandoshlarimizning sha’ni, qadr-qimmat, madaniyati, urf-odatlar va tarixiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishda mujassamdir.

Vatanparvarlik g‘oyasi butun zamonlarda nafaqat jamiyatning ma’naviy hayotida, balki jamiyat hayotining mafkura, siyosat, madaniyat, iqtisodiyot, ekologiya va hokazolar singari barcha eng muhim sohalarida alohida o‘rin egallagan. Vatanparvarlik o‘zbek milliy g‘oyasining tarkibiy qismi, asrlar davomida yaratilgan mamlakatdagi madaniyat va fanning ajralmas bo‘g‘inidir. Bu doimo mardlik, qahramonlik manbai hamda davlatimizning buyukligi va qudratining zaruriy sharti sifatidagi o‘zbek xalqining qudrati sifatida baholab kelingan.

Yoshlarda vatanparvarlik va vatan tuyg‘usi qanchalik kuchli bo‘lsa, ularning ma’naviy kamolotga bo‘lgan ehtiyojlari ham mustahkam, barqaror bo‘ladi.

Vatanparvarlikning mazmuni va yo‘nalishi eng avvalo, jamiyatdagi ma’naviy va axloqiy iqlim, avlodlarning ijtimoiy hayotini oziqlantiruvchi jamiyatning tarixiy ildizlari bilan belgilanadi. Vatanparvarlikning roli va ahamiyati tarixni keskin

burilishlarida, jamiyat rivojlanishining obyektiv tendensiyalari, jamiyatdagi fuqarolar kuchlarining keskinligi oshishi (urushlar, bosqinlar, ijtimoiy to‘qnashuvlar, inqilobiy silkinishlar, inqirozli hodisalarning keskinlashuvi, hokimiyat uchun kurash, favqulodda va boshqa kulfatlar va h.k.) ortishi bilan birgalikda kechadigan davrda yanada oshadi. Bunday davrlarda vatanparvarlikning namoyon bo‘lishi yuksak oliyjanob intilishlar, o‘z xalqi, o‘z vatani uchun o‘zini qurbon qilish sifatleri bilan namoyon bo‘ladi. Bu vatanparvarlik to‘g‘risida murakkab va albatta, mislsiz hodisa to‘g‘risida so‘z yuritishga majbur etadi.

Ayrim o‘zbek tadqiqotchi olimlarimiz ham e‘tiqod tushunchasini quyidagicha ifodalaganlar. Xususan, A.Ibrohimov, X.Sultonov, N.Jo‘rayevlarning “Vatan tuyg‘usi” kitobida “E‘tiqod- bu o‘z fikr va qarashlariga mahkam, sobit qadamlik bilan ishonish va o‘zgalarni ham o‘zidek hisoblab, ularning lafziga samimiyat bilan ishonishdir. E‘tiqod jur‘atni, mardlikni, fidoyilikni taqozo qiladi. Bularsiz u quruq g‘oya bo‘lib qolaveradi” [8], - deya talqin etiladi.

Bugungi kunda vatanparvarlik g‘oyasi bir qator ziddiyatlar va xolis bo‘lmagan mulohazalarga ega. Zamonaviy sharoitlardagi vatanparvarlik rolini tegishli bahosi yo‘qligining jiddiy sabablaridan biri vatanparvarlik g‘oyalarini nazariy ishlab chiqishni bir ma’noda emasligi va turli yo‘nalishlarga ega ekanligi, ularning OAV da targ‘ib qilinishi, siyosiy partiyalar va harakatlarning ko‘rsatmalaridir. Bularning barchasi o‘z Vatanini himoya qilish borasida aholining vatanparvarlik qarashlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi.

Vatanparvarlik g‘oyalarining to‘g‘ri talqin qilinishiga olib keladigan obyektiv va subyektiv sabablarni tahlil qilish asosida to‘g‘ri xulosalar chiqaribgina qolmasdan jamiyatda fuqarolik yondashuvini tarbiyalash zaruriyatini tushungan holda mazkur sohada jiddiy o‘zgarishlarga erishiladi.

Yuqorida bayon qilinganlarga tayangan holda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, ijtimoiy hayot hodisasi va ijtimoiy ong bo‘g‘ini sifatidagi vatanparvarlik boy tarixga va chuqur an‘analarga ega bo‘lgan mamlakatimizdagi ijtimoiy fan va madaniyatning ajralmas tuzilmaviy unsuridir;

Ikkinchidan, vatanparvarlik doimo o‘zbek xalqining mardligi, shuhrati va qahramonligi timsoli sifatida, davlatimizning birligi, buyukligi va qudratining zaruriy sharti sifatida ko‘rib chiqilgan;

Uchinchidan, vatanparvarlik mohiyati turli mutaffakirlar tomonidan turlicha, eng avvalo, uning ma’naviy ifodalanishi hamda aniq ta’sirchan namoyon bo‘lishi ma’nosida talqin qilinganligini ta’kidlash zarur. Vatanparvarlik muammosini ko‘rib chiqish buni asosli va yanada mukammal ishlab chiqish imkoniyatlarini turli shakllarda cheklagan, uning ahamiyatli jihatlarini, g‘oyaning o‘zini badnom qilishga

intilishga bo'lgan qadar yerga urgan ko'p sonli muxoliflarning ta'siri ostida bo'lganligi o'ziga xos ahamiyatga ega;

To'rtinchidan, vatanparvarlikni zamonaviy tushunish barcha fuqarolarning ham mamlakat ichida, ham jahonda milliy sanoatni, qishloq xo'jaligini, madaniyat va san'atni yuqori texnologiyalarni faol rivojlantirish hisobiga mamlakatimizning nufuzini mustahkamlashda faol ishtirok etishini nazarda tutadi.

Tarixiy va zamonaviy ilmiy tadqiqot adabiyotlarida mavjud bo'lgan vatanparvarlikni tushunishga yondashuvlarning butun turli-tumanligini vatanparvarlik yondashuvini anglatuvchi uning asosiy alomati bo'yicha shartli tarzda yo'nalishlarga farqlash mumkin. Globallashuv jarayonida bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan demokratik davlat qadriyatlari asosida yoshlarni vatanparvar, jonkuyar, o'z yurtiga sadoqatli qilib tarbiyalash, yoshlarga Vatan tushunchasini teran anglab yetishishiga o'rgatish, vatanparvarlik – yuksak axloqiy tamoyil ekanligini ularning ongiga sindirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 - yil 19 - martdagi "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha muhim vazifalar" haqidagi nutqi. 2020 - y. 20 - mart
2. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" 2020 - y. 25 - yanvar №-19 - son
3. Sh.M. Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017 - y. – 488 - b.
4. Mirziyoev Sh.M. 1-oktyabr – O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan yo'llagan bayram tabrigi. <https://kun.uz/news/2017/09/29/>.
5. I.A.Maxmudov, Vatanparvarlik tarbiyasining dolzarb masalalari.– Qarshi. 2017 - y.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.- T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2-tom. 2001. 395-bet.
7. Erkayev A., Ma'naviyat millat nishoni.- T.: Ma'naviyat, 1997. 188- bet
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. - M.: Rus tili, 1-tom. 1981. 173- b.
9. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.- T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2-tom. 2001. 395- b.
10. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo'raev N. Vatan tuyg'usi.- T.: O'zbekiston, 1996.- 25-b

**NOFILOLOGIK YO‘NALISHLARDA KASBIY-PEDAGOGIK
TAYYORLASH JARAYONIDA CHET TILI VOSITALARI ORQALI
BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING MULOQOT KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISH**

Xasanov A. A. – Samarqand davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot kompetensiyaning mohiyati va strukturasi taalluqli bo‘lgan xorijiy va milliy tadqiqotlar tahlili, kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonini intensivlashtirish maqsadida mazkur tushunchani yanada aniq ta’riflash zaruratini ko‘rsatadi. Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida chet tilini o‘rganishning mazmuni nafaqat bilim va ko‘nikmalarni egallashda, balki o‘zini, hayotda o‘z o‘rnini topishda, bilimlar, tilga muhabbatga asoslangan, kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlarini rivojlantirishdan iborat ekanligini ko‘zda tutadi.

Kalit so‘zlar: muloqot kompetensiyasi, chet tili, bo‘ljak o‘qituvchi, dunyoqarash, ijtimoiy ong, pedagogika, bilim, ko‘nikma, kasbiy tayyorgarlik, madaniyatlararo hamkorlik, tilga oid tayyorgarlik, kasbiy ehtiyoj.

**РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПО НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИМ
НАПРАВЛЕНИЯМ**

**Хасанов А. А. - преподаватель Самаркандского государственного
университета**

Аннотация. Приведённый в данной статье анализ зарубежных и отечественных исследований значения и структуры коммуникативной компетенции подчеркивает необходимость более четкого определения этого понятия с целью интенсификации процесса профессионально-педагогической подготовки. Цель изучения иностранного языка в педагогическом вузе - не только получить знания и умения, но и найти себя, свое место в жизни, развить знания, языковые, профессионально важные личностные качества на основе любви к языку.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, иностранный язык, будущий учитель, мировоззрение, общественное сознание, педагогика, знание, умение, профессиональная подготовка, межкультурное сотрудничество, языковая подготовка, профессиональная потребность.

DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER THROUGH LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING IN NON-PHYLOGICAL DIRECTIONS

Khasanov A. A. – teacher of Samarkand state university

Annotation. This article analyzes foreign and national research on the nature and structure of communication competence and highlights the need for a clearer definition of this concept in order to intensify the process of vocational training. The purpose of learning a foreign language in pedagogical universities is not only to acquire knowledge and skills, but also to find oneself, one's place in life, knowledge, language-based, professionally important personality traits.

Key words: communicative competence, foreign language, future teacher, worldview, public consciousness, pedagogy, knowledge, skills, professional training, intercultural cooperation, language training, professional need.

Mamlakatlar va xalqlarni yaqinlashtirish, ularning o'zaro aloqalarini kuchaytirish jarayonlari – zamonaviy jamiyat rivojlanishining muhim qonuniyati hisoblanadi. Ta'lim tizimi hayotning boshqa sohalaridan ajralib qolmasdan, mazkur jarayonlarning ta'sirini o'zida aks ettirmoqda. U insonda dunyoqarashning yaxlitligini, ya'ni inson va olamning umumiyligini shakllantirishi va rivojlantirishi kerak (insonning tabiiy va ijtimoiy muhitdagi o'rni va rolini belgilash bilan). Milliy, umuminsoniy qadriyatlarni aniqlashga yo'nalgan mazkur jarayon asosida yangi ijtimoiy ong, yangi ilmiy fikrlash turi, insonlar o'rtasidagi yangi munosabatlarning shakllanishini ko'zda tutuvchi umuminsoniy g'oya yotadi. Mazkur g'oya ta'lim oldiga bevosita pedagoglarning kasbiy rivojlanishlariga mos vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy rivojlanishi madaniyatlar dialogi aspektida sifatli yangi ko'rsatkichlarga ega bo'lmoqda. O'zbekiston pedagogika fanining jahon ilmiy hamjamiyatiga kirib borishi chet tilini, uning uzluksiz ta'lim tizimidagi rolini o'rganishda tub o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalari nafaqat maxsus bilim va ko'nikmalarni egallaydigan, balki ijtimoiy va kasbiy munosabatlar tajribasini to'playdigan, ularda muayyan dunyoqarash, hayot ustanovkalari va qadriyatli yo'nalganliklar shakllanadigan muhim omil hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchi faoliyati va kasbiy tayyorgarligini tadqiq etuvchi ko'pgina ishlar mavjud (B.S.Abdullayeva, A.A.Abduqodirov, G.Abduraimova, Sh.Abduraimov, B.R.Adizov, N.N.Azizxodjayeva, S.Bazarova, U.Sh.Begimqulov, R.H.Djurayev, R.G.Isyanov, Sh.Q.Mardonov, A.Maxmudov, D.Mamatov, N.A.Muslimov, O.Musurmonova, U.N.Nishonaliyev, S.Nishonova, N.Ortiqov,

M.Ochilov, B.X.Rahimov, O'.Q.Tolipov, O.To'raqulov, U.To'raqulov, D.Sharipova, Sh.S.Sharipov, A.A.Xalikov, N.G'. Egamberdiyeva, M.Qodirovlar. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari tadqiqotchilari L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov, N.V.Kuzmina, Ye.N.Linov, I.Ya.Lerner, A.K.Markova, N.D.Nikandrov, S.L.Rubinshteyn, Yu.K. Babanskiy, Ye.P. Belozersev, Yu.K. Vasilyev, F.N. Gonobolin, V.I. Zagvyazinskiy, V.A. Kan-Kalik, Yu.N. Kulyutkin, M.I. Maxmutov, N.V. Nikandrov, V.A. Onishuk, Ye.K. Osipova, A.A. Orlov, V.G. Podzolkov, V.A. Slastenin, G.S. Suxobskaya, I.L. Fedotenko, N.A. Shaydenko).

Maktab va oliy ta'lim muassasasi ta'limining yangi konsepsiyalari, o'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash modellari ishlab chiqilmoqda va paydo bo'lmoqda.

Yevropa Ittifoqi bugungi kunda ixtiyoriy mutaxassis, jumladan o'qituvchi uchun zarur bo'lgan 5 ta asosiy kompetensiyalarni ajratadi: siyosiy va ijtimoiy; ko'p madaniyatli jamiyat hayotiga taalluqli bo'lgan kompetensiya; axborot jamiyatining yuzaga kelishi bilan bog'liq bo'lgan kompetensiya; butun hayot davomida o'qish qobiliyati va istagini amalga oshiruvchi kompetensiya; «ishda va ijtimoiy hayotda muhim bo'lgan og'zaki va yozma muloqotni egallashni belgilovchi kompetensiya.... Mazkur muloqot guruhiga borgan sari katta ahamiyatga ega bo'layotgan, bir necha tillarni bilish ham kiritiladi».

O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va rivojlanishi mazmunida ular alohida ahamiyatga ega bo'ladi, shu sababli oliy pedagogik ta'limning kadrlarning muloqot tayyorgarligi darajasi muammosiga murojaati bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Kasbiy va ijtimoiy hayotdagi muhim kompetensiyalaridan biri muloqot kompetensiyasi hisoblanib, bir tomondan shaxsning ijtimoiylashuviga ko'maklashadi va fuqarolarning shaxsiy ehtiyojlariga javob beradi, boshqa tomondan – jamiyatning professional kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Zamonaviy mutaxassis, jumladan o'qituvchi uchun faqatgina homo sapiens, «zakovatli inson» bo'lish yetarli emas, jamiyatning homo loquens, «so'zlashuvchi inson», aniqrog'i «muloqot qiluvchi inson»ga ehtiyoji ko'proq sezilmoqda.

Tildagi inson omiliga, nutq subyekti tomonidan til qanday foydalanilishiga qaratilgan ta'limning zamonaviy paradigmasi bevosita uning muloqot kompetensiyasiga bog'liqdir. O'z mohiyatiga ko'ra antropologik til nafaqat jamiyatning muloqot xizmat ko'rsatish pragmatik funksiyalarini bajaradi, balki insonning shaxs sifatida individual ifodalanishi usullaridan biri sifatida xizmat qilib, mazkur jamiyatning har bir a'zosini shakllantirish uchun ulkan imkoniyatga ham ega hisoblanadi.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalarini ijtimoiy qadriyatlarning butun tizimini ifodalaydigan jamiyatning soʻnologik modeli sifatida qarash mumkin.

Pedagogning muloqot kompetensiyasi darajasi jamiyatning ijtimoiy-psixologik muhitini, jamiyat ma'naviyatining holatini, kasbiy faoliyat muvaffaqiyatini aks ettiradi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida kasbiy rivojlanish jarayonida mazkur kompetensiya o'quv-tarbiya jarayoni subyektlarining roli va shaxslararo o'zaro aloqalari tizimlarini boshqarishni ta'minlaydi.

Pedagogik kasb pedagogdan nutqiy amallarda o'zini-o'zi ifodalashni, nutqiy ta'sir etish instrumentlarini egallashni talab etadi, o'z nutqi orqali bilish va muloqot usuli sifatida tilga munosabatni amalga oshiradi. Madaniyatlararo hamkorlik va baynalminal aloqa vositalarining rivojlanishi bilan chet tilini amaliy egallaganlikning ahamiyati oshdi, uni egallash darajasiga xalqaro talablarga yo'nalganlik ortdi. Chet tili vositalari bilan ta'lim berish o'quvchilarni madaniyatlar dialogiga jalb etish, umuminsoniy madaniyatlar rivojida milliy madaniyat yutuqlari bilan tanishtirish, ona tili va madaniyatning boshqa til madaniyati ifodasidagi rolini anglashni nazarda tutadi. Ammo, amaliyot ko'rsatishicha, maktab va oliy ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzluksizlik o'rnatilmagan, oliy ta'lim muassasalarining birinchi kursida chet tilini o'rganish alfavitni o'zlashtirishdan boshlanadi. Bu bir qator sabablar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida, o'quvchilarning tilga oid tayyorgarliklarini bir xil emasligi, umumiy madaniyat va ta'limning turli darajasi mavjud bo'lib, bu o'z navbatida talabalarning muloqot kompetensiyalari darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ularning kasbiy rivojlanishlari jarayonini sekinlashtiradi.

Ma'lumki, oliy ta'limda chet tillarini o'rganish yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi hisoblansada, uning umumiy konsepsiyasiga nisbatan bahslar hamon to'xtamagan.

Zamonaviy maktabda muloqot kompetensiyaning yuqori darajasiga ega bo'lgan, umumiy va kasbiy madaniyatning tashuvchisi va subyekti hisoblangan, murakkab ijtimoiy-madaniy sharoitlarda erkin ishlaydigan, o'quvchilarning shaxsiy milliy madaniyatini anglashlariga ko'maklashish orqali, ularning jahon madaniyatiga integratsiyasiga ko'maklashuvchi ijodiy pedagog zarurdir.

Zamonaviy "tipik" o'qituvchining darajasi ortib borayotgan talablarga javob bermaydi, mavjud kasbiy rivojlanish tizimining ko'p sonli o'zgarishlari esa bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarliklarini sifatli yaxshilanishiga olib kelmaydi.

Pedagog muloqot kompetensiyasining past darajasi sababli jahon madaniyati mazmunidan tashqarida bo'lib, o'zining madaniy-ijodiy rolini, o'quvchilarning ijtimoiy-ahamiyatli ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga yo'naltirib, madaniyatlar dialogiga undovchi, maktabda ta'limiy va tarbiyaviy muhitni yaratishda amalga oshiradi. O'qituvchilarni tayyorlash amaliyoti pedagogik oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari muloqot kompetensiyasining yetarli darajasiga ega emasliklarini ko'rsatadi. Tajriba-sinov ishlari doirasida olingan anketa, suhbat, kuzatuv natijalari o'qituvchilar chet tilida erkin muloqot qilishni, pedagogik hamjamiyatdagi kasbiy

aloqalarni kengaytirish uchun, uni fanlararo integrasiyani amalga oshirishda o‘z kasbiy faoliyatlarida qo‘llashni istashlari to‘g‘risida ta’kidlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari, pedagogik oliy ta’lim muassasasi talabalarining shaxslararo bilish qonunlari, muloqot texnologiyalari, kasbiy-pedagogik (jumladan nutqiy) axloqni o‘zlashtirish istagi va intilishida ifodalanuvchi, ular chet tilini o‘rganish orqali muloqot kompetensiya shakllanganligi darajasini oshirish ehtiyojini his qilishlari to‘g‘risida guvohlik beradi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, bugungi kunda chet tilini o‘rganishga, chet tilini egallagan va kasbiy kompetentlikning shakllanganligini talab etuvchi, muloqot kompetensiyasining yuqori darajasiga ega bo‘lgan fan o‘qituvchilariga haqiqiy ehtiyoj mavjud. Shu sababli nofilologik fakultetlarda muloqot kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalasiga taalluqli nazariya va amaliyotning yetarli ishlab chiqilmaganligi, pedagogik oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy-pedagogik tayyorgarliklari jarayonida chet tilining rolga e’tibor qaratilmaganligi bilan tushuntiriladi.

Mazkur muammo bo‘yicha ko‘p bo‘lmagan nashrlar tadqiq etilayotgan muammoning to‘liq ochib bermaydi, «Chet tili» kursining namunaviy dasturlarining mazmunli qismi bo‘lajak pedagoglarning shaxsiy, kasbiy ehtiyojlariga mos kelmaydi. Pedagogik oliy ta’lim muassasalari nofilologik fakultetlarida muloqot kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida, chet tilini o‘qitishning mazmuni, shakllari va metodlarini modernizatsiyalash zaruratini va mazkur masalaning nazariy hamda amaliy darajalarda yetarli ishlab chiqilmaganligini e’tiborga olib, muloqot kompetensiyasini pedagogik oliy ta’lim muassasalarida talabalarni kasbiy-pedagogik rivojlanishlarining zaruriy elementi sifatida, chet tilini o‘rganishni esa – uni amalga oshirish vositasi sifatida qarash lozim deb hisoblaymiz. Zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlarni o‘rganish chet tili vositalari bilan bo‘lajak o‘qituvchining, muloqot kompetentligini shakllantirish masalasini hal etishga ayrim urinishlar mavjudligi to‘g‘risida guvohlik qiladi, ammo bu faqatgina filologik fakultetlar bitiruvchilariga taalluqlidir. Nofilologik fakultetlarda kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonida chet tili vositalari bilan bo‘lajak o‘qituvchining muloqot kompetensiyasini rivojlantirish muammosini o‘rganuvchi maxsus tadqiqotlarni uchratmadik.

Muloqot kompetensiyaning mohiyati va strukturasi taalluqli bo‘lgan xorijiy va milliy tadqiqotlar tahlili, kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonini intensivatsiyalash maqsadida mazkur tushunchani yanada aniq ta’riflash zaruratini ko‘rsatadi. Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida chet tilini o‘rganishning mazmuni nafaqat bilim va ko‘nikmalarni egallashda, balki o‘zini, hayotda o‘z o‘rnini topishda, bilimlar, tilga muhabbatga asoslangan, kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishlardagi akademik litseylarda matematika o‘qitish misolida). Ped.fan.dokt...diss. avtoref.
2. Абдуллаева Ю.Н. Коммуникативная методика обучения иностранным языкам и зарубежный педагогический опыт. –Самарканд, 2001.
3. Антропова Л.Г. Совершенствование коммуникативной компетентности учителя на основе творческой рефлексии (в условиях дополнительного образования): Дис. ...канд. пед. наук / Л.Г.Антропова. – Челябинск, 1999. -167 с.
4. Ахмедова Н.М. Научные основы построения концепции непрерывной лингвометодической подготовки преподавателя иностранного языка на основе интегративного подхода. Uzluksiz ta’lim ilmiy-uslubiy jurnal. №1 T.: 2018, b.105-111.
5. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. // ped.fan.dokt. ilmiy dar.uchun diss.. -T.: 2007. - 305 b.
6. Безукладников К.Е. Формирование лингводидактических компетенций будущего учителя иностранного языка: Монография / К.Е.Безукладников. – Пермь: Изд. ПГПУ, 2008. – 270с.
7. Булыгина М.В. Педагогические условия развития культурологической компетенции при обучении иностранному языку: Дис. ... канд. Пед. наук / М.В. Булыгина. – Екатеринбург, 1997, -152с.
8. Гнусарёва Н. Формирование профессиональной компетентности будущего педагога иностранных языков. Uzluksiz ta’lim tizimida o‘qituvchilarni sociolingvistik-pedagogik kompetentligini rivojlantirish muammolari va istiqbollari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, Toshkent, 2013yil. 211-212-betlar.
9. Gulyamova M.X. Ingliz tilini o‘qitishda talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv//:Avtoref. dis. (PhD)ped nauk//Gulyamova M.X. – T.: 2019
10. Jalolov J. “Chet tili o‘qitish metodikasi” T.,- 1996y.
11. Inoyatov U.I. Zamonaviy elektron didaktik vositalarni yaratish, ta’lim jarayonida axborot-kommunikasion texnologiyalarni qo‘llash dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo// Zamonaviy uzluksiz ta’lim muammolari: innovasiya va istiqbollari// xalqaro ilmiy konferensiya T.: 27 aprel, 2018 yil.
12. Kuckartz, Udo / Dresing, Thorsten / Rädiker, Stefan / Stefer, Claus F. (2008). Qualitative Yevaluation – Der Yeinstiyeg in diye Praxis. Wiyesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
13. Lamnek, Sigfried (2005). Qualitative Sozialforschung. Lehrbuch. 4.

Aufl. Basel: Beltz.

14. Muslimov N.A. “Tinglovchilarning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari”. Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarini takomillashtirish mazmuni va ilg’or xorijiy tajribalar. Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. 14-15 oktyabr, -Tashkent, “Sano- standart” nashriyot, 2016. 10-12b.

15. Thuc-Lan TRAN (Magister Artium) / Der kommunikative Fremdsprachenunterricht und Lern und Lerntraditionen am Beispiel des Deutschen als Fremdsprache Unterrichts in Vjetnam / Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doctor philosophiae (Dr.phil.) / vorgelegt dem Rat der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena /München, den 12.Januar 2009

**MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI ESTETIK
TARBIYASINI YUKSALTIRISHDA O‘ZBEK PROFESSIONAL RAQSI
ASOSCHILARI BILAN TANISHTIRISHNING AHAMIYATI**

**Karimova D. A. - Toshkent Davlat Pedagogika universiteti dotsenti
Abdullayeva I. - Toshkent Davlat Pedagogika universiteti talabasi**

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida, musiqa tinglash faoliyati orqali o‘quvchilarni estetik tarbiyasini yuksaltirishda o‘zbek professional raqsi asoschilari bilan tanishtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, tovush, tembr, ritm, lad, garmoniya, raqs san’ati, musiqa madaniyati, raqs maktablari.

**ЗНАЧЕНИЕ ЗНАКОМСТВА С ОСНОВОПОЛОЖНИКАМИ
УЗБЕКСКОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТАНЦА В
СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ**

**Каримова Д. А. - доцент Ташкентского государственного
педагогического университета
Абдуллаева И. - студент Ташкентского государственного
педагогического университета**

Аннотация. В статье даны рекомендации по знакомству учащихся с основателями профессионального танца в Узбекистане на уроках

музыкальной культуры общеобразовательной школы с целью повышения уровня их эстетического воспитания посредством учебной деятельности – слушания музыки.

Ключивые слова: музыка, звук, тембр, ритм, лад, гармония, искусство танца, музыкальная культура, школы танца.

THE IMPORTANCE OF KNOWING THE FOUNDERS OF UZBEK PROFESSIONAL DANCE IN IMPROVING THE AESTHETIC EDUCATION OF STUDENTS IN MUSIC CULTURE LESSONS

Karimova D. A. - associate professor of Tashkent shtate Pedagogikal University

Abdullaeva I. - student of Tashkent State Pedagogical University

Annation. The article provides recommendations for introducing students to the founders of professional dance in Uzbekistan at the music culture lessons of a secondary school in order to increase the level of their aesthetic education through educational activities – listening to music.

Key words: music, sound, timbre, harmony, dance art, musical culture, and dance school.

Jamiyatimizning taraqqiyotini yuksaltirishning iqtisodiy va siyosiy omillari singari o‘ta zarur bo‘lgan yana bir muhim asosi borki, usiz mustaqillikni mustahkamlash, ko‘zlangan ozod va obod Vatan, erkin va farovon jamiyat qurishga erishish mumkin emas. Bu musiqa san‘atidir. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi va ma‘naviy dunyoqarashini shakllantiradi. Musiqa san‘ati insonning mehnat jarayoni va borliqdan olgan hissiy taassurotlari bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan. Bu san‘at dastlab qo‘shiq va so‘z bilan bog‘liq bo‘lib, keyinchalik mustaqil san‘at turiga aylangan. Ritmika-kuylanadigan yoki tinglanadigan kuyning sur‘ati, usulini o‘rgatadi. Ritmsiz kuy bo‘lmaydi. Shuning uchun biror bir kuy noto‘g‘ri ritmda ijro etilsa, musiqiy asar o‘z shaklini yo‘qotadi. Darslarda amaliy mashqlar jarayonida musiqiy asarga xos ritmik harakatlar yoki raqs elementlari bajariladi.

Raqs asrlar davomida takomillashib, barqaror shakllarga ega bo‘la borgan. Ijrochining libosi raqs obrazlariga aniqlik bergan. Har bir xalqning raqs an‘analari, ijro uslubi, plastik tasviriy vositalari bo‘lib, ular tarixiy, ijtimoiy va geografik sharoitlar ta‘sirida tarkib topib rivojlangan. O‘zbek raqslari mazmunini ifodalashda ijrochilar tepki, qarsak, zangdan ham foydalanganlar. Ayrim raqslar ro‘mol, piyola, qadah kabi buyum bilan ijro etilgan, ba‘zan ijrochi xalq cholg‘u asboblari (qayroq, doira, nog‘ora va h.k.) da o‘ziga o‘zi jo‘r bo‘lgan. Markaziy Osiyo, jumladan,

O‘zbekiston hududida topilgan qoya tosh tasvirlari arxeologik topilmalar bu yerda raqs juda qadimiyligidan guvohlik beradi [1].

Zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto» davridayoq raqs san’ati shakllanib, xalq va professional raqs – ikki yo‘nalishda rivojlanishga kirishgani haqida tarxiiy ma’lumotlar bor. Shuningdek, turli taraqqiyot bosqichlarida yurtimizda raqs va o‘yinlar bir-biriga ta’sir ko‘rsatishi natijasida «Beshqarsak», «Katta o‘yin», «Lazgi», «Kema o‘yin», «Ashshadaroz» kabi qadimiy o‘yinlar vujudga kelgan. XX asrga kelib raqs san’ati Buxoro raqsi, Xorazm raqsi, Farg‘ona raqsi yo‘nalishida shakllanib, zamonaviy sahna talablari asosida qayta ishlangan sahnaviy xalq raqsi sifatida rivojlandi. Mazkur yo‘nalishlarning har biri asr davomida bir necha tarixiy bosqichni bosib o‘tib, o‘z shakli, mazmuniga ega bo‘ldi. Bir qator davlat va xalq raqs jamoalari jahonga tanildi. Bunda Hamdamxon, Yusufjon qiziq Shakarjonov, Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboeva, Gavhar Rahimova, Roziya Karimova, Qunduz Mirkarimova, Karim Rahimov, Qodir Mo‘minov, Ma‘mura Ergasheva, Yulduz Ismatova, Shokir Ahmedov, Gavhar Matyoqubova, Rushana Sultonova va Dilafro‘z Jabborova, Qizlarxon Do‘stmuhamedova, Malika Ahmedova kabi raqs ustalarining xizmati katta bo‘lgan. Mustaqillik yillarida o‘zbek milliy raqs san’atini rivojlantirish borasida bir qator xayrli ishlar amalga oshirildi. Sohani rivojlantirishga qaratilgan me‘yoriy hujjatlar qabul qilinib, Milliy raqs va xoreografiya oliy maktabi faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Bu kabi amaliy ishlar ayni paytda ham davom ettirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2017-yil 15-fevraldagi “Madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4956-sonli farmoni 4-bandiga asosan «O‘zbeknavo» estrada birlashmasi va «O‘zbekraqs» milliy raqs birlashmasi negizida «O‘zbekkonsert» davlat muassasasi tashkil etilib, Muassasa tarkibida yangi bo‘lim – Raqs va xoreografiya san’ati faoliyatini rivojlantirish va tashkil etish bo‘limi faoliyati yo‘lga qo‘yildi [2].

Ko‘p asrlik boy va betakror madaniyatimizning ajralmas qismi bo‘lgan milliy raqs san’atining xalqimiz ma’naviyati, badiiy-estetik qarashlarini yuksaltirish, yosh avlodni milliy qadriyat va an‘analarimizga hurmat, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash borasidagi o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu esa ushbu raqs san’atini bugungi kunda jamiyatimiz hayotining barcha sohalarida ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlarga mos holda rivojlantirish, milliy raqsning turli yo‘nalish va namunalarini, mamlakatimizning turli mintaqalarida shakllangan mumtoz raqs maktablarini qayta tiklash va kelajak avlodlarga bezavol yetkazish hamda bu boradagi ta’lim-tarbiya, targ‘ibot ishlarini kuchaytirishni taqozo etmoqda.

Umumiy o‘rta ta’limning Musiqa madaniyati milliy o‘quv dasturida berilgan mavzularni o‘zlashtirish orqali o‘quvchilarni ma’naviy, badiiy, axloqiy madaniyatini

rivojlantirib, ijodiy mahorat, badiiy-estetik didini o‘stirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va hayotiy ko‘nikmalar rivojlantiriladi[3]. Musiqiy tarbiyaning asosiy vositalaridan biri ritmik harakatlar (raqs) san’ati hisoblanadi. Raqs san’atining alohida o‘ziga hos bir turidir. Ana shu o‘ziga hoslik ritmik harakatlar bilan musiqa kuyning tarkibiy ravishda qo‘shilib ketishida o‘z ifodasini topadi [4].

Musiqauning estetik tarbiyadagi roli falsafa, musiqashuoslik va pedagogikaga doir adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan. Musiqa san’ati tizimining murakkabligi va uning inson ongiga ta’sirining ko‘p qirraligidadir. Yosh avlodni kamol toptirishda musiqa san’atining tarbiyaviy jihatlari kattadir.

O‘zbek musiqasining tarixi juda ko‘hna bo‘lib, u insoniyatning shakllanishi jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir. Musiqa san’ati jamiyatning uzoq tarixiy davrlar davomida shakllangan ijtimoiy fikri, g‘oyalari, dunyoqarashi mahsulidir. Musiqa o‘zini qator jihatlari bilan o‘quvchi-yoshlarda go‘zallikni idrok etishni, zavqlanishni, estetik his-hayajonni, estetik did, estetik mulohaza, ashulachilik san’ati, uning tizimidagi elementlardan biri bo‘lishi juda katta ta’sir doirasiga ega. Musiqa san’ati kuy, usul, zarb kabi qator musiqiy vositalar orqali mazmuni ifodalab, davlat, millat, irqni ajratmay insoniyatga yaqindan xizmat qilib, tarixda xalqning aql farosati estetik hissi, qayg‘u - shodligi, pok muhabbati va orzu-armonlarini ifodalagan. Ularni ma’naviy-estetik baholash va estetik ongni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etgan.

“Musiqa madaniyati” darslarida raqs san’atining estetik tarbiyaviy vazifasi – o‘quvchi yoshlar ma’naviyatiga qaratilgan bo‘lib, ular dunyoqarashini shakllantirish, ruhiy holati, ahloqiy qiyofasi, estetik qiziqishi va tafakurini kengaytirishda chuqur ta’sir ko‘rsata olishdan iborat [5]. O‘quvchining estetik tafakkuri ko‘proq u qaysi janrdagi san’at asarlarining muhlisi ekanligi, o‘z qalbi, irodasi, ish harakati, ijtimoiy orzusi qandayligini o‘ylab, o‘z -o‘zini chamalab bilishida namoyon bo‘ladi. Bunda tarbiya tiniq obrazlar vositasi orqali olib boriladi. Bu hamma vaqt kuchli hayajon va ta’sirlanish hissini uyg‘otadi.

Raqs harakatlari o‘quvchilarni idrokini o‘stirishga va o‘quvchilarni estetik tuyg‘usini rivojlantirishga, san’atga qiziqishini, musiqauning estetik qiymatini tushuntirishni, estetik baho va san’atni tushunish saviyasini, estetik didini yuqori ko‘tarib, qalb go‘zalligi va estetik turmush saviyasini oshiradi. Shu jihatdan olganda, musiqa estetik tarbiyaning samarali vositasi bo‘lib, faqat raqs san’ati ta’siridagina vujudga kelmaydi. U har taraflama ta’sir tufayli borliqqa keladi. U turmushning hayot maktabidan, jamoat hayotidan, moddiy va ma’naviy faravonligidan, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy sharoiti, ilm-fan, ahloqiy muhit ta’siri, boshqa halqlarning o‘zaro ta’siri va milliy an’analarining ta’siridan kelib chiqqan holda shakllanadi.

Musiqqa san'ati ijtimoiy ma'naviyatni o'zgartirish, kishilarni ittifoqlashtirish va safarbar qilishida muhim rol o'ynaydi. Dunyoni anglash, xalqni tarbiyalash - san'atning realistik xarakteri xalqparvarlik, yaratuvchanlik kabi munosabatlarni yaxshilash bilan belgilanadi. Shu o'rinda Asafevning «...musiqqa - bu ham san'at, ham fan, ham til, ham o'yin» [6]. – degan so'zlarini eslash maqsadga muvofiqdir. “Ta'lim to'g'risidagi” qonunda fikrlar berishdan maqsad shuki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim olayotgan har bir bolani uquvini o'sishi, qobiliyati, tafakkuri, iste'dodi, qanday bo'lishidan qat'iy nazar, ta'lim tarbiya beruvchi o'qituvchini, ustozni e'tiborida bo'lishi kerak.

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini islox qilish, xodimlarning yangi avlodini yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, hayotga mustaqil moslashish ko'nikmalarini, hamda istiqbol rejalarini belgilash va hal etish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Mazkur vazifalarni bajarishda “Musiqqa madaniyati” darslari alohida ahamiyat kasb etadi [7].

Ta'lim tarbiya ishlarini olib borishda endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlar o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishi o'zlariga bog'liq ekanligini anglab yetishlari kerak [8]. Yurtimizdan buyuk allomalar, davlat arboblari, donishmandlar, shoiru yozuvchilarning yetishib jahon miqyosidan tan olganligi ham o'lkamizda ta'lim- tarbiyaga doimiy e'tibor berilganligi va uning asosiy o'rinlardan biriga qo'yilganligidandir [9].

Mustaqil respublikaning xalq ta'limini yanada takomillashtirish jarayonida umumiy o'rta mta'lim maktablaridagi musiqqa madaniyati darslarida ham yosh avlodni nafaqat tarbiyasini har tomonlama takomillashtirishda, ularda ma'naviy, oliyjanob fazilatlarini kamol toptirishda raqs san'ati katta ahamiyatga egadir. “Ta'lim to'g'risidagi” qonunda yosh avlodga tarbiya berishda aniq maqsadli hamda ijtimoiy –tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, manaviy axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan fikrlar berilgan [10]. Keyingi yillarda mamlakatimizda qadimiy va boy madaniy merosimiz, milliy o'zligimiz, betakror qadriyat va an'alarimiz, madaniyat va san'atimizni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xalqimizning ma'naviy saviyasi va estetik tarbiyasini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan raqs san'atini har tomonlama rivojlantirish, yosh avlodni milliy va jahon raqs san'atining namunalaridan keng bahramand etilmoqda. Har bir xalqning qadimdan shakllanib kelayotgan o'z raqs san'ati va shu raqslarni ifodalovchi kuylari bor. O'zbek xalq raqslari ham keng ommalashgan bo'lib, milliy kiyimlar bilan badiiy obrazlar yaratilgan. Jumladan:”Dilxiroj”, “Qari navo”, “Zang”, “Duchava” kabi raqs kuylari bilan boshlang'ich sinflarda tanishtiriladi o'rta sinf o'quvchilari esa O'zbekiston hududida hozirgi kunda o'ziga xos mavzusi, doira

zarblari va dilrabo ohanglariga ega bo'lgan 5ta raqs maktabi (“O‘zbek raqs maktablari”) bilan tanishtiriladi. Unda *Farg‘ona –Toshkent raqs maktabi*, Xorazm raqs maktabi, Buxoro raqs maktabi, Qoraqolpoq raqs maktablari va Surxondaryo-Qashqadaryo raqs maktablari orqali O‘zbekistonda raqs san’atining shakllanishiga asos slogan va tan olingan raqs ustalari va ustozlar: Yusufjon qiziq Shakarjonov, Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboyeva, Isoxor Oqilov, Galiya Izmailova, Yelizavetta Petrosova, Qunduz Mirkarimova, Roziya Karimovalardir [10].

XX asrning 2-yarmidan boshlab Muhammadjon Mirzayev, Baxtiyor Aliyev, Mustafo Bafoyev va boshqa bastakorlarning yangi kuy-ohanglari asosida o‘zbek raqs san’ati rivoj topdi. Bunga Mukarrama Turg'unboyeva, Qunduz Mirkarimova, Yulduz Ismatova kabilarning sahnalashtirgan raqslari misol bo‘la oladi. O‘quvchilarni mana shunday san’atdagi yuksak badiiylik bilan tanishtirish lozim. “Raqs san’ati”ning kuy va sahnalashtirilgan raqslari o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va musiqiy didini o‘stiradi, ko‘p sonli savodxon tinglovchilarni tarbiyalaydi [11].

Buning uchun musiqa tinglovchilarini bolaligidan musiqani tushunishga va uni eshitishga o‘rgatish kerak. O‘qituvchi tinglanayotgan raqsona musiqiy asar mazmuni orqali o‘quvchilarga ahloqiy-estetik tarbiya byerishga ham jiddiy ahamiyat qaratishi lozim.

Musiqa tinglashga o‘rgatishda o‘qituvchi oldiga qo‘yiladigan vazifalar:

- musiqa san’atiga havas uyg‘otish, musiqa tinglash va amaliy vositalar orqali qiziqtirish, bolalarda musiqiy ehtiyojini kuchaytirish, o‘quvchilarda (savol javob, suhbatlar orqali) badiiy taasurotlarni to‘plab borish.

Buning uchun:

1. Tinglanayotgan asarni oddiy musiqiy pedagogik tahlil etish.
2. Tinglashda oddiy musiqa tyerminlarini va atamalarini qo‘llab borish.
3. Kuyning oddiy tuzilishi, uning ifoda vositalari, ritmik tuzilishlariga qarab chapak chalish, raqs harakatlarini bajarish va kuylashga o‘rgatish.
4. Musiqa ijodkorlari, ijrochilar, cholg‘u asboblari turlari bilan tanishtirish.

Shuningdek:

1. Musiqa janrlarini bilish (raqs, balet, opyera va boshqalar)
2. Asarning tuzilishini bilish (bandli, 2 qismli yoki 3 qismli)
3. Kompozitorlarning hayoti va ijodini bilish.
4. Musiqiy nutqni elementlarini bilish (haraktyeri, tempi, dinamikasi, musiqiy ifoda vositalari va boshqalar).
5. Musiqiy estetik ma’lumotlarni bilish (tinglash madaniyati).

O‘quvchilar 1-sinfdanoq musiqada mazmun borligini, u kishilarning hayotini aks ettirishini bilishlari lozim. Shuningek, musiqada shakl borligini

tasavvur etishlari kyerak. O'quvchilarning musiqiy didini tarbiyalashda o'qituvchining mahorati muhim rol o'ynaydi.

Musiqqa tinglash 4 etapda olib boriladi.

1. Asarni tushunish uchun bolalar diqqatini jamlash va asar haqida o'qituvchining kirish so'zi. 2. O'qituvchi ijrosida yoki audio yozuvida musiqiy asarni tinglash.

3. Asarni suhbat yo'li bilan musiqiy badiiy jihatdan oddiy tahlil etish va chorak mavzusini yoritish.

4. Asarni to'liq qayta tinglash, so'ng asar haqida bolalarning umumiy taasurotlari yuzasidan yakuniy suhbat o'tkazish. Musiqqa madaniyati darsiga O'quvchilarning bo'lgan qiziqishlarini o'stirish uchun dars samaradorligini oshirish, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda darslarni to'g'ri tashkil etish, tinglash madaniyati va raqs asoschilari mavzularini nazariy va amaliy bilimlarini chuqurroq egallash o'zining ijobiy natijalarni byeradi

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 4 fevraldagi "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4584 Qarori

2. Umumiy o'rta ta'limning musiqqa madaniyati milliy o'quv dastur loyihasi. T.2021

3. G.Sharipova, Musiqqa o'qitish metodikasi. T.Turon-Iqbol 2019

4. D.Soipova, Musiqqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. T.UzDK 2019

5. Астафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Л.: Госуд. муз. изд., 1973г., -24 с

6. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. 2020- yil.

7. G.M.Sharipova. Musiqqa o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T. «Turon», 2006-yil.

8. O.Xasanboyeva, J.Xasanboyev, N.Xomidov Pedagogika tarixi. T. Nizomiy nomidagi TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI 2004-y.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Raqs san'ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish" chora-tadbirlari to'g'risida

10. A.Mansurov, D.A.Karimova Musiqqa 5- sinf uchun darslik. T.G'ofur G'ulom nashriyoti 2020- yil.

11. D.A.Karimova Musiqiy pedagogik mahorat asoslari. T.Moliya iqtisod. 2008-yil.

**PAHLAVON MAHMUD MAQBARASIDAGI BEZAKLARNING TARIXIY-
IJODIY MAZMUNINI O‘QUVCHILARGA YETKAZISH**

**Bulatov S. S.-Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlar
doktori, proffesor**

Saipova M. S. - Toshkent arxitektura-qurilish instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xivada joylashgan Pahlavon Mahmud maqbarasining bezaklarini ifodalanilishini mantiqiy yechimi haqida bayon etilgan. Bu bezak orqali Pahlavon Mahmudni Vataniga, xalqiga fidoiy inson bo‘lib o‘tganligi haqida g‘oya bayon etilgan.

Kalit so‘zi: Pahlavon Mahmud, maqbara, qal’a, ramziylik, tizimli yondashuv, devoriy kema, devoriy bulbul, ramziy bezak, go‘rxona, xonaqoh, Puryoyvalik, ruboiy, mehrob, oygul.

**ДОВЕДЕНИЕ ДО УЧЕНИКОВ ИСТОРИКО-ТВОРЧЕСКОГО
СОДЕРЖАНИЯ УБРАНСТВА МАВЗОЛЕЯ ПАХЛАВОН МАХМУД**

**Булатов С. С. - доктор педагогических наук, профессор Ташкентского
государственного педагогического университета**

**Саипова М. С. - докторант Ташкентского архитектурно-строительного
института**

Аннотация. В статье описывается логическое решение выразительности убранства хивинского мавзолея Пахлавон Махмуд. В этом орнаменте была выражена идея о том, что Пахлавон Махмуд был человеком, преданным своей Родине и народу.

Ключевые слова: Пахлавон Махмуд, мавзолей, замок, символика, системный подход, пристенный корабль, настенный соловей, символическое убранство, гробница, ханака, Пурёйвалый, рубай, алтарь, айгуль.

**CONVEYING THE HISTORICAL AND CREATIVE CONTENT OF THE
DECORATION OF THE MAUSOLEUM OF PAHLAVON MAHMUD TO
READERS**

**Bulatov S. S- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Tashkent
State Pedagogical University**

**Saipova M. S. - doctoral student of Tashkent Institute of Architecture and Civil
Engineering**

Annotation. This article describes the logical solution to the representation of the decorations of the Pahlavon Mahmud Mausoleum in Khiva. Through this ornament, the idea that Pahlavon Mahmud became a man devoted to his homeland and people, was expressed.

Keywords: Pahlavon Mahmud, mausoleum, castle, symbolism, systematic approach, wall ship, wall bulbul, symbolic decoration, cemetery, khanaqah, Puroyvalik, rubai, altar, aigul.

Bugungi kunda dunyo miqyosida tarixiy yodgorliklarni saqlash, ta'mirlash va qayta qurish, me'moriy-badiiy qiymatgga ega bo'lgan obidalardan samarali foydalanish dolzarb hisoblanadi. Hozirda o'rta asrlar yodgorliklari me'moriy yechimlari va bezaklaridagi ramziy ifodalarining mazmun va mohiyatini, mantiqiy, falsafiy, astrologik tomonlarini yoritishga ehtiyoj va qiziqish tobora ortib bormoqda. Bu borada BMT, YUNESKO, IKOMOS kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan madaniy va tabiiy merosni asrash bo'yicha Butunjahon konvensiyasining qabul qilinishi yodgorliklarni saqlash va ta'mirlash choralari ko'rish ishlari rivojiga jiddiy turtki bo'lmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi va tarixiy obidalarni tiklash bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Mamlakatimizni jadal rivojlantirishga qaratilgan Harakatlar strategiyasida shaharsozlik va me'morchilikni yanada takomillashtirish, me'moriy yodgorliklar bezaklarini saqlash va ulardan oqilona foydalanish borasidagi muammolarni hal etish chora-tadbirlari belgilangan. "Yurtimizdagi tarixiy obidalarni saqlash va ta'mirlash, buyuk ajdodlarimizning qadamjolarini obod etish bo'yicha oldimizda hali qanchadan-qancha vazifalar turibdi". Zero, ular o'zida davrlar, zamonlar o'tishi bilan boyib, rivojlanib kelgan ulkan falsafiy mazmuni aks ettiradi. Bezaklardagi ramziy merosni o'rganish nafaqat me'moriy yodgorliklardagi naqshlarni qayta tiklash, sayyohlik imkoniyatlarini oshirish, balki ushbu merosni zamonaviy arxitekturaga joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini yaratish hamda me'moriy yodgorliklar kompozitsiyasi va ularning badiiy bezaklarini falsafiy mushohada qilishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir [1].

Xiva – O'zbekistonning qadimgi shaharlaridan biri. Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, shahar mil.av. V asrda barpo etilgan. Uning nomi shaharning qadimiy qismida joylashgan *Xivaq (Xeyvaq) qudug'i* bilan bog'liq. Ba'zi tadqiqotchilar shahar nomini xorazmiy tiliga yaqin bo'lgan qadimgi osetin tilidagi "*Xiauv*" – *qal'a* so'zidan, boshqalari bu atamani antik davrdan Xiva hududidan oqib o'tgan *Xeykaniq* (hozirgi Polvonyop) kanalining o'zgartirilgan (*Xeykaniq-Xeyvaniq-Xeyvaq-Xeva-Xiva*) nomidan kelib chiqqan deyдилar [2]. Xorazmlik tarixchi, solnomachi Xudoyberdi Qo'shmuhammad o'zining 1831-yilda yozgan

“Dili G‘aroyib” asarida Xorazmning qadimgi shaharlarini nomma-nom sanar ekan, “Bu mamlakatning yana bir qal’asi - Qal’a Ramldir. Bu qal’aga Som ibn Nuh asos solgan bo’lib, u hozirgi Xivaq nomi ila mashhurdir” deydi.

Xiva dastlab agrarhunarmand shahar sifatida rivojlandi. Mil. av. II asrda Xivaning katta qismi qum ostida qolgach, aholi shaharni tark etdi. Ichan qal’a devorlari vayron bo’ldi. Mil. boshlarida shaharda hayot yana tiklana boshladi. Qal’a devorining g‘arbiy qismida ark bunyod etildi. I-III asrlarda (Kushonlar davri) Xiva Ichan qal’a devorlari tashqarisidan qalin g‘ishtin devor bilan mustahkamlandi, natijada shahar devori qalinligi 7,5- 9 m. ga yetdi.

Arxeologik tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, mil. IV-V asrlarda shaharni yana qum bosgan. VI-VIII asrlarda Xiva qayta tiklana boshladi. Xiva hududida zamindorlarning dastlabki ko‘shklari paydo bo‘la boshladi. Ichan qal’ada shunday ko‘shklardan 2 tasi topilgan.

Pahlavon Mahmud, Puryoyvaliy, Qitoli-shoir va mutafakkir. Futuvvat-juvonmardlik guruhining ulug‘ peshvolaridan biri. Fors tilida ijod qilgan. Po‘stindo‘zlik, telpakdo‘zlik bilan shug‘ullangan. Hindiston va Eronda polvonlikda dong taratgan. Shunga ko‘ra, Pahlavon Mahmud deb atalgan. Pahlavon Mahmud majmuasi, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Polvon ota maqbarasi-Xivadagi me‘moriy yodgorlik (1810-1913). Maqbara majmuasining umumiy hajmi 50x30 m bo‘lib, dastlab Pahlavon Mahmud qabri ustiga 1664- yilda mo‘jaz sinchkori imorat qurilgan. Darvozaxona eshigidagi yozuvga ko‘ra, Pahlavon Mahmud majmuasining qurilish sanasi 1701-yilda Shohniyoixon qurdirgan vaqtdan hisoblanadi. 1825-35 yillarda uning o‘rnida g‘ishtin toqu ravoqli serhasham maqbara (17,5x25,5 m), ziyoratxona (9x9 m) va xonaqoh (4x4 m) qad ko‘targan. Keyinroq Xiva xonlari (Abulg‘ozixon, 1643-63; Shohniyoixon, 1695-1702; Muhammad Rahimxon I, 1807-26; Temurg‘ozixon, 1857-58 va boshqalar) ham shu yerga dafn etilgan. 1913-yilda usta Qurbonniyoz boshchiligida hovlining g‘arb tomoniga ikki oshyonli qorixona, qarshisiga o‘ymakori ustunli ayvon qurilgan [3]. Majmuaga janubiy tomondagi darvozaxona orqali kiriladi, ichkari sahniga g‘isht terilgan. Chetida quduq, kichik hovli qarshisida peshtoqli xonaqoh - maqbara, o‘ngda ayvon, so‘lda supa va qorixona joylashgan. Xonaqoh peshtog‘idagi g‘ishtlar orasida sirkor bandlar bog‘langan, ikki chekkasidagi guldasta morpech shaklida. Gumbazning naqshin bezaklari, asosan, moviy rang sirli sopollardan terilgan. Bino ichkarisi nafis bezatilgan. Uning izorasidan tortib gumbazli qubbasigacha oq va moviy naqshli. Bezaklar orasidagi kitobaga Pahlavon Mahmud ruboiylari bitilgan. Xonaqohning g‘arbiy eshigi orqali ziyoratxonaga o‘tiladi. Unda Pahlavon Mahmudning sirkor sag‘anasi joylashgan Pahlavon Mahmud majmuasidagi asosiy binolar Odina Muhammad Murod boshchiligida qurilgan. Bezaklarini Mulla Nurmuhammad Qalandar o‘g‘li, So‘fimuhammad Abdujabbor o‘g‘li va Abdulla “jin”lar bajargan.

Ziyoratxona eshigi (1810), tashqari eshik (1894) usta Nurmuhammad tomonidan ishlangan. 1960-yilda usta Ro‘zimat Masharipov ishtirokida qorixona va ayvon ta‘mir etilgan [4]. Pahlavon Mahmud majmuasida XIX asr Xiva me‘morligi uslubi yorqin namoyon bo‘lgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, me‘mor dahosi bilan yaratilgan maqbara insoniyat taraqqiyotining turli davrlaridan darak beruvchi noyob va bebaho hazinadir. Shular qatorida me‘moriy merosning aniq ochilmagan tarixiy jumboqlari hali behisob. Pahlavon Mahmud maqbarasining devoriy tasviridagi kompozitsiyada kema va bulbul tasvirlangan ramziy o‘qish tili orqali bezaklardagi falsafiy g‘oyalarni aniqlash muhim ahamiyatga egadir[5].

	Qismlari	Qismlarning izohi
1	 <p>Pahlavon Mahmud maqbarasi tasviridagi detal.</p>	<p>Xiva – O‘zbekistonning qadimgi shaharlaridan biri.</p> <p>Pahlavon Mahmud maqbarasi asosan XIVasrda kichik go‘rxona shaklida qurilgan bo‘lib unda o‘z davrining katta Piri-Pahlavon Mahmud (1247-1326) jasadi ko‘milgan.</p> <p>Maqbara 3 ta qismdan iborat. Qabrxona, Xonaqo va Yo‘lak.</p>
2		<p>Xiva-kema o‘xshatib qurilgan. Xivaliklar Pahlavon Mahmud maqbarasini Nuh payg‘ambari tomonidan shaharning o‘rtasiga tashlangan langar deb hisoblaydilar. Toki, bu maqbara bor ekan, Xiva shahri tinch turadi. Shuning uchun ham xivaliklar uni ko‘z qorachig‘idek asrashadi, unga sig‘inishadi. Shaharning qum ustida qurilganini esa arxeolog olimlar</p>

		isbotlashdi.
3		Bulbul -Koshinlardan birida qush surati tasvirlangan, bu bulbul bo'lib, sadoqat ramzini bildiradi, ya'ni Olloqulixonning otasiga va Pahlavon Mahmudga sadoqatini bildiradi.
4		Gul -go'zallik, nafosat ramzi.Ulardagi naqsh chiziqlari bir-biri bilan aniq bog'lanib ketadi va umumiy bezak lavhalarni tashkil qiladi.
5		Quyosh aylana shaklda bo'lib, olamga nur, ziyo taratuvchi. Abadiy hayotni bildiradi.Aylana naqshlar ichiga har xil gullar rasmining yasalishi, yoki kishini yomon niyatidan qaytarish uchun qilingan.
6		Qum - Xiva qum ustiga qurilgan langar, poklik ramzi. Suv - obihayot, tiriklik ramzi
7		Oq rang - Koshinlardagi naqsh gullarning aksari rangi oq, ko'k va zangori bo'lib, bu ranglarning tanlanishi ham bejiz emas. Chunki, qadimdan oq rang tinchlik, tozalik, yorug'lik, baxt va omad ramzi.
8		Ko'k rang - moviy osmon, donolik, hayot, yomon kundan asrash ramzi.
9		Zangori – oily e'tiqod ramzini bildirgan. Naqshlarda ham olam-olam ma'nolar yashiringan.

	<p>Xulosa</p>	<p>Pahlavon Mahmud maqbara devoridagi bezakli tasvir naqshlarni o'rganish natijasida quyidagi ilmiy farazga keldik. Mehrob hoshiyasidagi naqsh kompozitsiyasini naqqosh yoki me'mor Pahlavon Mahmudni ollohga, vatanga va xalqiga vafodorligi ramziy ifodalanganligi aniqlandi.</p>
--	---------------	---

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar bilan yig'ilishda"gi ma'ruzasi.
2. O'zbekiston Milliy Ensklapediyasi.
3. S.S.Bulatov, M.S.Soipova "Badiiy tahlil tamollari" Toshkent-2006
4. S.S.Bulatov "Rangshunoslik" Toshkent-2009.
5. S.Abdirasilov, N.Tolipov, N.Oripova "Rangtasvir" Toshkent-"O'zbekiston"-2006.

AL-HAKIM AT-TERMIZIY ASARLARIDA PSIXOLOGIK QARASHLARNING ILMIY MAZMUNI VA SO'FIYLIK NAZARIYASI BO'YICHA TAHLILI

Qodirova A. B. – Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Bu davrda tasavvuf ilmining bosh mavzulari belgilandi. So'fiylar jamiyat a'zolari o'rtasida mustaqil bir tabaqa sifatida namoyon bo'la boshladilar. Ba'zi joylarda tasavvuf maktablari tashkil topdi. Tasavvuf ta'limotida ilm "nur" istilohi bilan beriladi, demak nur-ilm, ilm esa o'z navbatida nurdir. Ruhiyatshunoslikning tasavvufiy asoslarini o'rganish boshqa fanlarni bilishni ham taqozo etadi.

Kalit so'zlar: so'fiylar, tasavvuf, nur, ilm, tariqat, ma'rifat yoki hikmat, zohidlik

АНАЛИЗ НАУЧНОГО СОДЕРЖАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ И ТЕОРИИ СУФИЗМА В ТРУДАХ АЛЬ-ХАКИМА АТ-ТЕРМИЗИ

Кодирова А. Б. - старший преподаватель Термезского государственного университета, доктор философских наук по психологии

Аннотация. В этот период были определены основные темы мистицизма. Суфии стали появляться в обществе как независимый класс. В некоторых местах были созданы мистические школы. В мистицизме наука называется «светом», то есть свет - это знание, а наука - это свет. Изучение мистических основ психологии требует знания других дисциплин.

Ключевые слова: суфии, мистицизм, свет, знание, учение, просветление или мудрость, аскетизм

AN ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC CONTENT OF PSYCHOLOGICAL VIEWS AND THEORY OF SUFISM IN THE WORKS OF AL-KHAKIM AT-TERMIZI

Qodirova A. B. - senior teacher of Termez State University, Doctor of Philosophy in Psychology

Annotation. During this period, the main themes of mysticism were identified. Sufis began to appear in society as an independent class. In some places mystical schools were established. In mysticism, science is called "light", that is, light is knowledge, and science is light. Studying the mystical foundations of psychology requires knowledge of other disciplines.

Key words: sufis, mysticism, light, knowledge, teachings, enlightenment or wisdom, asceticism.

IX-X asrlar – islom tasavvufi ilm sifatida shakllanib, o‘z tamoyillari barpo etilgan, buyuk mutasavvuflar shakllanib yetisha boshlagan va mumtoz tasavvufiy asarlar yozilgan davr bo‘ldi. Bu davrda tasavvuf ilmining bosh mavzulari belgilandi. So‘fiylar jamiyat a‘zolari o‘rtasida mustaqil bir tabaqa sifatida namoyon bo‘la boshladilar. Ba‘zi joylarda tasavvuf maktablari tashkil topdi. Lekin shuni ham qayd etish lozimki, garchi “tasavvuf” istilohi arab xalifaligining shimoli-sharqiy hududlarida yetarli darajada muomalada bo‘lgan bo‘lsa-da, bu istiloh Movarounnahr va Xurosonda IX-X asrlarda keng ko‘lamda iste’molda bo‘lmagan. Bu davrda mintaqa mistiklari, asosan, zuhd – zohidlik haqida munozaralar olib bordilar. Ma‘rifat yoki hikmat ma‘lum insonlarga, ya‘ni dunyoviy yumushlardan xoli, butun qalbi va ezgu niyatlari bilan Alloh taologa intilgan shaxslarga xos bir mo‘jizadir. Ilm zikrida so‘fiylik olamidagi eng oliy fikr aytgan shaxs va shayx bizningcha, Abu Bakr Abdulloh ibni Tohir (vaf.330/942 y) bo‘lsa kerak, bu haqda Abdurahmon Jomiy “Nafohat ul-uns” va Alisher Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat”da ajoyib naql keltiradi. Abdulloh ibn Tohirdan “Haqiqat nimadir?” deb so‘rashganda: Haqiqat –

bu ilmdir. Va undan ilm nimadir deyishganda: ilm – bu haqiqatdir, - deb javob qaytargan ekan.

Yuqoridagilardan xulosa shuki, tasavvuf eng avvalo, Islom dinining mafkurasi, uning targ‘ibotchisi ekanini unutmasligimiz lozim. Zero, Islom dinining butun tarixi davomida tasavvuf Xudo va Payg‘ambar, Alloh va Rasul, Alloh va Nabi, Alloh va xabarchi tushunchalarini sharhlashi barobarida Islom dinining o‘tkir tashviqotchisi bo‘lib keldi [1:60].

Professor J.Omonturdiyev Al-Hakim at-Termiziy faoliyatini tahlil etar ekan, psixologiya faniga ahamiyat beradi: “Endilikda ruhiyatshunoslik (psixologiya) “kishilarning psixik protsesslarini o‘rgatuvchi fandır” deyish yetarli emas. Bu fanning o‘rganish obyekti murakkab, harakat doirasi keng. Undagi muammolarni hal etishda mavjud bilimlarimiz talab darajasida emas. Xususan, ruhiyatshunoslikning tasavvufiy asoslarini o‘rganish boshqa fanlarni bilishni ham taqozo etadi. Masalan, inson ruhiyati haqida bilganlarimiz bilmaganlarimizdan oz. Bu - dialektik jarayon. Chunki inson aqli, bilimi chegaralangan. Dunyoni (ilohiy olamni ham) bilish, anglash ilohiy aql (aqli kull)da mavjud. Biroq bu, aqli juz‘ sug‘ro olamini (masalan, inson ruhiyatini) va uning kubro olami (ilohiy olam)ga munosabatini o‘rganolmaydi, degan gap emas. Katta olamning barcha zarralari kichik olamda mavjud ekan, bu uni nisbiy anglashga imkon beradi. Ruhiiy dunyoni anglashda aqli kullning mohiyati haqida professor Ibrohim Haqqul quyidagi ajoyib fikrni keltirgan: Malaklar Allohdan: “Yo rabbimiz, arshdan ham buyukroq biror narsa yaratdingizmi?” – deya so‘rabdilar. Shunda parvardigori olam: “Ha, aqlni yaratdim”, - debdi. “Aqlning qiymatiga teng narsa nedur?” – deb so‘raganlarida, “Hayhot! Hech kimsa buni bilishga qodir bo‘lolmagay”, - degan javob bo‘lgan ekan. Hakim Termiziy: “Alloh aqldan ustun va sharafliroq biror mahluq yaratmagandir”, - deya ta’kidlaganlarida, aynan shu haqiqatni nazarda tutganlar” [2:67-68].

(Payg‘ambar alayhissalom) “Kishi tik turgan holatda kovushini kiyishidan qaytardilar va: “Men o‘shanday odamda davosi bo‘lmaydigan kasallik paydo bo‘lishidan qo‘rqaman”,-dedilar. Rasulullohning o‘zlari bundagi sababni bayon qilib berdilar. Demak, tananing senda haqi bor, agar sen tanangga toqatidan tashqari narsani yuklasang, unda bir kasallik paydo bo‘lishi mumkin, demak, sen unga zulm qilgan bo‘lasan. Chunki tana ikkita oyoq ustida turadigan qilindi. Agar sen tik turib kovush kiysang, ilojsiz bitta oyog‘ingni [kovush kiyish uchun] ko‘tarasan. Bu holda badaning bitta oyoqqa bor yukini tashlashiga to‘g‘ri keladi. Tomirlaring iztirobga tushadi. Tomirlar iztirobga tushsa, biron-bir kasallik paydo bo‘lishidan qochib bo‘lmaydi, ya’ni tomirlar iztirobga tushsa kasallik paydo bo‘lishi xavfi kuchayadi. Chunki tomirlar qon va havo yuradigan yo‘llardir. Agar iztirob vaqtida, ya’ni qiynalgan vaqtida tomirlar toraysa, qon bosimi ko‘tarilsa va tomirlardagi o‘sha havolar qo‘zg‘alib qolsa, bir umr qutulmaydigan kasallikka chalinish mumkin.

Agar tomirlar bo'g'ilib, ularda siqilish paydo bo'lsa, ba'zida qon tomirdan chiqib ketishi mumkin. Natijada qon qotishi kuzatiladi. Qon qotib qolsa, oqmay qo'yadi va qon buziladi. Ba'zida tomirlardagi bod-havo qisiladi. Natijada sokin turgan tanadagi havolar qo'zg'alib qoladi. Bu ham katta muammolarni keltirib chiqarishi mumkin [3:11].

E'tibor berilsa, al-Hakim at-Termiziy nur, ilm, qalb va umuman, musaffolik, Allohdan qo'rqish singari tushunchalarni bir safga qo'ymoqda. Bu tushunchalarning barchasi birgalikda jamlanib, oqibatda ular o'rtasidagi keskin farqlar, hatto bora-bora sezilmay qolmoqda. Xullas, so'fiylik ta'limotida nur va ilm birdek olib qaraladi, ular birgalikda sirlarning asosi deb talqin etiladi. Nur – ilhom, hissiyot, hayajon ramzi va munavvarlik ibtidosi, ilm – tizimlashtirish debochasi, nazariy-amaliy soha va musulmon olamining, so'fiylik ma'rifatining ajralmas bir qismidir [1:54].

Professor J.Omonturdiyevning e'tirof etishicha, odamlar ko'p vaqt "Navro'znoma" va "Solnoma"dan folnoma, tole'noma sifatida foydalanganlaru, uning mohiyatni – mantiqiy asosini ba'zi bir real voqelik bilan bog'liq bo'lmagan tomonlaridan farqlay olmaganlar. Hakim Termiziyning o'zlari ham har bir bayon oxirida "vallohu a'lam bissavob" ("To'g'risini Allohning o'zi biladi") deb yozgandir. Bu kamtarlik. "Navro'znoma" va "Solnoma"da yer hayoti sayyoralar harakati bilan bog'liq holda o'rganilgan. Boshqacha aytganda, yer hayoti, odamlar taqdiri va boshqalar navro'zi olam haftaning qaysi kunida doxil bo'lishiga qarab belgilangan. Bu bir qarashda asossiz gaplarga o'xshaydi. Lekin olim haftaning "falon" kuni doxil bo'lgan yil "falon" sayyoriga taalluqlidir deb ta'kidlaydiki, astrolog nazari bilan qaralsa, buning zaminida jiddiy donishmandlik mavjudligi seziladi. Chunki yyer, jumladan, odam yetti xil boshqa-boshqa sayyoralar (Quyosh, Oy, Mirrix, Atorud, Mushtariy, Zuhra, Zuhal) tasarrufida, demak, yetti yil bir-biridan farqli voqeliklar ta'sirida, bir-biridan farqli muhit qurshovida yashaydi. Hakim Termiziy ana shu muhit ta'sirida yerda, jumladan, inson taqdirida, mijozida yuz beradigan o'zgarishlarni taqvimlashtirgan [2:65-66].

Tasavvuf ta'limotida ilm "nur" istilohi bilan beriladi, demak, nur-ilm, ilm esa o'z navbatida nurdir. Qur'oni karimda aytilishicha nur faqat Alloh tomonidan in'om etiladi. Nur-sodiq qulini haqiqiy iymonga yetaklaydi, demak, iymon-qalbdagi nur, orif (Xudoni tanish)lik shu'la bo'lsa, iymon ayni nurning o'zidir. Qur'onda "Alloh o'z nuriga har bir istagan bandasini olib boradi" deyiladi. Bular Mansur Halloj (857-922) shaharlarida ushbu xilda jaranglaydi: "Qalblarni munavvar etuvchi narsa – Allohning nuri, Alloh nurni kishilarga yo'llaydi. Ilhom nuri – inson boshida, suhbat nuri ikki qosh orasi (peshona)da, yaqin (ishonch) nuri – quloqda, ravshanlik nuri – tilda, iymon nuri – bag'ir(ko'krak)da joylashgan".[1:52-53]

Dunyo dinlaridan biri buddaviylik al-Hakim at-Termiziy faoliyati davomida alohida o‘rin tutgan. Buddaviylik ilk Islom arafasida Termizda chuqur ildiz otgan va bu shaharning aholi qatlamlari orasida hukmron din hisoblangan. Al-Hakim at-Termiziy Islomni Termiz shahrining aholi qatlamlariga batamom singdirish maqsadida buddaviylik ta‘limoti va buddaviylik dini bilan bog‘liq adabiyotlarni chuqur o‘rgangan. Shuningdek, al-Hakim at-Termiziy qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy kabi qadimgi hind manbalari bilan ham yaqindan tanish bo‘lgan. Manbalarda ta‘kidlanishicha, alloma o‘zining “Solnoma” asarini qadimgi hind mualliflarining asarlariga tayanib yaratgan. So‘fiylik va buddaviylik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aksariyat tarixchi va sharqshunos olimlar ham e‘tirof etadilar. O‘z navbatida al-Hakim at-Termiziy asos solgan hakimiya tariqati Movarounnahr hududidagi Islom tafakkuri tarixida so‘fiylikning dastlabki oqimlaridan biri hisoblanadi [1:137].

Al-Hakim at-Termiziyning tasavvuf tariqatiga oid ilmiy merosini o‘rganishda va tadqiq etishda olmon olimi Bernd Radtke ham muhim o‘rin tutadi. B.Radtke o‘z faoliyatini dastlab 1972 - yili Bayrut (Livan) shahridagi Olmoniyaning sharqshunoslik markazida referent vazifasidan boshlagan edi. U 1980 - yillarda al-Hakim at-Termiziy to‘g‘risida diqqatga sazovor maqolalar va kitoblarni e‘lon qiladi. “Mistik (so‘fiy) al-Hakim at-Termiziy – IX asr islom dini peshvosi”, “Xuroson va Transoksianiya (Movarounnahr)lik ilohiyot peshvolari va mistik (so‘fiy)lar” kabi asar va maqolalar uning qalamiga mansubdir. 1992 - yilda B.Radtke mas‘ulligida “Termiziy al-Hakim, termizlik ilohiyotchining uch asari” sarlavhasida “Kitob siyrat al-avliyo” (“Avliyolar siyrati haqida kitob”), “Javob al-masoil allati salohi ahl saraxs anha” (“Xato masalalarga to‘liq va to‘g‘ri hamda munosib javob”) “Javob kitob Usmon bin Sa‘yid min ar-rayy” (“Rayolik Usmon bin Sa‘yid maktubiga javob”) kabi risolalari arab matnida e‘lon qilinadi [6:20-21].

Hakim Termiziyning “Kitob bayon al-ilm”, “Ilm al-avliyo” (Avliyolar ilmi), “Siyrat al-avliyo” (Avliyolar siyrati, ikkinchi nomi “Xatm al-valoyat” – “Valiylik cho‘qqisi” yoki “Xatm al-avliyo” – “Avliyolikning so‘ngi”, yanada aniqrog‘i “Avliyolik cho‘qqisi”), “Al-ilm”, “Kitob al-huquq”, “Taboqat as-so‘fiya” (“Tarix al-mashoyix”), “Kitob al-hikma ilm al-botin” (“Donishmandlik ilmining ichki sirlari kitobi”) va boshqa asarlarida ilmning nazariy asarlari hamda bu borada so‘fiylarining tutgan o‘rni o‘z aksini topgan. Hakim Termiziy “tasavvuf – bu bilim”, degan g‘oya va shiorni jiddiy himoya qildi hamda tasavvufning ilm maqomini olish yo‘lida beqiyos jonbozliklar namunasini ko‘rsatdi. Allomaning asar va risolalari tasavvuf ilmida ustuvor iz qoldirish bilan birga kelgusi avlodlarga ham ta‘sir kuchi beqiyos bo‘ldi [4:35].

“Kashf al-Mahjub” asarining muallifi Hujvuriy: “Al-Hakim at-Termiziy buyuk va tabarruk bir zotdir. Mening oldimda shunday bir qadr-qimmatga ega ediki,

qalbim unga to‘liq bog‘langandir. Shuning uchun mening ustozim: “Muhammad ibn Ali o‘xshashi yo‘q gavhari yaktodir. Jahonda uning tengi oz bo‘ladi”, - deb marhamat qildi” – degan edi [5:5].

Ma‘lumki, har bir ijodkor o‘z davrining farzandi, uni u yashagan davrdan ajratib o‘rganib bo‘lmaydi; unga o‘zi yashagan davrdan turib baho beriladi. H. Termiziy yashagan tarixiy, falsafiy-mafkuraviy muhitni anglashda, o‘ylaymizki, professor N. Komilovning yana quyidagi fikrlari bizga yordam beradi; olim IX asr boshlariga kelib tasavvufning nazariy asoslari ishlab chiqilganligini, so‘fiylarning ruhiy, psixologik mashqlari o‘z-o‘zini tarbiyalash va chiniqtirish tadbir-usullari shakllanganligini, tariqat, ma‘rifat va haqiqat tushunchalari yuzaga kelib, tasavvufning ushbu uch qismiga oid qarashlar majmui tuzilgan – tasavvuf maxsus fan sifatida qaror topganligini, so‘fiyni tarbiyalash vazifasi, pir-muridlik qoidalari odobini yaratish zarurati tug‘ilganligini, natijada shariat va tariqat, zohidlik va oriflik orasidagi munosabatlar, so‘fiylarning odam va odam mohiyati, aloqa muomalasi, tavhid kabi masalalar munozaraga sabab bo‘la boshlaganligini, din arboblari bilan so‘fiy shayxlar, ayniqsa, falsafiydashgan tasavvuf tarafdorlari jiddiy mafkuraviy tortishuvlarga borganliklarini, tasavvuf butun islom olamini zabt etib, barcha qadimiy shaharlarda xonaqohlar, yo‘llarda rabotlar qurilganligini va bunda ko‘plab shogirdlar tayyorlana boshlaganligini, tasavvufning ilk davrida maqomat va tariqat asoslarini ishlab chiqish, so‘fiylik yo‘riqlarini, vazifalarini belgilash va bunda ilohiy haqiqatlarni el orasida yoyishda, xususan, Zunnun Misriy (796-861), Boyazid Bastomiy (vafoti 875 yil), Hakim Termiziy va Mansur Halloj (858-922) ning xizmatlari beqiyos bo‘lganligini, bu davrda Bag‘dod, Basra, Nishopur, Termiz, Balx shaharlari tasavvuf va tariqat markazlari sifatida muhim o‘rin tutganligini alohida ta’kidlaydi [3:39].

Al-Hakim at-Termiziy ta’limotidagi muhim masalalardan biri insonda bilish (al-ma’rifa) haqidagi fikrlar majmuidir. Bilish maxsus qolip (jihoziy xos)ga ega bo‘lib, u to‘rtta asosiy qismdan iboratdir,- deydi alloma. Ulardan birinchisi idrok etish orqali bo‘lib, ular insondan tashqi bo‘lgan hissiyotlar - bilim, tajriba va malaka, ularni tushunib idrok etib, ulardan o‘z faoliyatida foydalana bilish. Bu tizimning faoliyatida ko‘z, quloq, til kabi a’zolar bilan bir qatorda tashqi ma’lumotlarni qabul qilish, bunda insonning zehni, fahm - u farosati, quvvai hofizasi katta rol o‘ynaydi. Yana bir xil vositalar borki, bular hayajonlanish, hissiyot, shuur bilan bog‘liq holatlarda (masho‘ir) (jigar, taloq, buyrak, shahvat bilan) namoyon bo‘ladi. Ikkinchi tizim insonda bor bilim vositasida amalga oshiriladi. Uchinchi tizim axloq masalalari bilan uyg‘unlashib amalga oshadi; bu so‘nggi ikkalasi mushtarak bo‘lsa, insonda ziyraklik, latofat, yuksak salohiyat kabi alohida fazilatlar yuzaga keladi. Inson erishishi qodir bo‘lgan bilim - tasavvufiy ma’rifat yoki hikmat («gnosis») deb, uni inson qalbida tajalli bo‘lgan ilohiy bir nur

bilan tenglashtirdi. Chunonchi, shariatning turli masalalarini talqin qilib, uni hayotga tatbiq qilishga qodir bo‘lgan bilim (ilm)dan farqli o‘laroq, ma’rifat (gnosis) o‘sha narsalarning yashiringan (sirli) mohiyatini, oxir oqibatda uning ilohiy mohiyatini anglashga erishadi.

Adabiyotlar

1. Choriyev Z., Annayev T., Murtazayev B., Annayev J. Al-Hakim at-Termiziy. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 149 - b.
2. Omonturdiyev J. Al-Hakim at-Termiziy ta’limoti. – Toshkent: Universitet, 2000. – 95 - b.
3. Al-Hakim at-Termiziy, Qaytarilgan amallar (al-Manhiyyot). Arab tilidan tarjima va izohlar muallifi M.Ismoilov. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro markazi”, 2019. – 256 - b.
4. Termiziy allomalar / S.Tursunov va boshq. – Toshkent: Yangi nashr, 2015. – 272 -b.
5. Al-Hakim at -Termiziy, “Yashirin masalalar” (“al-Masoil al-maknuna”). Arab tilidan tarjima va izohlar muallifi M.Ismoilov. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro markazi”, 2019. – 216 - b.
6. Radtke B. Theologen und Mystiker in Hurasan und Transohanien. Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gezelshaft. Stuttgart, 1986.

TALABALARDA IJTIMOY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Abdug‘aniev O. T. - Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarni faol fuqarolik tashabbuskorliklarini rivojlantirish, intellektual salohiyatli barkamol shaxs qilib tarbiyalash, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, fuqaro, faol fuqarolik, individual yondashuvli ta’limning mazmun - mohiyati to‘g‘risidagi tasavvur bilan bog‘liq yondashuvlar, ijtimoiy faol fuqarolik ta’limi, fuqarolik burchi, majburiyati va huquqlarni bilish, unga rioya etish, huquqiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish kabi sifatlar orqali erkin demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida talabalarni professional kasb egasi bo‘lib voyaga yetishining, pedagogik-psixologik ta’sir vositalari orqali rivojlantirish yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: islohot, ta’lim, ijtimoiy faollik, faol fuqarolik, kompetensiya, yetuk, barkamol, shaxs, jamiyat, demokratiya, adolat, salohiyat, professional, tarbiya, individual

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-АКТИВНЫХ ГРАЖДАНСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ

**Абдуганиев О. Т. - докторант Ташкентского государственного
педагогического университета**

Аннотация. Статья связана с идеей развития активных гражданских инициатив, воспитанием студентов как интеллектуально зрелых личностей, педагогическими условиями развития социально активной гражданской компетентности, сущностью содержания активной гражданственности, индивидуального подхода к обучению. В статье показано развитие студентов как профессионалов в построении свободного демократического государства, гражданского общества посредством таких подходов, как социально активное гражданское образование, гражданский долг, знание обязательств и прав, их соблюдение, обращение в правоотношениях и развитие правовой культуры, педагогические и психологические средства воздействия.

Ключевые слова: реформа, образование, социальная активность, активная гражданственность, компетентность, зрелость, гармония, личность, общество, демократия, справедливость, потенциал, профессиональный, воспитание, индивидуальный

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVE CIVIL COMPETENCES IN STUDENTS

Abduganiev O. T. - doctoral student of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article is connected with the idea of developing active civic initiatives, educating students as intellectually mature individuals, pedagogical conditions for the development of socially active civic competence, the essence of the content of active civic consciousness, an individual approach to learning. The article shows the development of students as professionals in building a free democratic state, civil society through approaches such as socially active civic education, civic duty, knowledge of obligations and rights, their observance, treatment in legal relations and the development of legal culture, pedagogical and psychological means of influence.

Key words: reform, education, social activism, active citizenship, competence, mature, harmonious, individual, society, democracy, justice, potential, professional, education, individual

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zamirida ijtimoiy faol, barkomol yosh-avlodni tarbiyalash eng muhim vazifa sifatida ilgari surilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 2017-yil 23-sentyabrdagi 75-sessiyasida so'zlagan nutqida yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: «mamlakatimiz aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o'rin egallashi va o'z salohiyatini namoyon etishi bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda». O'zbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat ko'rsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bag'ishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli o'tkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari to'g'risidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish bo'yicha O'zbekiston tashabbusini qo'llab-quvvatlashga chaqiraman» - degan fikrlari dunyo hamjamiyati tomonidan ham keng e'tirof etilmoqda [1].

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarga ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o'z samarasini ko'rsatmoqda. “Islohot – bu yangilanish, o'zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o'zgarishi kerak. Inson o'zgarsa, jamiyat o'zgaradi” [2; 252-b]. Chunki har qanday islohot zamirida yoshlarimiz faolligi, tashabbuskorligi va ularning ilmi-ijodiy g'oyalarini qo'llab - quvvatlash ishlarini olib borilishi jamiyat ertangi kuni farovonligidan dalolat beradi. Shuning uchun ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish talabalarda adolat, huquqiy tenglik, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo'lida eng muhim tashabbuskor omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi ham muhim o'rin tutadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala bo'lib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun - mohiyati to'g'risidagi tasavvur bilan bog'liq yondashuvlar turli davrlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish ta'limining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishga intilish bo'lgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini aniqlashtirish, bizningcha quyidagi fikr - mulohazalarni ta'kidlab o'tish imkonini berdi:

- yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi – ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;
- talabalarga demokratik davlat qurish g'oyasini singdirib borish orqali

jamiyat hayotining barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini ta'minlash;

- talabalarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik, xalq farovonligi, komil inson g'oyalarini singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini ta'minlash;

- talabalarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirish;

- talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishi "Mentorlik", "Talaba minbari" kabi ijtimoiy loyihalarda faollik ko'rsatish orqali oshirib borish;

- talabalarni oliy ta'lim muassasalaridagi, "Yoshlar ittifoqi uyushmalari faoliyatida faol ishtirok etish, o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatiga keng jalb etish" orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin.

Talabalar oliy ta'lim muassasasi ijtimoiy hayotida, tashabbuskor va volontyorlik guruhlar, o'zini-o'zi boshqarish organlari, jamoat tashkilotlari, "Iqtidorli yoshlar" fan klublari faoliyatida jumladan, talabalar, ota-onalar kengashlari faoliyatini rivojlantirish orqali "ta'lim muassasasi talabalari va ota-onalar" o'rtasida faol hamkorlik muhitini yaratish orqali ko'zlangan maqsadga yetish mumkin. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish sharoitlari orasida obyektiv (ta'lim muassasasining demokratik hayot tarzi, uning tarbiyaviy tizimining ochiqligi, ta'lim va tarbiya texnologiyalari va b.q.) hamda subyektiv (ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi va pedagoglarning shaxsiy sifatleri) sharoitlar orqali rivojlanadi. Ammo ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining mazkur mezonlarni aniqlashtirish, jumladan, ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan qiyoslash va ularda baholash mezonlari va vositalarini aniqlashni talab etadi. Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili "ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o'z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a'zosi bo'lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir" deb ta'kidlashga asos bo'ladi.

1-rasm-Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish maqsadlari

N.M.Voskresenskaya o'zining ilmiy tadqiqotlarida faol fuqaroni tarbiyalashda fuqarolik ta'limining loyihaviy modelini yaratish, o'quvchilarning muayyan ijtimoiy muammoni aniqlash, tahlil qilish va hal etishga yo'naltirilgan ijtimoiy loyihani ishlab chiqishlari va amalga oshirishlarini ko'zda tutgan. Olim o'z qarashlarida o'quvchilarning loyihaviy faoliyatlari ularning ma'lum ijtimoiy muammoni tanlash, uni tahlil qilish va hal etish variantlarini ishlab chiqish bo'yicha faol faoliyatlarni ko'zda tutgan. Bunda ijtimoiy kompetensiyalar egallanadi, o'smirlar esa atrof hamjamiyadagi ijtimoiy vaziyatni yaxshilash bo'yicha mas'uliyatli qarorlarni qabul qilishga moslashadi. O'quvchilarda fuqarolik ta'limi orqali ijtimoiy ta'lim olishning samaradorligi, o'zlashtirishning ijtimoiy faol metodlari bilan birlashtirish (treninglar, ishbilarmonlik o'yinlari, munozaralar, aqliy hujum, interaktiv metodikalar va h.k.) hisobiga erishiladi. Bundan tashqari fuqarolik ta'limida shaxs ongini shakllantirish (suhbat, bahs-munozara, namuna, ko'rsatma, tushuntirish va h.k.), o'quvchilarning xulqlari va faoliyatlarini tashkil etish va rag'batlantirish metodlari (talablar, ijtimoiy fikr, tarbiyaviy vaziyatlar, rag'batlantirish, jazolash) keng qo'llaniladi [3].

Ilmiy tadqiqot muammosiga oid tahlillar shundan dalolat beradiki, talabalarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollikni rivojlantirish muammolari bo'yicha respublikamiz olimlari X.M.Tojiboeva, N.N.Djamilova, Q.Q.Quronboev, B.Sh.Shermuhammadov, G.J.Tulenovalar yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslariga to'xtalib o'tgan.

X.M.Tojiboeva ilmiy tadqiqot ishida ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko'rinishini ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etgan. Ijtimoiy faollik me'yoriy va odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. O'quvchi-yoshlarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o'rtasidagi ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayoni" deb ta'kidlab o'tgan [4].

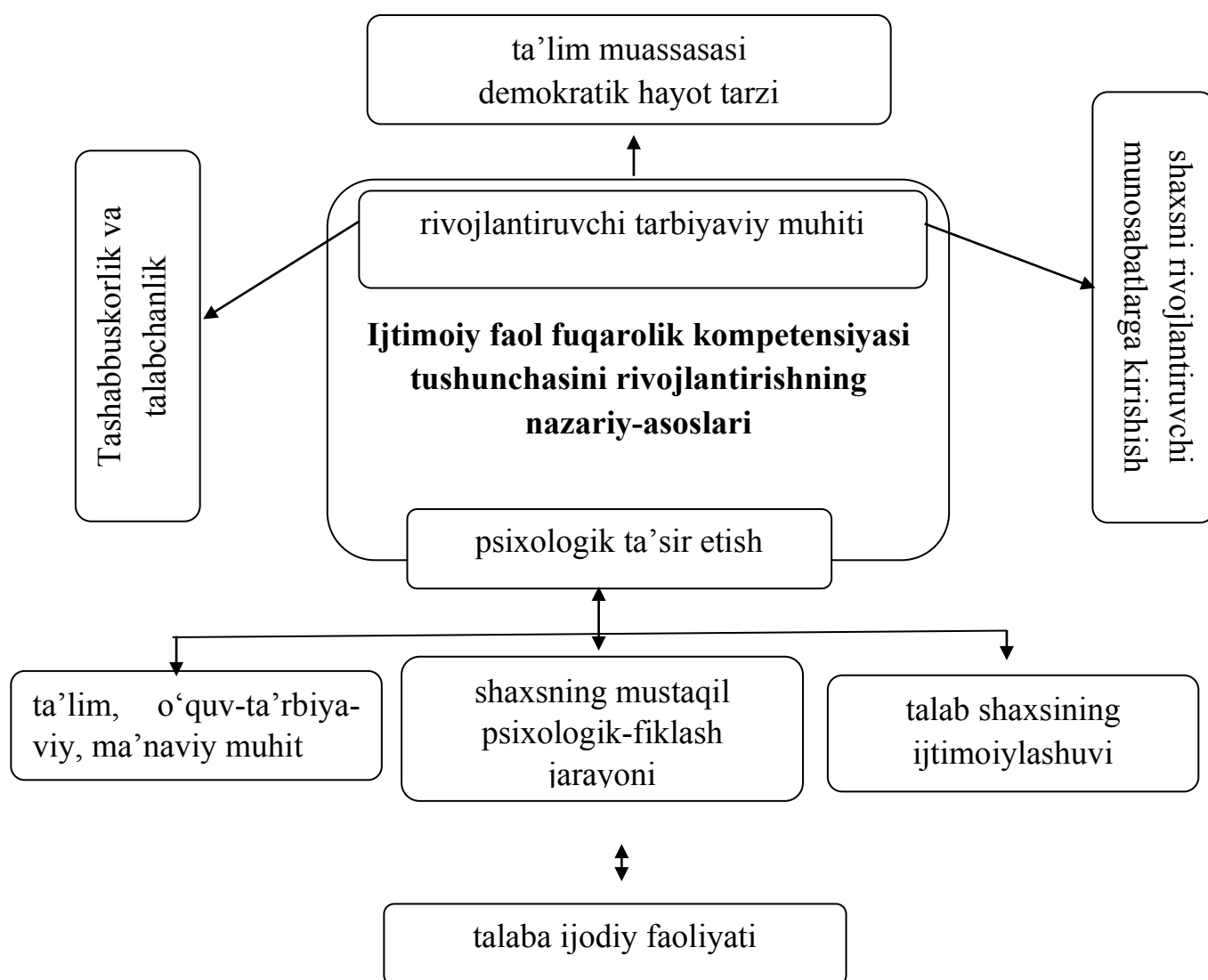
N.N.Djamilova: "Tashabbuskorlik o'quv va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun yangi g'oya va takliflarni ilgari surish hamda amaliy faoliyatda namoyon etishga qodirlik", - deb ifodalagan. Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishida tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, qat'iyatlilik kabi sifatlar rivojlanishi muhim omil hisoblanadi[5; 14-b].

Q.Q.Quronboev o'z tadqiqotida "talabalarning ma'naviy – ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning uslublari va mazmuni, pedagogik asoslari, ma'naviy – axloqiy muammolar, yoshlar ta'lim-tarbiyasida ongli intizomning o'rni, burch va mas'uliyat, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish" masalalariga to'xtalib o'tgan [6].

B.Sh.Shermuhammadov tadqiqotida “yoshlardagi ijtimoiy faollik qobiliyatlari, salohiyati ilmiy-amaliy jihatdan o‘shirish imkoniyatlarini oldindan aniqlash, ijodiy fikrlash” [7; 37-b] masalalari ifodalangan.

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muayyan g‘oyalar, diniy e‘tiqod, faol fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy va fuqarolik qadriyatlarini (milliy va umumbashariy madaniyatining asosiy qadriyatlarini hurmat qilish) egallash.

An’anaviy qadriyatlar vatanparvarlik, o‘z xalqiga xizmat qilish, insonparvarlik, moddiy-pragmatikka nisbatan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ustunligi, inson huquqlari, dinlararo bag‘rikenglik va boshqa ahloqiy sifatlar orqali rivojlanishda namoyon bo‘ladi.

2-rasm-Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi tushunchasini rivojlantirishning nazariy asoslari

Kompetensiyani rivojlantirish modelining asosida – asosiy, mutaxassislik, maxsus kurslar, ijtimoiy amaliyotni tashkil qilish, ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlantirish va talabalarning darsdan tashqari faoliyatida, o‘z-o‘zini boshqarish, universitet jamoat tashkilotlari faoliyatida, volontyorlik harakatlarida o‘z ijodiy imkoniyatlarini namoyon etish bilan rivojlantirib borishda ta’lim modulini ajratish bilan ularni integrasiyalangan o‘qitish prinsiplarini amalga oshirish yotadi. Bunda qo‘yilgan maqsadga erishishning zaruriy sharti bo‘lib ta’lim muassasasidagi demokratik hayot tarzi alohida xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv nafaqat ma’lum sohadagi muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarga, qadriyatli yo‘nalganlik, ijtimoiy faol fuqaro o‘z-o‘zini anglashga ega bo‘lgan, balki bularning barchasini amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyati va insonlarni faol fuqarolikka tayyorlash zaruratini ifodalaydi.

Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili “ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o‘z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a’zosi bo‘lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir” deb ta’kidlashga asos bo‘ladi.

Xorijiy mamlakatlarda demokratik davlat qurishda, jamoatchilik fikrini o‘rganishning nazorat shakllari quyidagicha amalga oshiriladi:

- davlat hokimiyati va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlariga petitsiyalar bilan murojaat qilish (fuqarolarning individual va jamoa tartibida murojaatlari);
- hokimiyat faoliyati to‘g‘risida axborotning fuqarolar uchun ochiqligi (fuqarolar uchun davlat organlarining axborot jihatdan ochiq-oshkoraligi);
- mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish, fuqarolar yig‘ilishlari va yig‘inlari orqali fuqarolarning jamiyat ishlarini boshqarishda ishtiroki;
- oshkoralik tarzida eshituvlar;
- qonun loyihalari va davlat hayotining boshqa muhim masalalarining jamoat muhokamalari;
- qonunchilik hujjatlari loyihalarining jamoat ekspertizasi;
- jurnalistik tekshiruvlar va boshqa nazorat turlari orqali amalga oshirish, fuqarolik jamiyati shakllanishida muhim o‘rin egallaydi.

Jamiyatda talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda ijtimoiy adolat muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy adolat – bu siyosiy qarashlari, jinsi, millati, tili va diniy e’tiqodidan qa’ti nazar, qonun oldida barcha fuqarolarning tengligini ta’minlashdir [8; 30-b].

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish to‘g‘risidagi ilmiy manbalar tahlili natijasida quyidagi xulosaga kelindi:

- talabalarning ijtimoiy rollari huquq va majburiyatlarini o‘rganish va

“O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi: Fuqarolik jamiyati” fani orqali (ijtimoiy-madaniy (faol fuqarolik) kompetensiyalari) o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan maxsus tashkil etilgan dars va darsdan tashqari faoliyat sifatida belgilandi;

- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish demokratik huquqiy davlatni qurish sharti va jamiyatning ijtimoiy barqarorligini oshirish, uning barqaror rivojlanish omili sifatida qayd etildi;

- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va bozor iqtisodiyoti sharoitlarida insonni muvaffaqiyatli faoliyatga tayyorlaydi;

- bugungi kunda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyaviy yondashuv ustuvor hisoblanib, uning asosiy mazmun-mohiyati talaba-yoshlar ijtimoiy-siyosiy bilimlarini amaliy faoliyat va keng doiradagi hayotiy vazifalarni yyechishda qo‘llay oladigan insonlarni tayyorlashdan iborat ekanligi ta’kidlandi;

- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish talaba-yoshlarga demokratik jamiyatda fuqarolik huquq va majburiyatlarining butun majmuini faol, mas’uliyatli va samarali amalga oshirish, o‘z bilimlari va ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llashga imkon beruvchi qobiliyatlarning majmui tushuntirildi.

Adabiyotlar

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil, 23 - sentyabrdagi BMT 75-sessiyasidagi nutqi. 2017-y. 24-sentyabr soni

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.–Toshkent: O‘zbekiston, 2018.–252-b.

3. Воскресенская Н.М. Основные подходы к гражданскому образованию в России и за рубежом / Н.М. Воскресенская/ У. Гражданское образование: содержание и активные методы обучения». - М., Логос. – 2005

4. Tojiboeva X.M. “O‘quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimi” diss. 2018- y, 16-b.

5. Djamilova N.N. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida tashabbuskorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari.: Avtoref. dis.ped.DSc. – T., 2019- y. – 14-b.

6. Quronboev Q.Q. “Talabalarning ma’naviy – ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida)”: Ped.f.n...diss. – T.: O‘zPFITI, 2000-y.

7. Shermuhammadov B.Sh. Yoshlar orasida milliy g‘oya targ‘iboti samaradorligini oshirish. Dis. .. ped. fan. dok. – T., 2016. – 37-b.

8. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 30-b.

“QAYDASAN MORIKO” QISSASIDA SHAXS FOJIASI TALQINI

**Nasirov A. N. – Samarqand davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari
doktori**

Annatatsiya. Iste’dodli ijodkor Odil Yoqubovning “Qaydasan Moriko” asarida davrning murakkab xususiyatlari talqin etilgan. Asardagi voqealar tizimida inson psixologiyasi, ruhiy iztiroblari badiiy talqin etilgan. Talqinlar zamirida adolatsiz jamiyatning inson xarakteriga, ijtimoiy muhitning esa, uning ruhiyatiga ta’siri tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: badiiy qahramon, psixologizm, obraz, xarakter, talqin, ijodkor mahorati.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИЧНОЙ ТРАГЕДИИ В РАССКАЗЕ «ГДЕ ТЫ МОРИКО»

**Насиров А. Н. - доцент Самаркандского государственного университета,
доктор филологических наук**

Аннотация. Работа талантливого писателя Одила Ёкубова «Где ты, Морико» интерпретирует сложные черты того периода. В системе событий произведения художественно интерпретируется психология человека, его душевные переживания. В основе интерпретации лежит влияние несправедливого общества на человеческую природу и социальную среду на его психику.

Ключевые слова: главный герой, психологизм, образ, характер, интерпретация, мастерство писателя.

INTERPRETATION OF A PERSONAL TRAGEDY IN THE STORY "WHERE ARE YOU MORICO"

**Nasirov A. N. - Associate Professor of Samarkand State University, Doctor of
Philology**

Annotation. The work of the talented writer Odil Yokubov «Where are you, Moriko» interprets the complex features of that period. In the system of events of the work, human psychology, emotional experiences are interpreted artistically. The interpretation is based on the influence of an unjust society on human nature and the social environment on its psyche.

Key words: main character, psychologism, image, character, interpretation, writing skill.

Mustaqillik yillariga kelib badiiy adabiyotda ulkan poetik o'zgarishlar vujudga keldi. Hayot voqeiyiligiga yangicha yondashish an'anasi shakllandi. Turfa xil vositalar, ramzlar asosida hayotni talqin etish an'anasi yuksalib bormoqda. Shu jihatdan turfa xillashayotgan adabiyot maydonga keldi. Ijtimoiy hayotning ma'lum bir qirradi badiiy adabiyotda u yoki bu darajada o'z aksini topadi. "Yozuvchining hayotni obrazli umumlashtirishi, uning original badiiy kartinasini yaratishda talanti, ijodiy mustaqilligi, o'ziga xosligi, hayotiy fakt va hodisalarni, insoniy munosabatlarni yangicha talqin qilishi, "yangi so'z" aytish mahorati, adabiyotda o'z ovozi, o'z uslubini yaratish muhim ahamiyatga ega. Chunki badiiy ijod har bir avtordan ijodiy mustaqillikni, tasvir predmetiga subyektiv munosabatni taqozo etadi" (1, 73-bet). Darhaqiqat, keyingi yillar badiiy adabiyotida xuddi shu qayd qilingan tushunchalarni yetakchilik qilishini kuzatishimiz mumkin. Har bir mavzuga yangicha yondashish an'anasi o'z ifodasini topmoqdaki, bu xususiyatni urush mavzusidagi asarlar bilan ham asoslash mumkin.

Ma'lum bir davrda yaratilgan urush mavzusidagi asarlarda g'oliblaru mag'lublar mavjud bo'lsa, keyingi yillar davr adabiyotida bu holatga yangicha yondashish usuli kuzatiladi. Bu xususiyat shundan iboratki, urush mavzusidagi asarlarda insoniyatga keltirayotgan iztiroblar, millati, irqidan qat'iy nazar yuzaga chiqayotgan fojialarning badiiy talqini yetakchilik qilmoqda.

"Urush mavzusi adabiyotimizning kenja avlodini ham jalb etmoqda. XX asrdagi kishilarning boshi urushdan chiqmadi. Birgina Afg'on urushi global muammoga aylanib, dunyo xalqlarini bezovta qildi. Bu mudhish holat insoniyatni larzaga solib kelmoqda... Afg'on urushining salbiy asoratlari, qabohat va razolatning dunyo bo'ylab keng quloq yoyishi adiblarni ham qo'liga qalam olishga chorladi" (2, 35-bet), - deb yozadi adabiyotshunos olim U. Rasulova. Darhaqiqat, insoniyatning tafakkur tarzi bugungi kunga kelib keskin o'zgardi. Har qanday inson baxtli yashash huquqiga ega ekanligini yanada teranroq va asosliroq his eta boshladi.

Inson hayoti tasodiflarga to'la bo'lishiga qaramay, tinimsiz harakat etadi. Dunyoning bir chekkasida bo'layotgan voqea-hodisalar boshqa bir joyida ham, aynan bolmasa-da, sodir bo'layotgan bo'lishi mumkin. Aynan biz tahlilga tortmoqchi bo'lgan Qo'chqor Norqobilning "Qishdagi lola", Odil Yoqubovning "Qaydasan, Moriko" qissalari syujet, mavzu, badiiy g'oya, obrazlar tizimi, xarakter, badiiy detall jihatdan alohida asar sifatida e'tirof etilsa-da, undagi global muammo insoniyatning boshiga solayotgan ayanchli fojialarni juda teran va asosli talqin etganligi bilan alohida ajralib turadi.

Ma'lumki, keng dunyoqarash, tafakkurli insonning hayotga nisbatan qarashi, chiqaradigan xulosalari, hayot falsafasi yuzasidan chiqargan hukmi o'zgacha va mukammal bo'ladi. Adiblarimiz Odil Yoqubov va Qo'chqor Norqobil ham ma'lum

bir darajada insoniyat qalbiga jarohat yetkazib, o'zining chuqur izini qoldirgan urushlarning bevosita o'sha davr muhiti sababli ishtirokchilarga aylangan bo'lsa ham, bu adolatsizlikni yillar o'tsa-da, unuta olmaydi. O'sha muhitning, ya'ni urushning azob-u uqubatlarini yigitlik paytidayoq boshlaridan o'tkazgan. Har ikkala qissada ham jangchi-adiblarning jang taassurotlaridan tashqari, insoniyat boshiga solgan iztiroblarini mahorat bilan talqin etadi. Syujet jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, qissalarda retrospektiv syujet asosida voqealar silsilasi rivojlanib boradi. Mazkur syujet turida asar qahramonlari bugungi hayotdan, o'tmish xotiralarini yodga oladilar. Shu orqali asar kompozitsiyasida vujudga kelgan tugunni yechishga harakat qiladi. Qo'chqor Norqobilning "Qishdagi lola" qissasida dastlab bosh qahramon – Tohirning ish faoliyati va uni qidirib kelgan Irina bilan kutilmagan tarzda uchrashuvi, ularning o'zaro suhbatlari, o'sha og'ir damlarning ayanchli hayotini yodga oladi. Bularning barchasi asar kompozitsiyasida badiiy tugunni yuzaga keltiradi. Retrospektiv syujetdan foydalanilgan holda 1987-yil, Fayzobodagi afg'on urushi voqealari bayon etiladi. Tohirning Irina bilan bog'liq xotiralari bayon etilgach, o'n olti yil keyingi davrga qaytadi. Millati, irqidan qat'iy nazar urushning odamlar boshiga solayotgan salbiy oqibatlarini kitobxon teranroq his etadi, anglashga intiladi.

Odil Yoqubovning "Qaydasan, Moriko" qissasida asar qahramoniga notanish qo'ng'iroq bo'lishi bilan boshlanadi va shu qo'ng'iroq sabab muallif birdaniga uzoq o'tmishda qolgan, ammo mudom entikib eslanadigan yapon urushi va yapon qizi Moriko bilan bog'liq xotiralarni eslay boshlaydi. Mazkur xotiralarning jonlanishi Moriko obrazini gavdalantiradi. Shundan keyin Moriko va uning turmush o'rtog'i bilan bo'lgan uchrashuvi talqin etiladi. Syujetning bunday tarzda ifodalanishi muallifning o'ziga xos ifoda etish uslubini namoyon etadi.

Qissalarning mavzu va g'oyaviy doirasi ham o'zaro mutanosibligini ko'ramiz, urush va muhabbat. Bunday olib qaraganda bu ikkala tushunchalar bir-birini inkor etadigandek, biroq asar qahramonlarining his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari urush davrida ham kishilar bir-birlariga mehr-muhabbatli bo'lishi mumkin ekanligini isbotlaydi. Eng oxir damlarda o'sha muhabbat insonni yashashga, tinimsiz harakatga, hayotda o'z o'rnini topishga yo'l ochadi. Muhabbat mavzusi haqida gapirilganda, avvalo, hayotga va Vatanga bo'lgan muhabbatni anglash lozim. Asar qahramonlari urushda ulardagi kuchli iroda, yuksak orzular tufayli hayotga bo'lgan muhabbatlari so'nmaydi. "Qishdagi lola" qissasi qahramoni Tohir xayolan odamlarga qarata shunday fikrlarni aytgan:

"Eh, xudoyim, shunday go'zal, tinch dunyo qadriga yetmaymiz, urush o'tini yoqamiz. O'zimizni ham, o'zgalarni ham xarob qilamiz. Nima keragi bor ekan bu azoblarning? Hammamiz, barcha odamlar bir-biriga qo'l berib, mana shunday seryulduz osmonlarga boqib, shunday yerning salqin ellarida orom olib xotirjam

yashasak bo‘lmaydimi-a? Eh, odamlar...”(3, 213-bet). Bu iztiroblarda inson qalbidagi faryod, iztiroblar yuzaga chiqqanligini guvohi bo‘lamiz.

“Qaydasan, Moriko” qissasida bosh qahramon-askar yigit Vatanga bo‘lgan muhabbatini quyidagicha ifodalagan:

“Ufqda qayoqqadir ketayotgan kemalar ko‘zga tashlanadi. Ular qayoqqa ketayapti? Ehtimol elimiz tomon yo‘l olayotgandir? Biz kemalar mo‘risidan eshilib chiqayotgan ko‘kimtir tutunlarga entikib tikilamiz. “Biz ham bir kun shunday kemalarga tushib ona yurt tomon yo‘l olarmikanmiz, yo suyaklarimiz bu go‘zal, lekin bizga yot tuproqlarda qolib ketarmikan”, - degan o‘y yuraklarimizni zirqiratadi...” (4, 171-bet). Inson erki ba‘zan muhitga qurbon bo‘ladi. Ammo o‘sha og‘ir damlarda ham bunday orzu-umidlari so‘nmaydi. Yashashga, Vatanga bo‘lgan mehri hech qachon so‘nmaydi.

Har ikkala qissada ham yigit va qizning bir-biriga bo‘lgan muhabbati talqin etiladi. Asar qahramonlari endigina yigitlik yoshiga yetganlarida urush iskanjasiga tortiladilar. Ular sevgi-muhabbat nima ekanligini urush ketayotgan bir davrida angelaydilar. Bu tuyg‘u ularda o‘zaro dalda bo‘lish, hamdardlik qilish natijasida vujudga keldi. Tohir Irinaga bo‘lgan samimiy muhabbatini shunday izhor etadi:

“–Sen, sen yaxshisan, Irina. Sen zulmatdan bu dunyoyimda porlagan nursan. Urush komida qolgan hayotimda sevgi-muhabbat timsolisan. Sen, sen, mana shu hayotimda ochilib turgan gulsan, oppoq atirgulsan...”(3, 215-bet). Qorong‘i zulmatdan yorug‘ kunlarga chiqqandek o‘zini juda baxtli inson sifatida angelaydi.

“Qishdagi lola” va “Qaydasan, Moriko” qissalaridagi mavjud qahramonlarining muhabbati shunchaki o‘tkinchi tuyg‘u emas, oradan ko‘p yillar o‘tsa-da, bu tuyg‘u ularni tark etmaydi, ko‘ngillarida abadiy muhrlangan holda yashaydilar. Xayolan o‘sha damlarni yodga oladi, murakkab hayot qirralani teran his etish imkonini beradi. Har ikki asarda ham voqealar notanish ayolning telefon qo‘ng‘irog‘i orqali yo‘qlovidan boshlanadi. “Qishdagi lola” qissasida kotiba qiz:

“Sizni bir rus ayoli pastda kutib turibdi. Sho‘rlik bir soatdan beri telefon qiladi. Yuring, ichki telefonni oling. Nega qarab turibsiz?”(3, 189-bet),-degan fikrlaridan o‘zini o‘nglagan qahramon ko‘z o‘ngimizda jonlanadi. “Qaydasan, Moriko” qissasida esa o‘zbek turizimida ishlaydigan qiz: “– Siz palonchi yozuvchimisiz? Men o‘zbek turizimidan telefon qilyapman. Bizga Yaponiyadan bir guruh turistlar kelishgan. Bir xonim sizni tanir ekan, yo‘qlayapti. Iloji bo‘lsa ko‘rishsam, deyapti”, - deb murojaat etadi (4, 169-bet),.

Muallif qo‘ng‘iroq detalidan foydalanish vositasida obrazlarning hayotidagi eski, goho shirin, goho achchiq bo‘lib tuyiladigan xotiralarni eslatishga yo‘naltiradilar. Qo‘chqor Norqobilning “Qishdagi lola” asarida shuningdek, Irinaning yon daftari, surat va maktub detalli mavjud bo‘lib, badiiy xarakterni yoritishga asos bo‘lgan. Mazkur detallar Tohir bilan Irinaning munosabatini

ko'rsatishga, shu o'rinda Tohir obrazining shafqatli, insonparvar ekanligini namoyon etishga, murakkab davrda, yani urush davrida ham insoniyligini yo'qotmagan shaxsligidan dalolat beradi. Tohir Irina va boshqa razvedkachilar bilan Fayzobodda jang olib borayotganda bir holatga duch kelib qolishadi. Askarlarga qarshi o't ochgan afg'on kishisi yaralangan holda qo'rg'oniga yashirinadi. Uning ortidan ta'qib qilib kelgan Tohir xona o'rtasida jon taslim qilayotgan afg'on jangchisini va bir chekkada qo'rquvdan qaltirayotgan ayol, bolasi bilan turardi. Tohir ularning hech biriga qurol o'qalmaslikka buyruq beradi. Shu sababdan ayol va uning farzandi omon qolishadi. Oradan o'n olti yil o'tgandan so'ng Tohir ular haqidagi darakni Irining maktubi orqali bilib oladi: "O'tgan yili (Shafiqa, o'sha afg'on ayoli) menga maktub yozdi. Ishonasanmi, aqldan ozay dedim. Manavi suratni esa senga berib qo'yishimni iltimos qilgandi. Uning ortida "Hayotimizning eng og'ir lahzalarida bizga shafqat qilgan mard va mehribon insonga ulkan minnatdorchilik va qarzдорlik bilan tashakkur aytamiz...-deb yozilgan" (3, 221-bet). Yillar o'tsa-da, askar yigitning insoniyligi tufayli tirik qolganini, undan o'zini qarzдор deb hisoblashini, uni izlashining sababi shunda ekanligi bilan belgilanadi.

Odil Yoqubovning "Qaydasan, Moriko" qissasida yapon qizlari bilan rus askarlari o'rtasida insoniy munosabatni taqiqlovchi qoida mavjud edi, ammo shunday qoidani bilsa ham, askar ham, mayor ham yapon generalining qizlari Chiko va Morikoga ko'ngil qo'yishadi. Mayor muhabbatiga erishish uchun unvonlaridan ham voz kechishga tayyor edi. Hatto voz kechib, urushdan ham butunlay ketadi.

Qo'chqor Norqobilning "Qishdagi lola" hamda Odil Yoqubovning "Qaydasan, Moriko" qissalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadi-ki, asrlar davomida insoniyat o'rtasida kurash davom etib kelmoqda, ammo bu ziddiyatlar faqat insonlarga baxt, yaxshi hayot emas, balki iztiroblar, alamlar ham olib kelayotganligini yanada teranroq badiiy talqin etiladi. Zero, haqiqiy badiiy asar bejizga yaratilmaydi. Hayotdagi mavjud ziddiyatlar, inson qalbidagi iztiroblarni ijodkor teranroq anglaydi, ilg'aydi, his etadi, buning zamirida esa yetuk san'at asarlari vujudga keladi. Anglanmagan haqiqatlar davrlar o'tishi bilan inson qalbini larzaga soladi. Har ikki badiiy asar ham insonni hayotda nima uchun yashayotganligini teranror his etishga, bugungi tinch, xalq faravonligi yo'lidagi islohatlarni, anglashga undaydi.

Adabiyotlar

1. Nosirov O'. Badiiy uslub mavzuidan talqinlar. Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. –Toshkent, "Fan", 1981-yil, 73-bet.
2. Rasulova U. XX asr o'zbek qissalari tadriji. –Toshkent, "Fan", 2012-yil, - 60 bet.

3. Yoqubov O. Qaydasan Moriko. Qissalar, dramalar, hikoyalar, etyudlar, maqolalar. –Toshkent, “Sharq”, 2002-yil. - 432 bet.

4. Norqobil Q. Kulib tur, azizim. Qissalar. –Toshkent, “Sharq”, 2004-yil. - 223 bet.

5. Normatov U. Ijod sehri. – T., “Sharq”, 2007. – 290 b.

6. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi, – T., G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2016. – 364 b.

“QO‘RG‘ONLANGAN OY” ROMANIDA SHAXS FOJIASI TALQINI

Djurakulova E. S. – Samarqand davlat universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya. Shoyim Bo‘tayevning “Qo‘rg‘onlangan oy” romanida ijtimoiy muhitning badiiy xarakterga va inson ruhiyatiga ta’siri masalasiga e’tibor qaratilgan. Tahlillar davomida badiiy obraz yaratish, insoniy fazilatlarining ijtimoiy muhit ta’sirida o‘zgarish jarayonlari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: obrazlar olami, ruhiyat, ijtimoiy muhit, xarakter talqini, mahorat.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИЧНОЙ ТРАГЕДИИ В РОМАНЕ “ЗАЩИЩЕННАЯ ЛУНА”

Джуракулова Э. С. - исследователь Самаркандского государственного университета

Аннотация. Роман Шойима Бутаева “Защищенная луна” фокусируется на проблеме влияния социальной среды на художественный образ, на психику человека. В статье анализируются процессы создания художественного образа, изменения человеческих качеств под влиянием социальной среды.

Ключевые слова: мир образов, сущность, социальная среда, интерпретация персонажей, мастерство.

INTERPRETATION OF PERSONAL TRAGEDY IN THE ROMAN “PROTECTED MOON”

Djurakulova E. S. – researcher of Samarkand State University

Annotation. Shoyim Botayev’s novel “The Protected Moon” focuses on the problem of the influence of the social environment on the artistic image, on the

human psyche. The article analyzes the processes of creating an artistic image, changes in human qualities under the influence of the social environment.

Key words: image world, essence, social environment, interpretation of characters, skill.

Milliy istiqlol davriga kelib jamiyatda axloqiy mezonlarni yangilash zarurati tobora kuchaya boshladi. Nasr taraqqiyotida o'ziga xos talqinlar, poetik tasvir xususiyatlari namoyon bo'ldi. Xususan, milliy romanchilikda qisqa vaqt mobaynida inson ma'naviyati tadqiqi birinchi o'ringa ko'tarildi. Chunki bir tomondan, katta ijtimoiy muammolar kun tartibiga ko'tarilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mavjud siyosiy andozalar yemirilayotganligi ruhiyat talqiniga, shaxs fojialarining borlig'icha ifodalshga, badiiy talqin etishga harakat qilindi. Har bir davrning badiiy poetik talqinlaridagi o'zgarishlar kabi, insonni, uning ma'naviy-botiniy olamini anglashga bo'lgan ehtiyojining ortishini ham alohida qayd etmoq zarur.

Adabiyotshunos Abdug'afur Rasulov qayd qilganidek: "O'zbek romanchiligi jahon adabiyotida ro'y berayotgan holat, izlanishlarni o'zida aks ettirmoqda. Globallashuv san'at, adabiyotda ham ko'zga tashlanayotganligini inkor qilmagan holda romanning o'zligini, betakrorligini milliylik, yangi-yangi qahramonlar belgilashini zinhor unutish mumkin emas" [1,59-b]. Ta'kidlanganidek, jahon adabiyotidagi yetakchi tamoyillar o'zbek romanchiligiga ham sezilarli ta'sir etganligini ham inkor etib bo'lmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, iste'dodli adib Shoyim Bo'tayevning "Qo'rg'onlangan oy" romanida ham turfa xil taqdirilar, ularning o'ziga xos xarakter xususiyatlari teran badiiy talqin etilgan. Asarning asosiy mavzusi ham keyingi yillardagi xalqimiz hayotini, inson va tabiat birligini, inson va nabotot olamining dialektik birligini badiiy talqin etgan asarlardan biridir. Roman syujetiga umuminsoniy muammolar darajasidagi muammolar bilan bir qatorda uning insoniy fazilatlaridan mahrum bo'lib borishi, salbiy xarakterning shakllanishida muhitning ta'siri yorqin lavhalarda o'z ifodasini topgan.

Asardagi voqealar rivoji inson qalbida shakllangan yovuzlik xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Inson o'z ruhiga singib ketgan yovuzlik mohiyatini anglashi murakkab jarayon ekanligini obrazlar olami orqali asoslashga intiladi. Inson ruhiga yovuzlikning kirib kelishi va uning fojiaiy oqibatlari romanga xos tasvir usulida singdirilganligini kuzatish mumkin. Romanning badiiy-estetik ahamiyati shundaki, yozuvchi romanga xos tafakkurni romanga jalb etishda polifonik talqin yo'llariga murojaat etadi. Bu tasvir orqali badiiy qahramonlar ruhiyatini, xarakter qirralarini yoritib beradi.

Asardagi voqealar silsilasi shuni ko'rsatadiki, inson qalbida ezgulik bilan bir qatorda yovuzlik ham kurtak otadiki, buning asosiy sababi ham, inson va muhit

o‘rtasidagi ziddiyatlarga bog‘lanadi. “Murtazo iyagini erinchoqlik bilan qashlab, esnab o‘tirgan Rahmonga yer ostidan qarab-qarab qo‘yarkan, yuragi po‘killar, hozir boshini ko‘tarib meni ko‘radi-yu, ishga buyuradi deb o‘ylardi. Rahmonning avzoyi buzuq, xuddi buyurishga arziydigan yumush o‘ylab topolmaganidan bezovtalanardi. Shu on Murtazoning kutgani ro‘y berdi: u boshini ko‘tardi” (2, 38-bet). Voqealar rivojiga nazar tashlar ekanmiz, Murtazoning xuddi shu muhit, uning xarakterini o‘zgarishiga, insonga nafrat bilan qarashini shakllanishiga sabab bo‘lganligini his etamiz.

Asar qahramonining ruhiyatida vujudga kelgan yovuzlikning ilk kurtagi, tashqi muhit ta‘sirida tug‘ilgan, ruhiyatiga xos bo‘lgan andishani yengish g‘oyasi bora-bora uning ruhiyatida o‘ziga xos bir isyonga aylanib boradi: “Murtazo indamay o‘rnidan turdi. Bir chetda yotgan, siri ko‘chgan choynakni olib bir zum kalavalanib turdi, nimadir demoqqa chog‘landi, aytolmadi. Ketdi... Baribir gap qaytargani bilan foydasi yo‘qligini, Rahmon uning gapini ikki pulga olmasligini, qaytanga urib abjag‘ini chiqarib tashlashini yaxshi bilardi” (2, 38-bet).

Murtazoning qalbida ham insoniylik mavjud edi, bolalarga xos qarashlar, tushunchalardan mahrum emas edi. Ammo “Hali bu gaplari uchun pushaymon bo‘ladi, kechirim so‘raydi. Axir, men unga hech qanday yomonlik qilganim yo‘q-ku?!” kabi savollar bilan o‘zini ovutar ekan, asta-sekinlik bilan bu tushunchalarning o‘rnini yovuzlik, zulmga zulm bilan javob qaytarish xususiyati shakllanishiga sabab bo‘ladi. Chunki hammadan zo‘r bo‘lish istagining paydo bo‘lishining o‘ziyoq yovuzlik belgisi edi. Bu zo‘rligi bilan odamlar ko‘ngliga qo‘rquv solishga, ularning jismonan yengishga bo‘lgan ehtiyoj uni shunday shakllatirib boradi. Shu sababdan ham uning ruhiyatiga kirib kelgan andishani yengish, hammadan ham zo‘r bo‘lish istagi kundan kun kuchayib boradi. Murtazo ruhiyatida muntazam o‘zligini anglatib turuvchi o‘zidagi qo‘rquv – andishani yengish g‘oyasi bora-bora u bilan muloqotga kirisha boshlaydiki, bu esa yovuzlik belgisi ekanligini anglab etmaydi. Ayni paytda, uning ichki kechinmalari davr evrilishlariga hamohang ekanligini ham unutmashimiz zarur. Murtazoning nazarida, faqat shu ichki talab-andishani yengish orqali odamlar nazaridagi mavqeyini tiklaydi, shu sababdan ham u bu g‘oyaga tobelarcha bo‘ysunadi. Bunda u g‘oyaning bir ovozi, bir yuzinigina ko‘ra oladigan darajada nafrat tuyg‘usini shakllantirib ulguradi. Asardagi voqealar rivojida, ilk bor tegishli qopdagi sementdan boshqa sement tashimayman deb, o‘z huquqini talab qilgan Murtazo og‘zi-burni qonga to‘lib Rahmondan kaltak yeganda ham azoblanmaydi, aksincha mag‘rurlanadi. Nihoyat, o‘z qo‘rquvining ustidan g‘olib chiqishi, o‘zini boshqalarga anglatishi uning uchun katta baxt-saodat deb bilishining o‘ziyoq, gumrohligidan dalolat edi. Shu kundan boshlab ruhiyatiga in qurgan yovuzlik g‘oyasi uning eng muqaddas tuyg‘ularidan ham g‘olib chiqa boshlaydi.

Bunday xarakterning shakllanishida o'sha muhitning o'rnini beqiyos edi. Murtazo ko'rinishidagi ikkinchi odam – beshafqat, cho'rtkesar, zolim Murtazoni anglagan, sevib uylangan xotini Mavluda dahshatga tushadi. Mavludaning: “Sizga nima bo'ldi?”, – degan so'rog'ini uning: “Ko'zingizni oching, qaysi yo'lni tanladingiz?” degan ogohlantirishi deb emas, balki: “Xayriyat, nihoyat Siz ham odam bo'lib, o'z haq-huquqingizni anglabsiz”, - degan ma'noda his etadiki, bu esa uning keyinchalik fojialar girdobida qolishga zamin hozirlaydi.

Qaynotasidan tog'begilikni qabul qilgan Murtazoning borlig'ini yovuzlik o'zining mustahkam iplari bilan asta-sekin o'rab oladi. Uning o'qiga duchor bo'lgan oq bo'kanlarning jon talvasasida oyoq silkishidan u huzur qiladi, tirqirab otilgan qondan may ichgandek mast bo'ladi. Uning beoram qalbini shu darajada yovuzlik egallab oladiki, ko'ziga zulm qilishdan boshqa narsa ko'rinmas, oddiydek tuyulardi. Yovuzlikning kuchayib borishi Murtazoni nafs quliga aylaniradi. Goho-goho xotirasida jonlangan sodda, ma'sum Murtazoning ko'zlaridan qocholmay qiynalgan damlarida ichkilikka ruju qo'yadi, bora-bora eslamaslikka harakat qiladi. Murtazo qalbidagi ezgulik, o'z navbatida yovuzlikka o'rnini bo'shatishga majbur bo'ladi.

O'z halol mehnati bilan kun kechirgan shofyorni yo'ldan urishi va ovga olib borishi oqibatida shofyorda psixologik depressiya holatidagi gallyusinatsiya yuz berishga olib keladi. Ko'ziga qon ko'rinaverganidan o'zi ham o'limiga sababchi bo'lgan jonvorlarning holidan qo'rqib, mashinasidan ham, mashina haydashdan ham voz kechgan shofyor ongiga azob bergan azob aslida Murtazoning ongini, aql-idrokini ko'r qilgan «zo'r bo'lish» g'oyasining ikkinchi ijobiy ovozi natijasida yuzaga kelgan vijdon azobi edi. Murtazoni bir necha bo'lakka bo'lib tashlagan g'oya hamma narsani egallash xohishini yuzaga chiqaradi. Anna bilan bo'lgan yaqinlik goho nafs bo'lib, uning xohishini uyg'otadi, goho gunoh bo'lib, vijdoniga azob beradi. Vijdoni qiynalgan damlari Mavludaning ko'zlariga boqolmay qoladi. Ammo ikkinchi g'oyaga tutqun Murtazo birinchi pok Murtazodan zo'r keladi.

Murtazoning xudbinligi oqibatida Mavluda bilan o'rtalarida begonalik paydo bo'la boradi. Kundan-kunga o'zgarib borayotgan Murtazoning xarakteri Mavludani tashvishga soladi, o'zlarining hayoti parokandalik sari yuz tuta boshlaganini anglab, u iztirobga tushadi, Murtazoni tushunmoqchi bo'ladi, erining qalbiga quloq tutishga intiladi. Ammo yovuzlik ruhi Murtazo ongini, aql-idrokini, es-hushini qamrab olgan edi. Mavludaning iltijolari, nasihatlarini butunlay unutadi, ya'ni o'ligini yo'qota boshlaydi. O'g'lining qo'lini halollashdan ko'ra to'y qilib, hammaga kimligini ko'rsatib qo'yish xohishi Murtazoning fojiasidan dalolat beradi. Bo'rilarning to'yga atab boqqan qo'ylarini chavaqlab tashlashi ham uning ruhiyatiga ta'sir qilmaydi.

Bo'rilarning qo'ylarga tajovuz qilishi, aslida Murtazoga kelayotgan fojiadan darak edi, ammo uni anglash, his etishdan mahrum bo'lganligini ham inkor etib bo'lmaydi. Nafsning natijasida tabiat va inson o'rtasidagi dialektik birlik buzila

boshlaydi. Och qolgan bo‘rilarning tap tortmay qishloqqa oyoq qo‘yish sabablarini anglashga ham imkon topmaydi. Bu salbiy holatlar, fojialardan xulosa chiqarishdan ham mahrum edi.

Adibning badiiy mahorati shundaki, tabiat uyg‘unligining falsafiy mohiyatidan polifonik talqinni kuchaytirib, qahraman ruhiy-ma’naviy olamini yoritib boradi. Yomonlik va yovuzlik, falokat va kasofat hech qachon yolg‘iz kelmasligini Mavluda juda teran anglaydi. Ammo yillar shamoli uning qarashlarini anglash imkonini bermaydi. Yovuzlikning qalb qaridan mustahkam o‘rin olishi uning xarakter xususiyati bilan bir qatorda, ruhiy olamini, fojiasini yoritishga xizmat qiladi. Bu davrga kelib uning butun borlig‘i yovuzlik qudratidan kuch ola boshlaydiki, uning zamiridagi fojiani unutadi. Murtazoning o‘zi ham aslida mana shu tabiatning bir bo‘lagi ekanligini unutadi. Uning qalbidagi bu qabih g‘oya keksa ovchining burgutini ko‘rganda tug‘iladi. Murtazo ruhiga singgan yovuzlik nafs yo‘li bilan boshqa bir yovuzlik yuzaga kelishiga va o‘zini dunyoga keltirgan yovuzlikdan ham zo‘rroq bo‘lishi uchun xizmat qiladi. Ochlikdan sillasi qurigan burgut bolasi bir bo‘lak luqma uchun har qanday vazifani bajarishga majbur bo‘ladi. O‘z xojasi – Murtazoga ko‘zi tushishi bilan o‘ljasiz qaytishi ochlik, tashnalik bilan tugallanishini esiga soladi va jon-jahdi bilan o‘ljasiga tashlanadigan darajaga borishga majbur bo‘ladi. Qonga to‘lgan burgutning ko‘zlari qasos onlari yaqinlashganidan dalolat beradi.

Murtazoning xayoliga kelgan cho‘loq bo‘ri aslida uning bir turlanishi edi, xolos. Intiqom sari oshiqqan Murtazo insonga xos bo‘lgan falokatni oldindan sezish hissidan ham mahrum bo‘lishga ulgurgan edi: “Murtazo bir Saru hol, nima qilib, nima qo‘yayotganini ham farqiga ko‘pincha bormasdi. Xayoli allaqayirlarda parishon kezinar, rang-u ro‘yiga qarab bo‘lmasdi – yonoqlari turtib chiqib, ko‘zlari ich-ichiga botib ketgandi. Uning ishidan ham, o‘zidan ham, turish-turmushidan ham ko‘ngli sovigandan sovib borardi. Qachon kech kirib, ish tugar ekan, manovu Rahmonning turqini ko‘rmasam ekan, deb o‘ylar edi” [2,67-bet].

Qayd qilingan talqinlardan ko‘rinadiki, uning qalbida o‘ziga xos ruhiy iztiroblar mujassamlashgan. Murtazoda insoniy fazilatlar mavjud edi, ammo yillar davomidagi ijtimoiy muhitning ta’siri natijasida salbiy xarakter xususiyati ham shakllanib ulgurgan edi. Yovuzlik g‘oyasining bir ongdan ikkinchi ongga o‘tishi, turlanib, tuslanib o‘ziga jalb etishi ko‘povozlilik, ko‘pqatlamlilik darajasida talqin etiladi.

Adabiyotlar

1. Rasulov A. Badiiylik – bezavol yangilik. – T., “Sharq”, 2007. – 336-b.
2. Bo‘taev Sh. Qo‘rg‘onlangan oy. Roman. – T., “Sharq”, 1995. – 192-b.
3. Normatov U. Ijod sehri. – T., “Sharq”, 2007. – 290-b.

4. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi, – T., Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2016. – 364-b.

5. Nosirov Oʻ. Badiiy uslub mavzuidan talqinlar. Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. –Toshkent, “Fan”, 1981-yil, 73-bet.

6. Rasulova U. XX asr oʻzbek qissalari tadriji. –Toshkent, “Fan”, 2012-yil, - 60 bet.

SOZANDALIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Sobirov N. X. - Oʻzbekiston davlat sanʼat va madaniyat instituti oʻqituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sozandalik mahoratini rivojlantirish tamoyillari, sohaning taraqqiyoti uchun kerakli taʼlim va fan integratsiyalashuvi borasida yoritilgan. Ilmiy tadqiqotlardan iqtiboslar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: maqom, klassik musiqa merosi, tasnif va mushkulot, ashula, katta ashula.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА

Собиров Н. Х. – преподаватель Государственного института искусств и культуры Узбекистана

Аннотация. В статье рассматриваются принципы развития исполнительского мастерства, интеграции образования и науки, необходимые для развития данной сферы. Приведены цитаты из научных исследований.

Ключевые слова: маком, классическое музыкальное наследие, классификация и сложность, песня, длинная песня.

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MUSICAL SKILLS

SOBIROV N. X. – teacher of Uzbekistan state institut of art and culture

Annotation. This article discusses the principles of developing musical skills, the integration of education and science necessary for the development of the industry. It quotes from scientific research.

Key words: makam, classical musical heritage, classification and difficulty, ashula, katta ashula.

Oʻzbek klassik musiqa merosi asrlar davomida sayqal topib kelmoqda. Zamonaviy sozandalik mahoratini rivojlantirish va kelajak avlodga yetkazish

yo'lida ham klassik musiqa merosining o'rni va ahamiyati katta bo'lib, professional cholg'u ijrochidan, avvalo, klassik musiqiy namunalarni chala bilish qobiliyati talab etiladi. Maqom san'atini ilmiy-nazariy jihatdan o'rgangan olimlar Yunus Rajabiy, Otanazar Matyoqubov, Oqilxon Ibrohimovlarning tadqiqot ishlarini kuzatar ekanmiz, o'zbek klassik musiqa merosini naqadar jozibador, murakkab usullar ila yaratilgan ekanligiga guvoh bo'lamiz.

O'zbek musiqa san'atida Faxriddin Sodiqov, Hojihon va Nurmuhammad Boltayevlar, Komiljon Otaniyozov, Ma'rufjon Toshpo'latov, Moshe Boboxonov singari ustoz san'atkorlarning ijodi maqom san'ati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdi. Professor Otanazar Matyoqubov o'z tadqiqotida "Turg'un Alimatov bilan boshlangan suhbatlarimizni XX asrning ulug' hofizi marhum Hojixon Boltayev, Xorazm musiqasining "jonli kitobi" - yuz yoshlarni qoralab qolgan Bola baxshi, maqom san'atining ajoyib namoyondalari Ma'rufxuja Bahodirov, Ollanazar Xasanov, Fattohxon Mamadaliyev, Orifxon Xotamov, Ro'zmat Jumaniyozovlar va hozirgi kunning ustoz darg'alari Shavkat Mirzayev, Ozod Ibrohimovlar bilan davom ettirishga shoshildim. Ularning ko'rgan-bilganlarini ohangrabo tasmlariga yozib, so'ngra qog'ozga tushirib, hujjatlashtirib qo'ydim. Ustozlardan olgan saboqlar, maqom negizlari odatga aylanib qolgan taassurotlarni ancha o'zgartirib yubordi",- deya ta'kidlaydi. [1. 9] Shuningdek, maqom san'atini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishda ustoz san'atkorlarning ijodiy faoliyatini kuzatish orqali anchagina muvaffaqiyatga erishgani borasida fikr yuritadi. Haqiqatan, amaliy jarayonni kuzatmay turib, ilmiy-nazariy tadqiqot olib borish samarali bo'lmaydi. Otanazar Matyoqubovning mazkur tadqiqotida O'rta Osiyo klassik musiqasining tarixiy shakllangan yagona tizimi Maqomot, ya'ni Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, shuningdek uning XX asrda O'zbekiston va Tojikistonda yuzaga kelgan yangi ko'rinishlari o'z aksini topgan. Ularning barchasi umumlashtirilib "Maqomot" nomi bilan yuritilishi aytib o'tilgan. Bugungi kunga kelib, mazkur tadqiqot Maqom san'ati nazariyasini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Olim o'z ishida hududlar bo'yicha maqom ashulalarining bir-biriga o'xshamas, o'ziga xos an'alarini o'rganib, betakror usullarini isbotlab bergan. Masalan, Farg'ona-Toshkent maqomlari qadimiy maqom yo'llari doira (muodil)lari, usul va shakl andozalari asosida tarkib topib, ushbu voha sozandalarining qalb qo'ri bilan sug'orilgan mustaqil kuy va ashulalarga aylanib ketganligini isbotlagan. Maqom san'atini o'rganish va ijro etish sozandalik mahoratini rivojlantirishda ham qo'l keladi. Murakkab usullarning ritmga solingan musiqiy yo'llari cholg'u ijrochisidan o'ziga xos professional tajribani talab etadi. Asrdan asrga o'tib kelayotgan maqom san'ati namunalarni tinglasak, ularda she'r va musiqa shaklan va mohiyatan uyg'unlashib, bir butun yaxlit badiiy asarga aylanib ketganligini ko'rish mumkin.

Maqom namunalari ijrosida qo'llaniladigan cholg'u asboblari murakkab cholish texnikasi ila yaratilgan bo'lib, ularning kuy va ashulalar bilan bog'lanishini ikki tomonlama kuzatish mumkin. "Bir tarafdin, cholg'u sozlar amaliyot in'ikosi, asrlar davomida shakllangan musiqiy tafakkur mahsuli bo'lsa, ikkinchidan, ijro jarayoniga bevosita ta'sir o'tkazuvchi juda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi"[2. 13].

Bugungi kunda musiqiy pedagogikada maqom san'atini o'rgatish, mahoratli sozandalarni yetishtirishda asriy an'analardan foydalanish strategiyasi mavjud. Bunda "ustoz-shogird" an'anasi yuksak o'rinda turadi. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida ustoz san'atkorlar O'lmas Rasulov, Orolmirzo Safarov, Mashrab Ermatov, Beknazar Do'stmuhammedov, Ahmadjon Dadayevlar ijodiy faoliyat bilan birga pedagogik ta'limda ham faol bo'lib, sanoqsiz shogirdlarni yetishtirib kelmoqda. Tarixga nazar solsak ham yetuk san'atkorlar o'z ijodiy merosini ta'limga sarflaganiga guvoh bo'lamiz. Muhammad Bekjon Rahmon o'g'li Muhammad Yusuf Devonzodaning "Xorazm musiqiy tarixchisi" nomli kitobida "Muhammad Rasul Mirzaboshi o'z otasi Pahlavon Mirzaboshidan shashmaqom nag'malarini o'rganib, o'zining bilgan maqomlarini kun sayin Muhammad Rahimxon Soniyga ta'lim qilmoqqa boshlaydir. Shuning birla Muhammad Rahimxonning musiqa ustodi bo'ladi", degan ma'lumotni ko'ramiz [3. 30]. Shuningdek, ushbu kitobda ko'plab ustoz san'atkorlarning maqom san'atining nazariyasi va amaliyotini o'rgangani borasida ma'lumotlar keltirilgan. Muhammad Rasul Mirzaboshi shashmaqom nag'malarini ikki katta mujallad qilib savod darsligini yozgan. Tasnif va mushkulot, ya'ni manzum va mansur qismlarini ayri-ayri yig'ib, alohida bir kitob qilgani bayon etilgan. Mazkur kitoblar endilikda mahoratli xonanda va sozanda tayyorlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ustoz san'atkor maqomlarning usullarini yanada mukammallashtirgani ma'lum. O'sha manbada "Gup-taqqa"dan iborat bo'lg'on usuli maxsus so'zlarni soz ila barobar ijro etilganda nag'malarning ohangiga ko'ra "Taq gup"larni oralarida ba'zi lozim bo'lg'on "Ist" zamoni borligi yoziladi. Shu o'rinda Muhammad Rasul Mirzaboshi Xorazm musiqasining birinchi islohotchisi ham nigohboni va muhaffizi deb tan olinadi.

Cholg'u ijrochiligi murakkab jarayon bo'lib, bunda mahorat serqirra ravishda rivojlantirilishi lozim. Maqom ashulalarini mukammal tarzda ijro eta olgan sozandaning tajribasi ham ortib boradi. Har bir hudud maqomlari kuylarining chalish texnikasi, usullari turlicha bo'ladi. Sozanda o'z tahsilida muayyan hududning an'alariga murojaat qiladi.

Musiqashunos olim va tajribali pedagog professor Oqilxon Ibrohimov o'zining "Maqom asoslari" kitobida maqom ashulalari strukturasi ildizigacha o'rgangan. Bir misol keltirsak: "Buxoro maqomlarining (Olti maqomning) ikkinchi

guruh ayrim yo‘llari turkumlanishida o‘zgacha qonuniyatlar namoyon bo‘ladi. Bunda “Savt” va “Mo‘g‘ulcha” nomli aytim (ashula) yo‘llari yetakchii o‘rinda turadi. “Savt” so‘zi arabcha so‘z bo‘lib, “ohang”, “tovush”, “aks-sado” ma’nolarini anglatadi. “Savt”lar, odatda 1-guruh aytim turkumlaridagi “Talqin” va “Nasr” ashula yo‘llariga nazira (javob, aks-sado) sifatida yaratilgandir” [4.82]. Ushbu kitob oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda mumtoz maqomlar tarixi, nazariyasi va ijrochiligi bilan bog‘liq ayrim masalalar, shuningdek, bizning davrimizgacha yetib kelgan Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari borasida o‘ta qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Maqom asoslari kitobi musiqiy pedagogika ta’limida yosh kadrlarni yetishtirishda muhim manba bo‘lib, yosh ijodkorlarning qobiliyatlarini o‘stirishda ham qo‘l keladi.

Professor Oqilxon Ibrohimovning yozishicha “Olimlar orasida mavjud qarashlarga ko‘ra, maqomlarning eng qadimiy namunalari payg‘ambarlardan meros qolgan. Bu haqda XVI asr ikkinchi yarmi va XVII asr birinchi choragida yashab ijod etgan birinchi vatandoshimiz, mashhur musiqachi va olim Darvish Ali Changiyning “Tuhfat us-surur” nomli risolasida ma’lumotlar bor”, ekan [5. 11]. Demak, maqom san’ati ilohiy bo‘lib, insonlar uchun qadrlil sanaladi. Ulardagi mavjud musiqiy qatlam xalq og‘zaki ijodiyotining ko‘hna namunalari tashkil etadi. Qadimdan insonlar kuyga, uning sehrli jilosiga mahliyo bo‘lishgan, oshufta qalbi ila soz chalishni o‘rganib, mustaqil ravishda kuylar, ohanglar yaratishgan. To hozirgi kunga qadar yetib kelgan Navro‘z bayrami bilan bog‘liq “Navro‘zi Azam”, “Navro‘zi Xoro”, “Navro‘zi Sabo” nomli asarlar eng qadimiy namunalar sanaladi. Bu ham Navro‘z bayramining qadimiyliigi va o‘sha bayram bilan bog‘liq an’analarining asrdan asrlarga o‘tib kelayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, ustoz o‘z tadqiqotlarida maqom namunalarining ildizlari yaxudiylikning muqaddas kitobi “Avesto”da ham borligini bayon etganlar. Hozirgi kunga kelib ularni to‘la ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganishda tarixshunoslik, madaniyatshunoslik va san’atshunoslik kabi ilmiy sohalarning rivojlantirilishi muhim o‘rin tutadi. Bugun yoshlar ma’naviyatini yanada rivojlantirish, ilg‘or texnologiyalardan foydalanish, barkamol avlod tarbiyasi, bunyodkor mafkura va porloq kelajak sari dadil qadamlar bosilayotgan bir davrda yosh avlodni milliy qadriyatlar va muqaddas an’analar ruhi ostida tarbiyalash strategiyasi samarali tarzda amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston davlat konservatoriyasi hamda O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutida maqom san’atini o‘rgatish bo‘yicha professional metodika ishlaydi. Xulosa qilib aytganda, sozandalik mahoratini shakllantirish va rivojlantirish muhim bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, ta’lim, ijod, san’at va madaniyatning amaliy jabhalarida ham sozandalik ilmi va ijodiy konsepsiyasini takomillashtirib borish talab etiladi. Zero, milliy musiqa san’atining taraqqiyoti bevosita sozandalik rivoji bilan bog‘liq.

Adabiyotlar

1. Matyoqubov O. “Maqomot” –T.: “Musiqqa”. 2004-y. 9-13-b.
2. Devonzoda Yu.M. “Xorazm musiqiy tarixchisi” – T: “Yozuvchi”. 1998-y. 30-b.
3. Ibrohimov O. “Maqom asoslari” –T: “Turon-Iqbol”. 2018-y. 82-b.
4. O’sha manba, 11-b.
5. Mirziyoyev Sh. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. T.: 2017-y. (www.lex.uz)
6. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. T.: 1993-y. (Elektron manba)
7. Matyoqubov O. Maqomot. T.: 2004-y. (Elektron manba)
8. O’sha manba.
9. Ibrohimov O. “O‘zbek xalq musiqasi ijodi (Metodik tavsiyalar)” T.: 1994-y. (Elektron manba)
10. Abdullayeva Sh., Xolmamatova L. Pedagogika. (Oliy o‘quv yurtlarining talabalari uchun o‘quv qo‘llanma) T.: 2005-y. (Elektron manba)

NAVOIY IJODINING INDIVIDUAL TALQINI (Professor Bahodir Sarimsoqov ilmiy tadqiqotlari misolida)

Rahmonova Z. A. - Samarqand davlat universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya. Adabiyotshunoslikda ijodiy individuallik tushunchasi muayyan olimning adabiyotshunoslikka oid ilmiy asarlari, maqola va tadqiqotlarida namoyon bo‘ladigan o‘ziga xosliklar – betakror uslubi, tili, tadqiq prinsiplari, muammolarga qay tarzda yondashuvi, talqin yo‘sini va boshqa shu kabi xususiyatlarni qamrab oladi. Ma’lumki, bugungacha so‘z ilmida Navoiy asarlarining turlicha talqinlari yaratilgan. Shoirning nazmiy, nasriy va boshqa turdagi asarlari tadqiqotchilar tomonidan adabiy-tanqidiy, falsafiy-psixologik, diniy-tasavvufiy jihatlardan tadqiq etilgan. O‘zbek adabiyotshunosligiga ulkan hissa qo‘shgan zabardast olim, professor Bahodir Sarimsoqov esa Navoiy ijodiga ilmiy-nazariy va estetik jihatdan yondashdi. Ushbu maqolada professor Bahodir Sarimsoqovning Navoiy asarlariga individual yondashuv usullari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘z: individuallik, mimises, matezis, poetika, saj’, kanon, g‘azal-muloqot, poetik-sintaksis.

ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТВОРЧЕСТВА НАВОИ

(На примере исследования профессора Баходира Саримсакова)

Рахмонова З. А. – исследователь Самаркандский государственный университет

Аннотация. Творческая индивидуальность в литературе включает в себя особенность литературных произведений, статей и исследований конкретного ученого - его уникальный стиль, язык, принципы исследования, подход к проблемам, интерпретацию и другие подобные особенности. Известно, что до сих пор в словесной науке создавались различные интерпретации произведений Навои. Поэтические, прозаические и другие виды творчества поэта изучались исследователями с литературно-критической, философско-психологической, религиозно-мистической точек зрения. Профессор Баходир Саримсаков, блестящий ученый, внесший большой вклад в узбекскую литературу, подошел к творчеству Навои с научно-теоретической и эстетической точек зрения. В данной статье рассматриваются методы индивидуального подхода профессора Баходира Саримсакова к произведениям Навои.

Ключевые слова: индивидуальность, мимисес, матезис, поэтика, саж или аллестерация, канон, газел-диалог, поэтический синтаксис.

**INDIVIDUAL INTERPRETATION OF NAVOI'S CREATION
(On the example of Professor B.Sarimsakov's research)**

Rakhmonova Z. A. - researcher of Samarkand State University

Annation. Creative individuality in literature includes the peculiarity of literary works, articles and research of a particular scientist - his unique style, language, research principles, approach to problems, interpretation and other similar features. It is known that up to now, various interpretations of Navoi's works have been created in the verbal science. Poetic, prosaic and other types of the poet's creativity were studied by researchers from literary-critical, philosophical-psychological, religious-mystical points of view. Professor Bakhodir Sarimsakov, a brilliant scientist who made a great contribution to Uzbek literature, approached Navoi's work from a scientific, theoretical and aesthetic point of view. This article examines the methods of the individual approach of Professor Bakhodir Sarimsakov to the works of Navoi.

Key words: individuality, mimesis, mathesis, poetics, saj (alliteration), canon, "ghazal-dialogue", poetic syntax.

Istiqlol yillari o'zbek adabiyotshunosligida ijodiy individuallikni badiiy asarlar nuqtayi nazaridan tadqiq etish borasida jiddiy yutuqlarga erishildi. Bu borada

ko‘plab adabiyotshunos olimlar tomonidan turli tadqiqotlar olib borildi. Biroq ijodiy individuallik tushunchasini ilmiy ijodga nisbatan tatbiq qilish ijodiy individuallik muammosini muayyan olim ijodi misolida o‘rganish borasida jiddiy izlanishlar kuzatilgani yo‘q. Mazkur ishimizda masalaning aynan shu jihatiga e‘tibor qaratamiz, ya‘ni adabiyotshunoslikdagi ijodiy individuallik qirralarini professor B.Sarimsoqov ilmiy tadqiqotlari misolida ochib berishga harakat qilamiz.

Ma‘lumki, bugungacha so‘z ilmida Navoiy asarlarining turlicha talqinlari yaratilgan. Shoirning nazmiy, nasriy va boshqa turdagi asarlari tadqiqotchilar tomonidan adabiy-tanqidiy, falsafiy, psixologik, diniy-tasavvufiy va boshqa jihatlardan tadqiq etilgan. O‘zbek adabiyotshunosligiga ulkan hissa qo‘shgan zabardast olim, professor Bahodir Sarimsoqov esa Navoiy ijodiga ilmiy-nazariy jihatdan yondashadi. Xususan, olimning «Alisher Navoiy poetik sintaksisidagi bir usul xususida», «Alisher Navoiy she‘riyatida g‘azal-muloqot shakllari», «Alisher Navoiy va she‘riy mezonlar masalasi» [1.], «Badiiy ijodning ikki asosi» (O‘zbek folklorshunosligi masalalari. T.2006.) kabi maqolalarida mumtoz she‘riyatimizdagi she‘riy kanonlar, ularning adabiy jarayonda qaror topishi, Navoiy she‘riyatidagi poetik sintaksis va g‘azal-muloqot shakllari, badiiy ijoddagi mimises va matezis masalalari o‘ziga xos tarzda tadqiq etilgan.

B.Sarimsoqov tadqiqotlaridagi o‘ziga xos jihatlar uning mavzu tanlashidan tortib, xulosa chiqarishigacha, ilmiy muammo sifatida dolzarbligini asoslashigacha namoyon bo‘ladi.

Olim faoliyati mobaynida so‘z ilmidagi eng dolzarb, asrlar mobaynida yechimini topmay kelayotgan muammolarga murojaat qiladi, ularni ilmiy-nazariy jihatdan puxta o‘rganib, yangicha konsepsiyalarini ishlab chiqadi. Uning ilmiy tadqiqotlarining o‘ziga xosligi, fikrlar izchilligi, aniqligi, ilmiy asoslanganligi, maqsadliligi va yangi xulosalar bilan yakun topishida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shuningdek, professor biror mavzu yuzasidan fikr yuritayotib, unga aloqasi bo‘lmagan mulohazalarga chalg‘imaydi, uzundan-uzoq mantiqsiz jumlar tuzmaydi, fikrini qisqa va aniq ifodalash ham olim uslubiga xos individual xususiyatlardan hisoblanadi.

«Alisher Navoiy poetik sintaksisidagi bir usul xususida» nomli maqolasida olim g‘azal baytining birinchi misradan ikkinchi misraga ko‘chishi, ya‘ni anjambeman fikriy ko‘chuv hodisasi haqida to‘xtaladi: «Odatda, she‘rda misralar mazmunan va shaklan tugal bo‘lishlari talab etiladi. Biroq shoir aytmoqchi bo‘lgan poetik fikr, u ifodalamoqchi bo‘lgan lirik kechinma murakkabligi tufayli baytdagi she‘riy misralar mustaqilligi buziladi, birinchi misrada boshlangan poetik fikr ikkinchi misrada yakunlanadi. Tabiiyki, she‘riy jumlaning birinchi misradan ikkinchi misraga ko‘chishi bayt mazmuni, vazni va ohangini buzmagan holda davom etishi ijodkorning san‘atkorligini belgilaydi»[2.].

Adabiyotshunos gʻazal bayti tarkibida qoʻllangan sintaktik koʻchuv hodisasining tipologik koʻrinishlarini aniqlaydi. Poetik koʻchuv shunchaki koʻchuv hodisasi emasligini, u baytdagi poetik mazmuni toʻgʻri, mantiqiy ifodalashning muhim vositasi ekanligini Navoiy gʻazallari misolida asoslab beradi.

B.Sarimsoqov ilmiy faoliyati avvalida Navoiyning nasriy asarlariga koʻproq murojaat qilgan boʻlsa, keyinchalik shoir lirikasi olimni oʻziga jalb etdi. Navoiy lirikasida gʻazal-muloqot fenomeni, uning shakllari, poetik tizimi kabi muammolarga bagʻishlangan “Alisher Navoiy lirikasida gʻazal-muloqot shakllari” nomli maqolasi ana shular jumlasidan[3;2-s; 7-b].

Mazkur tadqiqotida adabiyotshunos gʻazalning yangicha — gʻazal-muloqot shaklini kashf etdi. Mazkur shaklning yetakchii xususiyatlari, koʻrinishlari, qoʻllanish oʻrinlari va vazifalarini aniqladi. Gʻazal-muloqot shaklining yuzaga kelishini unga hayotiylik bagʻishlash ehtiyoji bilan izohlab: “Monolog nutq gʻazalga maʼlum darajada monotonlik bagʻishlaydi. Asarga jonlilik bagʻishlash, unga hayotiylik — polifoniya olib kirish ehtiyoji gʻazalga muloqot-nutq shaklini olib kirishga sabab boʻladi”-[4;2-s; 7-b.] deydi va ana shu muloqot shakliga ega boʻlgan gʻazallarni shartli ravishda “gʻazal-muloqot” deb ataydi. Mazkur shakl gʻazal janrining ifoda hamda tasvir imkoniyatlarini boyitishga xizmat qilsa-da, oʻz xususiyatlariga koʻra, lirik turdan tashqari, dramaga xos ifoda imkoniyatlariga ham ega ekanligini aniqlaydi [5]. Olimning yozishicha, gʻazal-muloqot shakli shoir uchun lirik konflikt shiddatini toʻlaligicha berishga, gʻazaldagi lirik dramatismni tarang tutib turishga, eng muhimi, polifoniyani kuchaytirishga imkon beradi. Bulardan kelib chiqib, B.Sarimsoqov: “Gʻazal-muloqot shakli janrning imkoniyatlarini boyitishga xizmat qilar ekan, u lirika adabiy turining oʻz zaminida emas, balki oʻzga adabiy tur — dramaga xos ifoda imkoniyatlaridan “qarz” olish orqali vujudga kelgan, deyishga asos bor. Chunki monologik nutqqa qaraganda, muloqot nutq shakli tabiiyroq va hayotiyroqdir”, degan muhim tezisni oʻrtaga tashlaydi. Shu oʻrinda gʻazal-muloqot shaklining 2 xil (toʻliq gʻazal-muloqot va muloqot bayt) koʻrinishlari va ularga xos xususiyatlarni Navoiy gʻazallari misolida koʻrsatib beradi.

Olimning kuzatishicha, Navoiy muloqotning bu koʻrinishini gʻazalning istagan oʻrnida emas, balki oʻzi zarur deb topgan oʻrinlardagina qoʻllagan va bunday tipik oʻrinlar quyidagilar:

1. Gʻazal matlasida. Bunda matlada kuchliroq poetik tezis qoʻyish imkoni ortadi va gʻazalning keyingi baytlarida uni rivojlantirish yoki badiiy dalillash uchun yoʻl ochiladi.

2. Gʻazal matlasidan keyingi baytda. Bunda matladagi goʻzal va nafis poetik tezis ikkinchi baytda favqulodda yoʻsinda rivojlantiriladi.

3. Gʻazal maqtasida. Maʼlumki, maqta gʻazal gʻoyasini ochib beruvchi, falsafiy-didaktik vazifa ado etuvchi yakuniy bayt hisoblanadi. Shuning uchun har bir shoir gʻazal matlasiga qay darajada eʼtibor qaratsa, gʻazal maqtasiga undan-da ortiqroq eʼtibor qaratadi va ular oʻrtasidagi mantiqiy aloqadorlikni buzmaslikka harakat qiladi [6; 2-s;11-b.].

Gʻazal-muloqot shaklining oʻziga xos xususiyatlari sifatida olim lirik konflikt oqimining shiddatini oshirishi, dramatismni taranglashtirishi va gʻazaldagi polifoniyani kuchaytirishini Navoiy gʻazallari misolida batafsil koʻrsatib berdi.

Olimning “Badiiy ijodning ikki asosi” nomli maqolasi esa badiiylikning asoslari tadqiqiga bagʻishlangan. Unda ijodning ikki asosi mavjudligi - ulardan biri mimesis, ikkinchisi matezis (lotincha “matethis” — tajriba va kuzatishlar orqali erishilgan bilim) ekanligi xususida fikr yuritiladi. Navoiy gʻazallari poetikasini chuqur oʻrgangan olim daho shoirning ishonchli tarixiy-falsafiy xulosaga kelishida nafaqat mimesis (yaʼni hayotga oʻxshatish usuli), balki matezis nazariyasiga ham amal qilganini taʼkidlaydi. Professorning badiiy ijod asoslari xususidagi bu kabi individual qarashlari badiiylik mohiyatini anglashda yangicha talqinlarga asos boʻla oladi.

“Navoiy va sheʼriy mezonlar masalasi”[7] deb nomlanuvchi maqolasida B.Sarimsoqov mumtoz adabiyotdagi sheʼriy kanonlar, ularning adabiy jarayonda qaror topishi va amal qilishi singari muammolar xususida fikr yuritgan. Maqolada yozilishicha, E.E.Bertels, Hodi Zarif, E.Rustamov, A.Hayitmetov, Y.Isʼhoqov singari adabiyotshunolar sheʼriy mezonlar masalasiga munosabat bildirgan boʻlsalar-da, bu masalaga doir ilmiy qarashlar uzil-kesil hal qilinmagan. Ayrim ilmiy monografiyalarda alohida bir asarga ikki janr atamasining ishlatish hollari olimni mushohadaga chorlaydi. Masalan, akademik B.Valixoʻjayevning ishlarida “tuyuq-ruboiy”, “qitʼa-tuyuq”, professor R.Orzibekovning kitoblarida “tuyuq-ruboiy”, “ruboiy-tuyuq” kabi mafhumlar qoʻllaniladiki, mazkur tadqiqotida olim shunday terminologik chalkashliklarni bartaraf etishga harakat qiladi. Aslida B.Sarimsoqov ilmiy asarlaridagi individual jihatlardan yana biri aynan uning atamalarga jiddiy yondashishida namoyon boʻladi. Bu jihat koʻproq ilmiy uslublardan biri boʻlgan akademik uslubga xos xususiyatlardan biridir. Yaʼni ushbu uslub ilmiy asarlarning bayon uslubi boʻlib, bunday uslub oʻzining jiddiyligi, aniqligi, ilmiy terminologiyalarga boyligi, har bir masalaga oid tadqiqot va asarlarga munosabat bildirib borishi, xulosalarning aniq boʻlishi, ifodaning ortiqcha emotsionallikdan xoli boʻlishi bilan xarakterlanadi [8;25-b.].

Olimning mazkur tadqiqotida Navoiy oʻzbek adabiy-nazariy tafakkuri tarixida birinchi marta sheʼriy kanonlar masalasini koʻtargani va buni amaliy jihatdan isbotlab berganiga guvoh boʻlamiz.

Ushbu maqolasida u Navoiyning tuyuq haqidagi: “Yana turk ulusi, bataxsis chig‘atoy xalqi aro shoi’ avzondurkim, alar surudlarin ul vazn bila yasab, majolisda ayturlar. Birisi “tuyug‘”durkim, ikki baytqa muqarrardur va sa’y qilurlarkim, tajnis aytilg‘ay va ul vazn ramali musaddasi maqsurdur...”[9;95-b.] degan fikrlariga alohida e’tibor qaratadi va shu o‘rinda Navoiyning tuyuqqa xos nozik bir nuqtasini topadi. Bu nuqtani “sa’y qilurlarkim, tajnis aytilg‘ay”, degan fikrda ko‘radi. Hozirda biz tilimizda qo‘llaydigan “sa’y” so‘zini faqatgina urinmoq, harakat qilmoq ma’nolarida qo‘llanayotgani, hatto bu so‘zni harakat so‘zi bilan juft holda, ya’ni “sa’y-harakat” tarzida noto‘g‘ri qo‘llanayotgani, aslida “sa’y” — harakat qilib erishmoq degan ma’no anglatishi, bundan kelib chiqadigan xulosa tuyuqda tajnis qo‘llanishi shart ekanligini ta’kidlaydi.

Olim she’riy kanonlar masalasiga nafaqat Navoiy, balki undan oldin va keyin ijod qilgan qator mutafakkirlarning asarlariga ham murojaat etdi. Har bir masalaga oid tadqiqot va asarlarga munosabat bildirib borishi ham olim qo‘llagan akademik uslub xususiyatlaridandir.

B.Sarimsoqov mumtoz she’riy janrlar nomlanishiga ham diqqat qilib, ularning har biriga xos yetakchi xususiyatlarni ma’lum darajada angelaydi. Jumladan, ruboiyning to‘rt misrada katta falsafiy mazmuni ifodalashi, qit’aning kesilgan, ya’ni ixchamlashtirilgan shaklda ibratli yaxlit fikr bildirishi, qasidaning u yoki bu narsani, shaxs yoki voqeani madh etish yoxud tanqid etishga qasd qilganligini ifodalashini aytib, “tuyuq” terminining ifodalagan ma’nosiga asoslanib, ushbu janrning yetakchi xususiyatlarini aniqlaydi.

Ma’lumki, “tuyuq” so‘zi qadimgi turkiy tilda siqilgan, tumanli, bulutli va yumuq ma’nolarini anglatadi. Shunga ko‘ra, olim jinsdosh so‘zlar tuyuqdagi mazmuni xira, yumuq ifodalashini e’tiborga olgan holda tajnisni tuyuqning yetakchi kanoni deb belgilaydi.

B.Sarimsoqov adabiyotshunoslikka doir tadqiqotlarida asosan nazariy poetika masalalarini yechishga harakat qilgan. Mumtoz adabiyotdagi she’riy tizimlar, janrlar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari va kanonlari, vaznli nasr xususida olib borgan izlanishlari shubhasiz adabiyotshunosligimizni yangi nazariy bilimlar bilan boyitdi. Ayniqsa, uning mumtoz adabiyotimizdagi saj’ san’atiga oid asarini hech ikkilanmasdan ilmiy kashfiyot deb aytish mumkin. Chunki o‘zbek adabiyotida ushbu mavzuga doir ilk jiddiy va fundamental xulosalar aynan “O‘zbek adabiyotida saj’” nomli asarida o‘z ifodasini topgan. Poetika asosini tashkil etuvchi saj’ adabiyotshunosligimizda nazariy jihatdan deyarli tadqiq etilmagan bo‘lib olim bu xususda dastlabki muhim xulosalar yangi nazariy qoidalarni ilmga tatbiq etdi. Olim o‘z tadqiqotida og‘zaki va yozma adabiyot munosabatlari masalasiga keng to‘xtalib, bayt, qofiya, badiiy san’atlar, she’r vaznlari xususida chuqur izlanishlar olib bordi.

Umumlashtirib aytganda, B.Sarimsoqovning ilmiy qarashlarida ijodiy individual xususiyatlar betakror usul va prinsiplar ifodasi koʻzga tashlanadi. U adabiyotshunoslik uchun muammoli boʻlgan adabiy tur va janrlar xususida; mumtoz adabiyotdagi sheʼriyat unsurlari — bayt, qofiya, radif, kompozitsion oʻziga xosliklar, shuningdek, gʻazal-muloqot shakli, uning yetakchii xususiyatlari, koʻrinishlari, qoʻllanish oʻrinlari va vazifalarini sof nazariy aspektda oʻrgandi. Oʻzbek folkloridagi doston va ertakning janr xususiyatlari, tasnifi, tarixiy taraqqiyoti, janrlararo munosabat va diffuziyasi kabi masalalarni muammoli tahlil qilib, bu xususda oʻzining aniq va asosli xulosalarini taqdim etdi. Shuningdek, u marosimlar folklori janrlarining tarkibi, poetik tabiati va genetik asoslari, oʻzbek marosim folkloridagi rasm-rusumlar, ramzlarni umumturkiy xalqlar madaniyati bilan bogʻliq holda oʻrgandi.

Yuqoridagilardan professor B.Sarimsoqov tadqiqotlarida jahon ilmida mavjud boʻlgan akademik, sistemali, qiyosiy-tarixiy, tarixiy-tipologik va muammoli usullar bilan birgalikda oʻzigagina xos boʻlgan individual qarashlar namoyon boʻladi. Olim ilmiy merosini yaxlit holda tadqiq etish va ijodiy individualligi qirralarini oʻrganish ayni paytda uning shaxsiyati va ilmiy asarlari mohiyatini yanada chuqurroq anglash uchun asos boʻladi.

Adabiyotlar

1. Sarimsoqov B. “Alisher Navoiy poetik sintaksisidagi bir usul xususida”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2001. 1-s.; “Alisher Navoiy lirikasida gʻazal-muloqot shakllari. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2004. 2-s.; “Alisher Navoiy ijodida sheʼriy mezonlar masalasi”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti”, 2004.1-s.
2. Sarimsoqov B. “Alisher Navoiy poetik sintaksisidagi bir usul xususida”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2001. 1-s. 3-b.
3. Sarimsoqov B. “Alisher Navoiy lirikasida gʻazal-muloqot shakllari”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2004. 2-s. 6-b.
4. Oʻsha manba, 7-b.
5. Uzoq Joʻraqulov. “Nazariy poetika masalalari: Muallif. Janr. Xronotop. – T. Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2015. 356-b.
6. Sarimsoqov B. “Alisher Navoiy lirikasida gʻazal-muloqot shakllari”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2004. 2-s, 11-b.
7. Sarimsoqov B. “Navoiy va sheʼriy mezonlar masalasi”. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, 2004, 1-s. 4-b.
8. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-oʻzbekcha izohli lugʻati. – T. “Oʻqituvchi”. 1983. 25-b.
9. Navoiy A. Mukammal asarlar toʻplami. 20 tomlik. 16-tom. – T.: 2000, 91-95-b.

XITOI TILI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIKALARI

Saydaliyeva N. F. - Toshkent davlat pedagogika universiteti qoshidagi akademik litsey o'qituvchisi

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanish bosqichida xalqaro standartlarga javob beradigan malakali tarjimon-kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor qaratmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda xitoy tilini o'qitish sohasidagi ustuvor vazifalardan biri bu talabalarning tarjima kompetensiyasini shakllantirishdir. Shu bois ushbu maqola olimlarning ilmiy asarlaridagi tarjima kompetensiyasi tushunchasiga berilgan qarashlarga bag'ishlanadi, shu bilan birga mavzu doirasida olib borilgan tahlillar asosida tegishli xulosalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'qitish tamoyillari, forum, o'qitish metodikasi, gumanistik yo'nalish

СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Сайдалиева Н. Ф. - преподаватель академического лицея при Ташкентском государственном педагогическом университете

Аннотация. На этапе динамичного развития Республики Узбекистан большое внимание уделяется подготовке компетентных переводчиков, соответствующих международным стандартам. Одной из приоритетных задач в области обучения китайского языка с применением современных информационных технологий является формирование переводческой компетенции студентов. В связи с этим, данная статья освещает понятие переводческой компетенции в научных работах ученых, в ней приводятся соответствующие выводы исходя из проведенного анализа в рамках данной темы.

Ключевые слова: принципы обучения, форум, методика обучения, гуманитарные науки.

MODERN METHODOLOGY OF CHINESE LANGUAGE TEACHING

Saydaliyeva N. F. – teacher of Academic lyceum at the Tashkent State Pedagogical University

Annotation. At the stage of rapid development, the Republic of Uzbekistan pays great attention to the training of qualified translators who meet international standards. One of the priorities in teaching Chinese using modern information technology is to develop students' translation competencies. Therefore, this article is devoted to the views on the concept of translation competence in the scientific works of scholars, as well as the relevant conclusions based on the analysis of the topic.

Key words: teaching principles, forum, teaching methods, humanities

Jahon hamjamiyatida faol ishtirok etish va O‘zbekistonning milliy manfaatlariga mos keladigan ko‘p tomonlama siyosat yuritish-davlatimiz mustaqilligini mustahkamlashning muhim shartidir. Buning uchun eng muhim shart-sharoit - O‘zbekistonni dunyoning 150 dan ortiq mamlakati tan olganligi bo‘lib, bulardan 60 tasi bilan davlatimiz diplomatik aloqalar o‘rnatgan. Bu davlatlar o‘rtasida Xitoy Xalq Respublikasi ham bor. Joriy yilning 11-15 - may kunlari O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev XXR ga rasmiy tashrif buyurdi hamda “ Bitta belbog‘ - bitta yo‘l”- forumida ham ishtirok etdi. “ Bitta belbog‘-bitta yo‘l”- forumi ham hozirgi zamonda dunyo mamlakatlari orasida iqtisodiy hamkorlikni yanada kuchaytirish, savdo va investitsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratish, shuningdek, turizm, ta’lim va madaniyat sohalarida hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi”,- dedi.

-Bizning eng katta boyligimiz – bu xalqimizning ulkan intellektual va ma’naviy salohiyatidir,- degan xulosaga kelgan Sh. M. Mirziyoyev Xitoy va O‘zbekiston munosabatlari haqida shunday degan edi: “O‘zbekiston va Xitoy aloqalari ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, Buyuk ipak yo‘li davriga borib taqaladi. Xalqlarimiz o‘rtasida azal - azaldan barqaror savdo-sotiq, ilm-fan va gumanitar aloqalar rivojlandi” [1].

Shunday sharoitda biz ham talabalarga xitoy tilini o‘qitish jarayonida xitoy tili o‘qitish metodikasiga, B 1 darajadagi talabalarda tarjima kompetensiyasini shakllantirish jarayonida xitoy tili o‘qitish metodikasi, xitoy tilini o‘qitish bo‘yicha olimlarning tadqiqot ishlari va bu mavzular bo‘yicha dissertatsiyalarni ham ko‘rib chiqish lozim.

Xitoy tili murakkab til ekanligini butun dunyo tan oladi. Bu tilni o‘rganish uchun uzoq vaqt talabalardan qiziqish, murakkab mehnat va qunt bilan o‘qish talab etiladi. Xitoy tili grammatikasi, undagi mavjud konstruksiyalar, so‘z turkumlari, xitoy tilidan o‘zbek tiliga matnlarni to‘g‘ri tarjima qilish, ularni muloqotga kirishish va so‘zlashish jarayonida B 1 darajadagi talabalarda yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirish bizning asosiy maqsadimizdir.

Xorijiy tillarni ta'lim olish jarayonida talabalarda tarjima mahoratini shakllantirish bilan birga ularning dunyoqarashini kengaytirish, xitoy tili yoki xorijiy tillarni o'rganish jarayonida talabalarda aynan bir maqsad, ya'ni – ularning shaxsiy bilimlari va ko'nikmalariga tayanib, mustaqil tarjimon sifatida shakllanishi uning asosiy maqsadi hisoblanadi. Agar talabalar o'z ona tilida bilimlari mustahkam bo'lsa, bu ularga katta yordam beradi, unda xitoy tili ularga xitoylik fuqarolar bilan madaniy va milliy mavzuda aloqaga kirishida xizmat qiladi. Talabalarni xitoy tiliga o'qitish jarayoni juda murakkab va mashaqqatli bosqichdir, bu jarayonda o'qituvchi talabalarga eng faol va zamonaviy usullar orqali dars berishi va yondashuvlarga tayanib tarjima mahoratini o'rgatishi lozim. Xitoy tilini o'qitish vazifalari asosida xitoy tilini o'qish jarayoni ham shakllanadi [2].

Xitoy tilini o'qitish jarayonida uning vazifalari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- xitoy tilini o'qishda ular, ya'ni talabalar gumanistik yo'nalishni tanlashi lozim;
- amaliyot jarayonida talabalar bilim darajalari asosida til qoidalarini namoyon etishlari kerak;
- talabalar o'qish jarayonida o'z maqsadlariga asoslanib, alternativ usullarni tanlashi lozim;

Xitoy tilini O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodikasiga to'xtalishdan oldin biz xitoy tilini o'qitish tamoyillariga ham e'tibor berishimiz kerak. “ Tamoyil “ so'zi – bu mavjud narsani bilimlar asosida bir joyga to'plab beruvchi, rivojlantiruvchi jarayondir. I. Passov fikricha, “ noto'g'ri shakllangan, noto'g'ri va noaniq tamoyillar, tilni o'rganish jarayonida bir chuqur jarlikka olib keladi ,” - degan fikrni aytib o'tgan [3].

O'qitish tamoyillari - bu o'qish jarayonida shakllangan xarakter bo'lib, ular to'g'ri tanlangan yo'nalishlarda va bu yo'nalishlarda to'g'ri tanlangan yondashuvlar asosida amalga oshadi. Janubiy Yevropa olimlari Larsen Friman V.S. Lakkey ular talabalarni o'qitishda lingvistik, didaktik va psixologik faktorlar muhim deb hisoblaydilar. Zamonaviy metodikada ham o'qitish tamoyili tushunchasi o'qituvchi tomonidan xorijiy tillarni o'qitish jarayonida dominant rolda ishtirok etadi. Ta'lim olish jarayonida o'qituvchiga murakkab jihati shuki o'qituvchi faoliyati va talabaning individual faoliyatidir. Talaba va o'qituvchi bu jarayonga kirishishidan avval ularda aniq shakllangan va reja asosida puxta tuzilgan rejalar asosida amalga oshadi.

O'qitish tamoyillari turli xarakterga ega bo'lishi mumkin: bir xil turdagi tamoyillar o'quv jarayonini aniqlab beradi, boshqa turdagi tamoyillar esa qandaydir aniq bir so'zlashuv nutqini aniqlaydi, bir xil tamoyillar aynan ilmga

tayanadi, umumiy didaktik tamoyillar esa zamonaviy usuldagi o'qitish usullariga mos keladi.

A.P. Starkov va P.V.Gurvich umumiy didaktik va metodik o'qitish tamoyillarini shu ikki turga ajaratadilar. Metodik tamoyillar o'z navbatida umumiy metodik va xususiy metodik turlarga bo'linadi.

Turli xarakterga ega o'qitish tamoyillari bu - butun o'qitish jarayonida ular faqat bitta tamoyilga bo'ysunadi: ular asosan og'zaki nuqtani rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. O'qitish usullarining didaktik tamoyili bu – o'qitish jarayonida turli predmetlar ya'ni narsalardan foydalanishdir. Y.A. Komenskiy fikricha, –“ Didaktik tamoyil aynan ta'lim va tarbiya olish jarayonida amalga oshadi, bu ko'proq tabiiy fanlarda bilinadi”-deydi. Komenskiy didaktik tamoyilda quyidagilar ishtirok etadi deb hisoblaydi: o'z vaqtida bajarish, tilda grammatik va tarjima qilish bilim va ko'nikmalariga ega bo'lish, aniqlik, tezlik, foydalilik, tajribalilik, individual va yoshdagi jihatlarni farqlash, faollik, o'z faoliyatiga ega bo'lish va uni davom ettirishga moyillik talab etiladi. Xorijiy tillarni o'qitishda didaktik tamoyillar quyidagilarda namoyon bo'ladi: [4]

1. Onglilik tamoyili: Bu tamoyilning haqida ko'p fikrlar bildirilgan: L.V.Sherba, G.E.Vedel, A.N. Leyontev tadqiqotchilarning fikricha, xorijiy til va ona tilini solishtirishda til tizimini ongli ravishda anglashlari lozim. Talaba ongli ravishda muloqotga kirishishda o'zi vaziyatdan chiqishga harakat qilishi kerak.

2. Faollik tamoyili: Xorijiy tillarni o'qish jarayonida talabalar faol qatnashishlari lozim. Bu tamoyil zamonaviy psixologiyaga tayangan holda, faollik mavjud bo'lsa tahlil ham bo'ladi deb hisoblaydilar.

3. E'tiborlilik tamoyili: bu jarayonda talabalar o'quv qo'llanma bilan tanishadilar, tushunadilar va tahlil qiladilar. Asosan xorijiy tillarni o'qishda ulardan e'tiborlilik muloqotga kirishishda e'tiborlilik talab qilinadi.

4. Mavjudlilik tamoyili. Bu tamoyilni amalga oshishida talabalarning individual xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Unda albatta talabalarning yoshlari ham inobatga olinadi. Ular vaziyatdan chiqib ketish uchun muammoning to'g'ri yechimin topishlari kerak.

5. Kuchlilik tamoyili. Bu tamoyilda ma'lumotlarni shunday o'zlashtirish kerakki, miyadagi har bir raqamni yodda tutib ularni to'g'ri ishlatish kerak. Bunda talabalar o'z ustilarida ko'proq ishlaydilar, mashq bajaradilar va o'zlarini boshqaradilar.

6. Muntazamlilik tamoyili. O'quv qo'llanma bayoni talabga javob berishi shart. Ta'lim jarayoni omadli va natijaviy bo'lishi kerak, agar o'qish jarayonida xatolik ketsa, bu jarayonni sekinlashtiradi va vaqtni yo'qotishga sabab bo'ladi .

Yevropa va boshqa davlatlar ham o'z o'qitish usullarini butun dunyoga taqdim etadi. Bulardan E.I.Passov, G.Palmer, V. Skalkin o'zlarining bir qator til

o'rgatish vazifalari va tamoyillarini keltirib berganlar. Barcha ta'lim berish tamoyillari talabalarning maqsadlari asosida amalga oshadi. Metodik tamoyillar aynan xorijiy tillarni o'qitish va o'rgatish jarayonida qo'llaniladi. Umumiy metodik tamoyillarga sanab o'tganimizdek funksionallik, bosqichli yondashuv, og'zaki nutq asosi, og'zaki nutqni dasturlangan shakli kiradi [5].

Aynan xususiy tamoyillar: aynan og'zaki nutqni rivojlantiruvchi mashqlar, og'zaki nutqni va yozma tarjimini rivojlantirish uchun, mashqlarni bajarishda. Ta'lim berish jarayonida kommunikativ yondashuv, talabalardan xitoy tilida tarjima mahoratiga ega bo'lish talab etiladi. Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida biz aynan ko'proq didaktik tamoyillarga e'tiborimizni qaratamiz: matnning yozma tarjimasini asl nusxadagi tamoyillarga mos tushishi kerak, bu esa o'quv jarayonida talabalarning oldiga qo'ygan maqsadlari asosida amalga oshadi, bu ham o'quv qo'llanmaning tarkibi, usullari, o'qitish jarayonini tashkil etish jarayonini ham o'z ichiga qamrab oladi. O'qitish usullarini ikki guruhga ajratishimiz mumkin: nazariy va ilmiy bo'limlarga, shu bo'limlar asosida biz amaliyot orqali qonunlar, talablar va takliflar bilan yuzaga keladi.

Xorijiy tillarni o'qitish amaliyotiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, talabalarga bu jarayonni muloqotga kirishish jarayoni deb tushuntiramiz, bu kommunikativ yo'nalishni tanlash orqali asoslanadi. Bu talabalarni o'qitish jarayonida ularda og'zaki tilni va yozma matn tarjimasini qilishni o'rgatish, o'z bilim va ko'nikmlari asosida til bilish darajalarini namoyon qilishni talab etadi. Asosiy metodik tamoyillarga farqli va birlashtirilgan tamoyillar kiradi. Har qanday nutq jarayonida tilning leksik-grammatik tuzilishiga ahamiyat beriladi. Aynan og'zaki nutq va yozma matn tarjimasini o'rgatish jarayonida eshitish va gapirish, o'qish va yozish, tayyorlangan va tayyorlanmagan nutqlar, metodik savollar bilan va mashqlarni bajarish bilan amaliyot jarayonida shakllanib boradi. Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida asosiy rolni ona tilimizdagi o'qitish tamoyillari ham o'ynaydi. Ona tilini o'qitish tarkibida o'quv qo'llanmasining qanday tashkillashgani va tuzilganiga ham bog'liq. Lingvistik yo'nalishda xorijiy tilni to'g'ri talaffuz qilish, tilning grammatik va leksik xususiyatlarini o'rganish, orfografik xatolarini va semantik tahlilini ham bilishlari talab etiladi [6].

Psixologik nuqtayi nazardan esa, so'zlashuv nutqidagi so'zlar joylashuvi, ularni qanday harakatga keltirish va yuzaga chiqarish, nutqdagi bilim va ko'nikmalarini shakllantirish- bularning barchasi og'zaki nutqda kuzatiladi. Xorijiy tillarni o'qitish metodikasida yana faollik tamoyili ham asosiy rol o'ynaydi. Bu tamoyil o'qituvchi va o'quvchilardan faollikni talab qiladi, o'qish davomida ular talabalarning xohishi va qiziqishida namoyon bo'ladi, bunda talabalarning barcha diqqati o'quv jarayoniga qaratiladi. Xorijiy tillarni o'rganish vaqtida intellektual va emotsional so'zlashuv nutq turlari vujudga keladi. Undan

tashqari, e'tiborlilik tamoyili ham mavjud. Talabalarni o'qitish metodikasida, talabalarning sezgi organlari asosida e'tiborlilik bilan o'qishga undaydi. Hattoki, mavjudlik va kuchlilik tamoyillari ham mavjud. Ular asosida talabalar oldilariga qo'yilgan muammolarning yechimini topadilar. Bu talabalarga yanada ko'proq kuch beradi. Mustahkamlilik tamoyili: bu tamoyilda talabalar o'z bilim va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich ko'paytirib boradilar, bunday sharoitda ular so'z birikmalari, idioma iboralarini, so'zlashuv nutqidagi so'z birikmalarini boyitib boradilar. Bunga biz o'qish, yozish va gapirishni ham kiritishimiz mumkin. Individuallik tamoyili – har bir talabaning bilimi o'sishi jarayonida undagi individual xususiyatlari, uning bilim va ko'nikmalari qiziqishi orqali namoyon bo'ladi.

Biz yuqorida xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha tamoyillarni ko'rib chiqdik, endi esa xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha turli yondashuvlarni ko'rib chiqamiz. Hozirgi kunda talabalarni o'qitish jarayonida an'anaviy o'qitish usullari deyarli foydalanilmaydi, iloji boricha oliy ta'lim muassasalarida zamoviy pedagogika dars o'tish usullaridan foyfalanish tavsiya etilmoqda. Shuningdek, oldingi o'rinlarda talabaning shaxsiy aspektlari, uning ijodiy yondashuvi, fikrlashi, o'zining rejalarini hayotda ro'yobga chiqarishi va maqsadiga erishishi bularning barchasi yondashuvlar bilan bog'liq. Shuning uchun xorijiy tillarni o'rganish va qandaydir sohani o'rganish vaqtida dars o'tish usullari ham zamonaviylashib o'zgarib bormoqda. Dars o'tish metodikasida “ metod “ so'zi ikki ma'noda qo'llaniladi:

1. Metod huddi metodik tuzilma asosida:
2. Metod – huddi dars berish jarayonida qo'yilgan maqsadga biror bir yo'nalish asosida erishish tushuniladi.

Dars berish metodikasi - bu boshlang'ich bilim olish jarayoni bo'lib, tadqiqotlar o'tkazish va bilimlarni jamlash va oldiga qo'yilgan muammolarni yyechish jarayonidir. Aynan ta'lim berish metodikasida bu umumiy dars o'tish qonuniyatlari hisoblanadi, ular esa konkret yondashuvlar asosi sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy dars o'tish usullarini hisobga olib, biz ularni quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'lishi mumkin deb qabul qildik [7].

1. Talabalar yaxshi o'qishlari uchun ularga qulay sharoit yaratib berish kerak, vaqtida ular rag'batlantirilib turishlari lozim.
2. Har bir o'quvchiga shaxsiy fikrini bildirishiga sharoit yaratish, uning hissiyotlari, fikrlari va hayajonlarini e'tiborga olgan holda.
3. Talabani o'qitish jarayonida faollashtirish va uni boshqa talabalar bilan solishtirish.
4. Tilga o'qishda mustaqil o'qishga o'rgatishdan iborat.

5. Sinf xonasida ularga turli holatlarda ya'ni ikki guruh, katta guruh, individual va frontal tarzda ishlashga o'rgatish.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oxirgi o'n yil ichida talabalarni o'qitish usullari va yondashuvlar turlicha va ular yillar sayin zamonaviylashib o'zgarib bormoqda. G'arb mamlakatlari o'qituvchilari 60-70 yillarda ular amaliyotda o'qitish bo'yicha gumanistik yondashuvni yaratdilar. Bu yondashuvga asosan bir necha noana'naviy o'qitish usullari ham kiradi: talabaning fiziologik holati, " tinch " o'qitish usuli, "umumiylik" usuli va boshqalar. Darslarni sifatli tashkillashtirish, darsning o'qitish jarayonida talabalarning qiziqishi va tajribasini oshiradi. Gumanistik yondashuv aynan talabaning kommunikativ yondashuvining shakllanishiga yordam beradi, bu yondashuv butun dunyoda tan olingan va u yuqori va sifatli natijalar berishi isbotlangan.

Passov ham kommunikativ yondashuvga nisbatan quyidagi fikrni bildirgan: "Yondashuv – bu talabalarni o'qitish jarayonida ularning o'ylagan tadqiqot ishlarini amalda qo'llash, amaliyot jarayonida barcha sohalarda muloqotga kirishishni talab etadi. Bundan tashqari, yana turli xil yondashuvlar mavjud. Keling ularni qisqacha ko'rib chiqamiz:[9;]

1. Bixevorizm- avvalambor, ta'lim olish jarayonida butun atrof-muhitga ta'sir ko'rsatadi, bu genetik faktor emas (B. Skinner).
2. Kognitivlik- ta'lim olish jarayonida talabalar juda faol qatnashadilar,
3. Gumanistik-ta'lim olish jarayonida talabalarning fikrlashi, his-hayajonlari va fikrlarini mustaqil bildira olishi hisobga olinadi.
4. Kommunikativ-xorijiy tillarni o'rganishda boshqa millat vakillari bilan muloqotga kirisha olish ular so'zlashuv nutqini oshiradi.
5. Shaxsiy va to'g'ri yo'naltirilgan talabalarning individual xususiyatlarini shakllantirishdan iborat.
6. Global- so'zlashuv nutqini o'rganayotgan vaqtimizda turli o'quv qo'llanmalardan foydalaniladi,
7. Deduktiv-umumiylikdan xususiylikka, ya'ni til qonuniyatlarini amaliyot jarayonida tushuntirish va isbotlash.
8. Induktiv- xususiylikdan umumiylikka.
9. Tizimli- Gaplardagi so'zlar tartibi joylashuvini aniqlash, ularni bosqichma-bosqich tahlil qilish.
10. Leksik-so'zlashuv nutqini shakllantirish va xorijiy tillardagi leksik qonuniyatlarni yod olish.
11. Elektik-birlashtirilgan – bir dars o'tish usulidan foydalanib turib, unga boshqa usullarni birlashtirish.
12. Birlashtirilgan- so'zlashuv jarayonida to'rt xil ko'rinishga ajratiladi; eshitish, gapirish, o'qish va yozish.

13. Eshittiriladigan- soʻzlashuv nutqida eshitish asosiy oʻrinni egallaydi.

Shuni taʼkidlab oʻtish joizki, talabalarga xorijiy tillarni oʻqitishda turli usul va yondashuvlar metodikada asosiy rol oʻynaydi. Lekin oʻqituvchining roli shuki, u talabalarda xorijiy til bilim va koʻnikmalarini shakllantirishda turli usul va yondashuvlarni oʻzi tanlaydi.

Xorijiy tillarni oʻqitishdagi yondashuvlarni oʻrganishdan asosiy maqsad bu talabalar darslar davomida oʻz bilim va koʻnikmalarini boyitib boradilar. Bilim bilan qurollangan holda oʻqitsak, talabalar amaliyot davomida oʻzlarini anglashni boshlaydilar va amaliyot davomida koʻproq bilim oladilar. Boshqa xorijiy tillarni mukammal bilish va soʻzlashish bu boshqa millat vakillarining tillarini tushunish va ularning madaniyati bilan tanishish imkoniyatini yaratib beradi. Bu esa ikki madaniyat oʻrtasida dialoglar shakllanishini koʻrsatadi. Bu maqsad esa umumiy madaniyatlar birlashuvini ham tashkil etadi. Aynan taʼlim berish jarayoni bunday kommunikativ xarakterdagi tashkillashtirishga xizmat qiladi, chet-tilida aloqaga kirishishni va soʻzlashishni, talabalarda yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarga aynan tarjima kompetensiyasini shakllantirishda shaxsiy-yoʻnaltirilgan va turli xil zamonaviy yondashuvlar ham katta yordam beradi. Yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirish berilgan mashqlarni samarali bajarishda aks etadi, bularga eshitish, matnlarni xitoy tilida oʻqish, yozish va gapirish kabi xususiyatlar bilan shakllanadi. Bu xususiyatlarning barchasi ularni shaxsiy fikrlashni rivojlantirishga va muammolarning yechimini topishga yordam beradi. Keling, biz aynan shu yondashuvlarning barchasini tahlil qilib chiqamiz:

1. Shaxsiy-yoʻnaltirilgan yondashuv- bu talabalarning individual xususiyatlarida, ularning shaxsiy xarakteridagi fikrlari namoyon boʻlishida, ularning yozma tarjima qilish moyilliklari va qiziqishlari borligi ham shu yondashuv bilan aniqlanadi.

Aynan shu yondashuv asosida taʼlim berish quyidagilarda aks etadi:

- Taʼlim olish jarayonida talabalarning mustaqil faoliyati, ularning maqsadi, vazifalarni toʻgʻri tanlashi va muammolarga yechim topa olishida;
- Talabalarning oʻz bilimlari va tajribasiga tayanadi;
- Talabaning hayotda soʻqal madaniy fikrlashi va uning hayot tarzi, oʻzini-oʻzi anglash;
- Talabalarning emotsional holati va ularning axloqiy estetik qadriyatlarini;
- Maqsadga muvofiq shakllangan bilim va koʻnikmalar asosida talabalarning mustaqil izlanishlari va oʻqish rejasiga binoan amal qilishlari;

- Rollarni talabalarga bo‘lib berish, o‘qituvchining rolini nisbatan kamaytirish, o‘qituvchining o‘ng qo‘li bo‘lish, maslahatchisi va yordamchisi bo‘lishdan iborat.

Xorijiy tillarning zamonaviy darslarida eng asosiy o‘rin ta‘lim berish jarayonini tashkillashtirishdir, talabalar o‘qituvchi bilan birga faollikda ishlaydilar. O‘qituvchi o‘quv jarayonini, guruh bo‘lib ishlash faoliyati esa talabalarning vazifasidir, ular dialogning asosiy ishtirokchilari hisoblanadi. O‘qituvchi muammolarning yechimini topishga harakat qiladi, u ko‘rsatadi, eslatadi va talabalar bilan maslahatlashadi. O‘qituvchi talabalarga vaziyatni omadli ko‘rsatadi, ularga kuyunadi, maqtaydi, ularga ishonch bildiradi, ularga o‘qish vaziyatlarini tushuntiradi, ulardan natijani kuchli ravishda talab qiladi, yo‘naltiradi, ularning talabalarning hammasini obro‘larini ko‘taradi, umid bag‘ishlaydi. Talabalar oldilariga qo‘yilgan muammolarni echadilar va uning yechimini topishga harakat qiladilar, ular ham o‘zlari bir-birini tekshirib, baho beradilar, solishtiradilar, tahlil qiladilar, tadqiq qiladilar, bir-birlari bilan fikr alamashadilar.

Zamonaviy yondashuvlar talabalarga ta‘lim berish jarayonida katta rol o‘ynaydi, agar ular eskirgan bo‘lsa, ularning sifatini yaxshilashga harakat qilamiz, o‘qituvchilar ohirgi yillarda eng yangi va zamonaviy yondashuvlardan foydalanmoqdalar. Aynan hozirgi davrda zamonaviy pedagogikada pedagogik bilim va maktabdagi olingan bilimlar, keying bosqaichlardagi bilimlarni davom ettirishga xizmat qiladi. Keling bu yondashuvdagi yana bir necha muhim xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz:

1. Talabalarga har tomonlama o‘qishni ta‘minlab berish, ularga chuqur bilim berish va mustahkamlash, ularda yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirish;

2. Har bir darsning boshlang‘ich daqiqasidan to oxirigacha tashkillashtirishga javobgar bo‘lmoq. Oldindan darsga tayyorlanish, ko‘rgazma qurollar tayyorlash, texnik sozlamalar, o‘quv qurollari, qo‘llanma va qo‘shimcha adabiyotlar, bularning barchasi dars vaqtida foydalanadilar.

Maqsadga talabalarning to‘g‘ri yo‘naltirilganligi, bunda o‘qituvchi va talabalar o‘zaro muloqotda bo‘ladilar. O‘qituvchiga qo‘yilgan talab shundaki, u talabalar muammoni yechishga to‘g‘ri tartibda yo‘naltirishi kerak, buning uchun har bir dars rejalani, ularda dars tizimi, metodikasi hammasi maqsadga erishish uchun avvaldan rejalashtiriladi.

Interaktiv yondashuv-bu talabalarning aniq o‘quv qo‘llanma bilan interfaol ishlash jarayonidir.

Interfaol yondashuvning o‘zagi interfaol mashqlar va vazifalarni bajarish, ularning yechimini birgalikda topishdan iborat. Ular oliy ta‘lim muassasalaridagi

o‘quv rejasi bilan cheklanibgina qolmay, yana qo‘shimcha adabiyotlarni ham o‘qiydilar. Zamonaviy metodika turli interfaol usullarga juda boy ularga: ijodiy faoliyat turlari, kichik guruhlarda ishlash, o‘rgatuvchi o‘yinlar: rolli o‘yinlar, imitatsiyalar, ish bilan bog‘liq o‘yinlar, tarbiyaviy o‘yinlar, umumiy ma‘lumotlardan foydalanish, (mutaxassisni taklif qilish, ekskursiyalar uyushtirish) madaniy proyektlar tashkillashtirish v auditoriyadan tashqari (soqal proyektlar, musobaqalar, spektakl, ko‘rgazmalar, qo‘shiq va ertaklar o‘rganish, yangi ma‘lumotni o‘rganish va mustahkamlash,(interfaol leksiya, ko‘rgazmali qurollar bilan ishlash, videomateriallar va audio ma‘lumotlar bilan ishlash, “ talaba o‘qituvchi rovida”, “ har bir talaba bir-biriga o‘rgatadi”, mozayka shu kabilar), murakkab muhokamali mavzularda tortishish “ Bir o‘zi, ikkimiz – hamma birga”, “ vaziyatni o‘zgartir”, “ Arg‘imchoq “, debatlar, simpozium) , muammolar yechimini topish (“Yechimlar daraxti”, “ Aqliy hujum “, “ Kazuslar tahlili “, “ Muhokamalar va mediasiya “, “ Zinalar va ilonlar “).

Rivojlantiruvchi yondashuv – uning o‘zagi bu ilmiy tushunchalardir. Bu insoniyat tarixidagi tarixiy elementlar yig‘indisidir. Bu talabalar harakati davomidagi tajribalari, xorijiy tillarning grammatik qonuniyatlari, ularning umumiy vazifalari va tizimini bilishlari lozim. Demak ilmiy tushunchalarni bilmoq bu – muammolarni yechimini toppish va hal qilishda, tajribadan tashqariga chiqishda aks etadi. Talabalar o‘z ijodiy faoliyatlari davomida ilmiy bilimlarini boyitib boradilar. Talabalarda yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirish davrida ular vaziyatning subyekti hisoblanadi.

Rolli yondashuvlar – rolli o‘qitish bu talabalarning shartli vaziyatlarda, to‘g‘ri yo‘naltirilgan va to‘g‘ri tanlangan umumiy olgan tajribalarini namoyon qilish, bilimlari, ko‘nikmlarini, ijodiy faoliyatlarida his – hayajonlarini ko‘rsatib berish orqali namoyon bo‘ladi.

Ularga quyidagilar ham kiradi:

- Erkin rivojlantiruvchi faoliyat, o‘qituvchi talabiga binoan talabalarning xohishiga qarab mavzuni mustaqil tanlash.
- Ijodiy erkin rivojlangan improvizatsiya harakteridagi faoliyat;
- Emotsional, raqobat bilan rivojlanadigan ijodiy faoliyat;
- Yillar davomida va turli sharoitlarda rivojlangan ijodiy faoliyat turi;
- Imoqon harakterdagi faoliyat, bu talabaning professional mahorati va u jamiyatning ta’sirida shakllanadi.

Turli muammoli vaziyatlarda rolli o‘yinlar bizlarga ularning yechimini topishda yordam beradi va hattoki hayotda ham biz o‘z foydamizga turli harakterdagi rolli vaziyatlardan foydalanamiz. Emotsionallar turdagi o‘yinlar talabalarning mustaqil harakat qilishlarini ta’minlaydi.

Muammoli yondashuv-bu holatdagi yondashuvda o'qituvchi talabalarga qiyin tushunchalarni tushuntiradi, muammoli vaziyatlarni shakllantiradi, hamma talabalarga avvaldan ogohlantirib, murakkab o'quv jarayonini tushuntiradi. Natijada talabalarda qiyin vaziyatlarda mustaqil harakat qilish, talabalar bilimlarini bir-biriga o'tkazishi, ularning ijodiy faoliyatlari rivojlanadi. Talabalarga muammoli yondashuvni qo'llash jarayonida ularni muhokama qilish, mustaqil fikrlash, o'z fikrlarini erkin bildirishiga, tahlil qilishi, raqobatlashishi va isbotlab berishiga erishishimiz mumkin. Bunda talabalar muammoni yechishlarida o'zlari yechimini topadilar. Muammoli vaziyatlar doim mavjud bo'ladi, ular har bir yosh avlodning hayotida uchrab turadi, bu hayotiy tajriba o'zini- o'zi anglashda, qadriyatlarni qadrlashlarida namoyon bo'ladi.

Loyihalar yondashuvi-bu maqsadlarga erishishda didaktik usul hisoblanib, muammolar texnologik dasturlar yordami asosida yechiladi, ular haqiqat bilan, amaliyot orqali tashkillashtirish va muayyan bilimlar asosida muammoning yechimi hal qilinadi.

Loyihali yondashuvning asosiy maqsadi talabalarga mustaqil ravishda bilimlarini ko'paytirish, bu jarayonda muammolar yechimini topish, turli fanlarning muammoli vaziyatlarda mustaqil ravishda o'zlari qaror qabul qilishni o'rgatishdan iborat. Talabalar bu kabi yondashuvda tadqiqot ishlari, turli dars o'tish usullari ustida tadqiqotlar, muhokamalar olib boradilar. Talabalar information dasturlar orqali yozma tarjima qiladilar, o'z ustilarida ishlaydilar, ularda yozma tarjima kompetensiyasidan bilimlar va ko'nikmalar hosil bo'lganda kelajakda o'zlari ham yozma tarjima dasturlarini yaratishga kirishadilar.

Kommunikativ yondashuv-bu kabi yondashuvda talabalar, ijodiy faoliyatning rivojlanishida olib keladi, ularda ko'proq og'zaki nutq rivojlanadi, ularning og'zaki nutq rivojlanishiga yordam beradi. Talabalar bu jarayonda subyekt sifatida harakat qiladilar, talabalarda individual-psixologik, turli yoshdagi insonlarda turlicha bo'ladi va milliy xususiyatlar bilan shakllanadi. Obyekt sifatida esa nutq faoliyati va yozma tarjima hisoblanadi, ularga eshitish, gapirish, eshitish va yozish turlari ham kiradi. Bu yondashuvda o'qituvchida ham talabalarga nisbatan kommunikativ yondashuv bo'lishi kerak, ular dars o'tish jarayonida mashqlar bajaradilar, grammatik qoidalarni o'rganadilar.

Kompetent yondashuv – bu talabalarni o'qitish jarayonidagi vazifalarni aniqlab beruvchi jarayon yig'indisidir, ta'lim berishning mundarijasidir, talabalarni baholashdagi muhim vaziyatdir. Bu yondashuv talabalarda turli sohalarda muammolarni yechimini o'zlarini topishga o'rgatadi, ular o'z tajribalarini oshiradilar.

Bu yondashuv talabalarda didaktik fikrlashni shakllantirib, dunyoviy, ahloqiy, siyosiy va boshqa sohalardagi muammolarni yechimini topishga o'rgatadi.

Interfaol texnologiyalar yondashuvi- bu yondashuvda o'qituvchi ta'lim berish jarayonida noana'naviy usullardan foydalanadi, ular o'yinlar, seminarlar, musobaqalar, darslar ko'proq loyihalar orqali sudlar, debatlar va konferensiyalarda amalga oshiriladi. Interfaol usullar orqali konferensiyalar tashkillashtiriladi. Ularda talabalar, faol, mustaqil va erkin harakat qiladilar. U boshqalar bilan aloqa qilib vaziyatni o'rganadi, boshqaradi, boshqa talabalar bilan aloqaga kirishadi, o'z bilimlarini boshqalar bilan solishtiradi va tahlil qiladi.

Interfaol yondashuvdagi konferensiya quyidagilarga amal qiladi:

- O'qish jarayonida talabalarni information baholash;
- Faollik va mustaqillikni rivojlantirish;
- Talabalarni mavzularni tahlil qilishga o'rgatish;
- Kommunikativ bilimlarni shakllantirish;
- Talabalarning o'zaro rivojlanishi.

Darslarning o'tilishi juda qisqa vaqtni tashkil etadi. O'qituvchi talabalarga maksimal darajada o'zining talabalarini chizib beradi, ular kichik guruhlarda dialoglar tuzadilar, turli yo'nalishlarda birga ishlaydilar. Talabalar 90 foizgacha ma'lumotni o'zlari mustaqil o'zlashtiradilar, bu yondashuvda eng asosiysi o'quvchilarning moslashishidir.

Dars jarayonidagi innovatsion yondashuv- Innovatsion darslar asosan qonun-qoidaga ko'ra bir nechta o'tilgan mavzular asosida shakllanadi, bu yondashuv talabalarni boshqaradi va ularni muntazam ravishda baholab boriladi. Bunday darslar asosan noodatiy, noana'naviy sharoitda rivojlanadi. Avvalo, darsning boshlanishi o'zgaruvchan bo'ladi, ular talabalarga xursandchilik bag'ishlaydi, chunki ular yozma tarjima kompetensiyasi ularda shakllanib bo'lgandan so'ng, ular o'z olgan natijaviy baholarini eshitadilar. Bunday darslar texnik vositalardan foydalangan holda o'tiladi: (kompyuter, videotexnika, bukletlar, stendlardan va ko'rgazmalardan) foydalanadilar.

Bunday darslarda turli maqsadlarga erishish maqsadida metodik, psixologik va pedagogik harakterga ega bo'ladi va ular quyidagilarda aks etadi:

1. Bir mavzu asosida bilim, ko'nikma va tajribalar asosida bilimni mustahkalmash;
2. Talabalarda darsga nisbatan qiziqish, ishlash atrof-muhiti, talabalar diqqat e'tiborini darsga tortadi;
3. O'qituvchi darsda nisbatan kamroq ishtirok etadi.

Innovatsion darslarni talabalar ko‘proq yaxshi ko‘radilar, chunki ular noana‘naviy tarzda o‘tiladi, ularning metodikasi va tashkillashtirilishi ham umuman boshqachadir.

Hozirgi zamon talabiga ko‘ra, yuqorida tahlil qilingan dars o‘tish usullari va yondashuvlar talabalarga faollik bilan muammolarning yechimini topishlariga yordam beradi, talabalarga aynan xorijiy tillarni o‘qitishda va ularda tarjima kompetensiyasini shakllantirishda, ularning shaxsiy fikrlashiga, talabalar o‘zlarining g‘aroyib g‘oyalarini ro‘yobga chiqarishlariga imkon beradi. Bu bilimlar paydo bo‘ladi, rivojlanadi va yillar davomida boyib boradi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, talabalarga ta‘lim berishda turli usullar va yondashuvlardan foydalanish, ularda lingvo-madaniy, madaniy – kommunikativ va shaxsiy tashkiliy qarashlari amalga oshadi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev SH.M. Erkin va faravon demokratik O‘zbekiston davlatini barpo etamiz. –Toshkent: —O‘zbekiston, 2016.-56-b.

2. И.Пассов. Принципы обучения иностранному языку. -Москва: Просвещение.-2010 г.-С.15.

3. Диордиященко О.В. Принципы обучения иностранному языку. Харьков. Харьковский государственный университет питания и торговли. Первомайский факультет.-2015 г.-С.-23.

4. Шакирова А.А. Принципы обучения иностранному языку. ФГАОУ ВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет. Журнал Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1 (часть 1) Дата публикации 07.04.2015.-С.-1.

5. Диордиященко О.В. Принципы обучения иностранному языку. Филологические науки /1. Методика преподавания языка и литературы. Харьковский государственный университет питания и торговли. Первомайский факультет.-2018 г.-С.1.

6. Кашина, Е.Г. Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка: учебное пособие для студентов филологических факультетов университетов./ Самара: Изд-во «Универс-групп», 2006. – 75с.

7. Шмелева Ж.Н., Антонова Н.В. Повышение мотивации студентов на уроках иностранного языка в неязыковом вузе. Вестник КрасГАУ № 3, 2015. /Краснояр. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2015 С. 223-229

INTEGRATION OF LANGUAGE SKILLS AS A PREREQUISITE FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY

Yarieva Z. Sh. - intern researcher at Gulistan State University

Annotation: this article is devoted to methodological issues related to the formation of students' lexical competence, which is an important component of foreign language communicative competence. It is assumed that the implementation of integration of language skills as a prerequisite for teaching foreign language vocabulary is directly related to the mastery by students of certain skills of their use in various types of productive (speaking, writing) and receptive (reading, listening) speech activity. Observations and testing showed that for the formation of all the necessary qualities of lexical skills, that is, the assimilation of their qualitative structure, it is necessary to create the appropriate conditions for the performance of all actions and operations that are part of the lexical exercise.

Key words: vocabulary; lexical competence; integration; language skill; speech activity; speaking; letter; reading; listening.

ИНТЕГРАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКЕ

Яриева З. Ш. – стажер-исследователь Гулистанского государственного университета

Аннотация. Данная статья посвящена методическим вопросам, связанным с формированием у студентов лексической компетенции, которая является важным компонентом иноязычной коммуникативной компетенции. Предполагается, что реализация интеграции языковых навыков как необходимого условия для обучения лексике иностранного языка напрямую связана с овладением учащимися определенных навыков их использования в различных видах продуктивной (говорение, письмо) и рецептивной (чтение, аудирование) речевой деятельности. Наблюдения и тестирование показали, что для формирования всех необходимых качеств лексических навыков, то есть усвоения их качественной структуры, необходимо создание соответствующих условий для выполнения всех действий и операций, входящих в состав лексического упражнения.

Ключевые слова: лексика; лексическая компетенция; интеграция; языковой навык; речевая деятельность; говорение; письмо; чтение; аудирование.

TIL KO'NIKMALARI INTEGRATSIYASI – XORIJIY TIL LEKSIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ZARURIY SHARTI SIFATIDA

Yarieva Z. Sh. – Guliston davlat universiteti stajyor tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola chet tili kommunikativ kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lgan talabalarning leksik kompetensiyasini shakllantirish bilan bog'liq uslubiy masalalarga bag'ishlangan. Chet tili so'z boyligini o'rgatishning zaruriy sharti sifatida til ko'nikmalarini birlashtirishni amalga oshirish ularni samarali faoliyati (gapirish, yozish) va qabul qilish (o'qish, tinglash) nutqining turli turlarida ulardan foydalanishning ma'lum ko'nikmalarini o'zlashtirish bilan bevosita bog'liq deb taxmin qilinadi. Kuzatishlar va sinovlar shuni ko'rsatdiki, leksik ko'nikmalarning barcha kerakli fazilatlarini shakllantirish, ya'ni ularning sifat tarkibini egallash uchun leksik mashqni tashkil etuvchi barcha harakatlar va operatsiyalarni bajarish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish kerak.

Kalit so'zlar: so'z boyligi; leksik kompetensiya; integratsiya; tilni bilish; nutq faoliyati; gapirish; yozish; o'qish; tinglash.

The main goal of teaching lexical side of foreign language speech is to form students' lexical competence as a component of language competence. The latter, as it is stated in various publications, is “an important component of foreign language communicative competence”[1;]. The implementation of this goal is associated with the mastery by students of a certain number of words, stable phrases and clichéd phrases, as well as the skills of their use in various types of productive (speaking, writing) and receptive (reading, listening) speech activity. Taking into account the formulated goal, the tasks and content of vocabulary teaching are specified. So, “within the framework of receptive speech activity, students are taught to recognize and isolate lexical units in a speech stream or in a text; to distinguish and understand vocabulary denoting objects and objects of everyday life (cultural awareness), speech and etiquette formulas, non-equivalent vocabulary (using reference literature); recognize and understand homonyms, homographs, cognate words, international words, etc.”[2] When teaching speaking and writing, students are taught such lexical operations as the correct choice of words and phrases in accordance with the communicative task of communication; the correct combination of words in sentences; selection of the necessary lexical-thematic associations; the ability to carry out, if necessary, paraphrasing and selection of synonyms (antonyms), etc. To master all these skills and lexical material, students must have a certain set of knowledge: phonetic – to memorize the auditory-motor images of

lexical units; in the field of graphics and spelling – for writing words and recognizing them in the text; in the field of grammar – for the formation of word forms; in the field of semantics – for the formation of meaningful phrases, etc.

Communicative competence consists of three key competencies: linguistic (language experience)[3], sociolinguistic (speech experience)[4] and pragmatic (personal qualities of students)[5]. The process of forming lexical competence is of the greatest interest and requires further research, since “it is from the accumulation of lexical stock, from the enrichment of the vocabulary of students that they begin to master a foreign language”[6].

According to Shamova, lexical competence is “based on lexical knowledge, skills, abilities, as well as personal linguistic and speech experience, a person's ability to determine the contextual meaning of a word, compare the volume of its meaning in two languages, understand the structure of the meaning of a word and highlight the specifically national in the meaning of the word”[7].

Methodological problems associated with the integration of language skills in teaching vocabulary are widely covered in the scientific works of teachers in English-speaking countries[8] and Russia[9]. The principles of an integrated approach in teaching English vocabulary to university students are enshrined in the education system of the Republic of Uzbekistan[10]. At the moment, the main problem in this direction is the development of the most effective methodology that combines integrated teaching of language skills[11]. In our study, lexical competence[12] is considered as central one, linking all language skills together.

In this study, both theoretical (descriptive, comparative-historical, source analysis) and practical (observation, testing) methods were applied.

Theoretical methods were used to clarify the terminological apparatus of the study, as well as to compile a literature review section of the article.

Practical methods were used to determine the effectiveness of certain methodological techniques of integrated vocabulary teaching of students of higher educational institutions.

Venue of the research–Gulistan State University.

The subject of the research is a set of methods and techniques for integrated vocabulary learning.

The object of the research is the second ear students of the Faculty of Philology. Group 37-19 was an experimental group. Group 38-19 was a control group.

As a result of the observation, which lasted for 8 pairs in each group, notes were made. In the experimental group, during the observed 8 pairs, all methods and techniques of integrated vocabulary learning recommended by leading experts in this field were purposefully used (determined according to the “Literature review”

section). The teachers who worked with the control group did not know anything about the purpose of the study and conducted pairs according to their approach and experience. While attending classes, notes were made, the analysis results of which are given in the “Results” section of this article. In the last lesson, students from both groups were asked to take a short test, which took about 20 minutes. The purpose of testing was to confirm or deny the results of the study.

The formation of lexical competence is directly proportional to the formation of students’ lexical skills. In the methodological literature, a lexical skill is defined as “an automated action to select a lexical unit adequately to the concept and its correct combination with other units in productive speech (speaking and writing) and automated perception and association with meaning in receptive speech (listening and reading)”[13].

Lexical skills are formed according to certain principles[14]. From our point of view, the system-forming principles of the formation of lexical skills in a non-linguistic university are (based on the principles formulated by Galskova: 1) the principle of the unity of teaching vocabulary and speech activity; 2) the principle of integration (integration of a foreign language and specialty); 3) the principle of thematic conditionality (taking into account the university and the specialty of students); 4) the principle of verification of mental components in the content of teaching vocabulary (solving problem situations as close as possible to the conditions of real communication); 5) the principle of collective interaction; 6) the principle of taking into account the didactic and psychological characteristics of teaching and the audience[15]. These principles are aimed at developing a communicative culture using lexical knowledge on a specific topic and are included in the system of principles of the modern communicative-cognitive approach.

The integration of all types of linguistic activity with the lexical competence of students can be most clearly traced by studying the stages of the formation of lexical skills[16].

The first stage in the formation of lexical skills begins with the acquisition of sensory information about a word, namely: perception, recognition of the image of a word and its discrimination (recognition of a word by its specific features in different modalities). Then the process of memorization takes place – the cognitive action of retaining words and their connections in memory. The memorization process must be conscious, i.e. learners must understand the meaning and meaning of lexical units, and not memorize them mechanically.

The second stage of the formation of lexical skills involves practical actions with a word, repeated training “according to a template”, with the aim of gradually developing the ability to use new vocabulary, memorize it, and transfer it to the level of long-term memory.

The third stage of the formation of lexical skills is based on the formation of lexical skills, i.e. the stage of creative application of knowledge, the development of lexical actions in new conditions, in other words - this is lexical creativity, which is characterized by originality and independence of expression, novelty of thought.

The acquired knowledge and skills make it possible to develop and improve lexical competence, the level of formation of which is evidenced by the ability of students to solve problems associated with the assimilation of a foreign language word during its practical use in speech on the basis of acquired knowledge and corresponding skills.

The indicators of the formation of lexical competence are the following skills of trainees: to consciously imitate the sound image of a foreign language word; automatically find the necessary words in the mental vocabulary; use words in combination depending on the communication situation; express the same thought using different lexical units; anticipate the meaning of a word in context; get out of the situation of lexical difficulty in various ways; to carry out lexical self-correction. These skills indicate a formed foreign language lexical competence and, as a result, a high level of communication in a foreign language.

As a result of observing students of two groups (experimental and control) and comparing the results of testing their lexical competence, the most effective methods and techniques were identified, in the process of which the integration of language skills is observed. 10 students from each group participated in the experiment. Each student had to answer 20 test questions – 10 test questions checking translation skills and 10 test questions checking the effectiveness of the exercises based on visualization. So, total number of questions for all participants was 200. The results of the observation and tests showed the following:

The main means of revealing the meaning of a word in a foreign language is *translation*. In general, translational exercises, like any other types of exercises, have a certain level of efficiency. In modern methodology of teaching foreign languages translational exercises considered to be not so effective, but our experiment shows that their efficiency is on the quite high level (Table 1). Of course, translation as a means of revealing the meaning of a word, along with advantages, also has disadvantages. The advantages of translation as a means of semantization are the comparative accuracy of a foreign word's meaning transfer, the ability to immediately find words that are adequate in meaning, which gives a certain saving in time. The disadvantage of translation as a means of semantization is that in some cases there are difficulties in finding an equivalent word in the native language. This is due to the difference in the volume of meanings of words in different languages and is clearly seen in the example of the Russian and English languages. Therefore, a word can be accurately translated only based on the context,

resorting in some cases to the interpretation of the word. The only exceptions in this case are words expressing the names of very specific objects.

Table 1. Reflection of the effectiveness of translation exercises in the results of the test

	Experimental group		Control group	
	Before	After	Before	After
Correct answers	49	82	51	77
Incorrect answers	51	18	49	23

Another means for explaining meaning is *visualization*, which can be both external (objective and pictorial) and internal (linguistic). The means of linguistic visualization for disclosing the meaning of a word include an explanation of the meaning of a word in context, an explanation of the meaning of a word using synonyms or antonyms, an explanation of the meaning of a word using the analysis of word-formation elements, and an explanation of the meaning of a word using its meaning in a foreign language. Exercises based on visualization principle, again like any other types of exercises, have a certain level of efficiency. But according to our experiment, the efficiency of the exercises of this type is a bit lower comparing to translational exercises (Table 2). But here we assume that the further research is necessary to reveal the accuracy of the experiment's results, as there is a variety of types of exercises based on the principle of visualization.

Table 2. Reflection of the effectiveness of exercises based on visualization in the results of the test

	Experimental group		Control group	
	Before	After	Before	After

Correct answers	64	89	63	84
Incorrect answers	36	11	37	16

The *context* has the advantage over other means of language visualization that it contributes to the strong memorization of the word due to the appearance of a number of associations among students. The lack of context is that the student in this case acquires knowledge of only the contextual meaning of the word. This local meaning may not be its main meaning, since a word in the context may have a narrowed meaning or even a different meaning that is not at all typical for it. Therefore, it becomes necessary either to find the necessary context, or to accompany the work on the word in the context with the necessary *additional explanations*.

The use of synonyms and antonyms to reveal the meaning of new words is very limited. This is because most synonyms are only relatively close in meaning, so only in rare cases can you confidently use synonyms. In addition, the same word may or may not be synonymous with another word, depending on the context in which this other word occurs, since in different contexts it will have different meanings. For the same reasons, the use of antonyms is also limited.

Description of the meaning of a word in a foreign language can be used in limited cases if a narrow goal of semantization is pursued. However, it acquires great importance if the repetition of previously studied vocabulary and the development of listening comprehension of foreign speech are pursued as an additional goal.

For a strong *memorization* of a word, it is important to repeat the word in a changed context. The material in the exercises should be selected in such a way that students in the process of assimilating new things all the time relied on the meanings they know and on the experience they gained in working on vocabulary. These can be exercises in memorizing the material passed by, for substituting polysemantic words, homonyms, synonyms into sentences, for independently composing simple sentences with the obligatory inclusion of well-known words in them, etc.

Lexical exercises should be adequate to the essence of the lexical skill and lexical unit. Having considered the morphological and qualitative structure of a lexical skill, we can conclude that the functionality of a lexical skill at the morphological level is manifested in the unity of its components such as a speech task, operations for choosing and combining lexical units, as well as the form of a lexical unit. In this case, the leading role is assigned to the speech task. The

formation of the qualities of a lexical skill depends on the conditions in which the exercises are performed. Exercises should provide, on the one hand, the assimilation of the structure of the lexical speaking skill, and, on the other hand, the formation of all the necessary qualities. The exercise includes setting and various activities to master the lexical material. Since the functionality of the lexical skill is manifested in the unity of all its components with the leading role of the speech task, the functionality of the lexical exercise is expressed in the unity of the speech setting for the exercise, actions to designate objects of utterances, combining lexical units with other and grammatical structures, as well as actions to pronounce the sound form lexical unit. In this form, the structure of the lexical exercise corresponds as much as possible to the structure of speech action, which is part of the structure of speech activity.

For the formation of all the necessary qualities of lexical skills, that is, the assimilation of their qualitative structure, it is necessary to create the appropriate conditions for the performance of all actions and operations that are part of the lexical exercise. Based on this, vocabulary exercises can be classified in the following way:

1. Exercises aimed at mastering the form of a foreign language lexical unit, for example, to establish a relationship between the pronunciation of a word and its spelling, to speak words after a native speaker. read words that sound similar and so on.

2. Exercises aimed at assimilating the operations of choosing lexical units, for example, grouping vocabulary by topic, marking in a group words that do not fit thematically, and so on.

3. Exercises aimed at mastering the operations of combining lexical units, for example, making a combination of the specified words, name everything that can be combined with a given verb, compose a sentence using these words, supplement the sentence, expand the sentence using the specified words and phrases, and so on Further.

4. Exercises aimed at a speech task, for example, make an oral presentation on a topic with new words, create a situation using these words, and so on.

However, it is not always possible to clearly establish the classification of exercises for each component. In a lexical skill, all components are fused into a single whole. For example, performing exercises aimed at mastering the operations of combining lexical units also presupposes mastering the operations of choosing lexical units. Mastering the operations of choosing lexical units contributes to mastering the form of lexical units. However, when performing a certain type of exercise, the presenter is the mastering of any one component of the lexical speaking skill. This circumstance must be taken into account in its formation.

Thus, the functioning of any component of a lexical skill is due to its connection with a speech task. If the mastery of the components of the lexical skill was carried out without connection with the speech task, then in the process of speaking the student will be forced to establish this connection on his own, often spontaneously, which can lead to violations of the speech process in a foreign language. Therefore, when mastering the structure of a lexical skill, it is advisable to use exercises that would ensure the assimilation of the structure of a lexical skill in the process of solving speech problems. Since the emergence of speech tasks is a consequence of the activation of the mental activity of students, the formation of a speech need in them, placing the speech task in the first place in the exercise depends on the presence of a meaningful basis, thoughts and interests of the student's personality.

There are two possible approaches to the construction and use of lexical exercises: component and integrated. With the component approach, lexical exercises are built taking into account the sequence of stages in the formation of lexical speaking skills. With an integrated approach, mastering the structure of a lexical skill is carried out in the unity of all its components with the leading role of the speech task.

Exercises should be functional, that is, the leading place is given to the function of new lexical units, while the form is acquired involuntarily due to the abundant use of these units in speech. They should be performed as a speech-thinking task, that is, within the framework of the general problem posed by the film, dialogue, each exercise reveals some facet of the problem by discussing a particular speech task.

Exercises should direct the consciousness of students to the content of the thoughts of both their own and those of their interlocutors about the discussion of the problem under discussion. They should exclude the possibility of making mistakes, that is, all the attention of students will be focused on not making a mistake, and not on the content of the thoughts of their own and the interlocutor. Exercises should ensure regular and repeated entry of new lexical units into the brain of students. This is achieved due to the need to use the same lexical units to discuss different speech problems.

References

1. Alqahtani M. The Importance of Vocabulary in Language Learning and How to Be Taught // International Journal of Teaching and Education. – 2015. – Vol. III. No. 3. – P. 21-34. DOI: 10.20472/TE.2015.3.3.002
2. Read J. Research in Teaching Vocabulary // Annual Review of Applied Linguistics. – 2004. – Vol. 24. – P. 146-161. DOI:10.1017/S0267190504000078

3. Schmitt N. A Fresh Approach to Vocabulary: Using a Word Knowledge Framework // RELC JOURNAL. – 1995. – Vol. 26. № 1. – P. 86-94.
4. Alsaaw A. To What Extent Guessing the Meaning from the Context Is Helpful in Teaching Vocabulary // ARECLS. – 2013. – Vol. 10. – P. 130-146.
5. Thornbury S. How to teach vocabulary. – London: Pearson Longman, 2002. P-58.
6. Павлова Л.П. Формирование иноязычной лексической компетенции у студентов экономического вуза // Инновационные образовательные технологии. – 2011. – №2. – С. 44.
7. Шамо́в А.Н. Лексические навыки устной речи и чтения – основа семантической компетенции обучаемых // Иностранные языки. – 2007. – №4. – С. 20.
8. Gu Y. Fine Brush and Freehand: The Vocabulary Learning Art of Two Successful Chinese EFL Learners // TESOL Quarterly. – 2003. – Vol. 37. – P. 73-104.
9. Каргина Е.М. Использование ситуативных упражнений при введении и активизации иноязычной лексики // Психология, социология и педагогика. – 2014. – № 11 (38). – С. 51-54.
10. Типовая программа по предмету «Практика языковых аспектов» для студентов направления 5111400 – Иностранный язык и литература (английский). – Ташкент: Министерство Высшего и Среднего специального образования Республики Узбекистан, 2020. – 12 с.
11. Сусименко Е. В. Эффективные стратегии формирования лексических навыков у студентов технических вузов // Альманах современной науки и образования. – 2010. № 4 (35). – С. 150-152.
12. Shigenori T. Lexical Competence in English / CIFLE Report. – 2017. – No. 8. URL: http://www.cifle.jp/news/cifle_report_005.pdf
13. Alsaaw A. To What Extent Guessing the Meaning from the Context Is Helpful in Teaching Vocabulary // ARECLS. – 2013. – Vol. 10. – P. 130-146.
14. Комарова Е.В. Использование гуманитарных знаний в обучении иностранному языку// Современные научные исследования и инновации. 2015. № 1. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2015/01/45292>
15. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: учебное пособие. – Москва: Академия, 2004.

**BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING SHAXSIY-
PEDAGOGIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
SHART-SHAROITLARI**

Yusupova N. O. - Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarni rivojlantirish, jamiyat hayotida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish, ta'lim-tizimida o'z imkoniyatlarini oshirib borishi muhim ahamiyat kasb etishi, talaba-shaxsiy sifatlarini rivojlantirishning pedagogik ta'sir vositalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, shaxs, kompetentlik, qadriyat, islohot, jamiyat, ma'naviyat, ahloq, madaniyat, uzluksizlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ

Юсупова Н. О. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье подчеркивается значение будущих учителей истории в развитии личностно-педагогических качеств студентов, доступа к социальным отношениям в обществе, повышения их возможностей в системе образования, средств педагогического воздействия на развитие личностных качеств студента.

Ключевые слова: образование, воспитание, личность, компетентность, ценности, реформа, общество, духовность, нравственность, культура, преемственность.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONAL-PEDAGOGICAL QUALITIES OF FUTURE HISTORY TEACHERS

Yusupova N. O. - teacher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article highlights the importance of future history teachers in developing personal and pedagogical qualities, access to social relations in society, increasing their capabilities in the education system, the means of pedagogical influence on the development of student-personal qualities.

Key words: education, upbringing, personality, competence, value, reform, society, spirituality, morality, culture, continuity

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh poydevori bo‘lgan yoshlarni qo‘llab quvvatlash, ularning ma’naviy yetuk, barkamol shaxs bo‘lib, zamonaviy bilim kasb-hunarni puxta egallagan yosh-avlod kadrlarini tayyorlash dolzarb vazifa sifatida ilgari surilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi[1]da yosh-avlod kadrlarini tayyorlash masalasiga to‘xtalar ekan: “yoshlarni zamonaviy bilim va tajriba, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan isonlarni voyaga yetkazamiz” deb ta’kidlashida ham bugungi islohotlar jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ularning intellektual salohiyati, yetuk kadr bo‘lib tarbiyalanishi davlat ahamiyati doirasida ekanligi bunga asos bo‘ladi.

Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarni rivojlantirish jamiyat hayotida ijtimoiy munosabatlar ta’lim-tizimida ham muhim ahamiyat kasb etishi, talaba-shaxsi sifatlarini rivojlantirish alohida o‘rin tutadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirish masalalariga olimlar O.Qo‘ysinov, N.Muslimov, R.Yarmatov, V.Andreev, O.A.Abdulina, N.V.Kuzmina va boshqalar zamonaviy jamiyatda shaxs o‘z hayotini nafaqat o‘zining baxtli va yaxshi hayoti to‘g‘risidagi tasavvurlarga ega bo‘lishi, balki umumqabul qilingan ijtimoiy-madaniy qoidalar, me’yorlar va o‘z hayot yo‘lini belgilab olishi kerak. Shu bilan birga, shaxs o‘z tarixining muallifi bo‘lishi va uni jamiyat hayotiga uyg‘unlashtirishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

N.Muslimov[2] bo‘lajak o‘qituvchilardan talab qilinadigan ijtimoiy-madaniy kompetentlik masalalarini ifodalay ekan: “ijtimoiy-madaniy kompetentlik bu-talaba chuqur o‘zlashtirishi zarur bo‘lgan bilim va faoliyat tajribasining doirasi bo‘lib, milliy va umuminsoniy madaniyatlar xususiyatlari, inson va insoniyat hayotining ma’naviy-axloqiy asoslari, oilaviy va ijtimoiy an’analarning madaniy asoslari, inson hayotida fan va dinning roli, ularning moddiy borliqqa ta’siri, turmush va dam olish borasidagi bilimlar, masalan, bo‘sh vaqtni samarali tashkil etish usullarini bilishi” deb ta’kidlagan.

O. Qo‘ysinov[3] talaba rivojlanishida kasbiy sifatlarni masalasiga to‘xtalar ekan: “talabalarning kasbiy sifatlari shakllanishi o‘qitish jarayonida shaxs ijodiy faoliyatining faolligi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘langan. Oliy ta’lim tizimida zamonaviy o‘qitishning eng muhim vazifasi bu talabalarning kasbi bo‘yicha xabardorligini shakllantirish uchun qulay shart-sharoit yaratishdir. Ijodiy faoliyat uzoq vaqt tayyorgarlik ko‘rish, eruditsiyani, qobiliyatlarni talab qiluvchi faoliyat hisoblanadi. Ijodiy faoliyat – inson faoliyati asosi, barcha moddiy va ma’naviy boyliklar manbayidir” deb ta’kidlashga asos bo‘lishini keltirib o‘tgan.

R.Yarmatov[4] bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarlik ishlari masalasiga to‘xtalar ekan: “bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy

tayyorgarligi sifatini takomillashtirish jarayoni orasidagi mavjud nomuvofiqlik aniqlandi, uni bartaraf etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining yetarli joriy etilmaganligi mavjud muammoning yanada yuqori dolzarblik kasb etayotganligini ko'rsatdi" deb ifodalagan.

V.Andreev o'z tadqiqotlarida zamonaviy o'qituvchi shaxsiga ta'rif berar ekan, uni quydagicha ta'riflaydi. "O'qituvchi bu ziyoli, ma'naviy yetuk, ijodiy-tasavvuri rivojlangan, insonparvar va o'z jamoasi orasida raqobatga kirisha oladigan shaxs",- deb ifodalagan[5].

Olimlar O.Abdulina, N.Kuzmina tadqiqot ishlarida bo'lajak pedagog shaxsini tavsiflar ekan, ijtimoiy-munosabatlar orqali ta'lim-tizimidagi rivojlantiruvchi omillar o'qituvchi o'z ijodiy imkoniyatlarini shakllantirishga ta'siri bilan ifodalagan [6; 230]. Olimlar tomonidan bildirilgan tahlillar shundan dalolat beradiki, "o'qituvchining o'z ijodiy imkoniyati" doirasida pedagogik ijodkorlik shaxsning barcha pedagogik-psixologik jarayonlar orqali intellektual salohiyatini oshirib borishi muhim o'rin tutadi.

Demak, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-psixologik sifatlarini rivojlanishida jamiyatning zamonaviy subyekt sifatida o'zida muayyan hayot tarzining yo'lga qo'yish orqali, bo'lajak o'qituvchi o'zining shaxsiy imkoniyatlarini ochishi, ma'naviy-tarbiyaviy ta'sirlarning yakuniy vazifasi sifatida subyektida quyidagi sifatlarni shakllantirish muhim omil hisoblanadi:

bo'lajak o'qituvchi insoniyatning tarixiy yutuqlaridan foydalanish;
shaxsiy hayot faoliyatining insoniyat muammolariga taalluqliligi;
zamonaviy ta'limda o'zini madaniyatning eng oliy qadriyati sifatida yo'nalganligi;

individual shaxsiy sifatlarining o'ziga xosligi, kabi jarayonlar bilan ifodlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini shaxsiy-psixologik sifatlarini rivojlantirishda quyidagi xulosaga kelindi. Bo'lajak tarix fani o'qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirib borishi;

bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixiy jarayonlar va hodisalarni tahlil qilishda o'z metodik tayyorgarligining rivojlanishi;

o'qituvchining uzluksiz ta'lim-tizimida kasbiy tayyorgarligi rivojlanishi orqali shaxsiy-psixologik sifatlarni oshirib borish:

bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-psixologik sifatlarini rivojlanishida kasbiy-metodik taminotini yaratilishi o'z imkoniyatlarini yuqoriga oshib borishida muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Xalq so'zi. 2020 yil 30 dekabr. №-276-son 2-b.

2. N.A.Muslimov “Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi”. O‘quv qo‘llanma.: 2013 y. 11-b
3. O.Qo‘ysinov “Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari”.: Diss. 2019 y. 58-b.
4. R.Yarmatov “Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish”.: Diss.: 2020-y.
5. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Высш. шк., 1990,-47 с.
6. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс. Кн. 2. - Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1996. – 319 с.

О‘RTA ASRLARDAGI YAQIN VA O‘RTA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ILMIY ASARLARIDA DIDAKTIKANING UMUMIY MASALALARI

Yuldasheva N. S. - Toshkent davlat pedagogika universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada O‘rta asrlar davridagi Yaqin va O‘rta Sharq qomuschi olimlarining gnoseologik, umumpedagogik va didaktik g‘oyalari o‘rtasidagi bog‘liqlik, ularning asarlarida yoritilgan alohida ilmiy fanlarga oid metodologik muammolar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: gnoseologik, umumpedagogik, didaktik g‘oyalar, metodologik muammolar, mantiqiy fikrlash, Xorazmiy, Kindiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom va Tusiy.

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ДИДАКТИКИ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕГО И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА СРЕДНИХ ВЕКОВ

Юлдашева Н. С. - исследователь Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь гносеологических, общепедагогических и дидактических идей энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока средних веков, описываются методологические проблемы конкретных научных дисциплин, освещенных в их трудах.

Ключевые слова: гносеологический, общепедагогический, дидактические идеи, методологические проблемы, логическое мышление, Хорезми, Кинди, Фароби, Беруни, Ибн Сино, Умар Хайям и Туси.

GENERAL ISSUES OF DIDACTICS IN THE SCIENTIFIC WORKS OF MIDDLE AND MIDDLE EAST THINKERS OF THE MIDDLE AGES

Yuldasheva N. S. - researcher Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article analyzes the relationship between the epistemological, general pedagogical and didactic ideas of encyclopedic scholars of the Middle East in the Middle Ages, the methodological problems of specific scientific disciplines covered in their works.

Keywords: epistemological, general pedagogical, didactic ideas, methodological problems, logical thinking, Khorezmi, Kindi, Farobi, Beruni, Ibn Sino, Umar Khayyam and Tusi.

Oʻrta asrlardagi Yaqin va Oʻrta Sharq mutafakkirlarining tabiiy-ilmiy asarlarida ilmiy bilishning turli qirralariga, uning tamoyillariga, tarkibiy tuzilishiga, mezonlariga, ilmiy bilishning inson aqliy kamoloti va ilmi bilan aloqasiga jiddiy qiziqish mavjudligini koʻramiz. Oʻrta asrlar davridagi Yaqin va Oʻrta Sharq qomuschi olimlarining gnoseologik, umumpedagogik va didaktik gʻoyalari oʻrtasidagi bogʻliqlik ularning asarlarida yoritilgan alohida ilmiy fanlarga oid metodologik muammolarni tahlil qilishda juda yaqqol koʻzga tashlanadi.

Xorazmiy, Kindiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom va Tusiylar kabi qomusiy olimlarning fikrdoshlari va izdoshlarining gnoseologik qarashlaridagi oʻziga xos xususiyat shundaki, inson ongida jism qiyofasi abstraktlashtirilishi va buning natijasi mazkur jism mohiyati va xususiyatlari haqida tushuncha hosil boʻlishi, shakllanishi jarayoni ularning eʼtiborini doimiy ravishda oʻziga jalb etib kelgan. Bilish predmeti va manbalari, bilish jarayoni, qanday bosqichlardan iboratligi, bilish faoliyati va amaliy faoliyat oʻrtasidagi munosabatlar qanaqa boʻlganligi - oʻrta asrlar Sharqidagi deyarli barcha buyuk mutafakkirlar eʼtiborini jalb qilib kelgan bilishga oid savollarning bir qismigina edi xolos.

Xorazmiy “his etish” orqali bilishni “mantiqiy fikrlash” yordamidagi bilishdan aniq farqlagan: birinchisi xususiy, “juzʼiy” narsalarni biladi, “mantiqiy” bilish esa muhim, ahamiyatli jihatlarni oʻrganadi, biroq ular oʻzaro aloqadordir [Q.: 222, 82-b]. Bilish nazariyasining kurtaklari fanning oʻzi yuzaga kelishi bilan paydo boʻldi va toʻxtovsiz rivojlanmoqda. Xorazmiy bu nazariyaning rivojiga katta hissa qoʻshdi. U birinchilardan boʻlib bilishning tajriba-kuzatuv va eksperimental

uslublarini, osmon jismlari harakatini hamda yer ustidagi nuqtalarning makondagi joylashuvini jadvalda aks ettirib, ilmiy jihatdan asosladi. Yagona, alohida va umumiyning birligi tamoyiliga induksiya va deduksiya nuqtayi nazaridan aniqlik kiritdi: tenglamalarning xususiy holatlaridan alohidasiga o'tdi (oltita tenglama), biroq umumiy (qat'iydashgan) shakligacha bora olmadi. Matematika masalalarini yechishning bugungi kunda bilish va amalning umumilmiy uslubida hamma tomonidan tan olingan algoritmik uslubini ishlab chiqdi. Xorazmiy matematika g'oyalari zahirida odamlarning hayotiy ehtiyojlari yotganligini, ilmiy kashfiyotlar amaliy talablar tufayli yuzaga kelishi va odamlarga xizmat qilishini (masalan, yer o'lchash sohasida, binolar va kanallar qurilishida va h.k.) ishonchli tarzda ko'rsatib berdi. Xorazmiy meros huquqi tarixida ilk bor odamlar o'rtasidagi munosabatlarni matematik formulalarda ifodaladi.

Xorazmiy ilmiy faoliyatning metodologik jihatlariga katta e'tibor bergan. "Astronomiya fanini bilishga intilgan har qanday kishi ushbu risolani ("Trigonometriya jadvallari" risolasini) butun e'tibori bilan o'rganib chiqadi. Unda tadqiqot natijalarini qanday qo'shish va ayirish qoidalari hamda qiymatlarni qanday kiritish (sinuslar ustuniga) va joylarni topish (astronomik jadvallar ko'zda tutilmoqda) qoidalari belgilanadi. Agar birov qanday qilib falon qiymatlarga falon sinuslar nisbat beriladi yoki aksincha deb so'rasa, bilsinki, ushbu qoida sababi yuzasidan Ptolemeyning "Almagest" risolasiga murojaat qilish kerak" [O'sha yerda, 83-b.].

Xorazmiyning izdoshi Kindiy mohiyatni ilmiy bilishning bosh predmeti deb baholab, buning uchun avvalo miqdor va sifatni sezgi a'zolari orqali idrok qilish zarurligini ta'kidlagan. Kimki miqdor va sifat jihatidan bilimga ega bo'lmasa, u mohiyatni bilishdan ham mahrumdir. Fanda mustahkam, haqiqiy, to'liq bilim mohiyatni bilish bo'lib, uning muhim atributlari bo'lgan miqdor va sifatni o'rganish tufayligina egallanadi. Kindiyning fikriga ko'ra, fanlarning barcha sabablariga asos bo'lib matematika fanlari xizmat qiladi, bu fanlardan arifmetika va garmoniya miqdor bilan ish tutadi, geometriya va astronomiya esa – sifat bilan.

"Kimki matematik yoki propedevtik fanlar degan alohida nomga ega, sonlar haqidagi fan, maydonlarni o'lchash haqidagi fan, yulduzshunoslik va garmoniyadan iborat to'rtta fanni o'zlashtirmagan bo'lsa, - deb yozadi u, - uning miqdor va sifat bilimi yo'q, u odam mohiyatni bilmaydi, chunki bu bilim unisi va boshqasi haqida bilimlar tufayligina erishiladi. Kimda miqdor, sifat va mohiyat haqida bilim bo'lmasa, demak, unda falsafa bilimi yo'q bo'ladi" [115, 50-51-b.].

O'rta asrlar Yaqin va O'rta Sharqida gnoseologiya muammolarining ishlab chiqilishiga Kindiy tomonidan ilgari surilgan ilmiy bilishning uchta bosqichi ta'limoti kuchli ta'sir ko'rsatdi: mantiq va matematikadan tabiiy fanlar orqali bilim metafizik muammolarga borib taqaladi.

Bu bilan Kindiy ilmiy bilish yo'lini mutakallimlarning mistik tasavvurlariga qarshi qo'yib, falsafiy qarashlarni asoslashda matematika va tabiatshunoslikning alohida ahamiyatini ta'kidlashga intilgan.

Kindiyning fikricha, insonning bilish qobiliyati hissiy va aqliyga bo'linadi. Sezgi a'zolari orqali bilish predmeti turg'un emas va uning tabiati bizdan yashirin bo'lsa-da, baribir u sezgi orqali idrok qiluvchiga juda ham yaqin, chunki idrok qiluvchi predmetga qaratilgan his-tuyg'ulari orqali biladi. Sezgi orqali idrok qilinadigan hamma narsa materiyaga ega, chunki u har doim jism bo'ladi va jismda mavjud bo'ladi. Shunday qilib, hissiy bilish predmetning o'zidan kelib chiqadi, uning obykti barcha jismga ega va moddiy narsalardir.

Agar hissiy bilish yagona narsani bilish bo'lsa, unda aqliy bilish umumiylikni bilish bo'ladi. "Yagona moddiy narsalar sezgi a'zolari orqali idrok qilinadi, - deb yozadi Kindiy, - turlar va xillarga kelsak, ularni hissiy idrok qilib bo'lmaydi va sezgi a'zolari orqali bilish predmeti bo'la olmaydi. Biroq ular o'sha mukammal, inson aqli deb ataladigan insoniy ruh kuchlari sharofati bilan idrok qilinadi" [O'sha yerda, 62-b.]. Shunday qilib, Kindiyning fikriga ko'ra, moddiy olamning yakka predmetlari fizik tadqiqotlar, umumiylari esa metafizik tadqiqotlar obyektini tashkil etadi.

Kindiyga ko'ra, sezgi idroki aql uchun material beradi, xolos. Aql bilan idrok qilish sezgi a'zolari bilan idrok qilishga nisbatan tasodifiy va uning predmeti aslida sezgi idroki predmeti bilan bir xil narsa emas. Shuning uchun materiyaga ega bo'lmagan, lekin materiya bilan idrok qilinadigan hamma narsa qalbda aks etadigan nimadir sifatida fikr qilinishi mumkin: u sezgi idrokida bo'lib turib, qiyofali idrok qilish emas, balki aqlan idrok predmeti sifatida xizmat qiladi, xolos. Ayni paytda sezgi idroki tufayli olingan bilimlarni Kindiy aql bilan bilishga nisbatan tobe holatga qo'ygan. U aql mavhum bo'lgan narsani biladi, deb hisoblaydi.

Haqiqatni bilishda va o'z amallarini haqiqat bilan muvofiqlashtirishda, Kindiyning fikriga ko'ra, inson aqliga sababni aniqlash ulkan yordam ko'rsatadi. "Izlangan haqiqatni, - deb yozadi Kindiy, - biz faqat sababni topgach bilamiz. Har qanday narsani bilish sababi va uning mustahkamligi haqiqatdir, chunki borliqqa ega bo'lgan hamma narsa haqiqatlikka ham egadir. Haqiqat bilishga talabgor, demak, borliqqa ega narsalar ham bilib bo'ladigandir" [O'sha yerda, 57-b.]. Tashqi olam haqida haqiqiy bilimlarni, tushunchalarni vujudga keltirish qobiliyatiga faqat aql ega, deb hisoblaydi Kindiy.

Farobiy bu xulosa ma'nosini ochib berib, unga aniqlik kiritadi. Inson biror narsani bilishga intilar ekan, yangi bilimni oldingi bilimiga qo'shadi. Mana shuning o'zi u intilgan haqiqatni qidirishdir. Masalan, agar u falon narsa jonli yoki jonsiz ekanligini bilishga intilsa, unda jonlilik va jonsizlik haqida umumiy tasavvurlarga ega bo'lgan holda u o'z aqlidan yoki sezgi idrokidan, yoxud bir vaqtning o'zida

unisidan ham, bunisidan ham foydalanadi. Javobni topgach, u tinchlanadi, qoniqish hosil qiladi hamda o'zining sarosimaligidan va bilimsizligidan qutulganligi uchun huzur qiladi. Xuddi shu masalalarni Farobiy o'zining "Aql haqida risola" va "Farog'atga erishish haqida risola" asarlarida batafsil o'rganadi [279, 406].

Farobiy fan va san'atlar tasnifini hamda biridan boshqasiga o'tishi tartibini taqdim etdi. U har bir alohida insonning va jami xalqning kamolotga intilishiga bog'liq bo'lgan butun xalqlar va mamlakatlar farog'ati haqida gapirardi; bu farog'at baribir bilimlarning umumiy saviyasiga bog'liqdir. Shu bilan birga, Farobiy ilmiy bilimning izchilligiga, uning bir xalqlardan boshqalariga uzatilishiga e'tibor qaratgan.

Farobiy aytadiki, bilish obyektlari orasida ularga nisbatan xatoga yo'l qo'yish insonga xos bo'lmagan narsalar bor. Bular bilish insonga tabiatdan berilgan narsalardir. Boshqa narsalarni bilishda esa inson ba'zan adashadi, haqiqatdan yolg'on tomonga og'adi. Bular fikrlash hamda sillogizmlar va deduksiyalar orqali mulohaza yuritish bilan anglanadi. Aynan mana shu holatlarda shubhasiz haqiqatga erishishga intilayotgan inson, birinchi navbatda, mantiq qonunlariga amal qilishi kerak.

Farobiyning fikriga ko'ra, mantiq fikrlash jarayonining obyektini bilishga qaratilgan hamda aql bila oladigan mohiyatlar bilan ish tutayotgan vaqtdagi to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlash uchun xizmat qiladi. Mantiq san'ati aqlga nisbatan xuddi tilga nisbatan grammatika singari bo'lib, xuddi grammatika kabi, o'z ehtiyoji uchun yaratilgan odamlar tilini tuzatadi, mantiq fani har safar, xatoga yo'l qo'yish imkoni mavjud bo'lganda, fikrlash to'g'ri kechishi uchun aqlni to'g'ri qiladi. Bunda Farobiy grammatika va mantiqning o'xshashligini nafaqat to'g'ri aniqlagan, balki juda noziklik va mohirlik bilan ular o'rtasidagi farqni ko'rsatib bergan: mantiq barcha xalqlarning so'zlari uchun umumiy bo'lgan qoidalarni belgilab bergan vaqtda, grammatika faqat mazkur millat va elatning tiliga xos bo'lgan qoidalarni beradi [209].

Farobiy mantiqni sakkizta bo'limga bo'lgan: 1) oddiy til iboralari – fikrning eng sodda bo'laklari sifatida tushunchalar, kategoriyalar; 2) murakkab kategoriyalar – gaplar, fikrlar; 3) sillogizmlar. Qolgan beshta bo'lim fikr yuritishning uslub va usullariga mansub: 1) asoslovchi; 2) dialektik, ya'ni munozara uslubi; 3) sofistlik (safsatobozlik), ya'ni raqibni chalg'ituvchi uslub; 4) ritorik; 5) poetik.

"Agar inson ajoyib dialektik bo'lishni istasa, - deb yozadi Farobiy, - unda u nimani va qay darajada bilishi kerakligini biladi, bu fikrlarda dialektik yo'ldan ketayaptimi yoki yo'qligini bilish uchun ularni o'zida va boshqalarda qanday sinab ko'rishni biladi; agar u zo'r notiq bo'lmoqchi bo'lsa, unda nimani va qay darajada bilishi kerakligini biladi va o'z fikrlarida notiqlik san'ati uslublariga rioya qilayotgani yoki boshqa yo'ldan ketayotganini bilish uchun bu fikrlarni o'zida va

boshqalarda qay tarzda sinab ko'rishni biladi. Agarda u juda yaxshi shoir bo'lmoqchi bo'lsa, unda qancha narsani o'rganib chiqishi lozimligini biladi, o'z fikrlarida shoirlik yo'lidan ketyaptimi-yo'qligini o'zida va boshqa shoirlarda qanday tekshirishni biladi. Agarda u boshqa odamni chalg'itish va o'zi aldanib qolmaslik qobiliyatiga ega bo'lmoqchi bo'lsa, unda u har bir fikrni va har bir mulohazani qay tarzda tekshirib ko'rishni ham biladi, bunda u aldadimi yoki aldandimi va nima uchun bunaqa bo'ldi, buni qay tarzda tekshirib ko'rishni ham biladi" [O'sha yerda, 143-144-b.].

Shunga o'xshash g'oyalar Ibn Sinoning asarlarida ham topiladi. Uning ta'rifiga ko'ra, mantiq fani avvalo inson ongida mavjud tushunchalardan u qabul qilishni istagan tushunchalarga o'tish usullarini o'rganadi, keyin bu tushunchalarning holati, turlarining soni, bir tushunchalardan boshqalariga o'tish tartibi va uning to'g'ri shakllarini hamda to'g'ri bo'lmagan turlarini o'rganadi. Umuman olganda, o'rta asrlardagi Yaqin va O'rta Sharq qomuschi olimlarining asarlarida mantiq har qanday nazariy tafakkur va ilmiy bilimning zarur ibtidosi sifatida o'rganiladi.

Kindiy, Farobiy, Ibn Sino va boshqa qomuschi olimlarning fikrlariga ko'ra, mantiq, birinchidan, insoniyat bilimlarining asosi sifatida qoida va meyorlarni belgilaydi; ikkinchidan, insonga ezgulikni yomonlikdan, haqiqatni yolg'ondan farqlashda yordam beradi va uni bilish jarayonida xato va adashishlardan asraydi, boshqacha so'z bilan aytganda, insonning bilish faoliyatini kuchaytiradi va undagi to'g'ri tafakkurni rivojlantiradi.

Bu olimlar qo'l urgan fanlar tahlili va tasnifi bilish sohasida gnoseologik g'oyalarni rivojlantirish va yangi muammolarni ko'tarishga yordam berdi. Xususan, Farobiyning fikriga ko'ra, fanlar tasnifi "fanlarni bir-biri bilan taqqoslashda, ulardan qaysisi munosibroq, foydalibroq, mukammalroq, ishonchliroq va kuchliroq ekanini, qaysi biri kuchsizroq va ahamiyati kamroq ekanini", shuningdek, "nimadan boshlash kerak, aynan nimani o'rganish zarur, o'rganishga nima yaraydi, nima yaramaydi va o'zi qanaqa saviyaga erishadi", shularni bilishda insonga yordam beradi. "Shu tarzda uning fanlarga yondoshuvi so'qirlik va nodonlikka emas, bilim va aqlga asoslangan bo'ladi" [209, 108-b.].

Aynan shu masalada Ibn Sino ham yozgan: "Agar bir fan predmeti boshqa fan predmetiga nisbatan umumiyroq bo'lsa, bu narsa yoki predmet o'zining mavjudligiga ko'ra shunaqaligi va ulardan umumiylikni, boshqasi uchun tur ekanligini, yoki ulardan birining predmeti mutlaq, boshqasini esa xususiy holatlarga bog'liq ekanini bildiradi. Ko'proq xususiy bo'lgan predmetni umumiyroq predmet tarkibiga kiruvchi predmet deb atash qabul qilingan. Birinchi misol: figuralar haqidagi fan geometriyaga kiradi. Ikkinchi misol: mexanika sferalar haqidagi fanga kiradi. Ba'zan har ikkalasi birlashadi va birinchisi boshqasining

predmeti deb nomlanadi, masalan, geometriyaga kiruvchi optika singari. Biroq, ehtimol, bir fanning predmeti boshqasidan farq qilishi mumkin, lekin u baribir predmetining qandaydir o'ziga xos ko'rinishlari nuqtayi nazaridan baholanadi. Bu yerda ulardan biri boshqasining predmeti bo'lishi mumkin, masalan, musiqa matematika fani bilan yaqin aloqada bo'lgani singari" [264, 263-264-vv.].

X asrning ikkinchi yarmida "Soflik birodarlari" diniy-falsafiy maktabiga asos solgan olim va faylasuflar guruhi arab xalifaligining keng doiradagi aholisi orasida tabiiy-ilmiy va falsafiy bilimlarning yoyilishiga ko'p jihatdan yordam berdi. Mehnat faoliyati haqidagi, hunarlarning ustunlik darajasi haqidagi, aqliy faoliyat haqidagi masalalar ushbu guruh a'zolarining "Maktublar" ataluvchi asarlarida o'rganilardi: "Bilginki, inson zotiga xos faoliyat ikki xil bo'ladi: bilish va mehnat qilish. Biz mehnat faoliyati bilimli inson tomonidan o'zining fikrida bo'lgan shaklni chiqarib olishi va uni materiyaga tatbiq etishi ekanligini ta'kidlaymiz". Ular keyin aytishadiki, "bilim – bu bilinayotgan narsaning biluvchi qalbidagi qiyofasi. Bilginki, ta'lim olish va fanni o'zlashtirishsiz bilim bo'lmaydi. Ta'lim olish esa – bu dolzarb ravishda biluvchi qalbdan potensial tarzda biluvchi qalb sari chiqadigan intilishdir. Bilimlarni o'zlashtirish – bu bilish mumkin bo'lgan narsalar shaklining qalb tomonidan idrok qilinishi. Bilginki, bilib bo'ladigan predmetlarning shakllarini qalb uch xilda idrok qiladi: birinchidan, his-tuyg'ular orqali, ikkinchidan, dalil-isbotlar orqali, uchinchidan, fikrlash va mushohada qilish orqali" [273, 6a-v.]. Bu yerda gnoseologiya va ta'lim muammolari o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik juda aniq ko'rinadi. Ilmiy bilish muammosini ular ma'naviy qadriyatlar haqidagi masalalar bilan, olimning ma'rifatchi va fuqaro sifatidagi burchini chuqur anglashi bilan zich bog'laganlar.

Kaykovusning "Qobusnoma" asari haqli ravishda XI asrning eng yirik pedagogik asari hisoblanadi. Bu risola sharqiy, undan tashqari, slavyan va yevropaliklar o'rta asrlari uchun xos bo'lgan, odatda bo'lajak hukmdorlarga qaratilgan otaning o'g'liga "nasihatlari" janri namunasi. Shunga o'xshash asarlarga misol tariqasida slavyanlarda keng tarqalgan, o'sha XI asrga tegishli bo'lgan "Vladimir Monomax nasihati"ni keltirish mumkin.

"Qobusnoma"da uning muallifi, Tabariston (Kaspiy dengizining janubiy qirg'og'i) feodal doiralarining vakili o'z o'g'li G'ilonshohga turmush qoidalari va nasihatlari to'plamini batafsil bayon qilgan. Kaykovusning jami mulohazalari va maslahatlarining asosi bosh insoniy xislatlar aql, to'g'riso'zlik va insonparvarlik ekanligiga ishonchdir, bu xislatlarga hamma odamlar ega bo'lavermasa ham. Har bir kishi uchun hayotda yo'l ko'rsatadigan asosiy ibtido uchta ma'naviy qoidaga amal qilish bo'lishi lozim: nimani gapirayotgan bo'lsang shu ishni qil; biroq haqiqatga qarshi chiqma; sabrli bo'l [Q.: 108, 44-b.].

Oʻrta asrlar pedagogik tafakkurining mazkur juda qiziqarli yodgorligining, koʻp asrlar davomida musulmon Sharqi va Yevropa xalqlarida katta shuhrat qozongan. Asarning mazmunini toʻliq tahlil qilishni oʻzimizga vazifa qilib qoʻymagan holda, shuni aytmoqchimizki, ushbu koʻp jihatdan ajoyib kitobda koʻplab umumpedagogik didaktik gʻoyalar qomuschilarga yaqin talqinda bayon qilingan. Masalan: “Barcha hunardin soʻz hunari yaxshiroqdur, nedinkim, hamma mahluqotdin odam yaxshiroq yaraldi va oʻzga jonivorlardin odam oʻn daraja ziyodadur va bu oʻn daraja odamning badanida hamisha bordur. Beshi tashida zohirdur, beshi ichida pinhondur. Ul pinhon narsalar: biri bir narsani yod olmoq; biri hamisha esda saqlamoq; biri taxayyul; biri tahavvur, biri takallum. Ammo ul beshtakim tashida zohirdur; bu zavq, yaʼni eshitmoq, koʻrmoq, hid bilmoq, totmoq, siypalamoq, yaʼni sezuv. Bular garchi boshqa jonivordarda boʻlsa ham, odamda boʻlgʻondek emasdurlar. Bu sababdan odamzod oʻzga jonivordarga podshoh manzalasidandur” [Oʻsha yerda, 64-65-b.].

“Qobusnoma” muallifining fikrlarida bilimlarning inson hayotidagi oʻrnini baholashga pragmatik yondoshuv sezilib turadi, bu esa ushbu asarning amaliy jihatga qaratilganligi bilan izohlanishi mumkin: “Agar molsizlikdan qashshoq boʻlsang, aqldan boy boʻlmoqqa sayʼ koʻrguzgʻilki, mol bila boy boʻlgʻondan, aql bila boy boʻlgʻon yaxshiroqdur, nedinkim aql bila mol jam etsa boʻlur, ammo mol bila aql oʻrganib boʻlmas. Bilgʻil, aql bir moldurki, uni oʻgʻri ololmas, u oʻtda yonmas, suvga oqmas. Bas, agar aqling boʻlsa hunar oʻrgangʻil, nedinkim hunarsiz aql – boshsiz tan, suranz badandekdir. Undoqkim debdurlar: al-adab – suratil-aql” [Oʻsha yerda, 25-b.].

Yaqin va Oʻrta Sharqning oʻrta asrlarda ijod qilgan mutafakkirlari fanning, xususan, matematikaning gnoseologik qudratiga qoyil qolardilar. Ular dunyoni bilish mumkinligi, matematikaning mantiqliligi, uning amaliy imkoniyatlarining qudratliligi, tabiat qonunlarini bilish jarayonining cheksiz imkoniyatlari toʻgʻrisidagi gʻoyalarga koʻp martalab toʻxtalganlar. Masalan, Kindiy fanlar qatorida birinchi oʻrinni matematikaga ajratib, uni geometriya, astronomiya va tabiat haqidagi boshqa fanlarning asosi deb hisoblagan. Shunga oʻxshash fikrni Farobiy ham aytgan: “Mohirona usullar haqidagi fanlarga kelsak, bu mavjudligi eslatib oʻtilgan matematika fanlarida fikr yuritish va dalillar keltirish yoʻli bilan isbotlangan hamma narsani muvofiqlashtirish va tabiiy jismlarda jo etish uchun qay tarzda ish tutish lozimligi haqidagi taʼlimotdir. Bu fanlarning hammasi aslida chiziqlar, jism sathlari, soni va shunga oʻxshashlarni tabiiy jismlardan ajralgan mavhum tushunchalar sifatida oʻrganadi. Tabiiy his etiladigan jismlarda mahorat yordamida olish istalgan narsalarni aniqlash va topishda ularni topishga imkon bera oladigan kuch zarurdir. His etiladigan jismlar va moddiy narsalar isbotlangan matematik qoidalarni inson xohishiga koʻra amaliyotga tatbiq qilishga toʻsqinlik qiluvchi holatga ega ekan,

tabiiy jismlarni ularda o‘sha matematika qoidalarini qo‘llash uchun, xuddi to‘sqinliklarni bartaraf etish uchun moslama yaratish zarur bo‘lgani singari, tayyorlash kerak bo‘ladi.

Shunday qilib, mohirona usullar haqidagi fan – bu matematikaning tabiiy va his etiladigan jismlarda sun‘iy yo‘l bilan amalda qo‘llanishini topish uchun turli uslub va usullarni beruvchi ta‘limotdir” [210, 23-33-b.].

Keltirilgan fikrlardan yaqqol ko‘rinib turibdiki, Farobiy Arastuning matematika tushunchalari mavjud olam predmetlarini tahlil qilishdan abstraktlashtirish orqali chiqarilishi haqidagi tezisini rivojlantiradi, ayni paytda idealist Platon matematika tushunchalarini tabiiy deb hisoblagan. Qomuschi olimlarning o‘qitish uslublari haqidagi asosiy mulohazalarini umumlashtirib, bu uslublar yuqorida ko‘rib chiqilgan muayyan tamoyillar tizimiga tayanishi to‘g‘risida yetarlicha asoslangan xulosaga kelish mumkin.

Turli fanlarga, mahoratlarga va hunarlarga o‘qitishda qo‘llanadigan qaysi uslublar – bilimlarni og‘zaki bayon qilish va tushuntirish shakllari, turli xildagi suhbatlar, tajribalar va h.k. – haqida so‘z bormasin, ular o‘quvchilarni haqiqiy bilimlar bilan qurollantirishi, mustaqil mantiqiy fikrlashni rivojlantirishi, olingan bilimlarni amalda qo‘llashga o‘rgatishi lozim.

Shunday qilib, IX–XIII asrlardagi Sharq olimlarining asarlarida yangi zamon pedagogikasida, ayniqsa, buyuk chex pedagogi Y.A. Komenskiyning sa‘y-harakatlari sharofati bilan maxsus ishlanmalar predmetiga aylangan ko‘plab didaktik g‘oyalar ko‘rsatilgan va ma‘lum darajada ochib berilgan edi.

Adabiyotlar

1. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1996.
2. Hasanboyev J., Hasanboyeva O., Homidov H. Pedagogika tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1997.
3. Hoshimov K., Safo Ochil. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2010.
4. Atayeva N., Rasulova F., Hasanov S. Umumiy pedagogika (Pedagogika tarixi). – T.: “Fan va texnologiya”, 2011.
5. Amir Temur o‘g‘itlari.- T.: Cho‘lpon, 1992.
6. Pedagogika fani ravnaki yo‘lida. //Prof. K. Hoshimov umumiy taxriri ostida. T.: Fan, 1995.

MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARGA MUSIQIY-RITMIK HARAKATLARNI O‘RGATISH

Ibragimova X. S. – Toshkent davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining musiqa darslarida musiqiy-ritmik harakatlari ochib berilgan. “Ritm”, “ritm hissi”, “qobiliyat” tushunchalarining xususiyatlari berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, ritm, harakat, o‘quvchi, o‘qituvchi, umumiy o‘rta maktab, ta’lim, rivojlanish, qobiliyat.

ОБУЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНО-РИТМИЧЕСКИМ ДВИЖЕНИЯМ УЧЕНИКОВ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

Ибрагимова Х. С. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье раскрываются музыкально-ритмические движения у учащихся общих средних школ на уроках музыки. Приводится характеристика понятиям «ритмика», «чувство ритма», «способность».

Ключевые слова: музыка, ритмика, движение, ученик, учитель, общая средняя школа, образование, развитие, способность.

TEACHING THE MUSICAL AND RHYTHMIC MOVEMENTS OF STUDENTS IN MUSIC LESSONS

Ibragimova K. S. - teacher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article reveals musical and rhythmic movements of students of general secondary schools in music lessons. The characteristics of the concepts “rhythm”, “sense of rhythm”, “ability” are given.

Key words: music, rhythm, movement, student, teacher, general secondary school, education, development, ability.

Bolaning musiqiy va ritmik rivojlanishi muammosi ko‘p yillar davomida mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan ko‘p jihatdan o‘rganilgan. Shu bilan birga, tadqiqotchilar turli xil atamalardan foydalanadilar: o‘quvchilarning musiqiy-ritmik rivojlanishi, ulardagi ritm tuyg‘usini rivojlantirish, musiqiy-ritmik ta’lim, musiqiy-ritmik faoliyat va boshqalar.

Tadqiqotimizda bizni qiziqtirgan muammoning asosiy, o‘zaro bog‘liq tushunchalari – “ritm”, “ritm tuyg‘usi”, “musiqiy-ritmik harakatlar” mazmunini ko‘rib chiqdik.

Ritm – bu musiqa faoliyati turlaridan biri bo‘lib, unda musiqa mazmuni, uning xarakteri, obrazlari harakatlar orqali uzatiladi. Musiqa – baza bo‘lib, turli xil jismoniy mashqlar, syujet shaklidagi harakatlar chuqurroq idrok etish va tushunish vositasi sifatida ishlatiladi. “Ritm, aslida boshida edi”, – dedi G. Noyxaus “Fortepiano chalish san‘ati to‘g‘risida” fundamental asarida [1]. Bu bizni hamma joyda o‘rab turgan ritmdir: u bir xil bo‘ladimi yoki vaqti-vaqti bilan bo‘ladimi, tabiatdagi hamma narsa unga bo‘ysunadi.

D.K. Kirnarskaya tovush shaklidagi harakatni musiqiy ritm deb tushunadi, chunki ritm harakatdan tug‘iladi va go‘yo uni ta‘riflab beradi, hatto harakat o‘zi yo‘q bo‘lsa ham [2].

V.M. Teplovning so‘zlariga ko‘ra, musiqiy-ritmik tuyg‘u musiqiy harakatning vaqtinchalik yo‘nalishini anglatuvchi motorli reaksiyalar bilan birga keladi, ya‘ni musiqani idrok etish faol, eshitish-harakatlanish xususiyatiga ega [3].

Shuning uchun ritm va harakat o‘rtasidagi munosabatlarning turli jihatlarini tushunishga, birinchi navbatda, e‘tibor qaratish lozim. Zero, tirik voqelikdagi ritm va harakatning uzluksizligi ritmni harakatning tovushli aks-sadosiga aylantiradi.

Musiqiy ritm har doim qandaydir hissiy tarkibni ifoda etadi. Uning asosini musiqaning ekspressivligini idrok etish tashkil etadi. Bu shuni anglatadiki, musiqiy ritm musiqadan tashqarida yaratilmaydi va rivojlana olmaydi. Musiqani idrok etishda uning barcha tarkibiy qismlarini alohida emas, balki yaxlit shaklda hisobga olish kerak.

Musiqiy-ritmik tuyg‘u – bu musiqani harakatda faol his etish, aks ettirish va natijada musiqiy harakatning vaqtinchalik yo‘nalishining hissiy ekspressivligini sezish qobiliyati. Biror narsani ifoda etish uchun ritm tuyg‘usi ba‘zi bir tarkibga ega bo‘lishi kerak. Musiqiy ritm tuyg‘usining rivojlanishi bu musiqaning vaqtinchalik oqimining ekspressiv ma‘nosini nozik his qilish qobiliyatini rivojlantirish yoki she‘riy ritm tuyg‘usini rivojlantirish kiradi. Musiqiy-ritmik tuyg‘u faqat musiqiy faoliyat jarayonida rivojlanishi mumkin.

Ritmning harakatga bo‘lgan munosabati yozma nutqning og‘zaki nutq bilan aloqasi bilan taqqoslanadi: matnni o‘qiyotganda nutqni eshitish mumkin, xuddi ritmni tinglash kabi, jonli harakatni sezish mumkin.

Raqlar bunga asoslangan holda, harakatlar ritmik konvertga mos tushadi. Harakat hissiy rangga ega, shuning uchun odam befarq harakat qila olmaydi. Shunday qilib, harakat doimo hissiy jihatdan ranglanadi va maqsadga muvofiq motivatsiyaga ega bo‘ladi. Ritm, harakat hissi, uning tajribasi va tushunchasini tushunish uchun ushbu hodisani alohida tarkibiy qismlarga ajratish kerak. Keyin

harakatlanishning aniq xarakteristikasini ko'rish mumkin. Tezlikni kuzatib, harakatlarning xususiyatini hisobga olish mumkin: sekin sur'atlar – harakatlar tinch va obro'li, tezkor – baquvvat va epchil. Shuning uchun to'g'ri tempni topish – bu ishning yarmidir. Templar juda ko'p turli xil belgilarga ega bo'lishi bejiz emas. Tana harakatlari ritmdan oldin turadi, ritm tuyg'usini uning tajribasi va tushunchasi birligida ko'rib chiqishda e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Musiqani eshitib, odam beixtiyor ritmga bo'ysunadi va uni harakatida boshqaradi.

Shunday qilib, uzoq vaqt davomida odam ritmni jamoaviy tashkiliy tamoyil sifatida qabul qiladi. Ushbu nazariy pozitsiyani quyidagi misollar bilan tasdiqlash mumkin: yurish marshini eshitib, odam “askar kabi” yurishni boshlaydi; musiqani eshitgandan so'ng, u o'ziga xos harakatlarini ko'paytira boshlaydi (burish bilan bog'liq holda, butun tanasi bilan chayqalish va ko'tarilish).

Ritmning tashkiliy ta'siri shunchalik katta bo'ladiki, uning ostida nafaqat qo'llar, oyoqlar, tana va bosh harakatlana boshlaydi, shuningdek, ovoz va nafas olish apparati mushaklari, chuqur yotgan muskullar ko'krak va qorin bo'shlig'i. Psixologlarning fikriga ko'ra, odam ritmik harakat jarayonida ritmga va butun muskulatura tarkibiga va uning har bir alohida qismiga bo'ysunadi.

Ritm tuyg'usining jismoniy-motorli tabiati, shuningdek, intonatsion eshitish yordamida vujudga kelgan obrazli uyushmalardan keyin ikkinchi o'rinda turadigan musiqaning ritmik tasvirini oson yodlashni ham tushuntiradi.

Psixolog Mavinger musiqaning tinglayotganda bolalar beixtiyor xuddi raqs tuzayotgandek harakat qilishlariga e'tibor qaratadi. Bir muncha vaqt o'tgach, bolalardan eshitgan kuylarini eslab qolishlarini so'rashganda, ular darhol uni qayta tiklay olmadilar, ammo ular ushbu musiqaning ostida qilgan harakatlarini eslay boshladilar. Shundan keyingina, ba'zi bolalar musiqani eslashlariga va qo'shiq aytishga muvaffaq bo'lishdi, garchi ular yaqinda tinglashgan bo'lsa ham. Bolalarning musiqiy xotirasi avval ritmni tuzatadi, so'ngra qolgan musiqiy parametrlarni faollashtiradi.

Harakatda ritm seziladi va esda qoladi hamda uning musiqiy yaxlitlik vakili sifatida o'rni doimiy ravishda oshib boradi. Aksariyat o'quvchilar ritmni shunday qabul qilishadi. Shunga ko'ra, zamonaviy musiqashunoslikda ritm tuyg'usi intonatsion quloq bilan birga eng qadimiy musiqiy qobiliyat sifatida qaraladi. Shu munosabat bilan “qobiliyat” tushunchasining mazmuni haqida batafsilroq to'xtalib o'tish zarur. Qobiliyat tushunchasi turli mualliflar tomonidan ochib berilgan. Shunday qilib, B.M.Teplov qobiliyatlarni bir odamni boshqasidan ajratib turadigan va faoliyatning muvaffaqiyati bilan bog'liq bo'lgan individual psixologik xususiyatlar deb tushunadi [4]. Demak, qobiliyat – bu o'zlashtirish va o'rganishga yordam beradigan aqliy xususiyatdir. Musiqaning darslarida maktab o'quvchilari musiqiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu munosabat bilan ushbu konsepsiyaning

mazmunini batafsilroq ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, turli tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan bir nechta ta‘riflar mavjud. Musiqiy iste‘dodning tarkibiy qismi bo‘lib, u musiqiy faoliyat bilan shug‘ullanish uchun, boshqalarnikidan farqli o‘laroq va bundan tashqari, har qanday musiqiy faoliyat uchun zarurdir. Musiqiylik musiqiy qobiliyatlar majmuasi bilan ajralmas birlikda ko‘rib chiqiladi.

Olimlar musiqa harakatlari bilan mashq qilish miyani, asabiy jarayonlarning harakatchanligini o‘rgatishini isbotladilar. Shu bilan birga, musiqa ostidagi harakatlar – bu bola uchun eng jozibali faoliyat turlaridan biri, o‘yin, his-tuyg‘ularini ifoda etish, o‘z kuchini ko‘rsatish imkoniyati. Ritm – musiqa va musiqiy obrazni ifodalovchi harakatlarga asoslangan sintetik faoliyat. Boshqa mualliflar tomonidan tavsiya etilgan ta‘riflarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ularning barchasi u yoki bu tarzda “musiqiylik” tushunchasining mazmunini “qobiliyat” tushunchasi bilan buzilmas birlikda ochib beradi, uni musiqiy kompleks (sintez) deb hisoblaydi. Masalan, A.L. Gotsdiner musiqiylikni “badiiy-psixologik jarayonning sifat jihatidan o‘ziga xosligi, uning asosiy mazmuni reaksiyalarning o‘ziga xos xususiyati – ta‘sirning keskinligi, chuqurligi va davomiyliigi – musiqaning ayrim jihatlari” deb tushunadi. Musiqiylikning tuzilishi, uning fikriga ko‘ra, “individual qobiliyatlar, xarakteristik xususiyatlar va shaxsiyat xususiyatlarining o‘ziga xos sintezi sifatida taqdim etilishi mumkin” [5].

Yu.A.Tsagarelli musiqiylikni musiqiy faoliyatning barcha turlarining umumiy tarkibiy qismini aks ettiruvchi va pirovard maqsad – ideal musiqiy obraz yaratish – murakkab integral harakat deb ta‘riflaydi [6]. V.I.Panferovga ko‘ra, musiqiylik “bu xususiyatga ega bo‘lgan odamda atrofdagi haqiqatdan barcha taassurotlar musiqiy obrazlar ko‘rinishida bo‘lishga moyil bo‘lganda, dunyoni idrok etish va ko‘rish qobiliyatini” nazarda tutadi [7]. O‘rganilgan material va yuqoridagi ta‘riflarni tahlil qilish asosida biz “musiqiy ritmik harakatlar” kontseptsiyasining quyidagi ta‘rifini taklif qildik: bu musiqaning hissiy ekspressivligini his qilishga imkon beradigan individual psixologik xususiyatlar ritm va uni aniq takrorlashdir. Ritm tuyg‘usining tabiati to‘g‘risidagi savollarni ishlab chiqish bilan shug‘ullangan tadqiqotchilarning tajribasini o‘rganib chiqib, biz ularning barchasi musiqiy ritm va insonning tana harakat qobiliyatlari o‘rtasidagi yaqin aloqani ko‘rsatmoqda degan xulosaga keldik. Olimlarning ta‘kidlashicha, hozirda ritmni his qilish va harakatlardagi hissiy tarkibiy qismni ifoda etishni o‘rganish kerak.

Ritm tuyg‘usi tadqiqotchilar tomonidan musiqiy qobiliyat va musiqiylik tushunchasi doirasida ko‘rib chiqiladi. Shundan kelib chiqib, biz musiqiy ritmik harakatlar kontseptsiyasini musiqiy ritmning emotsional ekspressivligini his qilish va uni aniq takrorlash imkonini beradigan individual psixologik xususiyatlar sifatida taklif qildik. Ritm darslari har qanday bolada musiqa harakatiga qiziqish uyg‘otish

uchun mo'ljallangan. Dars shunday tuzilishi kerakki, faol harakatlar yurish yoki nafasni tinchlantiradigan mashqlar bilan almashinib tursin. Ushbu qiziqishni faqat xayrixohlik va yaxshi kayfiyat muhitida saqlab turish kerak. Ritm darslarini keng, yaxshi, qulay joyda o'tkazish tavsiya etiladi. Bolalar aylanib yurishlari uchun xonaning o'rtasida bo'sh joy bo'lishi uchun stullar va skameykalar devorlar bo'ylab joylashtirilgan bo'lishi kerak. Pianino asbobda o'tirgan musiqachi dars ishtirokchilarining harakatlarini ko'rishi kerak.

Ritm darslarida o'quvchilarga faqat ular tushunadigan materialni, ular o'zlari tahlil qila oladigan kompozitsion kombinatsiyalarni berish kerak. Bolalar hayotiy tajribaga ega emaslar, shuning uchun ular faqat o'z ko'zlari bilan ko'rganlarini ko'rsatishi mumkin. Ularga harakatlar yordamida butun obrazni ochib berish, kayfiyat va hissiyotlarni yetkazish mumkinligini aytish kerak. O'quvchiga u yoki bu materialni beradigan o'qituvchi har doim majoziy ma'noda va ma'lum bir kayfiyatda gaplashishi kerak, shunda bolaning tasavvurlari kengayadi. Bolaning mavzuga bo'lgan qiziqishi so'nmasligi uchun, eskilariga yangi elementlar qo'shib, ularni har xil musiqa bilan ijro etish kerak. Shunda o'quvchilar harakatlarni yanada faol, g'ayratli, jonli va katta istak bilan bajaradilar.

Dars shunday tuzilishi kerakki, miyaning o'ng va chap yarim sharlari ham faol ishlashi kerak. O'ng yarim shar xayol qilish qobiliyati, majoziy fikrlash uchun javobgardir. Darslarda fantaziyaga katta e'tibor berish kerak, chunki atrofga nazar tashlasangiz ham, atrofimizdagi barcha tabiat harakatda, butun dunyo tirik olamni, hayvonlarning harakatlarini kuzatmoqda. O'simliklar va qushlar ushbu harakatlarni musiqa ostida takrorlab, diqqat, xayol va tasavvurni rivojlantirish mumkin. Bola juda qiziqadi, sabrli bo'ladi va o'qituvchi aytgan so'zlarni harakatga keltirishga tayyor bo'ladi. Misol uchun, agar o'qituvchi gulni o'z namunasi bilan tasvirlasa, undan ham yaxshiroq, o'quvchi avval uning orqasidan harakatlarini takrorlaydi va o'ziga xos bolalarcha harakat bilan ifodalab beradi. Chap yarim shar, o'z navbatida, eslab qolish va tahlil qilish qobiliyati, shu jumladan, o'ng yarim sharining ishini tahlil qilish uchun javobgardir. Barcha musiqiy mashqlar va raqs vazifalari reaksiyani, yo'nalishni tarbiyalaydi. Masalan, "Mushuk!" degan signalga bola nafis harakatlarni amalga oshiradi. "Qurbaqa!" deganda esa, bola sakraydi va chuqur o'tira boshlaydi. Avval ushbu signallarga xos bo'lgan bir nechta harakatlarni ko'rsatish orqali signallarni almashtirish mumkin.

O'quvchilar xoreografiya darslarida ritmik mashg'ulotlarida o'qituvchilar tomonidan olingan barcha ko'nikmalar ularga nafaqat mumtoz, xalq yoki zamonaviy raqsda, raqs qobiliyatini rivojlantirishda, balki kundalik hayotda ham yordam beradi. Axir diqqatni, xotirani, muvofiqlashtirishni, yo'nalishni rivojlantirish uchun mashqlarni muntazam ravishda bajaradigan o'quvchilar ko'proq diqqatni jamlaydigan va umuman tengdoshlariga qaraganda tezroq rivojlanib

boradigan bo'lishadi. Ritmik mashg'ulotlarni olib boradigan o'qituvchi uchun o'z darsini sinchkovlik bilan o'ylab ko'rish muhimdir. Bolalarni birdaniga ortiqcha yuklamalik uchun tobora murakkab harakatlarni izchil va asta-sekin qo'shib borish zarur. Afsuski, ritmni o'rgatishda hanuzgacha xatolar mavjud. Ba'zida ritm darslari ko'proq xoreografiya yoki badiiy gimnastika darslariga o'xshaydi. Shu bilan birga, musiqa dominant rolini o'ynatishni to'xtatib, fon sifatida xizmat qiladi, chunki musiqa asarini oldindan tinglash va batafsil tahlil qilish butunlay chiqarib tashlanadi. O'quvchilar har doim ritm bu – musiqani tinglash va harakatda "kuylash" qobiliyati ekanligini doimo yodda tutishlari kerak.

Yo'nalish musiqani chuqur anglash, uni his qilish va his qildira bilish qobiliyati, his-tuyg'ularingizni harakatda (musiqa) o'quvchilarning o'zi yaratgandek yetkazish uchun talab qilinadi. Faqatgina ushbu shart bajarilgan taqdirda, musiqa uzoq vaqt davomida va ko'pincha butun hayot davomida insonning hissiy xotirasida qoladi, uning munosabati xulq-atvoriga ta'sir qiladi.

O'quvchilarga ta'lim berishda o'qitish shakllari va usullari muhim o'rin tutadi. Chunki o'quv jarayonida maqsad va vazifalarni amalga oshirish hamda ularga erishish bolalarning o'ziga bog'liqdir. Lunacharskiy yozganidek: "Ta'lim – bolada zerikishni qo'zg'atadimi, o'qitish bolaning miyasida sirg'alib ketadimi yoki deyarli iz qoldirmaydimi yoki aksincha, bu ta'lim quvonch bilan qabul qilinadimi? Bola o'yinining bir qismi sifatida, hayotining bir qismi sifatida uning ruhiyatiga qo'shib ketadi. Sinf mashg'ulotlarni mashaqqatli mehnat deb ko'rib, ularga bolalarning hayotiy kuchlari bilan, masxarabozlik va hiyla-nayrang shaklida qarshi turadimi yoki bu mashg'ulot qiziqarli ishlarning birligi bilan birlashtirilib, oliyjanob do'stlikka singib keta olishi, bularning bari o'qitish uslubiga bog'liq" [8].

Musiqa o'qituvchisi foydalanishi kerak bo'lgan birinchi usul – bu o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish usuli. O'quvchilar bilan ishlashda ushbu turdagi faoliyatni amalga oshirishning ko'plab usullari mavjud. Ularning eng muhimlari:

1. Ko'rsatish usuli. O'qituvchi bolalarning harakatlarini namoyish qilib, ularga tasvirning badiiy mujassamlanishini ko'rish imkoniyatini beradi. Bolalar bilan harakatlarni bajarib, ularni o'ziga jalb qiladi va ma'lum motorik qobiliyatlarini tezda o'zlashtirish istagini oshiradi.

2. Og'zaki usul. Bu yerda nafaqat qisqalik, aniqlik, balki so'zlarning intonatsiyasi va tovush kuchi ham muhimdir. O'qituvchi uchun obrazli gapira olish o'ta shart.

3. Musiqa tinglash. Bola raqsga tushishini o'rganish uchun unga musiqa, uning mazmuni, nima haqida gaplashishi, qanday kayfiyatni yetkazishi va eshitishini tushunishga o'rgatish kerak.

4. O‘yin usuli. O‘qituvchilar, bolalar o‘quv materialini to‘liq va yaxshiroq o‘zlashtirishlari uchun bolalar bilan ishlashning turli shakllardan foydalanish zarur. O‘qituvchi bolalar bilan ishlash uchun ularning psixologik xususiyatlarini bilishi kerak. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar hali ham juda kam rivojlangan e‘tiborga ega, ular ko‘pincha chalg‘iydilar va uzoq vaqt davomida biron bir vazifaga e‘tibor bera olmaydilar. Bunday o‘quvchilar haqida biz “beparvo” deymiz. O‘yin orqali mashg‘ulotlarni olib borilsa, bolalar materialni osonroq qabul qilishadi. Shuning uchun o‘yin darsning muhim elementiga aylanadi.

Raqs o‘yinlari o‘quvchilarning xoreografiya san‘atiga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishning ajralmas usuli hisoblanadi. Ushbu yoshdagi bolalar hali materialni kattalarga tanish bo‘lgan shaklda idrok eta olmaydilar, shuning uchun bu usulga tez-tez murojaat qilish kerak.

O‘quvchilar bu jarayonga tezroq kirishadilar, mavzuga qiziqish kuchayadi, diqqatni jamlaydilar, diqqatliroq bo‘ladilar, tasavvur va xayol qila boshlaydilar, o‘zlarini va his-tuyg‘ularini ifoda etadilar. Aynan shu usul bolalar uchun yangi bo‘lgan mashqlar ustida ishlashda tanaffus beradi. Agar o‘qituvchi darsdagi bolalar charchashni boshlaganini, diqqatni jamlashni to‘xtatganini ko‘rsa, ular bilan o‘ynashni boshlashi kerak, shu jumladan, chiroyli harakatlar va turli xil raqs elementlari o‘yinga qo‘shib yuborishi mumkin bo‘ladi.

5. Konsentrik usul. Ushbu usul shundan iboratki, o‘qituvchi bolalar ba’zi harakatlarni, raqs kompozitsiyalarini o‘zlashtirganda, yana o‘tgan narsalariga qaytadi, lekin allaqachon murakkab versiyasini taklif qilishi mumkin.

Ikkinchisi – o‘quv jarayonini nazorat qilish usuli. Bunga o‘rganilgan materialni sinovlari, o‘z-o‘zini sinab ko‘rish, yilning birinchi yarmi oxirida test darsi va yil oxirida imtihon darsi kiradi.

Uchinchisi – o‘quv faoliyatini rag‘batlantirish usuli.

O‘quv faoliyati uchun motivatsiya, mas’uliyat, sadoqat va qiziqish hissini shakllantirish uchun qilingan ishni rag‘batlantirishning har xil turlari rag‘batlantirish usulini o‘z ichiga oladi.

Ritmika bilan shug‘ullanishni yoshligidan boshlash tavsiya etiladi. Xoreografiya maktabi va san‘at maktabida ritmikaning asosiy vazifasi o‘quvchilarning umumiy musiqiyligini va ritm tuyg‘usini rivojlantirish, o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha olgan bilimlarini mustahkamlashdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari harakatga ehtiyoj sezadilar, ular jismoniy faoliyat bilan ajralib turadi.

Ular musiqani harakat orqali yorqinroq va hissiyroq qabul qilishlari bejiz emas. O‘quvchilar musiqaga qarab harakat qilishgani uchun o‘qituvchi o‘zlashtirgan musiqiy mahoratining kuchini tekshirishi, musiqiy qobiliyatlari, diqqat, xotiraning rivojlanish darajasiga baho berishi va ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlay oladi [9]. Musiqa bolalarda yorqin va quvnoq tuyg‘ularni uyg‘otadi. Ular erkin va yengil

harakatlardan, musiqa tanalari va imo-ishoralarning plastikasi bilan uyg'unlashuvdan katta mamnuniyat olishadi.

Ritmik mashg'ulotlar bolalarning kayfiyatini ko'taradi, kuchini oshiradi. Ritmik darslar bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Mashqlar butun jamoa tomonidan bajarilishi va kerak bo'lsa, ko'pincha barcha ishtirokchilarning aniq o'zaro ta'sirini talab qilishi, ularning intizomini, mas'uliyat hissini oshiradi [10].

Bundan tashqari, o'quvchilarda xotira va e'tibor rivojlanadi. Bora-bora ishonch, topqirlik paydo bo'ladi, faollik va tashabbuskorlik tarbiyalanadi. Maktabning butun tarbiyaviy ishlari bilan chambarchas bog'liq holda ritmik mashg'ulotlar uyushgan, ijodiy, uyg'un rivojlangan shaxsni tarbiyalashga qaratilgan.

Adabiyotlar

1. Ворончихина А.А. Развитие эмоции и отзывчивости на музыку у младших школьников в интегрированной художественной деятельности. – Екатеринбург, 2017.
2. Шарипова Г. Муסיқа ўқитиш методикаси. – Т., 2006.
3. Файзиев О. Ўқувчиларда муסיқий нафосат тарбиясини шакллантириш. – Т., 1992.
4. Панжиев Қ.Б., Каримова Д.А., Валиева Г.И. “Муסיқа маданияти” фани ўқитувчилари учун ЎУМ. – Т., 2017.
5. https://musicpianomusic.com/wp-content/uploads/2015/11/Genrih_Gustavovich_Neigauz_Ob_iskusstve_fortepia.pdf
6. <https://uz.warbletoncouncil.org/characteristicas-musica-7150>
7. <https://hozir.org/maktabgacha-talim-muassasalarida-musiqiy-didaktik-oyinlar.html?page=2>
8. <http://kutubxona.adu.uz/kutubxona/haydarovxalilovapdf.pdf>
9. library.ziyonet.uz
10. <https://core.ac.uk/download/pdf/275686823.pdf>

TALABALAR TOMONIDAN JADIDLARNI TA'LIMDAGI MEROSINI O'RGANISHNING DIDAKTIK METODLARI

Murodov A. I. – Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Jadidlar tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga doir ilgari surilgan g'oyalarning hozirgi paytda bo'lajak pedagoglar kasbiy ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirish, jadidlarning ilmiy-pedagogik faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari va g'oyalarni talabalar

ongiga singdirishda tarbiya usullari va vositalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish metodlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: adidlar, ilmiy meros, ta'lim-tarbiya, didaktika, didaktik vositalar, ta'lim va o'qitish nazariyasi, kasbiy faoliyat, yosh avlod, oliy pedagogik ta'lim jarayoni, ma'naviy meros.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ СТУДЕНТАМИ НАСЛЕДИЯ ДЖАДИДОВ В ОБРАЗОВАНИИ

Муродов А. И. – докторант Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье описаны выдвинутые джадидами идеи по совершенствованию учебного процесса, формированию и развитию профессиональных навыков будущих учителей, взгляды джадидов на образование в научно-педагогической деятельности и применение методов и средств воспитания в процессе образовательной деятельности.

Ключевые слова: джадиды, научное наследие, образование, дидактика, дидактические средства, теория воспитания и обучения, профессиональная деятельность, молодое поколение, процесс высшего педагогического образования, духовное наследие.

DIDACTICAL METHODS OF STUDENTS STUDYING THE HERITAGE OF JADID IN EDUCATION

Murodov A. I. - doctoral student Tashkent State Pedagogical University

Annotation. The article describes the ideas put forward by the Jadids on improving the educational process, the formation and development of professional skills of future teachers, the views of the Jadids on education in scientific and pedagogical activities and the use of educational methods and tools in educational activities.

Key words: jadids, scientific heritage, education, didactics, didactic tools, theory of education and training, professional activity, the younger generation, the process of higher pedagogical education, spiritual heritage.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda ma'naviy-ma'rifiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanishida jadidlarning o'rni va roli beqiyosdir. Ular har qanday yangilikni o'ziga xos bosiqlik, sabr-toqat va qunt bilan

o'zlashtirishga harakat qildilar. Ushbu harakat asta-sekinlik bilan Turkistonda vujudga kelayotgan yangi harakat – jadidchilik harakati sifatida shuhrat qozondi.

Mustaqillik yillarida ana shu jihatlarga alohida ahamiyat berila boshlandi. Jadidlar ilmiy-pedagogik qarashlariga va ijodlarini keng qamrovda o'rganishga alohida e'tibor qaratdilar.

Ma'lumki, didaktika o'quv jarayonining qonuniyatlarini tadqiq qiladi, ta'lim mazmunini belgilashning ilmiy asoslari, o'qitish vositalari va metodlarining samaradorligini oshirish yo'llari hamda ta'limning tashkiliy shakllarini ishlab chiqadi.

Didaktika yunoncha “didaktikos” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, o'qitish, o'rganish, ma'nosini bildiradi. Yaqin va O'rta Sharqda Xorazmiy, Kindiy, Forobiy, Beruniy, Umar Xayyom kabi mutafakkirlar ilmiy didaktikaga asos solgan bo'lsalar, Yan Amos Komenskiy, I.G.Pestalossi, A.Disterveglar Yevropada didaktikaning rivojlanishiga katta xissa qo'shdilar_.

Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarix o'qituvchilarini ma'naviy-axloqiy va metodik tayyorlash masalalari J.Anderson, D.Blazar, S.A.Henry (Amerika), K.Halbert (Angliya), Helen Timperley, Aaron Wilson, Heather Barrar (Yangi Zelandiya) kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan.

Hozirgi globallashuv avj olgan tahlikali bir paytda talabalarga jadidlarning ta'lim-tarbiyaga doir merosini o'rgatish jamiyatimizning har tomonlama, ya'ni iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy jihatdan ravnaq topishida keng imkoniyat yaratadi. Bugungi kunda talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashda jadid bobokalonlarimizning o'g'itlari, pand-nasihatlaridan foydalanish alohida pedagogik mazmun kasb etadi.

Shuningdek, bo'lajak pedagoglarda jadidlarning madaniy-axloqiy merosini o'rganish, ularning pedagogik qarashlarini bugungi kun ta'lim-tarbiya tizimida qo'llash didaktik ahamiyatga ega bo'lib, talabalarni buyuk ma'rifatparvarlarimizning ta'lim-tarbiyaga oid pedagogik qarashlarini o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va takliflar bugungi kunda ham o'zining ahamiyatini yo'qotgan emas. Jadidlar davri pedagogikasi talablarning yosh avlod tarbiyasi yo'lidagi pedagogik faoliyat kamolotini belgilab beradi.

Masalan, Fitrat o'zining ilmiy va pedagogik asarlarida “Turkistonda ochgan yangi usul maktablarida o'quvchilarga zamonaviy, dunyoviy bilim berish kerakligi, xalqning ijtimoiy, ma'rifiy ongini oshirish, ma'rifat, milliy taraqqiyoti”_ haqida qayg'urib, inson kamolotida oila, jamoa muhim o'rin egallashi va aqlning komil bo'lishi, axloqiy poklik, donishmandlik, shijoatlilik, adolatlilik kabi insoniy fazilatlarini ulug'ladi, inson aqliy quvvatining natijasisiz, aqlning rahbarligisiz

saodatga erisha olmasliklarini ta'kidladi. Bu sohada o'qituvchilar rahnamolik qilishlari kerakligini aytib, o'qituvchilarga murojaat qildi, ularni turk eliga to'g'ri yo'llarni ko'rsatishga chorladi:

Orqadoshlar, to'planaylik johilning uyin yiqqali,
El ko'zin olgan qorong'u pardalarni yirtqali.
Biz erurmiz ma'rifat arslonlari, ilm erlari,
To'planaylik turk eliga to'g'ri yo'llar ochqali_.

Yuqoridagi to'rtligida ko'rinib turibdiki, Fitrat o'zining yoshlar ta'lim-tarbiyasi yo'lidagi maqsadlarini to'liq ifodalshga harakat qilganligining guvohi bo'lamiz. Bunda jadid alloma shaxsning axloqiy fazilatlariga alohida e'tibor qaratgan. Abdurauf Fitratning mazkur qarashlari bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berishda qimmatbaho manba hisoblanadi.

Ta'kidlash joizki, Fitratning fikricha, farzand tarbiyasi bu kimlarningdir shaxsiy ishi emas, farzand tarbiyasi jamiyat, xalq va millat taqdiridir. Xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka tushishi, faqirlik jamoasini kiyib, baxuzlik yukini tortib e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe, qul va asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq_.

Axloqiy tarbiya jadid ma'rifatparvarlari asarlarining tub mohiyatini tashkil etadi. Yirik ma'rifatparvar, tarbiya bobida o'zining qarashlari bilan tanilgan Abdulla Avloniy ma'rifiy qarashlariga ko'ra, inson tarbiyasi, avvalo, uning axloqida aks etadi. U axloq insonning ichki qiyofasidir. Uning tashqi qiyofasi esa axloq ilmi orqali shakllanishi haqida fikr yuritib, "yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgon kitobni axloq deyilur" _.

Yana bir jadid alloma Munavvarqori Abdurashidxonov o'z pedagogik qarashlarida ta'lim-tarbiya va maorifni isloh qilish jamiyatda milliy rivojlanish va Vatanni bosqinchilardan ozod qilishning asosiy omili bo'lishi g'oyasini ilgari surdi. Munavvarqori o'z pedagogik qarashlari va amaliy faoliyatida ta'limning demokratik asosda bo'lishini, o'quvchilarni aqliy, axloqiy, jismoniy jihatdan kamol toptirishni nazarda tutdi. Uning fikricha, yosh avlodni tarbiyalash bilangina millatni uyg'otish, Vatanni ozod qilish, xalq ma'naviyatini yuksaltirish, turmushini farovonlashtirish mumkin. Munavvarqori bolalar qalbiga Vatan tuyg'usini singdirishni, ularni fuqarolik burchlarini samimiy e'tiqod bilan ado etuvchilar qilib kamol toptirish omili hisobladi_.

Shuning uchun ham jadid ma'rifatparvarlarining milliy va umuminsoniy qadriyatlar aks etgan g'oyalari Turkistonda ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Sharq mutafakkirlarining ijodiy faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid yondashuvlar, g'oyalar, qarashlarni yosh avlodning ongiga singdirishda tarbiya usullari va vositalarini bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan

to'g'ri foydalanish – oliy pedagogik ta'lim jarayonida professor-o'qituvchilarning pedagogik mahoratidagi muhim jihatlardan biri sanaladi.

Biz oliy pedagogika ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonida jadidlar ijodidan mashg'ulot olib borganda ko'pincha, quyidagi metodlardan foydalanilgan_ .

1. Rag'batlantirish metodi; talaba-yoshlar o'quv-tarbiya jarayonida muayyan muvaffaqiyatlarga erishgan hamda jamiyatga biror foyda keltirganda mazkur metodni qo'llash ta'lim jarayonida katta samara beradi. Rag'batlantirish metodi talabalarning shaxsi, xatti-harakatlarini faollashtirish maqsadida qo'llaniladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning shaxsiy ruhiy xususiyatlari, yoshiga qarab tarbiyaviy ishlarning shakllari ham o'zgarib boradi. Bu esa talabalar faoliyatlarini faollashtirishga xizmat qilishi kerak. Talabalar orasida turli musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish yuqori samara beradi. Ta'limiy va tarbiyaviy musobaqalarni tashkil etishdan asosiy maqsad talabalarni – qoloqlar, faollar, ilg'orlar darajasiga yetkazishdan iborat. Musobaqalar har bir talabaning imkoniyatlarini ko'ra olish, ular faoliyatini baholash, iroda va xarakterlarini tarbiyalashda yordam beradi. Musobaqalar jarayonida talabalarning xatti-harakatlari, bilimlari, xulq-atvorni oqilona baholash va ularni rag'batlantirib borish lozim. Shundagina ularda bu kabi musobaqalarga ishtirok etishga qiziqish va rag'bat uyg'onadi. Musobaqalar yakunida rag'batlantirish talabalarning takomillashuvi, xulq-atvor va xatti-harakatlarida qanday yo'l tutish kerakligini anglab olishga imkon beradi. Shuni alohida hisobga olish kerakki, musobaqalar jarayonida talabalarni qanday va nima bilan rag'batlantirishni professor-o'qituvchilar yoki musobaqa tashkilotchilari bilishlari zarur. Talabalarni rag'batlantirishning muhim usullaridan biri – maqto'v usulidir. Maqto'v talaba-shaxsida ijobiy xislatlarning tarkib topishiga yordam beradi. Biroq shuni ham unutmaslik kerakki, haddan tashqari ortiqcha maqto'v talabalar hissiyotlari rivojlanishini tezlashtirishi, ularda manmanlik, atrofdagilar, tengdoshlari, guruhdoshlarini mensimaslik, xotirjamlik tuyg'ularini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun professor-o'qituvchilar talabalarni rag'batlantirish yoki jazolashda juda e'tiborli bo'lishlari, o'zlarining kasbiy tajribalari, mahoratlari, Sharq mutafakkirlarining bu sohadagi qarashlari, yondashuvlarini hisobga olishlari kerak. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, talabalarni rag'batlantirish ham, jazolash ham meyorida bo'lishiga e'tibor qaratish lozim.

2. "Aqliy hujum" metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlar jarayonida o'rtaga tashlangan muammolar yuzasidan bir necha

original yechimlarni topish imkoniyati tugʻiladi. “Aqliy hujum” metodi mazkur mavzu doirasida maʼlum qadriyatlarni aniqlash va ularga muqobil boʻlgan gʻoyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi_.

3. “Videotopishmoq” metodi. Soʻnggi yillarda pedagogik faoliyatda turli axborot vositalar (kompyuter, televideniye, radio, nusxa koʻchiruvchi qurilma, slayd, video va audio magnitofonlar) yordamida taʼlim jarayoni tashkil etilishiga. alohida eʼtibor qaratilmoqda. Oʻqituvchilar oldida taʼlim jarayonida turli axborot vositalaridan oʻrinli va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi. Videotopishmoq metodidan foydalanishda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: talabalar eʼtiboriga oʻrganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi; talabalar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganligini izohlaydilar; jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etadilar; oʻqituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytaradilar_.

4. “Zig-zag” strategiyasi (metodi). Metod talabalar bilan guruh asosida ishlash, mavzuni tezkor va puxta oʻzlashtirishga xizmat qiladi. Metodning afzalligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

1) talabalarda jamoa (yoki guruh) boʻlib ishlash koʻnikmasi shakllanadi; 2) mavzuni oʻzlashtirishga sarflanadigan vaqt teжалadi. “Zig-zag” strategiyasini qoʻllash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: guruh talabalari bir necha (5-7 ta) guruhga boʻlinadi; yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ham tegishli ravishda 5-7 ta qismga ajratiladi; har bir guruhga mavzuning muayyan qismi (1-matn, 2-matn,... va hokazolar) beriladi va uni oʻrganish vazifasi topshiriladi; belgilangan vaqt mobaynida guruhlar matn ustida ishlaydilar; vaqtni tejash maqsadida guruh aʼzolari orasidan liderlar tanlanadi va ular oʻrganilgan matnga oid asosiy maʼlumotlarni guruhdoshlariga soʻzlab beradilar; liderlarning fikri guruh aʼzolari tomonidan toʻldirilishi mumkin; barcha guruhlar oʻzlariga berilgan matn puxta oʻzlashtirganlaridan soʻng matnlar guruhlararo almashtiriladi; bu bosqichda ham yuqoridagi faoliyat takrorlanadi; shu taxlitda mavzu mohiyatini yorituvchi yaxlit matn talabalar tomonidan oʻzlashtiriladi_.

Xulosa qilib aytganda, Oliy pedagogik taʼlim jarayonida jadid maʼrifaparvarining barkamol avlod tarbiyasiga oid qarashlaridan foydalanish jarayonida yuqorida berilgani kabi bir qator interfaol usullarni qoʻllashning oʻziga xos oʻrni boʻlib, u juda katta ahamiyat kasb etadi. Jumladan, talabalarda jadiclarning yoshlar tarbiyasi haqidagi yondashuvlariga oid bilim darajalarini aniqlash imkoniga ega boʻladi.

Talabalar tomonidan jadiclarning taʼlim-tarbiyaga doir merosini keng qamrovda oʻrganishlariga tatbiq etiladigan har bir metod, ularning pedagogik qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Binobarin, talabalar jadidlarning ta'lim-tarbiyaga doir merosini o'rganishda foydalanadigan didaktik metodlar mazkur masalaga oid bir qator savollarga javob topishga yo'naltiriladi. Jumladan:

1. Jadidchilik harakati qachon va qayerda yuzaga keldi?
2. Hozirgi paytda jadid mutafakkirlarining yoshlar tarbiyasiga oid qarashlarining ta'siri mavjudmi?
3. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida talabalar ongiga jadid ma'rifaparvarlarining yoshlar tarbiyasiga oid g'oyalarni singdirishda qanday pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin, deb hisoblaysiz? kabi savollarga javob izlashga va topishga undaydi

Jadid ma'rifatparlarining yoshlar ta'lim-tarbiyasiga oid g'oyalarni talabalar ongiga singdirib borish va shu orqali ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmat hissini shakllantirish, ularda jadidlar tomonidan ilgari surilgan mardlik, shijoatlilik, milliy g'urur, millatparvarlik, xalqsevarlik kabi shaxsiy kompetensiyalarni tarkib toptirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida ajdodlarimiz tomonidan taqdim etilgan va xalq pedagogikasidagi tarbiyaviy usullar va vositalardan foydalangan holda talabalarni ajdodlarimiz merosiga qiziqtirish, uning hayotbaxsh g'oyalarni singdirish, milliy ildizlarimizdan ularni xabardor qilish orqali yoshlarni o'zlikni anglash o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. 2-jild. – B.35.
2. Mavlonova R., Voxidova N, Raxmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T.: “Fan va texnologiya”, 464 b.
3. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. T.: “Aloqachi”. 2006. – 164 b.
4. Nomozova K. Jadidchilik: muammolar, islohot va qarashlar. – T.: “Turon-Iqbol”, 2010. – 152 b.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. O‘quv qo‘llanma. T.: “Fan”, 2006. – 264 b.
6. Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I., Usmonov N.O‘., Is‘yanov R.G., Yuzlikayev F. Pedagogika nazariyasi (Didaktika). / Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – T.: «Fan va texnologiyalar», 2011. – B. 144.
7. Anderson J.(2005).The perceptions of students, Teachers and Parents regarding Values of the LIFESKILLS and Lifelong Guidelines Program. Unpublished. Dissertation, East Tennessee State University.

8. Blazar David. 2016. Teacher and Teaching Effects on Students' Academic Performance, Attitudes, and Behaviors. <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:dash.current.terms-of-use#LAA>

9. Halbert Kelsey (2009) History teaching and the values agenda. PhD thesis, James Cook University. <https://researchonline.jcu.edu.au/10411/>

10. Henry S.A. (1987): A study of the relationship among selected factors affecting Kentucky teacher's instructional technology use in the elementary classroom. // https://www.netsupportsoftware.com/usa-classroom-management-teaching-platform/?gclid=Cj0KCQjwse-DBhC7ARIsAI8YcWIVEALw_wcB

“KORPUSGA ASOSLANGAN TA’LIM TEXNOLOGIYASI”NING TA’LIMDA AHAMIYATI

Pulatova D. R. – Toshkent davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola ta’lim jarayonida axborot texnologiyalari orqali til muhitini yaratish, ya’ni korpus ta’lim texnologiyasining ta’limdagi o’rni va korpus turlar va vazifalari to’g’rida yoritilgan .

Kalit so’zlar: korpus, izohlangan korpus, milliy korpus, parallel korpus.

ВАЖНОСТЬ «ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОРПУСА» В ОБРАЗОВАНИИ

Пулатова Д. Р. - преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В статье описывается создание языковой среды с помощью информационных технологий в образовательном процессе, то есть роль корпусных технологий обучения в образовании, а также типы и функции корпуса.

Ключевые слова: корпус, аннотированный корпус, национальный корпус, параллельный корпус.

THE IMPORTANCE OF "CORPUS-BASED LEARNING TECHNOLOGY" IN EDUCATION

Pulatova D. R. - Teacher of Tashkent State Pedagogical University

Annotation. This article describes the creation of a language environment through information technology in the educational process, i.e. the role of corpus learning technology in education and the types and functions of corpus.

Keywords: corpus, annotated corpus, national corpus, parallel corpus.

Oliy ta'lim muassasalarida elektron o'quv resurslaridan foydalanishning mumkin bo'lgan usullaridan biri tuzilmalarni joriy etish va faollashtirishda o'quv jarayonida kompyuter o'quv kurslari va dasturlaridan foydalanish, nutq faoliyatini o'qitishda, nutq va til kompetensiyalarini shakllantirish darajasini nazorat qilishni ta'minlashdan iborat. Kompyuter dasturlari o'quv materiallarini taqdim etishni, modellashtirishni, vazifalarni tashkillashtirishni, ko'rishning barcha turlaridan foydalanishga imkon beradigan bilimlarni nazorat qilishni va baholashni ta'minlaydi.

Axborot texnologiyalarini qo'llashdagi yangidan-yangi imkoniyatlarni aniqlash va ularni izchillik bilan amaliyotga tadbiiq etib borish ta'lim jarayonlarini taraqqiy ettirishning zamonaviy bosqichidagi muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish to'g'risidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorida "Ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari uchun yuqori malakali kadrlar yetkazib berish borasida o'tkazilgan tahlil natijalari avvalo ta'lim sohasi uchun kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, sohada ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash ..." kabi vazifalar belgilangan [1].

Ta'lim jarayonlariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashning muhim va eng mashhur yo'nalishlaridan biri korpus lingvistikasi yoki DDL (data-driven learning) yordamida o'rganishdir.

Hozirda jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, butun dunyoda oliy ta'lim muassasalarida lingvistik korpuslardan foydalangan holda ta'lim jarayonini tashkil etish juda yaxshi samara bermoqda.

Korpusga asoslangan ta'lim texnologiyasining (DDL-data-driven learning) mohiyati shundan iboratki, talabalar "bilmagan" tilga doir ma'lumotlarni topishda to'g'ridan-to'g'ri korpusdan foydalanadilar.[2;31b]

Ushbu yo'nalishda talabalar bilimni mustaxkamlash yanada samarali o'rganishlari mumkin, chunki o'rganish jarayonida modeldan foydalanish tavsiya etiladi. Til materialiga doir so'zlar, iboralar, grammatik qoidalar ma'nolari haqida o'z xulosalarini chiqarish imkoniga ega bo'ladilar.

Milliy korpus ilmiy tadqiqotlar va tilni o'rganish uchun tilshunoslar (korpus lingvistikasi, zamonaviy tilshunoslik sohasi bo'yicha mutaxassislar) tomonidan ishlab chiqilgan. Dunyoda keng tarqalgan tillar bo'yicha milliy korpuslar yaratilgan. Ular ilmiy ishlov berish darajasi bo'yicha farqlanadi. Bunga misol qilib umume'tirof etilgan Britaniya milliy korpusi (BMK)ini namuna sifatida keltirish mumkin. Zamonaviy korpuslar ko'pchiligi uning asosida tuzilgan.

Milliy korpus ikkita muhim xususiyatga ega. Birinchidan, u mansublik yoki matnlarning muvozanatli tarkibi bilan tavsiflanadi. Bu shuni anglatadiki, korpus bir tilda taqdim etilgan barcha yozma va og'zaki matnlar (badiiy turli janrlar, publitsistik, o'quv, ilmiy, biznes, suhbat, dialekt va boshqalar)ni o'z ichiga oladi va yuqoridagi barcha matnlar korpusga tegishli davr ulushiga mutanosib ravishda mos keladi. Yaxshi mansublikka faqat korpusning katta miqdori bilan (o'nlab va yuz millionlab so'zlar) erishiladi. Ikkinchidan, korpus ichiga kiritilgan matnlarning xususiyatlari haqida maxsus qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga oladi (belgilash yoki annotatsiya deb ataladi). Belgilash-bu korpusning asosiy xususiyati. U korpusni internetda juda ko'p taqdim etilgan matnlarning oddiy to'plamlardan (yoki "kutubxonalar") ajratib turadi. Milliy korpusni tuzuvchilar uchun kitobning qiziqishi yoki foydasi, uning yuksak badiiy yoki ilmiy fazilatlari kabi omillar muhim emas. Milliy korpus, elektron kutubxonadan farqli o'laroq, tilni o'rganish uchun "qiziqarli" yoki "foydali" matnlar to'plami emas. Ular klassik badiiy adabiyot asarlari bilan bir qatorda, kichik yozuvchining romani, oddiy telefon suhbat va odatiy ijara shartnomasi va boshqalar bo'lishi ham mumkin. Korpus har doim ham izohli lug'atga mos keladigan ma'lumotlarni bermaydi. Ko'plab misollar talabalar tushunishi uchun qiyin bo'lishi mumkin.

Korpusga asoslangan ta'limning tarixiga nazar tashlasak, u XIX asr boshlarida tilni o'rganish uchun korpora sifatida ishlatilgan. Uning asoschisi nemis olimi J.Kading, 1890 yillarning oxirida, 11 millionga yaqin nemis so'zlarini o'z ichiga olgan ulkan korpusni yaratadi. U o'zining korpusida nemis tilida harflarning chastotali taqsimlanishida va harflar ketma-ketligini yig'ishda ishlatgan. Soxa tilshunoslari va olimlari ushbu korpusga asoslangan ta'limni til o'rganish jarayonida yuqori samara berishini ta'kidlab, keyinchalik uni boshqa tillar, shu jumladan, tilga oid so'zlarni ham kiritganlar.

Ushbu korpusga asoslangan ta'lim fonetikaning o'ziga xos xususiyatlari va grammatikaning ba'zi jihatlarini ham ochib berishda o'ziga xos natijaga erishishga yordam berishini ta'kidlanganlar [3].

Korpus bo'yicha bir qancha olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. R.Reppen fikriga ko'ra [4; 67b], "Korpus - bu tabiiy ravishda uchraydigan katta, prinsipial elektron saqlanadigan yozma yoki og'zaki matnlar to'plamidir".

Korpora bu korpusning ko‘plik shakli hisoblanib, ushbu korporaning o‘ziga xos xususiyati “lingvistik va vaziyatlarda sodir bo‘ladigan misollarni” aniqlashga yordam beradi va tilning tabiiy, asl, matnlarning tayyor manbaini taqdim qiladi.

Korpus tilshunoslik ta‘limoti, asosan, kompyuterlarning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, so‘nggi 20 yil ichida Korpus ta‘limotining bir qancha qulay variantlar paydo bo‘ldi. Bular, parallel, izohlangan va taqqoslanma korpus turlari hisoblanadi. Korpus lingvistikasi (Corpus Linguistics) tilga oid natijalarni o‘rganish jarayonini tahlil qilish uchun korpus yoki bir necha korporani, kompyuterni va ba‘zi dasturlarni talab qiladi.

Korpus lingvistika (Corpus Linguistics) ko‘plab tilshunoslik sohalarida ishlatiladi, til o‘rganish va o‘qitish ayniqsa ingliz tilini xorijiy til yoki ikkinchi tili sifatida o‘rganish uchun asosiy dastur hisoblanadi. Shu bilan birga Korpus lingvistika ilovalar asosida so‘z boyligini o‘rganish va o‘qitish, frazeologiya, til registri, kasbiy faoliyatda ishlatiladigan so‘zlardan ingliz tilida gaplar tuzishni o‘z ichiga oladi. Korpusga asoslangan ta‘lim texnologiyasi (DDL-data-driven learning-ma‘lumotlarga asoslangan holda o‘rganish) bilan korporani ishlatish quyidagi yondashuvlardan foydalanishni talab etadi: so‘zlar ro‘yxati, konkordens satrlari (concordance lines konkordens bu korpusdan so‘z qidirganda, qidirilgan so‘zlar bilan keladigan qatorni konkordenc satrlar deb ataladi); ta‘kidlangan matnlar va til registrlarini o‘z ichiga oladi. Korpus - bu tabiiy ravishda uchraydigan til namunalarning katta, prinsipial elektron to‘plami [5;107b].

Demak, Korpora bu ularni matnlar to‘plami sifatida ko‘rishdir. Bu korporaning tahlili korpus tilshunosligi doirasiga kiradi. Biroq, og‘zaki va yozma matn korpus tilshunosligi bilan cheklanmaydi va zamonaviy korpus ta‘minotida matnlarning hammasi ham korpus deb hisoblangan bo‘lishi mumkin emas. Bunda matnlar to‘plamining funksiyasi ham e‘tiborga olinishi kerak. Zamonaviy korpusning maqsadi tilshunoslikda lingvistik tahlil qilish va tilni ishlatishni tadbiiq qilishdir.

Shu bilan birga, Korpus - elektron ko‘rinishda kompyuter fayllarida saqlanadigan og‘zaki yoki yozma tillar to‘plamidir. Korpus va korpus dasturlari yordamida tilshunoslar dunyo tilini tabiiy usulda o‘rganishlari mumkin. Korpus ma‘lumotlarini tahlil qilish orqali tilni o‘rganish bu korpus tilshunosligi deb ataladi.

Darslarda ma‘lumotlarga asoslangan o‘rganish (Data-driven Learning-DDL) yoki kashf qilish orqali o‘rganish (Discovery Learning-DL) dasturini amalga oshirish tajribalariga asoslanib, T.Jons [6;16-b] va S.Bernardini [7; 15-b] bu yondashuvning o‘ziga xos va juda ko‘p afzalliklari borligini ta‘kidlaganlar. Masalan, talabalar o‘zlari o‘qishda ko‘proq mustaqil bo‘ladilar, ya‘ni ular o‘qituvchining ko‘magisiz mustaqil materiallarni o‘zlashtirishga harakat qiladilar. Ular ma‘lumotlarni shakllantirish va o‘rganishda til misollariga e‘tibor berishni rivojlantirishga qaratiladi.

Bugungi kunda korpusga asoslangan ta'limning bir qancha turlari mavjud bo'lib, eng qadimgi korpora, asosan, faqat matnlardan yoki matnlarning namunalaridan iborat bo'lgan izohlanmagan matnli korporalar bo'lgan, ammo keyinchalik izohlangan korporalar paydo bo'la boshladi. Izohlangan korpora sof matnlarni tahlil qilish uchun emas, balki so'z tartibini, nutq qismlari, so'zlarning grammatik va fonologik hamda matn tuzilishini tahlil qilish uchun mo'ljallangan.

Monitor korpusi (Monitor corpus) cheksiz sondagi matnlarni qamrab oladi. Monitor korpusining maqsadi keng va zamonaviy matnlar to'plamini taqdim etishdir. Monitor korpusi namunaviy korpusdan farq qiladigan jihati shundaki, bular matnlardir, ya'ni janr yoki boshqa matn mezonlariga ko'ra tanlanmagan. Monitor korpora (Cambridge International Corpus) birinchi navbatda leksikografik tadqiqotlar uchun ishlatiladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, bunday korporalarning kamchiliklari Monitor korpora yordamida olib borilgan tadqiqotlarga taqqoslanmaydi, ya'ni doimiy ravishda hajm va tarkibni o'zgartirilishi sababli ular taqqoslanmaydi. Tarjima ishlarida qo'llaniladigan korpus turlaridan biri "Parallel Korpus" (Parallel Corpus) deb ataladi [8; 159-b]. Ushbu korpora asl va tarjima qilingan shakllarda bir xil matnlarni o'z ichiga oladi. Bular ham moslashtirilgan, ham berilgan ikki tilda ekvivalentlarni taqqoslash imkonini beradi.

Korpus tilshunosligidagi eng ko'p tarqalgan turi ona tilida gapiruvchilar tomonidan ishlab chiqilgan matnlar emas, balki, til o'rganuvchilar tomonidan ishlab chiqilgan matnlarning jamlanmasi hamdir. Ushbu til o'rganuvchilar korporasi (Learner Corpora)dir. Ushbu korpora ikkinchi tilni anglashni o'rganish uchun ishlatiladi hamda turli xil ona tillarini o'rganuvchilarning o'zaro so'zlashuvini solishtirish uchun samarali hisoblanadi.

Demak, leksika, grammatika, semantika, pragmatika va matn xususiyatlarini o'rganish uchun korpusning yuqoridagi turlaridan foydalanish natijasida talabalarni mustaqil o'rganishlariga xizmat qiladi. Korpusga asoslangan ta'lim yondashuvining o'ziga xos jihati korpusdagi barcha so'zlar va ushbu so'zlar paydo bo'ladigan og'zaki muhit to'g'risidagi chastota ma'lumotlarining birikmasidan iborat. Ushbu kombinatsiya sichqonchani bosish paytida olinishi mumkin bo'lgan leksema va grammatik ma'lumotlarning odatiy shakllarini batafsil o'rganishga imkon beradi. Moslashuv natijasi qayta tasdiqlangan obyekt bo'lib tuyulishi mumkin, chunki uni kalit so'z yoki iboraning chap va o'ng tarafidan turli yo'llar bilan buyurtma qilish mumkin va bu o'zgarishlar turli kollokatsion va grammatik naqshlarni ochib beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27 fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish to'g'risidagi chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori.

2. Reppen, R. (2010a). Building a corpus: What are the key considerations? In A. O’Keefe & M. McCarthy (Eds.), *The Routledge handbook of corpus linguistics* (pp. 31-37). London: Routledge.
3. J.Kading (2004). *Corpora in the Classroom: An Overview of Some Reflections on Future Developments*. In J. M. Sinclair (Ed.), *How to Use Language Corpora in Language Teaching* (pp. 15-36). Amsterdam: John Benjamins
4. Reppen, R. (2010b). *Using corpora in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Mayer, R. E., & Moreno, R. Aids to computer-based multimedia learning. *Learning and Instruction*, 2002. – P. 107-119.
6. . Johns, T. (1991). Should you be persuaded: Two samples of data-driven learning materials? *English Language Research Journal*, 4, 1-16.
7. Bernardini, S. (2004). *Corpora in the Classroom: An Overview of Some Reflections on Future Developments*. In J. M. Sinclair (Ed.), *How to Use Language Corpora in Language Teaching* (pp. 15-36). Amsterdam: John Benjamins
8. Norman Sullivan and Philip J. Carter. *How smart are you? The big book of IQ tests*. Tess Press Manufactured in China. 2006. 159 p

LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARIDA MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL QILISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Shomurotova Sh. X. - Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada laboratoriya mashg‘ulotlarida mustaqil ta’limni tashkil qilishni takomillashtirish usullari, “Kompleks birikmalar kimyosi” fanidan tajribalar o‘tkazish metodikasi bayon etilgan. Laboratoriya mashg‘ulotlarda interfaol metodlar qo‘llab mustaqil ta’limni o‘tkazish, darsning samaradorligini va kutilayotgan natijalarning ham yuqori bo‘lishi ko‘rsatilgan. Laboratoriya mashg‘ulotlarida tajribalarning bajarilishi asnosida talabalarning bilim va ko‘nikmalarining o‘shishiga, qiziqishi ortishi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, laboratoriya mashg‘uloti, o‘zlashtirish darajasi, usul, guruhlarda ishlash.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Шомуротова Ш. Х. - доцент Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье показаны пути совершенствования организации самостоятельного образования на лабораторных занятиях, методика проведения опытов по предмету «Химия комплексных соединений». Показано, что применение интерактивных методов на лабораторных занятиях способствует повышению эффективности урока и ожидаемых результатов. Показано, что выполнение опытов на лабораторных занятиях способствует повышению знаний и умений студентов.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, лабораторное занятие, степень усвоения, методика, работа в группах.

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE ORGANIZATION OF SELF-EDUCATION IN LABORATORY STUDIES

Shomurotova Sh. X. - associate Professor of Tashkent State Pedagogical University

Annotatsion. This article describes methods of improving independent study in laboratory classes, the method of experimentation in the subject of “Chemistry of complex compounds”. The use of interactive teaching methods in laboratory studies, the organization of an independent study, the effectiveness of the lesson, and the higher the expected results have been presented. During the laboratory training, students are shown to have an increased interest in learning and skills.

Key words: independent training, laboratory exercises, acquisition rate, method, work in groups.

Ta’lim sohasida bo‘layotgan har bir o‘zgarish jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta’sir qilishiga shubha yo‘q. Mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, davlat ta’lim standarti talablariga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi[1, b.-56]. Qaysi sohada bo‘lmasin bilimlarni mustaqil ravishda egallashga intilish – talaba faoliyatining ta’lim muassasalaridagi eng ajralib turadigan xususiyati, mustaqil o‘qib, bilim orttirish asosi hisoblanadi. Ta’lim tizimida mustaqil bilim olish, nazorat qilish mustaqil ta’lim olishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mustaqil bilim olishda avvalo, talabalarda mustaqil ishlashga, erkin, ijodiy faoliyat yuritishga va eng asosiysi mustaqil fikrlashga ehtiyojni shakllantirish lozim. Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tajribasida bo‘lg‘usi kimyo o‘qituvchilari ilmiy dunyoqarashi, kreativ tafakkurini tarixiy-madaniy qadriyatlar asosida rivojlantirish, yangi texnologik taraqqiyotga hamohang takomillashtirishga e’tibor qaratilmoqda. Respublikamizda ta’limning zamonaviy

rivojlanish tendensiyalariga ustuvorlik berish, tarixiy tajribalar, qadriyatlar asosida takomillashtirishga erishish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash, kimyo fanini o'qitish jarayonida yangi texnologik imkoniyatlardan oqilona foydalanishning innovatsion tamoyiliga asoslangan mexanizmlarini yaxlit tizim sifatida ishlab chiqish zarurati mavjud. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "ta'lim va fan sohasida innovatsiyalarni rivojlantirish, xususan, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlarini inobatga olgan holda, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini tizimli amalga oshirish" [2, – b. 39.] ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada bo'lg'usi kimyo o'qituvchilarini tayyorlash tizimida tarixiylik tamoyillari asosida o'quv jarayonini tashkil etish texnologiyasi, metodik ta'minoti, faoliyatga oid kompetentsiyalar tizimi va siklik diagnostikasi mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek olimlaridan A. Azimov, O'. Boymurodov, T.Gulboyev, A.Mamajonov, M.Umarov, J.Fayozov, P.Chernov, Sh.Quvvatovlar kimyoviy tajribalar, ekskursiyalarni tashkil etish bo'yicha metodik ishlari diqqatga sazovordir. Xorijlik olimlar R.Becker, M.Galaj bevosita kimyoviy tajribalarni tashkil etish va o'tkazish metodikasini takomillashtirish, masala va mashqlar yechish metodikasining zamonaviy uslublarini takomillashtirishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar[3, b.-7].

Mustaqil ta'limni o'zlashtirishda talabalarga kun davomida o'zlashtirish darajasi pedagoglar tomonidan quyidagicha tushuntirib berilgan:

-Ertalabki soat 7.00 dan so'ng ish qobiliyati oshadi, so'ngra esa soat 9. 00 dan 11.00 gacha insonlardan eng yuqori daraja deb nomlangan optimal ish qobiliyati kuzatiladi. Soat 12.00-13.00 larda qobiliyat pasayadi va soat 14.00 -15.00 larda borib eng pastki darajaga tushadi.

-Soat 15.00 dan keyin qobiliyat bir oz ko'tariladi va shu holatda soat 17.00 - 19.00 gacha o'zgarmaydi, ba'zi bir odamlarda soat 20.00dan so'ng yana "Yuqori faollik darajasi" paydo bo'ladi va u soat 22.00 gacha saqlanadi[4, b.-174].

Shu xulosalardan kelib chiqib, talabalarga laboratoriya mashg'ulotlarda mustaqil ta'limni tashkil etish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish kerak.

Laboratoriya mashg'ulotlarining vazifasi - darslarda bayon qilingan nazariy fikrlarni aniqlashtirish, chuqurlashtirishdan, o'quvchilar bilimini tekshirish va mustahkamlashdan, adabiyotni o'rganish ko'nikmasini hosil qilish, uni konkret ravishda amaliy ish ko'nikmasini o'zi bajarish qobiliyatiga ega bo'lishdan iboratdir.

Laboratoriya mashg'ulotlari uchun fanning eng muhim va murakkab masalalari shuningdek, adabiyotlarda laboratoriya ishi va tartibi yetarli darajada to'liq yoritilgan va talabalarning o'zlari mustaqil ravishda bajara olishlari mumkin bo'lgan tajribalar tanlab olinadi. Laboratoriya mashg'ulotining har bir mavzusi

bo'yicha talabalarga adabiyotlar ro'yxatini berish, topshiriqning harakterini belgilash, uni bajarish rejasi va hisobot formasini ko'rsatish kerak. Adabiyotlarni o'rganayotganda talabalar maqsadi, rejasi yoki ishni bajarish tartiblarning rejalarini tuzadilar. Ma'ruza mavzu bo'yicha qilinadigan va amalda qo'l bilan bajarib qilinadigan amaliy ish laboratoriya mashg'uloti bo'lib, bu o'qituvchi rahbarligida o'tkaziladigan laboratoriya mashg'ulot o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mustaqil faoliyat ko'rsatish, darslik bilan mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash qobiliyatining rivoj topishiga yordam beradigan darajada bo'lishi lozim. Bundan tashqari talaba internet ma'lumotlaridan ham unumli foydalanishni bilishi kerak.

Laboratoriya mashg'ulotlarni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad talabalarning mustaqil ishlarini yanada rivojlantirish, ayrim mavzular yuzasidan keng va chuqur ma'lumot bera oladigan manbalar ustida ishlay olishlari hamda shu asosda kelajak faoliyatlarida zarur adabiyotlardan foydalana olish ko'nikma va malakalariga ega qilishdan iboratdir. Laboratoriya mashg'uloti talabalar tomonidan u yoki bu mavzu bo'yicha ma'ruzalar eshitgandan keyin hamda uni talabalar bilan birgalikda tajriba bajarish yo'li bilan olib boriladi. Tajribalarga oldindan tayyorgarlik ko'riladi. Talabalar laboratoriya ishlari uchun adabiyotlarni o'rganadilar, kimyoviy reaktivlar va asbob uskunalar yig'adilar, mustaqil ravishda tajriba va turli kuzatishlar o'tkazadilar, o'z tajribalari yuzasidan tahlil va hisobotlar berishga tayyorlanadi, mustaqil tarzda mavzu yuzasidan keyslar va testlar tuzadilar. Laboratoriya mashg'uloti o'qituvchi va laborant rahbarligida o'tkaziladi. U talabalar ishini yo'naltirib turadi, natija oladi, mavzuga oid savollari yuzasidan tashkil etilgan muhokamani yakunlaydi. Zarur qo'shimcha mulohazalar bildiradi, mashg'ulotni muayyan tizimga soladi. Laboratoriyada tajriba qilgan, aktiv qatnashgan talabalar faoliyati baholanib boriladi.

Laboratoriya mashg'uloti talabalar e'tiborini darsga jalb etish, ularning qiziqishini orttirish, ularni mustaqil ishlashga, fikrlashga o'rgatish, darsni faollashtirish hamda talabalar aqliy qobiliyatlarini o'stirishda muhim o'rin tutadi, chunki tajribalar natijasida rang o'zgarishi, issiqlik ajralishi, cho'kma tushishi kuzatiladi. Laboratoriya mashg'ulotlar talaba-tinglovchilarni biror-bir mavzu bo'yicha bilimlarini amaliy jihatdan mustahkamlash uchun o'tkaziladi. Laboratoriya mashg'ulotlar - pedagogik-psixologik jihatdan fandagi mustaqil ta'lim shaklidir. Laboratoriya mashg'ulotlarni o'ziga xos xususiyatlari shundaki, qo'yiladigan vazifa, talaba va talaba faoliyatini tashkil etishni birgalikda amalga oshirishni ko'zda tutadi. Laboratoriya mashg'ulotlarda tor doiradagi amaliy xarakterga ega bo'lgan masalalar hal etiladi. O'qituvchi laboratoriya mashg'ulotlarda talabalar faoliyatini tashkil etish, ularga topshiriqlarni bajarishga yordam berishdan iborat bo'ladi. Laboratoriya mashg'ulotlarda talabalarni tashkil etishning frontal, guruhli, yakka holda, juftli ishlash shakllaridan foydalaniladi. Bu esa o'qituvchiga alohida talabalarda turli

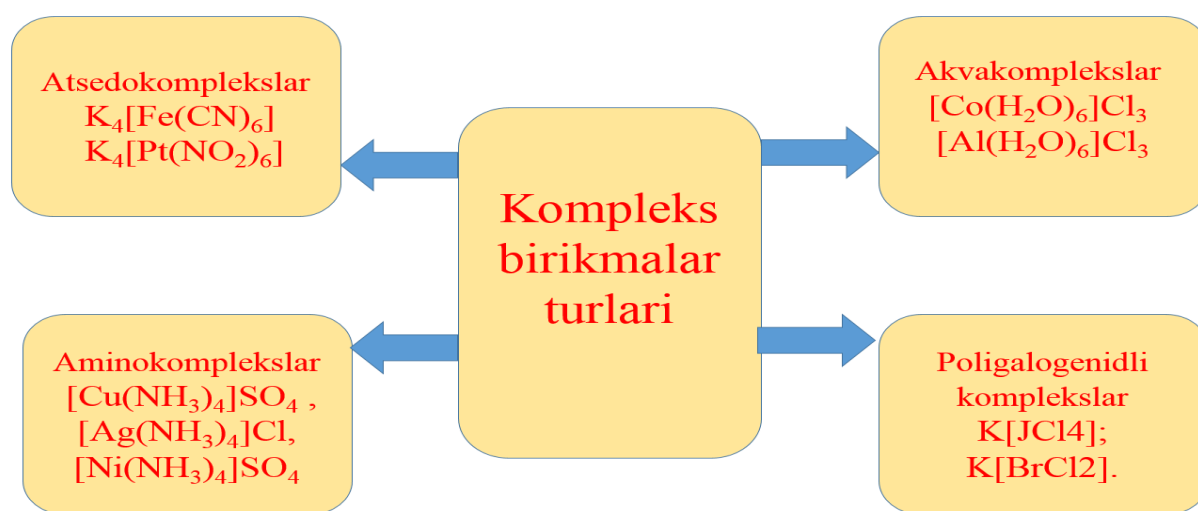
malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi[5, b.-57-58]. Kimyoviy tajribalar bajarilayotgan vaqtda xavfsizlik qoidalariga rioya qilinishi shart.

Laboratoriya mashg‘uloti quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Taqdimot(nazariy qism).
2. Mustaqil ijodiy ishlar loyihasi(tajribalarni bajarish tartibi).
3. Kimyoviy tajribalar(amaliy qism).
4. Virtual texnik taqdimot(reaksiya jarayoni, reaksiya tenglamalari, testlar, keys savollari).

“Kompleks birikmalar kimyosi” fanida, “Kompleks birikmalarning nomlanishi” mavzusi bo‘yicha mustaqil ish bajarilganda, birinchi usulda, talabalar uning hosil bo‘lishi, tarkibda markaziy atom, ligand borligi, vazifasi va hozirgi kundagi mohiyatini ochib berishi va reja asosida ish yuritish so‘raladi, o‘qib o‘zlashtirish esa foydalanilgan adabiyotlari, internet ma’lumotlari, taqdimotlari, bilimi, xulosalariga qarab baholanadi. Mavzu oid mustaqil ta’limni tashkil qilishda innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanish nazarda tutiladi [6, P:-26638-26645]. Olimlardan kompleks birikmalarni olish, xossalarni o‘rganish bo‘yicha A.Verner, Yu.Kukushkin, N.Chugayev, N.Parpiyev, E.Pozner va K.Asomovlarning ishlari anorganik kimyo fanining rivojlanishiga katta yutuqlar olib kelgan.

Laboratoriya mashg‘ulotlarini quyidagicha tashkil etish mumkin: avvalo o‘qituvchi laboratoriya mashg‘ulotining vazifasi va uni o‘tkazish tartibini belgilaydi.

Talabalarni 3 ta guruhchaga bo‘lish va har bir guruhga vazifa beriladi. So‘ngra tushunchalarni umumlashtirib olish uchun talabalarga so‘z beradi. Shundan keyin ishtirok etuvchilar tayyorgarlik bo‘yicha savollar beradi, ularga javob qaytarishadi. Keyin birinchi guruh talabalar nazariy bilimlarga xarakteristika berib, uni to‘ldiradilar (yutuq va kamchiliklar ko‘rsatiladi). Ikkinchi guruh talabalar mavzu yusazidan keys-stadi metodini qo‘llaydilar, ya’ni avvaldan tayyorlab kelgan keys topshiriqlarini qolgan ikkita guruh talabalariga tarqatadi. Keys topshiriqlari

javoblari tekshiriladi, ballari aytiladi, o‘qituvchi tomonidan xato va kamchiliklar tahlil qilinadi. Uchinchi guruh talabalari mavzuga oid qiziqarli internet ma’lumotlari, qiziqarli savollar beriladi. Savollarga javobni qolgan ikkita guruh talabalari tayyorgarlik ko‘rib aytishadi. Har bir talabalarning bahosi aytiladi. Laboratoriya mashg‘ulotini yakunlar ekan, asosiy mavzu bo‘yicha berilgan javoblarga ko‘ra talabalarni baholaydi, uning mazmuni, ifoda formasi ko‘rgazmali qurollar (jadvallar, rasmlar, fotosuratlar va boshqalar) dan foydalanish darajasiga xarakteristika beradi, shuningdek, boshqa talabalarning laboratoriya mashg‘uloti mavzusi to‘g‘risida ham fikr mulohazasini aytadi. Mashg‘ulot so‘ngida qo‘yilgan vazifa qanday bajarilganligini aytib o‘tish va navbatdagi laboratoriya mashg‘ulotiga tayyorlanish uchun tavsiyalar berish muhim. Talabalarga kompleks birikmalarga oid adabiyotlar, internet ma’lumotlaridan foydalanish o‘qituvchi tomonidan tavsiya etiladi. Bu ma’lumotlar kompyuter dasturiy vositasi yordamida talabalarga beriladi. Talabalar bu ma’lumotlarni mobil telefonlariga ilova sifatida yuklab olishi mumkin. Kompleks birikmalar mavzusini o‘qitishda metallarning tabiati ham muhim ahamiyatga ega, bunda metallarning qo‘shimcha valentlik tushunchasini, koordinasion son tushunchalarini o‘rgatib, tushuntirib berish kerak[7, - b.-136-137].

Yuqoridagi jadvalda berilgan ma’lumotlar asosida talabalarga kompleks birikmalarning turlari tushuntiriladi. Tarkibidagi ligandlarni tutganiga qarab, kompleks birikmalarning formulasi va nomlanishi yoziladi. Nomlarini “giperssilka” yordamida har bir kompleks birikmalarning ustiga bosganda kompyuter dasturiy ta’minotidan foydalangan holda ko‘rsatib berish mumkin. Masalan: $[Cu(NH_3)_4]SO_4$ -tetraaminomis(II)sulfat tarzida o‘qiladi[8, - 455 crp].

“Kompleks birikmalarning nomlanishi” mavzusi bo‘yicha mustaqil ish bajarilganda, ikkinchi usulda, talabalar kompleks birikmalarning tarkibiga qarab, ya’ni ligandga qarab komplekslarni guruhlariga ajratadi. Talabalar guruhlariga ajraladi, guruhlar soni to‘rtta bo‘lishi kerak. Guruhlarga quyidagicha vazifalar beriladi:

No	Akvakompleks 1-guruh	Atsidokompleks 2-guruh	Aminokompleks 3-guruh	Poligalogenidli kompleks 4-guruh
Kimyoviy formulasi				
Tuzilish				

formulasi				
Nomlanishi				
Markaziy atom				
Ligand				

Yuqoridagi berilgan jadvalni talabalar guruhlarda kompyuter vositasidan foydalanib, javob topadilar[9, 95-99 ctp]. Javoblar tekshiriladi, tahlil qilinadi va talabalar baholanadi. O‘qituvchi tomonidan javoblarga izoh beriladi. Demak, mustaqil ishni tashkil qilishda talabalarni ijodiy faollikka, erkin fikrlashga, fanlarni mukammal o‘zlashtirishga erishish mumkin. Mustaqil ta’limni o‘zlashtirishda innovatsion texnologiyalarni joriy qilinishi talabalarning fan bo‘yicha bilimlariga bo‘lgan qiziqishlarini orttirganligi uchun, darsning samaradorligi oshib, talabalar tomonidan bilimlarning o‘zlashtirilishi yuqori bo‘lib chiqadi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi). Toshkent - «O‘zbekiston» - 2016, 56-b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. //O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. – T., 2017. – B.39.
3. Rajabov X.M. Organik kimyoni o‘qitishning konseptual-tarixiy aspektlari . (Oliy ta'lim muassasalarining kimyo ta'lim yo‘nalishi misolida). Avtoreferat-Nukus -2019-yil, 7-bet.
4. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Homidov H. Pedagogika tarixi, T. - G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot –matbaa ijodiy uyi, 2004 -y, 174-b.
5. Raxmatullayev N.G., Omonov H.T., Mirkomilov SH.M., “Kimyo o‘qitish metodikasi” T.: “Iqtisod moliya”- 2013, b.-57-58.
6. Sh.X. Shomurotova, Sh.B.Farmonova, N.I.Kamolova, S.A.Movlonova. Improving the Methodology of Teaching the role of metals in Biochemical Processes using Pedagogical Texnologies. //Engineering a Management Test. Volume 83. May-June 2020. P:-26638-26645.
7. Raxmatullayev N.G., Shomurotova Sh., Qodirova M.X., Galdiyev M.E. Metallar xossalariga oid umumlashtirish ko‘nikmasini shakllantirish asosida o‘quvchilarning tafakkurlash faolliyati rivojlantirish. /Kimyo va kimyo-

texnologiyaning dolzarb muammolari. Al-Xorazmiy nomidagi UrDU-2011-y, 2 to‘plami, - b.-136-137.

8. Кукушкин Ю.Н. Химия координационных соединений. – Москва.- Высшая школа.- 1985.- 455 стр.

9. Шомуротова Ш. Х., Алимova Ф.А. Применение педагогических программных средств при изучении темы гибридизация электронных орбиталей в комплексных соединениях. Вопросы гуманитарных наук. Г. Москва. №3, 2017 г. май-июнь, 95-99 стр.

Bosh muharrir:

Umarov Alisher Yusubjanovich

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna

Tahrir hay‘ati:

Asqarov A. A., Djurayev R.X., Begimqulov U. Sh., Muslimov N. A.,
Xaliqov A. A., Djamilova N. N., Sadikova A.V., Mamarajabova Z. N.,
Masharipova U. A., Ishquvvatov V.T., Xalilova N. I., Nurullayev M. E.,
Djurakulova E. S., Axmedova N. M., Xo‘janazarov O‘. E.,
Abdug‘aniyev O. T., Isakulova N. J.

Tahriryat manzili:

Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Bunyodkor ko‘chasi 27-uy

e-mail: tdpuia@mail.ru

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti “Tahrir va nashr”
bo‘limida chop etildi. Adadi 10 nusxa. Hajmi 15 b/t. Bichimi 60x84 ¹/₈

Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Bunyodkor ko‘chasi 27-uy